

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**JOHN BELLAMY
FOSTER**

**TEKELCİ
FİNANS
SERMAYESİ**

TEKELCİ FİNANS SERMAYESİ

JOHN BELLAMY FOSTER

Derleyen: Hakan Tanıttıran

Türkçesi

BARIŞ BAYSAL - ONUR GAYRETLİ - SELİM SEREZLİ

Kalkedon Yayınları: 182

Siyaset ve Ekonomi Kitaplığı: 18

Yayına Hazırlayan

Hakan Tanıttıran

Kapak Tasarım

Semiha Şahin

Kalkedon Yayınları

Hocapaşa Mahı, Kargılı Sok, Celal Orman İşhanı, No 1/ Kat 3, Daire 32

Sirkeci-İstanbul

Telefon ve Fax: 0212 512 43 56

Web: www.kalkedonyayinlari.com e-mail: kalkedonyayinlari@gmail.com

Bu kitap Can Matbaası'nda basılmıştır

Davutpaşa Cad. İpek İş Merkezi, Kat 3 No 17 Topkapı İstanbul.

Tel: 0 212 613 10 77

Türkçe Birinci Basım: Eylül 2011

Tüm hakları saklıdır.

© Kalkedon 2011

isbn: 978-605-4511-11-2

TEKELCİ FİNANS SERMAYESİ

JOHN BELLAMY FOSTER

DERLEYEN: HAKAN TANITTIRAN

Türkçesi

BARIŞ BAYSAL - ONUR GAYRETLİ - SELİM SEZER

KALKEDON

İÇİNDEKİLER

Önsöz Yerine	7
Tekelci Finans Sermaye Çağı	11
Birikimin Finansallaşması	27
Tekelci Finans Sermaye ve Birikim Paradoksu	47
Satış Çabası ve Tekelci Sermaye	71
Yirmi Birinci Yüzyıl Kapitalizminde Tekel ve Rekabet	99
Tekelci Sermayenin Uluslararasılaşması	147
Finansal Sıkışma ve Durgunluk Reel Ekonomiye Dönüş	175
Finansal İktidar Seçkinleri	209
Absürt Sistem Kapitalizm:ABD'den Bir Bakış	233

Derleyenin Notu

Bu derlemede yer alan makalelerden;

- “Tekelci Finans Sermaye ve Birikim Paradoksu” Robert W. McChesne ile birlikte;
- “Satış Çabası ve Tekelci Sermaye” Robert W. McChesney, Inger L. Store ve Hannah Holleman ile birlikte;
- “Yirmi Birinci Yüzyıl Kapitalizminde Tekel ve Rekabet” Robert W. McChesney ve R. Jamil Jonna ile birlikte;
- “Tekelci Sermayenin Uluslararasılaşması” Robert W. McChesney ve R. Jamil Jonna ile birlikte;
- “Finansal Sıkışma ve Durgunluk: Reel Ekonomiye Dönüş” Fred Magdoff ile birlikte;
- Finansal İktidar Seçkinleri Hannah Holleman ile birlikte;
- Absürt Sistem Kapitalizm: ABD’den Bir Bakış” Robert W. McChesney ile birlikte kaleme alınmıştır.

Önsöz Yerine

Büyük Finansal Kriz 2007 yazında başladı ve 'iyileşme' beklentilerine rağmen, üç yıl sonra bile Birleşik Devletler'de, Avrupa'da ve dünyanın pek çok ülkesinde derin etkiler yaratmaktadır. Tasarruf, pek çok ülkede çalışan insanları zor durumda bırakmaktadır. Sorunlar, hükümet borçlarını peşin ödemek için dışarıdan alınan kredilerle çalışanlarını sıkıntıya sokan ve Uluslararası Para Fonu dahil, bankacıların taleplerini karşılamakta zorlanan Yunanistan'da daha çetin geçmektedir. Birleşik Devletler'de resmi işsizlik oranı hala % 10 dolaylarındadır; ancak gerçek işsizlik bundan çok daha fazladır. Resmi işsiz oranında eşî görölme-miş % 44'lük dilim, altı aydan fazla çalışmayanlardan oluşmaktadır. Re-
kor sayıda insan, yardım derneklerinden un ve bakkaliye ürünlerinin yanı sıra hükümetten de gıda yardımı almaktadır. Vergi gelirlerinin düşmesinin ardından büyük bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalan pek çok Birleşik Devlet eyalet ve şehri; hizmetlerinde, okullara ve sosyal programlara ayrılan fonlarda kesintiye gitmektedir.

Krizin nedeni belirlenirken dikkatler büyük oranda; Birleşik Devletler'deki 'riskli' mortgage'ların, kendi mortgage ödemelerini yapabilme olasılığını dahi düşük olan dar gelirli insanlara satılmasının yarattığı etkilere çevrilmiştir. Riskli kredilerin önemli bir kısmı, özellikle güveni-

8 Tekelci Finans Sermayesi

lir borçlulara acımasız ve sömürücü ödeme koşullarıyla verilmişti. Dünya çapında kurumlara satılan kredilerdeki yoğunlaşma, derinleşen riskin bütünüyle genele yayılmasına neden oldu.

Yine de, böyle kredilerin ve onlarla birleştirilen harici finansal araçların yarattığı istikrarsızlığa rağmen, Büyük Finansal Kriz'in şiddeti, krizin temelde böyle spekülasyon oyunlarının ürünü olmadığını göstermektedir. Kriz aslında, iktisadi büyüme oranlarındaki düşme eğiliminin yanı sıra uzun süren finansal tedirginlik ve artan istikrarsızlıktan kaynaklanan uzun vadeli yapısal faktörlerin sonucuydu.

Kapitalist dünya sistemin merkezindeki zengin ülkelerin iktisadi büyüme oranları on yıllardır düşük düzeyde seyretmektedir. Birleşik Devletler'de, enflasyona göre düzeltilmiş ortalama GSYİH büyüme hızı, 1960'larda % 4,4'den 1970'lerde % 3,3'e, 1980'lerde ve 1990'larda % 3,1'e, ve 2000'lerde (2000-2009) % 1,9'a düştü. 'Reel ekonomi'de derinleşen iktisadi durgunluk şartları dikkate alındığında; zayıflayan ekonomide muazzam bir üstyapı oluşumuna neden olacak hızlı kar getiren finansal sektöre aşırı nakit sermaye akışı sağlandı. Varlıklı bir nesil hedefi için spekülasyon finans kullanımı, meta ekonomisiyle doğrudan ilişkisi olmayan kırılgan koşullarda, büyük yapay kazançlara (ve sermaye artırımına) neden olmaktadır.

Bu durumda, evde, şirkette ve devlette, gittikçe büyüyen borç yükü, büyüme düzeyini kontrol altına alma zorunluluğunu doğurdu. Aynı zamanda, daha fazla Ponzi finans karakteri kullanımıyla oluşan büyük borç balonu, kaçınılmaz çatışmayı önlemek için sadece nakit akışı ihtiyacı yarattı. Sonuç, 2007'ye kadar Birleşik Devletler GSYİH içinde % 350 gibi astronomik bir orana ulaşan tam bir borç patlaması oldu.

Finansal balonlar, gittikçe derinleşen sorunlar için daimi belirtilerdir. Sadece riskli kredilere ya da konut balonunun kendisine odaklandığımızda; pek çok ortodoks iktisat yorumcusunun yaptığı gibi, krizin gerçek nedeni olarak, hastalık belirtisini tanımlamada yanlışlık yapıldığı görülür. Birleşik Devletler'deki konut balonu olmamış olsaydı da, muhtemelen benzer sorunlar yaratan başka bir balon olacaktı. 1970'lerden beri, merkez bankalarıyla yaşanan sorunların ilk göstergesi, zayıflayan finans kurumlarını iflastan kurtarmak için ekonominin her geçen gün daha fazla "kredi kriz"iyle yüzleşmesidir. Bunun yanı sıra süreç, durgunluğun gerçek nedeni belirsizliğini korurken, büyüyen finansal hasasitesi daha da kırılganlaştırdı.

Büyük Finansal Kriz'in başlangıcının üçüncü yılında, sorunlar o kadar ciddi boyutlara ulaştı ki, Nobel Ekonomi Ödüllü iktisatçı Krugman, Üçüncü Bunalım ya da ekonomik durgunluğun üçüncü döneminde olduğumuzu (veya bu döneme girdiğimizi) iddia etmiştir. Krugman'a göre Üçüncü Bunalım, bir yanıyla kendisinin Uzun Depresyon olarak tanımladığı 1870'lerde Birleşik Devletler ve Avrupa'da başlayan durgunluğa bir yanıyla da Büyük Bunalım ya da 1930'ların durgunluğuna benzemektedir. Krugman: "Korkarım ki, şu an, Üçüncü Depresyonun ilk evrelerini yaşıyoruz. Sanırım bu, Büyük Bunalım'ın çetin ve zor koşullarını andırır da Uzun Depresyona'a benzemektedir. Ancak, dünya ekonomisine ve her şeyden önemlisi işsizliğin mahvettiği milyonlarca yaşam için maliyeti büyük olacaktır" iddiasından hareketle "bu üçüncü bunalım, temel olarak, politikanın başarısızlığının sonucudur" vargısına ulaşır. Bu başarısızlık, krizden çıkış için katı Keynesyen canlandırma politikasının kabul edilmesine rağmen hükümetin bütçe açığını silmeye yönelik neoliberal tasarruf politikasının sert düşüşünde kendini göstermiştir.¹

Kriz sürerken, bütçe açığına karşı neoliberal iktisadi politikalarının yoldan çıktığı gerçeği, iktisadi beklentiler üzerinde daha da hüsrana neden olacaktır. Keynesyen canlanma da, özü itibarıyla bir çözüm olamaz. Bize göre temel problem iktisadi politikasında değil, kapitalist gelişmenin kendisindedir. Mümkün olan en kısa şekilde söylersek tezimiz, ileri kapitalist ekonomilerde, endüstriyel olgunlaşma ve tekelci birikim süreçlerinin birlikteliğinden kaynaklanan durgunluğun, doğal bir eğilim olduğu yönünde temellenebilir. Üretimden finansa kapitalist ekonominin ağırlık merkezindeki değişimi dikkate alan finanssallaşma, hassasiyetler genişlese de bu koşullardaki bir ekonomik sistemi canlandırmaya yardımcı telafi mekanizması olarak kabul edilir. Kapitalizm, böylece, bizim "durgunluk-fanssallaşma kapanı" dediğimiz noktaya ulaşmıştır.

Bütün bu süreçler, ileri kapitalist dünyada eş görülmemiş eşitsizlik üreten tekelci finans sermayenin sınıf yapısıyla ilgilidir. Sözde "Forbes 400"leri, Amerika'nın en zengin 400'leri, şu an yaklaşık 150 milyon insanın, yani nüfusun alt sınıftan yarısının toplam zenginliğine sahiptir. Birkaç Citigrup uzmanına göre; Birleşik Devletler ve diğer zengin ekonomiler, zenginlik ve gelir dağılımı bağlamında aşırı sermaye birikimi

1) Paul Krugman, "The Third Depression," *New York Times*, Haziran 28, 2010.

10 Tekelci Finans Sermayesi

noktasında olduğundan, yaşanan süreç, en iyi, küçük bir sınıfın, sosyal zenginliğin parçalarını gittikçe artan bir eğilimle kontrol altına aldığı “plutonomy” olarak tanımlanır.²

Özellikle Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerin, ileri kapitalist devletler gibi tekelleşme ve oligunlaşmanın zararlarıyla henüz karşılaşmadıkları ve nispeten sistemin merkezindeki ülkeleri felce uğratan kronik hastalıklarla yüzleşmedikleri açıktır. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkeler, muhtemel problemlere karşı bağımsızlıktan da yoksundur. Aslında bu ülkelerin de, sistemin özündeki zayıflamanın bir sonucu olarak günümüz globalleşen ekonomisinden birden fazla biçimde etkileneceklerine inanmak için yeterince neden vardır. Büyük Bunalım, İkinci Dünya Savaşı'nın emperyalistler arası çatışmasına neden olurken, Uzun Depresyon, Birinci Dünya Savaşı'na neden olan büyük emperyalist genişleme dalgasının ardından gerçekleşti. Günümüz Üçüncü Depresyonu, tamamen insanlığı yıkacak sonuçlara götürebilecek potansiyele sahip Basra Körfezi'nde merkez alan emperyalist çatışmayı genişletmek amacına sahne olmaktadır.

Eğer tüm bunlar yeterli olmazsa, dünya daha ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalacaktır. Önümüzdeki on ya da yirmi yıl radikal önlemler alınmazsa, gezegende hızla yükselen ekolojik kriz; insanlığın medeniyetiyle birlikte dünya ekosistemlerinin pek çoğunu nihai bir yıkımla tehdit edecektir.

Dünyayı tamamen kuşatan bu krizlerin, mümkün olan tek çözümü vardır: yerini sürdürülebilir insani kalkınma, ekolojik bütünlük ve gerçek bir insan toplumu yetiştirecek yeni bir ekonomiye bırakarak kapitalizmin ötenazi hakkını kullanması. Kitlesel mücadelemizde bu nitelikte yeni bir sistemi inşa etmeye ne kadar erken başlarsak, insanlık ve dünya için yararları o kadar bir uzun sürer.

2) Matthew Miller ve Duncan Greenberg, ed., “The Richest People in America” (2009), *Forbes*, <http://forbes.com>; Arthur B. Kennickell, “Ponds and Streams: Wealth and Income in the U.S., 1989 to 2007,” Federal Reserve Board Working Paper 2009-13, 2009, 55, 63. Ajay Kapur, Niall Macleod, ve Narendra Singh, “Plutonomy: Buying Luxury, Explaining Global Imbalances,” Citigroup Research, October 16, 2005, <http://scribd.com/doc/6674234/Citigroup-Oct-16-2005-Plutonomy-Report-Part-1>, ve “Revisiting Plutonomy: The Rich Get Richer,” Citigroup Research, March 5, 2006; <http://scribd.com/doc/6674229/Citigroup-Mar-5-2006-Plutonomy-Report-Part-2>.

Tekelci Finans Sermaye Çağı*

Aralık 2006'da, *Monthly Review* için “Tekelci Finans Sermaye” başlıklı bir makale yazdım. Bu makaleyi yazmamın nedeni, Paul Baran ve Paul Sweezy'nin 1966 yılında yazdıkları *Monopoly Capital* (Tekelci Sermaye) kitabının yayınlanmasının kırkıncı yıldönümünde olmamızdı. Baran ve Sweezy'nin kitabının bu kırkıncı yıldönümünde sorulması gereken en önemli sorunun şu olduğunu yazmıştım:

Kapitalizm, onların tarif ettikleri tekelci aşama içinde ve hatta onun da ötesinde bir evrimden geçerek değişmiş midir? Elbette bu soruya verilecek basit bir yanıt yoktur. Bütün büyük tarihsel gelişmelerde olduğu gibi geriye doğru bakıldığında en belirgin biçimde görülen şey, 1960'ların ortalarından bu yana gerçekleşmekte olan değişimlerin çelişkili tabiatıdır. Bir yandan, sistemin henüz, kendi itici gücü olan sermaye birikim süreci bakımından bir ilerleme yolu bulamadığı açık. *Monopoly Capital*'da tarif edilen durgunluk açmazı daha da kötüleşti: temelde yatan hastalık yaygınlaşır ve derinleşirken yeni çürütücü semptomlar ortaya çıktı. Öte yandan, sistem kendisini yeniden üretmenin yeni yol-

* Bu bölüm 15 Aralık 2009 tarihinde Hanoi-Vietnam'da bulunan Ho Chi Minh Siyaset ve Kamu Yönetimi Akademisi, Günümüz Dünyasında Marksist Teori ve Pratik Atölyesi tarafından düzenlenen “Kriz'deki Kapitalizm” başlıklı panelde sunulmak üzere yazılmıştır.

12 Tekelci Finans Sermayesi

larını buldu ve sermaye, (...) bu açmazda paradoksal biçimde daha da zenginleşti. Sistemin bu yeni melez evresini geçici olarak “tekelci-finans sermaye” olarak adlandıracağım.

Makale, ilerleyen kısımlarda kapitalizmin bu aşamasında bulunan gelişmiş ekonomilerde durgun büyümenin (veya durgunluğun) ve finansallaşmanın “ikili gerçekliği”ni tartışmaya çalışıyordu. Sonuç olarak buradan iki ihtimal doğduğunu öne sürüyordum: (1) “Küresel borç erimesi ve borç deflasyonu” biçiminde gerçekleşecek büyük bir finansal ve iktisadi kriz ve (2) tekelci finans sermayenin sembiyotik durgunluk-finansallaşma ilişkisinin uzaması.¹ Bana göre son iki yıl içinde yaşadığımız deneyim, sırayla bunların her ikisinin de yaşanması anlamına geliyor: Önce 1930’lardan beri gerçekleşen en ağır finansal ve iktisadi kriz yaşandı, arkasından da sistem, durgunluğu gidermenin normal yolu olarak finansallaşmaya geri dönerek kendini düzlüğe çıkarmaya çabaladı.² Bu nedenle bugün kapitalizmin yeni bir safhasında olduğumuzu söylemek iki kat doğrudur diyebiliriz. İlerleyen kısımlarda, Baran, Sweezy ve özellikle de Harry Magdoff’un çalışmalarının temellerinden beslenerek bu argümanın mantıksal çerçevesini çizmeye çalışacak ve bugünkü iktisadi ve sosyal durumlarımızla olan ilişkisini ortaya koyacağım.

Tekelci Aşama

Monopoly Capital isimli çalışmalarında Baran ve Sweezy, ABD’de örneği görülen gelişmiş kapitalizmi dev, tekel (veya oligopol) niteliği taşıyan -Marx’ın *Capital*’de üretimin yoğunlaşmasının ve merkezileşmesinin ürünü olarak tanımladığı- şirketler tarafından yönetilen bir iktisadi

1) John Bellamy Foster, “Monopoly-Finance Capital”, *Monthly Review* 58, sayı 7 (Ekim 2006): 1-14. Bu, John Bellamy Foster ve Fred Magdoff’un *The Great Financial Crisis* (New York: Monthly Review Press, 2009) çalışmasının bir bölümü olarak hazırlanmıştı. Ayrıca bakınız: Paul A. Baran - Paul M. Sweezy, *Monopoly Capital*, (New York: Monthly Review Press, 1966).

2) Şu an varolan, “finansla yönelme” hali ve tekelci finans sermayenin yükselişi, Rudolf Hilferding’in 1910 tarihli klasik çalışması *Finance Capital*’de tanımladığı haliyle “bankalar tarafından kontrol edilen ve sanayiciler tarafından kullanılan sermaye” ile karıştırılmamalıdır. Bundan ziyade bugünkü sorun, uzun devreli bir finansallaşmanın parçası olarak, küresel finansal piyasalarda para sermayesinin spekülatif kullanımıdır. Her ne kadar bu süreç finans kuruluşlarının ve piyasalarının gücünü çok büyük oranda artırmış olsa da, Hilferding’in analizinin odaklandığı, yatırım bankacılığının yükselişte olduğu basit dönemden epey uzaklaşmıştır. Bakınız: Geert Lovink’in Doug Henwood’la röportajı, 20 Aralık 2001, <http://www.nettime.org>. Ayrıca bakınız: Paul M. Sweezy, *The Theory of Capitalist Development* (New York: Monthly Review Press, 1942) (*Kapitalist Gelişme Teorisi*, Kalkedon Yayınları. 2007, İstanbul).

ve toplumsal düzen olarak tanımlamışlardı. Sistemin merkezi özelliği, artığın (artı-değerin) çoğaltılması eğilimidir; bu ise, henüz gelişme aşamasında olan gerçek fiyat rekabetinin etkin bir biçimde engellenmesi, tekelleri endüstriler ve beraberinde üretkenliğin devamlı olarak artırılması sonucunda mümkün olabilen bir olguydu. Bu koşullar altında ekonomideki temel zorluk artığın var edilmesi olmaktan çıkıp, daha ziyade bu artığın emilmesi halini aldı; bir başka deyişle kronik bir etkin talep yokluğu söz konusu hale geldi.³

Kapitalist harcamalara ilişkin klasik çözümlemeye göre artık, iki biçimde emilebilir: (1) Kapitalist tüketim ve (2) yatırım. Kapitalist tüketim bir yarıyla kapitalizmin iç dinamiğini ("Biriktirin, biriktirin! Musa'nın ve diğer peygamberlerin istediği buydu!") karşısına alırken, şirketler de normal olarak, yeni yatırımda beklenen kârların düşük olması halinde net yatırımlara girişmekten imtina ederler. Kârla ilgili beklentiler sanayideki mevcut kullanım kapasitesi seviyesinin etkisi altındadır; atıl durumda tesis ve ekipmanların bulunması, işletmeyi daha yüksek kapasitede yatırım yapmaktan caydırır. Artığı çoğaltma eğilimi bunların yanı sıra genelde gerçek ücretlerin üretkenlik düzeyinin altında artması (yani işçilerin daha fazla sömürülmesi) anlamına da geldiği için, ücret temelli tüketim kronik olarak, toplumun üretme kapasitesine göre zayıftır; bu ise beraberinde aşırı kapasitenin daha da artması ve yeni yatırımların körelmesi sonucunu getirir. Bu nedenle tekelleri sermaye koşullarında uzun vadeli büyüme eğilimi, geniş ve giderek de görülebilir eksik istihdam nedeniyle tıkanır. Bir başka deyişle ekonomi, emeğin ve sermaye mallarının yetersiz kullanımı nedeniyle potansiyel büyüme hızının çok gerisinde kalır. Bu nedenden ötürü, Baran ve Sweezy'ye göre tekelleri kapitalist ekonominin normal durumu ya durgunluk ya da temelde yavaş büyüme eğiliminin taşınması olmuştur.

Bu anlamıyla iktisadi durgunluk, teknolojik durgunlukla veya tüketici ürünleri durgunluğuyla karıştırılmamalıdır. Gerçekte, kapitalizmin genel karakteristik özelliklerinden biri olan (tekelleri aşama da dâhil) üretim teknolojisinin devamlı gelişimi, yalnızca sistemin üretkenlik po-

3) *Tekelleri Sermaye*'de sunulan birikim teorisi, Michael Kalecki ve Josef Steindl'in erken dönem iktisat çalışmalarında oluşturulmuştur. Bakınız: Michael Kalecki, *Theory of Economic Dynamics* (New York: Monthly Review Press, 1965); Josef Steindl, *Maturity and Stagnation in American Capitalism* (New York: Monthly Review Press, 1976).

14 Tekelci Finans Sermayesi

tansiyelini arttırır ve aşırı birikim eğilimlerini yoğunlaştırır. Sistemin bu koşullar altında ekonomik sıkıntılardan makul bir şekilde kurtarılmasının tek yolu, toplam iktisadi ve coğrafi etkileri itibariyle, buhar makinesi, demiryolu ve otomobil ölçeğinde çığır açıcı yeniliklerin ortaya çıkmasıdır; ancak bu şekilde mevcut gelir sıkıntılarından bağımsız olarak yeni yatırımlar için geniş kapsamlı bir talep meydana gelebilir. Her ne kadar henüz bu tür çığır açıcı yenilikler olmasa da, Baran ve Sweezy bunların ufukta olduğunu savunuyordu.

Tekelci sermayenin yeni tüketici ürünlerinin dağılımı yaratma konusunda bir hayli yenilikçi işler yaptığı doğrudur; pek çok durumda bunun sonucu gerçek ihtiyaçların değil, yapay olarak yaratılmış isteklerin karşılanması olmuştur. Ancak meşhur “yaratıcı yıkım”ına ve boşa harcamaların artmasına rağmen sistem, kronik piyasa doygunluğu eğiliminin üstesinden gelmeyi başaramamıştır.⁴

Tekelci Sermaye, durgunluktan epey uzaklaşmış görünümü veren İkinci Dünya Savaşı sonrası iktisadi “altın çağ”ının son noktasına gelinen bir zamanda yazılmıştı. Bu, ana akım iktisatçıların iş döngüsünün sonunu ilan ettikleri (bunu ilk defa yapmıyorlardı) bir zamandı. Yine de Baran ve Sweezy, 1960’ların ortasında sistemin yarattığı refahın, durgunluğu dengeleyici faktörler olarak işlev görmüş ve normal iktisadi sürecin dışında olan bir dizi özel uyarıcıyla ilişkilendirilebilir olduğu konusunda ısrarcı oldular. Bunlardan bir kısmı geçici, bir kısmı şu veya bu düzeyde kalıcıydı. Baran ve Sweezy, bir düzeyde kalıcı olan faktörler arasında FIRE (finans, sigorta, emlak) sektörünün yükselişiyle birlikte üretim sürecine nüfuz eden büyük çaplı satış çabalarına işaret ettiler. Soğuk Savaş ve Kore ve Vietnam savaşları biçiminde tezahür eden militarizm ve emperyalizm de tek elci kapitalist ekonomiyi, kullanılmayan üretim kapasitesini içine çekmek yoluyla destekledi. Diğer yandan yazarlar, Amerika Birleşik Devletleri’nde sivil hükümet harcamalarının GSYİH içindeki payının 1930’ların sonunda hâlihazırda “son sınırlarına” ulaşmış olduğunu, bu nedenle harekete geçirici rollerinin

4) “Yaratıcı yıkıcılık” konsepti Schumpeter’in kapitalist üretimi karakterize eden, çoğu kez önceki sermayenin yok edilmesini de kapsayan yenileşmeyi betimlemek için kullandığı bir terimdir. Buna karşın olumlu bir şekilde bahsettiği yenileşme, Baran ve Sweezy’nin analizlerinde görüldüğü gibi genelde ancak bir tür yıkıcı yaratıcılık olmuş ve iktisadi atık meydana getirmiştir. Bakınız: Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, (New York, HarperCollins, 1942), 81-86.

artık sınırlı olduğunu savunuyorlardı (Bu tespit günümüze kadar geçerliliğini korudu: Son kırk yıl içinde sivil hükümet harcamalarının ve yatırımlarının GSYİH içindeki oranı hemen hemen aynı kaldı).⁵ Bir bütün olarak yazarların analizi, çeşitli dengeleyici faktörlerin uzun vadede durgunluğa saplanmayı engelleyemediği bir sisteme işaret ediyordu.

Durgunluk ve Finansal Patlama

Kapitalizm, 1970'lerin başlarıyla ortaları arasında ağır bir krize girdi. Ancak meydana gelen şey, basit bir durgunluktan ziyade, stagflasyon (yani durgun bir ekonomi ve enflasyon) idi. Hakim yorum, gerçek suçlunun enflasyon olduğu yönündeydi, bu nedenle ana strateji farklı başlıklar altında ekonominin yeniden yapılandırılması oldu: Monetarizm, arz-yanlı iktisat, neo-liberalizm. Keynes çağının yerini Hayek çağı aldı. ABD Merkez Bankası Başkanı Paul Volcker'ın 1970'lerin sonlarında başlattığı ve üçüncü dünya borç krizine neden olan faiz oranları şoku, bu baskıcı geçişin parçasıydı. ABD'de, yeni bir askeri harcamalar ve emperyalist müdahalecilik dalgası, işçi sınıfının gelirlerini azaltma, geliri ve refahı yoksuldan zengine aktarma çabalarına eşlik etti. Uluslararası düzeyde bu, bir manivela olarak üçüncü dünya borçlarının yeniden yapılandırılması ve neo-liberal küreselleşme düzenine öncülük edilmesi şeklinde kendisini gösterdi.

Sweezy ve (1969'da *Monthly Review* eş-editörü olarak ona katılan) Magdoff, bu dönem boyunca, durgunluğun tekelci kapitalist ekonominin altında yatan temel eğilim olduğunu ve üretimde yahut reel ekonomideki artan zayıflığın, büyük finans artuşının üzerine çöktüğünü savunmaya devam ettiler. 1970'lerde ve 1980'lerde *The End of Prosperity* (Refahın Sonu, 1977), *Stagnation and Financial Explosion* (Durgunluk ve Finansal Patlama, 1987) isimli kitapları ve başka çalışmaları yayınlarak, kapitalist ekonominin finansal üstyapısının, giderek artan ölçüde yapısal zayıflık işaretleri gösteren üretim zemini üzerinde kesintisiz olarak genişlemesi üzerine odaklandılar. 1987'deki çalışmalarında şu gözlemlerde bulunuyorlardı: "Durgunluğu dengeleyen güçlerden hiçbirisi, ülkenin borç yapısının (hükümet, şirketler ve bireyler düzeyinde)

5) Baran ve Sweezy'nin GSYİH yüzdesi olarak sivil hükümet harcamalarının "son sınırları" hakkındaki tezi, bunun 1930'lardan günümüze ampirik doğrulanması ve taşıdığı anlam için bakınız: John Bellamy Foster ve Robert W. McChesney, "A New Deal Under Obama", *Monthly Review* 60, no. 9 (Şubat 2009):1-11.

16 Tekelci Finans Sermayesi

1960'larda başlayıp 1970'lerin ortasındaki ağır krizle birlikte hız kazanan ve "reel" ekonominin durgun genişlemesine nazaran çok daha büyük bir hızla ilerleyen büyümesi kadar önemli olmamış ve iktisat analistleri tarafından bu denli az anlaşılmamıştır. Bunun sonucu ise, bir bütün olarak ekonomik istikrarı giderek daha fazla tehdit eden baskı ve zorluklara tabi olan, geçmişte görülmemiş derecede devasa ve kırılğan olan bir finansal üstyapının ortaya çıkması olmuştur.”⁶

Magdoff ve Sweezy tarafından tanımlanan kredi-borç sisteminin spekülatif büyüme eğilimleri, takip eden on yıllar içinde sadece ivme kazandı. ABD ekonomisinde toplam şahsi borç düzeyi 1970 yılında GSYİH'nin yüzde 110'una tekabül ederken, bu oran 2007 yılında yüzde 293'e çıktı (hükümet borçları da dâhil olmak üzere toplam kamu borçları ise aynı dönem içinde GSYİH'nin yüzde 150'sinden yüzde 346'sına çıktı). Tekrarlanan kredi sıkışmaları arasında, finansal istikrarsızlık kendini açıkça gösterdi. *Monthly Review*, borç artışının bir tür uyuşturucu bağımlılığına benzediğini savundu; zira borç durumu, kişinin morfolojik yapısı yavaş yavaş bozulurken, aynı düzeyde uyarılmak için her defasında daha da fazla uyuşturucuya ihtiyaç duymasına benziyordu. 1970'lerde ABD ekonomisinde her yeni 1 dolarlık borç artışına paralel olarak Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla 60 sent artıyordu. 2000'li yılların başında bu denge, 1 dolarlık borç artışına karşı 20 sentlik GSYİH artışı seviyesine geldi.

Son 40 yıl içinde ABD ekonomisi ve bir bütün olarak dünya ekonomisi -Asya'nın bazı bölgelerindeki hızlı büyümeye rağmen- uzun vadeli bir yavaşlama yaşadı. ABD ekonomisinin (enflasyona ayarlanmış) büyüme hızı, onyıldan onyıla, yavaş yavaş dibe vurmaya başladı: 1970'li yıllarda büyüme hızı 1960'lardakinden daha azdı; 1980'ler ve 90'larda 1970'lerde olduğundan bile azdı, nihayet 2000-2009 döneminde 1980'ler ve 90'ların da altına indi. Net konut dışı yatırımların GSYİH içindeki oranı 1965-66'da GSYİH'nin yüzde 4.8'i kadar iken, 2005-2006'da GSYİH'nin yüzde 2.6'sı seviyesine indi. Tarım-dışı sektörlerde çalışan işçilerin reel saat ücretleri 1972 yılında zirve noktasına ulaşmışken, 2006 yılında yeniden 1967 seviyesine düştü. Ücret ve maaş harcamalarının GSYİH içindeki oranı da 1970'te yüzde 53 iken, 2006'da yüz-

6) Harry Magdoff-Paul M. Sweezy, *Stagnation and Financial Explosion* (New York: Monthly Review Press, 1987), 13.

de 46'ya düştü. Aynı durgunluk eğilimi, Avrupa'yı ve Japonya'yı da ekledi.⁷

Finansallaşma

1980'lerin sonlarından (1987 borsa krizinden sonrasından) 1990'ların sonlarına kadar Sweezy, gelişmiş tekелci kapitalizmin şu veya bu düzeyde kalıcı bir eğilimi olan finansallaşma kavramıyla -durgunluk maddiyonunun öteki yüzüyle- uğraştı. 1997 yılında şunları yazmıştı: "Kapitalizmin 1974-75 kriziyle başlayan yakın dönemindeki en önemli üç eğimli [şunlardır]: (1) Genel büyüme hızının yavaşlaması; (2) tekел (veya oligopol) niteliği taşıyan çokuluslu şirketlerin dünya çapında çoğalması; ve (3) sermaye birikimi sürecinin finansallaşması olarak adlandırılabilir olgu." (Sweezy'ye göre dördüncü bir eğilim olan küreselleşme, daha uzun, daha karmaşık ve çeşitli renkler taşıyan bir olguydu, emperyalizmin büyümesini gösterdiği gibi, kökenleri kapitalist dünya ekonomisinin başlangıç dönemlerine kadar gidiyordu).⁸

Finansallaşma, kapitalizmin ağırlık merkezinin üretimden finansal doğru kayması olarak tanımlanabilir. Sweezy, finansal kriz ve istikrarsızlığın her zaman için iş döngüsünün üst noktasının unsurları olduğunu gözlemlemişti. Fakat finansallaşma nasıl olup da uzun vadeli bir eğilim olarak tanımlanmıştı? Geçmiş tarihsel deneyimin tersine çevrilmesi ve finansal spekülasyonun hızlı büyümeyi değil yavaş büyümeyi besleyecek şekilde yönlendirilmesi mümkün müydü? Ellerin altında artık değer barındıran şirketlerin ve zengin yatırımcıların, yatırım olanaklarının kaybolması tehlikesi karşısında para sermayelerini korumak ve genişletmek için bu sermayeyi çeşitli malvarlıkları biçiminde spekülasyona koyacakları açıktı. En az bunun kadar açık olan bir diğer nokta ise finans kuruluşlarının sınırsız gibi görünen, harici kökenli ve şeffaf olmayan finansal araçları sunabilecek durumda olmasıydı: Her türlü vade, opsiyonlar ve devirler. Fakat on yıllardan beri böyle bir "kumarhane ekonomisi"nin sürmesi -kredi daralmaları tarafından kesintiye uğra-

7) Foster-Magdoff, *The Great Financial Crisis*, 49, 121,129.

8) Paul M. Sweezy, "More or Less on Globalization", *Monthly Review* 49, no. 4 (Eylül 1997): 3-4. "Finansallaşma" kavramı *Monthly Review*'da ilk kez 1995 yılında, bu kavramı kullanan Kevin Phillips'in *Arrogant Capital* (Şımarık Sermaye) isimli kitabını değerlendiren bir yazıda kullanıldı. Bakınız: Bertram Gross, "The Reserve Armies of the Insecure", *Monthly Review* 47, no. 1 (Mayıs 1995): 43.

18 Tekelci Finans Sermayesi

masına ve merkez bankalarının oyunun sürmesi için son çare olarak borç vererek devreye girmesine rağmen- kapitalist ekonomide meydana gelen niteliksel bir değişmeden başka bir anlam ifade etmedi.

Sweezy, *Tekelci Sermaye*'de sorunu çeyrek asır geriye dönük olarak şöyle tanımlamıştı: "Mevcut geleneksel ana akım ve Marksist iktisat geleneklerinin her ikisinde de sermaye birikimini temelde, varolan sermaye ürünleri stokuna yeni eklemeler yapılması olarak tanımlayageldik. Ancak bu, gerçekte sürecin yalnızca bir yüzüdür. Birikim aynı zamanda finansal değerler stokuna da yeni eklemeler yapılması meselesidir. Bu iki unsur elbette birbirleriyle karşılıklı ilişki içindedir; ancak bu karşılıklı ilişkinin doğası, en hafif deyimle sorunludur.⁹ Bugün bile, bu karşılıklı ilişkinin pek çok unsuru giderek daha belirgin hale gelmektedir:

- Finansallaşma, FIRE sektöründe yaratılan istihdam ve artan değer fiyatlarını yeni talebe dönüştüren her türlü zenginlik etkisi üzerinden durgun bir ekonominin hareketlenmesine yardımcı olabilir.
- Finansallaşma, üretim içindeki temel durgunluk sorunun çözemiş, hatta bazı durumlarda ağırlaştırmıştır.
- Reel ekonomiye kıyasla finansın büyümesi, aynı zamanda patlama etkisi olan finans balonları yaratmıştır.
- Tekelci kapitalist ekonomi, bir finansal kriz anında likidite ve sermaye sağlamak için son çare olarak borç veren merkez bankalarına giderek artan oranda bağımlıdır.
- Merkez bankaları finansal sistemin çökmesini engellemede etkili oldukları ölçüde, sistemin unsurlarını açıkça daha büyük krizlere de hazır hale getirmektedirler.
- Eğer finans balonları yeteri kadar şişerse, merkez bankalarının ve hazine bakanlıklarının durumla baş etme kapasitesini de bloke edebilir ve bu durumda ciddi bir borç deflasyonu gündeme gelir.
- İktisadi Güç, şirketlerin yönetim kurulu toplantılarından finans kuruluşlarına ve piyasalarına geçmiş, bir finansal küreselleşme süreci üzerinden tüm kapitalist dünya ekonomisini karmaşık biçimlerde etkilemiştir.
- Finansın büyüyen rolü yalnızca finansal şirketlerin genişlemesinde

9) Paul M. Sweezy, "Monopoly Capital After Twenty-Five Years", *Monthly Review* 43, no. 7 (Aralık 1991): 56.

değil, aynı zamanda finans dışı şirketlerin de finansal faaliyetleri ve ortaklarının da büyümesinde görünür hale gelmiştir, böylelikle finansal ve finans dışı şirketlerin arasındaki fark, her ne kadar hala kesinlikle var olsa da, giderek daha silik hale gelmektedir.

- 1980'li ve 90'lı yıllardaki finansallaşma, daha uzun vadeli küreselleşme sürecinde temel yeni güç ve bir bütün halinde neo-liberal iktisat politikaları çağının tanımlayıcı unsuru olmuştur.

- Başta küresel finansallaşmanın merkezi olan Amerika Birleşik Devletleri'nde olmak üzere, bütçe açıklarının rolünü dönüşüme uğratan finansallaşma, hükümet borçlanmasıyla, karmaşık biçimlerde ve giderek artan oranda karşılıklı bağımlık içindedir.

- Durgunluk eğilimleri değişmeden kaldığı için kapitalist ekonomi bakımından, finansallaşmanın sürdürülmesi dışında bir alternatif yoktur.¹⁰

Büyük Finansal Kriz ve İkinci Daralma

Bu genel model temelinde ilk defa Kasım 2002'de, *Monthly Review* için Harry Magdoff ve Robert McChesney ile birlikte kaleme aldığımız bir makalede emlak-konut balonunun patlamasından söz etmiştik. Bunun, ertesi yılın baharında “*What Recovery?*” (Nasıl bir Kurtarma?) başlıklı bir makale izlemiş, burada da “konut balonu, patlamadan gelebileceği en ince hale gelinceye kadar gerilebilir” demiştik. Sorun daha da kritik hale gelince *Monthly Review* dergisinin Mayıs 2006 sayısı için “*The Household Debt Bubble*” (Hane Borcu Balonu) isimli makaleyi yazdım; burada mortgage usulü ev satışları için verilen kredilerin desteklenemez karakterine (ve en ağır yükün işçilerin üzerine kalmasına) dikkat çekmiş ve bu balonun, bütün bir ekonomi üzerinde etkiler yaratabilecek şekilde patlayabileceğini söylemiştim. Bunun arkasından Kasım 2006'da Fred Magdoff'un “Borç Patlaması ve Spekülasyon” (*The Explosion of Debt and Speculation*) isimli makalesi geldi. Dolayısıyla 2007 yaz sonlarında krizin ilk adımları kendini gösterdiğinde bunun bazı özgün

10) Bu tezlerin hepsi Magdoff ve Sweezy'nin yazılarında bulunabilir. Örnek olarak bakınız: Herry Magdoff-Paul M. Sweezy, *The Irreversible Crisis* (New York: Monthly Review Press, 1988) ve Paul M. Sweezy, “The Triumph of Financial Capital”, *Monthly Review* 46, no. 2 (Haziran 1994):1-11. Ayrıca Foster-Magdoff, *The Great Financial Crisis*.

20 Tekelci Finans Sermayesi

unsurları bize şaşırtıcı geldiyse de, krizin genel gelişimi hiç de şaşırtıcı gelmedi.¹¹

Carmen Reinhart ve Kenneth Rogoff'un, *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly* (Bu Defa Farklı: Finansal Çılgınlığın 800 Yıllık Tarihi) isimli kitaplarında söylediği gibi: "Finansal krizlerin boşlukta doğması enderdir. Bir finansal kriz genelde ekonominin ilerleyişini yavaşlatan gerçek bir şokun ardından ortaya çıkar; bu nedenle bir katalizörden ziyade, genişletici bir mekanizma işlevi görür." Bu yazarların İkinci Daralma olarak adlandırdıkları şeyin (Birinci Daralma Büyük Bunalım'dı) bu nedenle, -bizim buradaki analizimizin mantıksal çerçevesi içinde- finansal balonların patlamasına neden olan, arkasından da genişletici mekanizma işlevi gören, durgunluktan yana güçlerden kaynaklandığını söyleyebiliriz.¹²

Bizzat Büyük Finansal Kriz, finansal kârların reel ekonomideki durgun büyüme eğilimlerine, trilyonlarca dolarlık kayba neden olacak şekilde "isteksizce geri dönmesi" olarak tanımlanabilir. Bu durum, bir sonraki aşamada bir *finansallaşma krizine* -yani üretimde durgunlukla baş etmenin en temel aracının krizine- dönüşmüştür. Eylül 2007-Mart 2009 arasındaki 18 ayda, ABD'deki borsa varlıklarının 7 trilyon doları ve konut varlıkların 6 trilyon doları da dâhil olmak üzere toplam 50 trilyon dolar değerinde küresel malvarlığı erimiştir. 2009 yılının Mart ayı başında, enflasyona göre ayarlanmış olan Dow Jones Sanayi Endeksi 1966 yılındaki seviyesine düşmüştür: bir başka deyişle, Baran ve Sweezy'nin kırk yıldan daha uzun bir süre önce *Tekelci Sermaye*'yi yazdıkları zaman varolan seviyeye inmiştir.¹³

Bugün, Lehman Brothers'ın 2008 sonunda gerçekleşen ve finansal sis-

11) John Bellamy Foster, Harry Magdoff, Robert W. McChesney, "Crisis: One After Another for the Life of the System?", *Monthly Review* 54, no. 6 (Kasım 2002) ve "What Recovery?", *Monthly Review* 54, no. 11 (Nisan 2003): 5-6; John Bellamy Foster, "The Household Debt Bubble", *Monthly Review* 58, no. 1 (Mayıs 2006): 1-11; Fred Magdoff, "The Explosion of Debt and Speculation", *Monthly Review* 58, no. 6 (Kasım 2006): 1-23. Bu son iki makale daha sonra Foster ve Magdoff'un *The Great Financial Crisis* kitabının sırasıyla 1. ve 2. bölümleri haline getirildi.

12) Carmen M. Reinhart-Kenneth S. Rogoff, *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2009), 219, 240-47.

13) Jim Reid, "A Trillion Dollar Mean Reversion?" Deutsche Bank, 15 Temmuz 2008, http://www.nuclearphynance.com/User%20Files/85/thought_of_jim_14july.pdf; Lawrence H. Summers, "Responding to an Economic Crisis: The Obama Program", Brookings Institution, Washington, D.C., 13 Mart 2009.

temin tamamen iflası korkusu yaratan çöküşünden bir yıl ve birkaç ay sonra, genel bir altüst oluş olarak görünen süreçte, tarihsel olarak bir benzeri görülmemiş bir “aktif değer fiyatı güdümlü kurtarma” sürecinin başlangıcını görüyoruz.¹⁴ Gelişmiş kapitalist devletlerin temel stratejisi, onlarca trilyon dolarlık acil kurtarma paketleri yerine hiçbir gerçek tarihsel örneği olmayan, finansallaşmayı sistemin motor gücü haline getirmeyi amaçlayan, eski stratejiye göre çok daha fazla birlikte çalışma temelli olan yeni bir girişime dönüştü. Diğer yandan bu strateji açık tehlikeler de barındırıyor. Kasım 2009 başlarında New York Üniversitesi’nde iktisat dersleri veren Nouriel Roubini, “aktif değer fiyatlarının Mart ayından beri temel ve senkronize bir biçimde fırladığı” uyarısında bulunuyor, bunun “ABD için yeni bir aktif değer balonunu” da içine alan “fazla şişirilmiş bütün global aktif değer balonlarının anası”nı meydana getirebileceğini belirtiyordu. Aynı ayın ilerleyen zamanlarında ABD Merkez Bankası Başkanı Ben Bernanke, Wall Street’in finans güdümlü kurtarmanın patlamak üzere olan bir aktif değer balonu tehlikesini getirdiği şeklindeki kaygılarına basit bir ifadeyle (hem yalanlayıp hem de kabul eder şekilde) şu yanıtı vermişti: “Buna yanıt vermek son derece güç, ancak bana göre şu an ABD finans sisteminde büyük çaplı dengesizliklerin olduğu, açıkça görülen bir şey değil.” *Wall Street Journal* bu sözleri şu başlıkla aktarmıştı: “Bernanke: ABD’de Bugün Açıkça Görülen Aktif Değer Balonları Yok”.¹⁵

Wall Street’in 2009 sonlarında daha belirgin hale gelen aşırı stresi, finans piyasaların enkaza dönmüş reel ekonominin tepesinde, olağanüstü bir hızla suni olarak yükseldiğini gösteriyordu. Bu, çok hızlı şişen ve çok fazla büyüyen, ancak aynı hızda patlama ve yıkıcı etkiler yaratma tehlikesi de bulunan bir balon korkusu yarattı. İngiltere Merkez Bankası’nın finansal istikrardan sorumlu Yönetim Kurulu üyesi Andrew Haldane, umutsuzca “ölüm döngüsü”nden söz etti. Haldane’in tahmi-

14) Bakınız: Larry Elliott, “Comic Book Economics and the Markets”, *The Guardian* (6 Temmuz 2009); Steve Hansen, “Asset Price Driven Economic Recovery Underway”, Financial Times blog, *Seeking Alpha* (30 Ağustos 2009), <http://www.seekingalpha.com>; John Bellamy Foster-Robert W. McChesney, “Monopoly-Finance Capital and the Paradox of Accumulation”, *Monthly Review* 61, no. 5 (Ekim 2009): 1-3.

15) Nouriel Roubini, “Mother of All Carry Trades Faces an Inevitable Burst”, Ft.com (Financial Times blog), 1 Kasım 2009; “Bernanke: No Obvious Asset Bubbles in US Now”, *Wall Street Journal*, 16 Kasım 2009.

22 Tekelci Finans Sermayesi

nine göre Birleşik Devletler ve Büyük Britanya, son krizde kendi bankalarına, bu ülkelerin GSYİH'sinin dörtte üçüne yakın oranda destek sundu. Finans kuruluşlarına yapılan bu devasa hükümet desteği ona göre, para idaresiyle ilgilenen kişileri, sahneyi bir sonraki krize hazırlayacak şekilde, daha da büyük spekülâtif risklere girmeye teşvik ediyordu.¹⁶

Obama'nın önde gelen ekonomi danışmanı (ve Ulusal Ekonomi Konseyi başkanı) Lawrence Summers, Mart 2009 tarihinde balon güdümlü iktisadi büyüme hakkında şu gözlemlerde bulunuyordu:

(Bu büyüme) balonun aşırı boyutlarda şişmesinde etkisi olmuş veya olmamış herkesi etkileyen bir karmaşaya ve dislokasyona neden olduğu için sorunludur. Üstelik devam edebildiği koşullarda bile bütünüyle sağlıklı değildir. Yoğun kümülatif iktisadi büyüme dönemi olan 2000-2007 yılları arasında, tipik çalışma ya-sındaki hane halkı gelirlerinin yaklaşık 2000 dolar azaldığına tanık oldu. Orta sınıf gelirlerinde, hatta en üstteki yüzde 1'lik kesimin gelirlerinde yaşanan azalmanın bir dizi nedeni vardır; ancak bunlardan birisinin artan aktif değer fiyatları ve finans sektörü kârlarının, 2006'da tüm şirket kârları içinde % 40'lık bir orana ulaşacak kadar patlama yaşaması olduğuna hiç şüphe yoktur.

Summers bu açıklamayı yaparken tekelci finans sermaye için başka bir adres olmadığının ve finansal kurtarma temelinde, aktif değer fiyatlarını yükseltme yoluyla gerçekleşen bir kurtarmanın bu büyük tehlikeyi getirdiğinin farkındaydı. Bu nedenle, hitap ettiği kitlenin güvenini kazanmak için şu ifadeleri de kullandı: "Acı veren bir krizin yerine bir başka desteklenemez büyümeyi getirmeye çalışmadığımız yönünde teminat vermek, bizim için temel önemdedir." Obama yönetiminin resmi duruşu, yeni finansal düzenlemelerin hayata geçirilmesi yoluyla bir başka finansal krizin meydana gelmesinin engellenebileceği şeklindeydi.¹⁷ Gerçekte ise bu, gerek durgunluk ve finans arasında, gerekse finansın büyüyen iktisadi ve siyasi gücü arasındaki yapısal ilişkiyi göremeyen bir yaklaşım.

16) "Economic Crisis Ebbs, Systematic Risks Don't", *Wall Street Journal*, 7 Aralık 2009.

17) Summers, "Responding to an Historic Economic Crisis". Bu bağlamda ABD Merkez Bankası Başkanı Ben Bernanke'nin aktif değer balonlarını engelleme işinin temel olarak Merkez Bankası'nın Yönetim Kurulu ve para politikasına değil, federal hükümetin düzenleyici fonksiyonuna bağlı olduğunu uzun zamandır söylüyor olması dikkat çekicidir. Reinhart-Rogoff, *This Time is Different*, 212-14.

Finansallaşan bir ekonomiye yönelik şu veya bu uzunlukta etkin düzenlemelerin yapılması, Harry Magdoff'un yirmi yıl önce açıkladığı nedenlerden ötürü imkansızdır: "Borç-spekülasyon balonu ne kadar şişerse, hükümet regülatörlerinin balon patlamasını diye yaptıkları müdahaleler de o kadar tehdit edici hale gelir. Merkez bankası yöneticileri ve diğer resmi yetkililer müdahaleden alıkonuldukları (iflas etme noktasına gelmiş büyük bankaları ve dev şirketleri kurtarma amaçlı müdahaleler hariç) gibi, gerilimleri azaltmak ve finansal aşırılarla bağlantılı potansiyel kırılma noktalarının üzerinden gelmek için düzenlemeleri daha da azaltmaya sevk edilirler." Buna ilave olarak uluslararası sermaye piyasalarının büyümesi devletlerin bu piyasalarda düzenleme yapma gücünü sınırlar ve onları finans piyasası güçlerine yol vermeye zorlar.¹⁸ Bu nedenle, her ne kadar yeni düzenlemelerin yürürlüğe girmesi mümkün olsa da, bunlar nihai olarak, etkili kısıtlamalar meydana getirmezler.

Geçtiğimiz yıl ABD'de finansallaşmanın yeniden inşa edilme hızı, yukarıda da sözünü ettiğimiz, iktidarın finans dışı kuruluşların yönetim kurullarından finans piyasalarına geçişini gözler önüne serdi; üstelik bu geçiş finansal kriz bağlamında yaşanmıştı. 1990 yılında ABD'deki en büyük on finans kuruluşu, ABD'nin toplam finansal endüstri değerlerinin yüzde 10'una eşitti. 2008'de bu oran yüzde 60'a yükseldi. 2009 yılında dünya çapındaki en büyük on bankanın global banka varlıklarının yüzde 70'ine sahip olduğu, bu oranın 2006 yılında yüzde 59 düzeyinde olduğu düşünüldüğünde, sözünü ettiğimiz olgunun global düzeyde geçerli olduğu görülür. Bu koşullar altında, Obama yönetiminin üst düzey ekonomi yetkililerinin hepsinin Wall Street ile doğrudan bağlarının olması şaşırtıcı olmasa gerek.¹⁹

Her ne kadar ABD ekonomisi şu anda bir iktisadi iyileştirme sürecinin işaretlerini gösteriyor olsa da, yaşanan şey aslında, önde gelen finans analisti David Rosenberg'in deyimiyle "Houdini Kurtarması"dır. 2009'un üçüncü çeyreğinde Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşen toplam kâr artışlarının tam yüzde 80'i finans sektörünün hesabına

18) Harry Magdoff, "A New State of Capitalism Ahead?", içinde Arthur MacEwan ve William K. Tabb, *Instability and Change in the World Economy* (New York: Monthly Review Press, 1989), 350.

19) "Economic Crisis Ebbs, Systematic Risks Don't", Floyd Norris, "To Rein in Pay, Rein in Wall Street", *New York Times*, 30 Ekim 2009; Henry Kaufmann, *The Road to Financial Reformation* (Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons, 2009), 99-101; Glenn Greenwald, "Larry Summers, Tim Geithner and Wall Street's Ownership of Government", *Salon.com*, 4 Nisan 2009.

24 Tekelci Finans Sermayesi

yazılmıştır (ki bu sektör, ekonominin sadece dörtte birini elinde bulundurmaktadır). Finans dışı şirketler sektörü için ilave brüt değerler üçüncü çeyrekte yine düşmüştür ve bu üst üste dört çeyrektir böyle devam etmektedir. Tüketiciler harcamalarını hala sınırlı tutuyorlar. Yatırımlar hala zayıf. Bu varsayılan “kurtarma” sürecinde artan kârlar, doların zayıflığı (ki bu yabancı kaynaklı kazançları arttırdı), durgun haldeki veya azalan birim emek maliyetleri (bu, işsizliğin çift haneli rakamlarda olduğunu gösteriyor), daha düşük vergiler, daha düşük faiz ödemeleri vs. gibi (devlet müdahalesinden kaynaklanan) ücret dışı harcamalar gibi faktörlerin ürünüdür.²⁰

Yeni Bir Birikim Aşaması mı?

Bu makalenin başında sorduğum soru şuydu: Kapitalizm yeni bir aşamaya mı girdi? 2006 yılındaki “Tekelci Finans Sermaye” makalemde tekelci finans sermayeden, kapitalizmin tekelci aşamasının yeni bir safhası olarak söz etmiştim. Kapitalizmin aşamalarını -adlarını söylemek gerekirse ondokuzuncu yüzyılın rekabetçi kapitalizmi ve yirminci yüzyılın tekelci kapitalizmi- iktisadi dönüşümün birikim için yepyeni bir ilerleme yolunun temelini oluşturduğu dinamik dönemler olarak göreceksak, tekelci finans sermaye döneminin böyle bir tanımlamayı pek de hak etmediğini söylemek gerekir. Bundan ziyade sermaye birikiminin sistemin merkezinde durgun kaldığını, buna karşın ne kadar küçük olursa olsun büyümeyi sürdürmek için spekülatif finansa giderek daha fazla bağımlı hale geldiğini söyleyebiliriz. İlk safhada tanık olduğumuz şey, birikim sürecinin olgunlaşması süreci sonucunda gelişmiş kapitalist ülkelerde kapitalist üretimin zayıflamasıdır. Buradan da durgunlaşma-finansallaşma ikilisi doğmuştur. Bununla birlikte finansallaşma paradoksal olarak bu bağlamda refah ve gücü arttırmış, tekelci finans sermaye çağında karmaşık, çelişkili bir gerçeklik meydana getirmiştir. Bunun istikrarsız bir durum olduğu ve sistemin çekirdeğindeki sermaye birikiminin pek çok biçimde, kendi tarihsel sınırlarına dayandığı neredeyse bütünüyle açıktır.

Bugün iktisadi sistemin işleyişiyle ilgili olarak karşı karşıya olduğumuz en karmaşık meseleler, en global olanlardır. Tekelci finans

20) David Rosenberg, “Marjet Musings and Data Deciphering” (25 Kasım 2009), <http://www.glushkinsheff.com>.

sermayenin dünya kapitalist ekonomisinin periferisindeki emperyalizm, küreselleşme ve finansallaşmayla ilişkisi nasıldır? Bu soru, bugün Asya'da, özellikle de Çin ve Hindistan'da ve yanı sıra Güneydoğu Asya'da büyümekte olan ekonomilerin yükselişinin anlamının ne olduğu sorusunu da kapsamaktadır. Dünya kapitalist ekonomisinin merkezindeki durgunluk ve finansallaşmanın, periferide düşük ücretli ihracat temelli sanayileşmeye yönelik yeni açılımlarla yapısal olarak ilişkili olduğuna şüphe yoktur. Diğer yandan bir bütün halinde neo-liberal finansallaşma çağı, üçüncü dünya borç kriziyle ve az gelişmiş ülkelerde yeni mali bağımlılıklar meydana getirecek olan yeni "finansal mimariler" oluşturma çabalarıyla ilişkilidir. Devasa iktisadi ilerlemeye rağmen Çin ve Hindistan bile, temelde ABD-Avrupa-Japonya "üçlü"sü tarafından belirlenen inisiyatiflere yanıt oluşturmada pasif kalmalarına neden olacak şekilde, emperyalist döviz ve finansal kontrol sistemlerini kırmakta zorlanmaktadırlar. Gelişmekte olan ekonomiler şu an büyük dolar alacaklıları konumundadırlar, ancak buna karşın ABD ekonomisi bunların kontrolü altına girmediği gibi kendi koşullarını empoze etmeye devam etmekte, artık elde etmek için dış pazarlar (ve güvenli limanlar) ile birlikte ihraç malları üzerinden onların güvenlerini tazelemektedir. Finansallaşma, beraberinde getirdiği sonuçlarla birlikte, Asya'da da adım adım ilerlemektedir. *Wall Street Journal*'in aktardığına göre Dünya Bankası kısa süre önce, Asya'da oluşmakta olan aktif değer fiyatı balonları, özellikle de "Çin, Hong Kong, Sincapur ve Vietnam'daki emlak balonları" hakkındaki kaygılarını dillendirmiştir.²¹

Samir Amin'e göre bugünün finansallaşmış küreselleşmesinde ege-men güç, merkezinde, "üçlü"nün devlet iktidarlara ve temelde onların çıkarlarına hizmet eden sözde uluslararası ekonomik kuruluşlar (örneğin Dünya Bankası ve IMF) tarafından desteklenen, ve finans oligopol-lerin karargah konumunda olduğu emperyalist "oligopol-ler kapitalizmi"dir. Bu sistem, periferide bir düzeyde sanayileşmeye izin verebilir, ancak tekeller aracılığıyla döviz, finans, teknoloji, iletişim, stratejik doğal kaynaklar ve askeri güç gibi alanlarda iktidarın dizginlerini elinde tutmanın yollarını aramaya devam eder.²²

21) "Fears of a New Bubble as Cash Pours In", *Wall Street Journal*, 4 Kasım 2009.

22) Samir Amin, "Seize the Crisis!", *Monthly Review* 61, no. 7 (Aralık 2009): 1-16 ve *Capitalism in the Age of Globalisation* (London: Zed Books, 1997), 4-5.

26 Tekelci Finans Sermayesi

Ağırlaşan finansal krizler ve gelişmiş kapitalist ülkelerdeki yavaşlama, bir bütün olarak sistemin eklemlerinin ne denli zayıf hale geldiğini gözler önüne sermektedir. Gerçek o ki, ABD hegemonyası, yani tekelci finans sermaye imparatorluğunun jeopolitik merkezi krizdedir. Tüm dünya ekonomisinin etrafında örgütlendiği doların hegemonyası ilk defa, Vietnam Savaşı zamanında yurtdışına büyük miktarlarda dolar ihraç edilmesiyle sorgulanmış ve Nixon'un doların altına dönüştürülebilirliğine son vermesiyle sonuçlanmıştı. Dolar bugün uzun devreli bir düşüş yaşıyor gibi görünüyor ve bu bir düzeyde küresel bir çöküşe de öncülük edebilir.²³

Bütün bunların bizi tarihsel olarak nereye götürdüğünü söylemek, kapitalizmin iktisadi kriz eğilimleri küresel ölçekte var olan daha geniş sosyal ve çevresel dönüşümlerden ayıramayacağı için, elbette zordur. Dünya-sistemi teorisyeni Immanuel Wallerstein'a göre biz şu anda, çağdaş kapitalist sistem ile başka bir şey arasında bir geçiş aşamasındayız.²⁴ Gerçekte, dünyamızın içinde olduğu ekolojik kriz, kapitalist medeniyetin dünya tarihindeki insan çağı için nihai bir kriz meydana getirdiğini düşündürmektedir; bu ise kaçınılmaz olarak, yalnızca kapitalizmi değil -eğer biz gidişatı değiştiremezsek- bir bütün olarak medeniyeti ortadan kaldıracaktır.²⁵

Yeni spekülasyonlar çağında, katı olan her şey buharlaşıyor. Bu zor ve tehlikeli zamanda, sürdürülebilir bir insani gelişim için sosyalist stratejilerin geliştirilmesinden başka bir alternatif yoktur; şimdi umutlarımız her düzeyde buna bağlı olmalıdır.

23) Bakınız: "Winners and Losers as the Dollar Falls", *New York Times*, 6 Aralık 2009.

24) Immanuel Wallerstein, *The Decline of American Power* (New York: New Press, 2003), 249-72, ve "The Crisis of the Capitalist System" (12 Kasım 2009), MRzine, <http://www.mrzine.org>

25) John Bellamy Foster, "Why Ecological Revolution?" *Monthly Review* 61, no. 8 (Ocak 2010): 1-18.

Birikimin Finansallaşması*

Borç sermayesi birikiminin bile bir sermaye birikimi olarak belirdiği düşünüldüğünde, kredi sistemindeki çarpıklığın doruk noktasına ulaştığını görürüz.

Karl Marx¹

1997’de, yayımlanan son makalesinde, Paul Sweezy “sermaye birikimi sürecinin finansallaşması”nı yüzyıl dönemecindeki üç ana iktisadi eğilimden biri olarak göstermişti (diğer ikisi, tekeli iktidarın gelişimi ve durgunluktu).² İktisadi teoriye aşına olan kişiler bu kavramın paradoksal olduğunu fark edeceklerdir. Tüm iktisadi gelenekler, farklı ölçülerde, finansın rolünü analitik olarak “reel ekonomi”den koparmaya gayret etmiştir. Birikim; çıktıyı değil ama varlık iddialarını artıran finansal varlıkların aksine, toplam iktisadi çıktıyı artıran reel sermaye şekillenmesi olarak görülür. Sweezy, birikimin finansallaşması kavramına açıklık getirmek için, zamanımızın “sermayenin gizemi” olarak nitelebilecek konuya dikkat çekmekteydi.³

Şüphesiz, finans, sermaye birikimi için daima temel ve vazgeçilmez bir rol üstlenmiştir. Joseph Schumpeter, sırf bu sebeple, kredi yaratımı-

* Bu makale, 3 Haziran 2010’da, São Luis, Maranhão Federal Üniversitesi Brezilya Politik İktisat Topluluğu (SEP) On Beşinci Ulusal İktisat Konferansı’nda yapılan açış konuşmasının gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir versiyonudur.

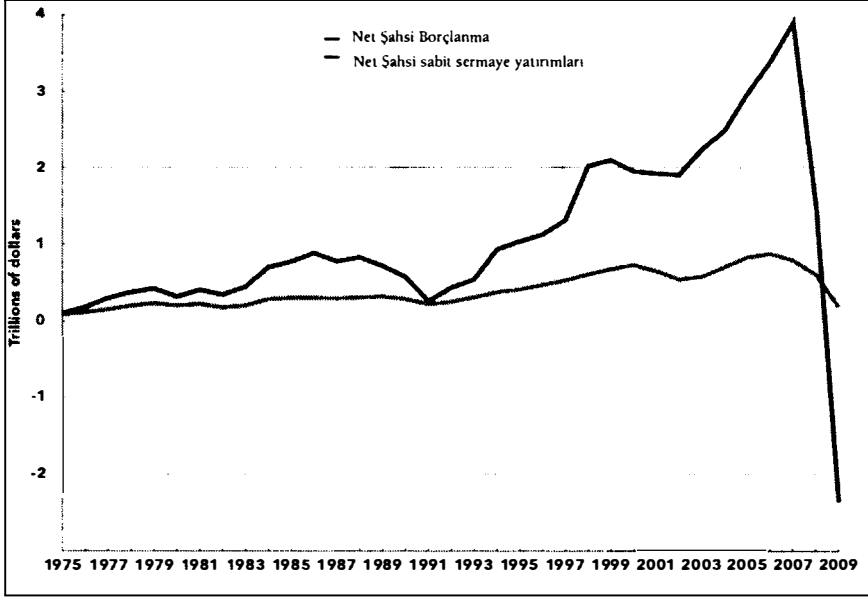
1) Karl Marx, *Capital*, cilt. 3 (London: Penguin, 1981), 607-08.

2) Paul M. Sweezy, “More (or Less) on Globalization,” *Monthly Review* 49, no. 4 (Eylül 1997): 3. Sweezy’nin bakış açısına göre, küreselleşme, değişen birikim tarzlarının doğal sonucu değil, kapitalizmin tarihsel gelişiminin tüm aşamalarına içkin daha uzun ve kapsamlı bir olguydu.

3) “Sermayenin gizemi” terimi David Harvey’in *The Enigma of Capital* (Londra: Profile Books, 2010) adlı kitabından alınmıştır. Harvey, terimi tam olarak bu anlamda kullanmamışsa da, burada sergilenen yaklaşım onun son kitabındaki bakış açısıyla uyumludur.

28 Tekelci Finans Sermayesi

**Şekil 1: Net Şahsi Borçlanma ve Net Şahsi Sabit Sermaye Yatırımı
1975-2009 (Cari Dolar Kuru)**

Kaynak: Amerikan Merkez Bankası, Amerika Birleşik Devletleri Fon Akımı Hesapları, Tablo D.2; Ekonomik Analiz Bürosu, Milli Gelir ve Ürün Hesapları, Tablo 5.2.5, Satır 9

nı kapitalizmin belirleyici niteliklerinden biri olarak görmüştür. “Para piyasası,” diye ekler Schumpeter, “daima... kapitalist sistemin yönetim merkezidir.”⁴ Ancak, yirminci yüzyılın son yıllarında kapitalizmin doğasında bir şeyler temelden değişmiştir. Birikim -mallar ve hizmetler dünyasındaki reel sermaye şekillenmesi- finansa giderek daha bağımlı hale gelmiştir. Keynes’in, spekülasyonun üretimi tahakküm altına alacağı şeklindeki meşhur korkusu sonunda gerçekleşmek üzeredir.

Sweezy, on yıldan daha uzun bir süre önce, sermaye birikiminin finansallaşmasına dair araştırmasını tamamladığında, çok az ilgi görmüştü. Bugün ise, Büyük Bunalım’dan bu yana görülen en büyük finansal ve iktisadi krizin ardından bu sorunu artık göz ardı edemeyiz. Bugün hiçbir zaman olmadığı kadar, Marx’ın dediği gibi, “borç sermayesi biri-

4) Joseph A. Schumpeter, *The Theory of Economic Development* (New York: Oxford University Press, 1961), 107, 126, and *Essays* (Cambridge, Mass.: Addison-Wesley, 1951), 170.

kimi” “bir sermaye birikimi” olarak belirlemektedir ve ilki, ikincisini giderek daha fazla yok etmektedir. Şekil 1’de gösterildiği gibi, net kişisel borçlar, yüzyılın son çeyreğinde toplam net kişisel sabit yatırımları fazlasıyla aşmıştır -yoğun konut- finans balonu ve borçlarla yatırımın hızla yere çakılması ile birlikte 2007-2009 arasında doruğa ulaşan bir süreç.⁵

Şüphesiz, 1970’lerden bu yana Kari Polanyi Levitt’in mantıklı biçimde “Büyük Finansallaşma” olarak adlandırdığı sürece tanıklık ettik. Finansallaşma, kapitalist iktisadın ağırlık merkezinde üretimden finansa doğru uzun soluklu bir kayma olarak tanımlanabilir. Bu değişim, ekonominin her alanında kendini gösterir: (1) Toplam kâr payları içinde finansal kâr oranlarının artması, (2) GSYH’ye oranla borç artışı, (3) ulusal gelirin bir parçası olarak finans, sigorta ve emlak piyasalarının büyümesi, (4) egzotik ve bulanık finansal aygıtların yaygınlaşması, (5) finansal balonların artan rolü.⁷ 1957’de, imalat sektörü ABD GSYH’nin yüzde 27’sini oluştururken finans, sigorta ve emlak piyasaları yüzde 13’ünü kapsıyordu. 2008’de ise bu ilişki tersine döndü, imalat sektörü yüzde 12’ye düşerken finans, sigorta ve emlak piyasaları yüzde 20’ye yükseldi.⁸ Büyük Finansal Kriz’in depreşmesine karşın neoliberal iktisadi politikanın desteği ve ona her bir dönemde cesaret vermesiyle ekonominin bu şekilde finansallaşmaya dönük genel eğiliminin sürdüğüne

5) Krizde yatırımdaki düşüş; 2009’da ABD’de toplam iş araçları sermaye stoğunun 2008’e göre yüzde 0.9 düşmüş olmasıyla belirginleşir. Bu, 1940’lardan bu yana yaşanan ilk düşüştür ve şirketlerin mevcut araçlarının yıpranmalarını önlemek için bile yeni araçlara yeterince yatırım yapmadıklarını gösterir. “Firms Spend More-Carefully,” *Wall Street Journal*, 11 Ağustos 2010.

6) Kari Polanyi Levitt, “The Great Financialization,” John Kenneth Galbraith Prize Lecture, June 8, 2008, <http://kari-polanyi-levitt.com/documents/The-Great-Financialization.pdf>.

7) Bu eğilimlerin kanıtları için, John Bellamy Foster ve Fred Magdoff, *The Great Financial Crisis* (New York: Monthly Review Press, 2009). “Finansallaşma” teriminin bugünün ekonomisinde seküler bir eğilim olarak tarif edilecek şekilde kullanımı; onu kapitalist dünya sisteminin hegemonik çevrimleri içinde bir evre olarak gören Giovanni Arrighi ve Beverly Silver gibi dünya sistemi teorisyenlerinin kullanımından bir miktar farklıdır. Bakınız, Giovanni Arrighi and Beverly J. Silver, *Chaos and Governance in the Modern World System* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999), 213.

8) Robert E. Yuskavage ve Mahnaz Fahim-Nader, “Gross Domestic Product by Industry for 1947-86,” Bureau of Economic Analysis, *Survey of Current Business*, Aralık 2005, 71; U.S. Census Bureau, *The 2010 Statistical Abstract*, Table 656, “Gross Domestic Product by Industry and State: 2008”; Kevin Phillips, *Bad Money* (New York: Viking, 2008), 31.

30 Tekelci Finans Sermayesi

dair her türlü gösterge vardır. Bu nedenle ortaya çıkan soru şu şekildedir: Üretim ve finansın rollerinin bu şekilde ters yüz olması nasıl açıklanabilir?

Keynes ve Marx

Modern iktisatta finansın rolünü ele almaya dair her girişim için John Maynard Keynes'in eseri vazgeçilmezdir. Bu özellikle onun *The General Theory of Employment, Interest and Money* (Faiz, Para ve İstihdamın Genel Teorisi - 1936) üzerine çalıştığı 1930'ların başlarında ulaştığı başarılarla ilişkilidir. Şüphesiz, Marx'ın Keynes'in analizinde temel rolü üstlendiği nokta da burasıdır.

1930'da, Keynes, aynı dönemde verdiği derslere de yakıştırdığı ad olan "*Treatise on Money*" (Üretimin Parasal Teorisi) adlı kısa bir çalışma yayınlamıştı. Bu çalışmada değişim üzerine ortodoks iktisadi teorisinin takas ekonomisi kavramı üzerine inşa edildiğini vurgulamıştı. Her ne kadar paranın kapitalizmde her türlü piyasa işleminde kullanıldığı düşünülse de, aslında para ortodoks ya da neoklasik teoride "bir anlamda nötr" olarak "görölmüşü." Paranın "reel şeyler arasındaki bir şey" olarak "işlemlerin asıl doğasını" etkileyeceği düşünölmemişti. Keynes ise, şiddetli bir karşı çıkışla, paranın ekonominin işlemsel yanlarından biri olduğunu ileri sürdüğü üretimin parasal teorisini ortaya koydu.

Bu tür bir yaklaşımın ilkesel avantajı, bu teorisinin iktisadi krizlerin olması olduğunu belirlemiş olmasıydı. Bu yolla, Keynes, Say Yasası'nın arzın kendi talebini yaratacağı -böylece, iktisadi krizlerin ilkesel olarak imkânsız olduğu- biçimindeki ortodoks iktisadi bakışına doğrudan bir saldırı gerçekleştiriyordu. Bu görüşe karşı çıkarak, "patlamalar ve bunalımlar... paranın nötr olmadığı bir ekonomiye özgüdür," diye yazmıştı.⁹

Bu temel görüşü geliştirmek isteyen Keynes "eş-işlemsel ekonomi" (aslında bir takas sistemi) ile parasal işlemlerin "reel değişim" ilişkilerinin belirlenmesini sağladığı "girişimci ekonomi" arasında bir ayrıma gitti. Keynes verdiği derslerde, bu ayrımın "Karl Marx tarafından yapı-

9) John Maynard Keynes, "A Monetary Theory of Production," içinde Keynes, *Collected Writings*, cilt. 13 (London: Macmillan, 1973), 408-11. Kenneth Arrow'un ileri sürdüğü gibi: "Yalnızca reel miktarların sorun olabileceği şeklindeki görüş, sadece emek piyasasının (ve tüm diğer piyasaların) daima temiz olduğu yani tüm işsizliğin aslında gönüllü olduğu varsayıldığında savunulabilir." Kenneth, J. Arrow, "Real and Nominal Magnitudes in Economics," *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 15, no. 4 (Kasım 1980): 773-74.

lan anlamlı bir araştırma ile bir tür benzerlik taşıdığını” anlattı. “O, gerçek dünyadaki üretimin doğasının, genelde iktisatçıların sandığı gibi, bir $C-M-C'$, yani başka bir meta (ya da işçilik) almak için metayı (ya da işçiliği) parayla değiş tokuş etme sorunu olmadığına işaret etmişti. Bu, bireysel tüketicinin bakış açısı olabilir. Ama iş dünyasının değildir. Oradaki sorun, bir $M-C-M'$, yani daha fazla para elde etmek için meta (ya da işçiliğe) para ayırma sorunudur.”¹⁰

“Bir girişimci,” der Keynes, Marx ile aynı çizgide, “ürünün miktarıyla değil, kendi payına düşecek paranın miktarıyla ilgilenir. Çıktısını, ancak para kârının artacağını umuyorsa artırır.” Aynı şekilde, girişimci (ya da kapitalist) para kârının artmayacağı beklentisi içindeyse çıktı seviyesini düşürecektir. Marx’ın $M-C-M'$ formülünde işaret edilen değişimin parasal niteliği, bu şekilde kapitalist üretimin tek hedefinin parasal kazanç olmadığından yanı sıra süreçteki kesintiler nedeniyle iktisadi krizlerin belirebileceğini de ortaya koymaktadır. Marx’ın $M-C-M'$ formülünü takiben Keynes de Marx ile benzer çıkarımlara varmıştır: “Şirket paranın miktarları bağlamıyla ilgilenmektedir. Başladığından daha fazla para elde etmekten başka dünyevi bir hedefi yoktur. Girişim ekonomisinin belirleyici karakteristiği budur.”¹¹

Keynes, iyi bilindiği gibi, bir Marx araştırmacısı değildi.¹² Derslerinde Marx’a yaptığı göndermelerin asıl kaynağı, ona 1933 yılında yayımlanmasının ardından *Emek Teorisi ve İş Çevrimleri* kitabını yollayan Amerikalı iktisatçı Harlan McCracken’in eseri idi. McCracken’in analizi, Malthus geleneğini izler biçimde efektif talep ve paranın rolüne odaklanmıştı. Ama daha geniş biçimde iktisadi düşüncenin tarihiyle ilgileniyordu. Keynes’in de ders notlarında alıntı yaptığı ve bu bağlamda fazlasıyla alıntılanmaya değer olan Marx üzerine yazdığı bölümde, şöyle diyordu:

10) John Maynard Keynes, *Collected Writings*, cilt. 29 (London: Macmillan, 1979), 81-82. yine bkz. Dudley Dillard, “Keynes and Marx: A Centennial Appraisal,” *Journal of Post Keynesian Economics* 6, no. 3 (Bahar 1984), 421-24.

11) Keynes, *Collected Writings*, cilt. 13, 89.

12) Sweezy, 1982 yılında, Keynes’in genç çalışma arkadaşı Joan Robinson’a, Keynes’in Marx’ı ele aldığı 1930’lu yıllardaki ders notları hakkında daha fazla bilgisi olup olmadığını sorduğunda şu yanıtı almıştı: “Keynes ve Marx ile ilgili notları görünce ben de şaşırımdım. Keynes, bana, emek değerinin anlamını açıklaması ve ona okuma tavsiyelerinde bulunması için Sraffa’ya ulaşmaya çalıştığını söylemişti, ancak onun ne olduğunu anlamaya vakti yetmedi.” Paul M. Sweezy, “The Regime of Capital,” *Monthly Review* 37, no. 8 (Ocak 1986): 2.

32 Tekelci Finans Sermayesi

Metaların değişimi ya da dönüşümünü değerlendiren Marx öncelikle C-M-C formülünü (Commodity-Money-Commodity [Meta-Para-Meta]) izlemişti. Böyle bir değişimi ilkesel olarak ta-kastan hiç farklı görmemişti; zira değişimin hedefi sahibine hiç faydası olmayan ya da az faydası olan bir metayı yüksek faydası olan bir metayla değiştirmekti ve para işlemi kolaylaştırması için uygun bir aracı işlevi görüyordu. Çifte işlemde herhangi bir sö-mürü belirtisi yoktu, çünkü her bir işlemde eşit değerlerin veya somut emek miktarlarının değişimi söz konusuydu, yani son me-ta orijinal metadan daha az ya da fazla değerli değildi, yalnızca alıcıya daha faydalıydı. Bu şekilde, C-M-C dönüşümü eşit değer-lerin değişimini ve sıfır sömürüyü simgeliyordu...

Ancak M-C-M' dönüşümü özünde farklıydı. Marx artı değerın doğasını ve kaynağını da bu formülü açıklarken derinlemesine ele almıştı. Buna göre, birey parayla yola çıkar parayla sonuca ka-vuşur. İki değişimi gerçekleştirmenin tek olası dürtüsü de baş-langıçtan daha fazla para elde etmektir. İkinci M'nin ya da M'nün ilkini aşma oranı da artı değerın ölçüsünü belirler. Ne ki, artı değer meta döngüsünde değil üretim döngüsünde yaratılmış ya da kazanılmıştır.¹³

McCracken'e yazdığı 31 Ağustos 1933 tarihli bir mektupta, Keynes ona kitabı için teşekkür eder ve şunu ekler: "Şimdiye dek çok da aşına olmadığım ama olmam gereken belki de özellikle Karl Marx ile ilgili kı-sımları çok dikkate değer bulduğum için."¹⁴

McCracken'in Marx yorumuna eğilen Keynes, bir krizin M'in M' nü aştığı durumlarda, yani kapitalistlerin, Marx'ın tabiriyle, üretimle yara-tılan potansiyel kârları "nakitleştirememesi" ve para kaybetmesi duru-munda gerçekleşebileceği sonucuna vardı. "Marx," diyordu Keynes,

M'nün sürekli fazlalığının, normalde M'nin [M'nün karşısı olarak] fazlalık olması gerektiği yoğunluk olarak sürekli artan bir dizi kriz veya girişimci iflası ve istihdam azlığı dönemlerinde kaçınılmaz olarak kesintiye uğrayacağını ortaya koyduğunda ılımlı doğruya yaklaşıyordu. Kabul görececek olursa, benim argü-

13) Harlan Linneus McCracken, *Value Theory and Business Cycles* (Binghampton, New York: Fal-con Press, 1933), 46-47.

14) Keynes'ten McCracken'e, 1 Ağustos, 1933, Steven Kates, "A Letter from Keynes to Harlan McCracken dated 31 Ağustos 1933: Why the Standard Story on the Origins of the *General Theory* Needs to Be Rewritten," Ekim 25, 2007, Social Science Research Network, *Working Paper Series*, <http://ssrn.com/abstract=1024388>.

manım, M ile M' nün daima eşit olduğunu savunan klasik iktisatçıları yalnız bırakacak biçimde en azından Marx'ın takipçileri ile Major Douglas'ın [önde gelen bir İngiliz eksik tüketim teorisyeni] takipçileri arasında bir uzlaşya hizmet edecektir.

Marx'ın sermaye için genel formülü olan M-C-M', Keynes'e göre, Major Douglas'ın görüşlerini sağlamlaştırmakla kalmıyor, aynı zamanda "[John] Hubson"ın eksik tüketim yanlısı bakış açılarını "veya kapitalist sisteme içkin deflasyon ve istihdam azlığı eğilimine inanan [William T.] Foster ve [Waddill] Catchings'in fikirlerini" de desteklemiş oluyordu.¹⁵ McCracken'in *Value Theory and Business Cycles* (Değer Teorisi ve İş Çevrimleri) kitabını okuyup oradaki M-C-M' formülünü değerlendirdikten hemen sonra, Keynes derslerinde efektif talep sorunuyla ilişkili olarak "Marx'ın nakitleştirme sorunu"na doğrudan göndermelerde bulundu.¹⁶

Marx'ın analizine dair doğrudan bilgisi yetersiz olan Keynes böylece Marx'ın sermaye için genel formülünün anlamını, bu formülün Say Yasası'nın eleştirisiyle olan ilişkisini ve onun işaret ettiği biçimde reel ve parasal üretim ve finansı tek bir sistem içinde eritme gerekliliğini kavramış oldu. Tüm bunlar, Keynes'in üretimin parasal teorisini oluşturmak için (yani *Genel Teori*'yi) harcadığı çabalarla birleşti. Keynes'in üretimin parasal teorisi üzerine verdiği dersler ilk kez ışığa kavuştuktan yarım asırdan uzun bir süre sonra Sweezy, Marx'ın sermaye için genel formülü üzerine bu görüşlerin şu anlama geldiğini gösteriyordu: (1) Keynes, "para ve sermaye birikimi konularında önemli açılardan bilinen neoklasik ortodoksluktan ziyade Marx'ın düşünüş biçimine yakındı." (2) "Marx'ta önemli olan konulara dair diğer tüm burjuva iktisatçılarından çok daha meraklıydı."¹⁷

Şüphesiz, geriye bakarken, Keynes'in düşüncesinin bu noktada

15) Keynes, *Collected Writings*, cilt. 29, 81-82. Kimileri bunu Keynes'in sonradan *Genel Teori*'de -Marx, Hobson ve Douglas'ın da adının geçtiği- "efektif talebin büyük bulmacası"nın kendi gizli varoluşuna sahip olduğu "iktisadın öte dünyası"na yaptığı göndermenin temeli olarak görecektir. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* in Keynes, *Collected Writings*, cilt. 7 (London: Macmillan, 1973), 32, 355, 364-71. Derslerinde ısrarla Amerikan eksik tüketimcileri William T. Foster ile Waddill Catchings'e atıflarda bulunan Keynes, McCracken'in bu düşüncüler hakkındaki yazılarından açıkça etkilenmişti. McCracken, *Value Theory and Business Cycles*, 157-68.

16) Keynes, *Collected Writings*, cilt. 13, 420. Donald Moggridge, "From the Treatise to the General Theory: An Exercise in Chronology," *History of Political Economy* 5, no. 1 (Bahar 1973), 82.

17) Sweezy, "The Regime of Capital," 2.

34 Tekelci Finans Sermayesi

Marx'ın düşüncesiyle ne kadar birleştğini bilmek anlamlıdır. *Artı Değer Teorileri*'nde, Marx M-C-M' formülüne dayanan "krizin soyut olasılığı" olarak tanımladığı kavrama işaret etmişti. "Alım ve satım birbirinden ayrıldığı için... bir kriz belirmişse, bu kriz ödeme aracı" olarak parayla ilişkili bir "para krizine dönüşür." "Ödeme aracı olarak paranın gelişimi kredi ve *fazlalık kredi* ile ilişkili olduğu sürece bu ikincinin sebepleri [de] incelenmelidir." Marx'a göre, bir nakitleştirme krizi veya efektif talep krizi daima sistemin parasal karakteriyle ilişkiliydi ve yalnızca kredi olgusuna değil *fazlalık kredi* olgusuna doğru da genişlemek zorundaydı. Bu da, sonuç olarak, olası aşırı borçlanma krizlerine işaret etmekteydi.¹⁸

Yine Marx'a göre, sermayenin genel formülü M-C-M'nün içinde sermayenin kendini arada bir meta üretimi aracılığı olmaksızın paranın parayı doğurduğu saf bir para (ya da spekülasyon) ekonomisine yani M-M'ne dönüştürme eğilimi vardı. M-M' formülünde, "sermaye ilişkisi en yüzeysel ve fetişleşmiş formuna ulaşır."¹⁹ Şayet M-M' formülü orijinal olarak salt faiz-odaklı sermayeye işaret ediyorsa, bu, sermayenin kapitalist gelişme süreci içinde daha genel anlamda spekülatif para talebine dönüştüğünü gösterir. "Kredi," der Marx, "parayı yerinden eder ve onun konumunu sahiplenir." Sermaye, giderek artan oranlarda şu "çifte" biçimlere bürünür: (1) "Reel sermaye", yani üretimle elde edilen tesis, ekipman ve mal stoku; (2) "kurgusal sermaye", yani bu reel sermayeye bağlı kâğıtların ürettiği finansal iddiaların yapısı. İktisadi etkinlikler üretim içerisindeki reel sermayenin birikiminden ziyade finans dünyasındaki "kurgusal sermaye"nin değerlendirilmesine yöneldiği sürece, diyor Marx, tam bir spekülatif forma dönüşmüş demektir.²⁰

Üretim ve Finans

Marx da Keynes de, daha önce gördüğümüz gibi, ortodoks iktisadi te-

18) Karl Marx, *Theories of Surplus Value*, Part 2 (Moscow: Progress Publishers, 1968), 509-15. Peter Kenway, "Marx, Keynes, and the Possibility of Crisis," *Cambridge Journal of Economics* 4 (1980): 23-36.

19) Marx, *Capital*, cilt. 3, 515.

20) Marx, *Capital*, cilt. 3, 607-610, 707; Karl Marx ve Frederick Engels, *Selected Correspondence* (Moscow: Progress Publishers), 396-402; Jan Toporowski, *Theories of Financial Disturbance* (Northampton, Mass.: Edward Elgar, 2005), 54. Michael Perelman, *Marx's Crises Theory* (New York: Praeger, 1987), 170-217.

orinin karakteristiği olan reel olanla parasal olanı katı bir şekilde ayırma niteliğini reddediyordu. Hem Marx hem de Keynes tarafından, farklı birtakım yollarla incelenen üretimin parasal teorisi, doğal olarak ekonominin işleyişinden bağımsız değil ona tamamen entegre edilmiş bir finans teorisinin, bir finansal kriz teorisinin yolunu açıyordu. Bu bağlamda yatırım yapıp yapmayacağınız ya da nereye yapacağınıza dair kararlar -özellikle Keynes tarafından geliştirildiği gibi- bu tür yatırımdan sağlanacak kârlarla ve faiz oranına bağlı olarak paraya ve para benzeri şeylere (kredi) yönelik spekülasyon taleple belirlenecekti.

Finansın giderek artan merkeziliği sistemin tarihsel gelişiminin bir ürünüydü. Siyasal iktisadın klasik evresinde, kapitalizmin gençlik döneminde, iktisadi teorinin, paranın değişimin tek aracı olduğu fakat temel iktisadi ilişkileri materyal açılardan başka türlü etkilemediği geliştirilmiş bir takas ekonomisi fikrine dayalı olması fazlasıyla doğaldı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, dev şirketlerin doğuşuyla birlikte, Marx'ın tabiriyle "üretimin yoğunlaşması ve merkezileşmesi"nin endüstriyel varlık piyasasına dayalı olarak modern kredi sistemini geliştirdiği yönünde hali hazırda sinyaller vardı.

Reel sermaye sahiplerinin kâğıt hisse ya da varlık -borçlarla birlikte sürekli yükselen- sahiplerinin gerisine düşmesiyle birlikte modern kredi sisteminin bu yükselişi sermaye birikiminin doğasını kökten değiştirdi. Minsky, Keynes üzerine yazdığı kitapta, "Üretken varlıkların değeri hakkındaki spekülasyonlar, kapitalist ekonominin bir karakteristiğidir. [Gelişmiş] bir kapitalist ekonomi analiziyle ilişkili paradigma bir takas ekonomisi değil," "varlık şirketlerinin ya da cari işlemlerin borçla finanse edildiği bir City [Londra'nın finansal merkezi] ya da bir Wall Street sistemidir,"²¹ diyordu.

Mantıksal olarak, ortodoks iktisatta reel olanla parasal olan arasındaki katı ayırımı -bugüne kadar sürmüştür- sağlam bir temeli yoktur. Her ne kadar "reel ekonomi" (ve "reel sermaye") ile finans dünyasını (ve Marx'ın tabiriyle "kurgusal sermaye"yi) birbirinden ayırt etmek kesinlikle meşru olsa da, bu ayırımı parasal finansal varlıkların kelimenin normal anlamıyla "reel" olmadıklarını gösterdiği düşünülemez. Harry Magdoff ile Sweezy, şöyle der: "Aslında reel olanla parasal olan arasın-

21) Hyman P. Minsky, *John Maynard Keynes* (New York: Columbia University Press, 1975), 72-73.

36 Tekelci Finans Sermayesi

da bir ayrım yoktur: Gelişmiş bir kapitalist ekonomide pratik olarak her işlem parasal terimlerle ifade edilir ve gerçek para miktarlarını (nakit ya da kredi) gerektirir.” Bunun yerine, “asıl analitik ayrım ekonominin üretim merkezi zemini ve finansal üstyapı arasındadır.”²²

Bu üretim ve finans diyalektiğini, Hyman Minsky’yi takip ederek, modern iktisadın iki farklı fiyatlandırma yapısının varlığı paralelinde tasvir edebiliriz: (1) Mevcut reel çıktının fiyatlandırılması, (2) Finansal varlıkların (ve gayrimenkullerin) fiyatlandırılması. Giderek artan biçimde, spekülasyon varlık fiyatlandırma yapısı, kâğıt varlıkların enflasyonuna (ya da deflasyonuna) bağlı olarak, çıktıyla (GSYH) ilişkili “reel” fiyatlandırma yapısının üzerine geçmektedir.²³ Böylece, iktisadi zeminde birikim (kâr edilebilir yatırım araçlarının olduğu farz edilerek) için kullanılacak para sermayesi büyük oranda M-M”ne, yani varlık fiyatlarındaki spekülasyonlara dönüştürülmüş olur. Bu durum uzun vadede bir eğilime dönüştüğü için de, sonuç kapitalist ekonomide temel bir yapısal değişim şeklide olur.²⁴

Bu genel bakış açısından bakıldığında, finansal balonlar, ekonominin finansal üstyapısı içinde sıra dışı biçimde hızlı varlık fiyatı enflasyonu görülen -ve temeldeki üretim altyapısına zarar veren- kısa dönemler olarak görülebilir. Bunun aksine, finansallaşma, finansal üstyapının iktisadi altyapıyla ilişkili olarak on yıllar içinde boyut ve önem açılarından genişlemesine yönelik çok daha uzun bir eğilimi ifade eder. Jan Toporowski (Londra Üniversitesi’nde iktisat profesörü) *The End of*

22) Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, *Stagnation and the Financial Explosion* (New York: Monthly Review Press, 1987), 94-95. Üretimle finans arasındaki altyapı ve üstyapı şeklindeki ayrım elbette –Magdoff ve Sweezy’ye göre- tarihsel materyalizmin daha kapsamlı, her şeyi kapsayan altyapı-üstyapı metaforu ile karıştırılmamalıdır. Altyapı-üstyapı metaforlarının işaret ettiği her iki ilişkiler ve süreçler bütünü aynı şekilde diyalektik olarak algılanmalıdır. Finansın üretimden çıkarak tarihsel olarak yeşermesi yapılandırılmış sürecin bugün nasıl işlediğine (ya da işlemediğine) dair indirgemeci açıklamaları doğrulamayabilir. Bu, Marksizm eleştirmenlerinin tarihsel materyalizmin altyapı-üstyapı metaforuna dair sıkça içine düştükleri bir ham yanılgıya tamamen paralel bir hatadır. István Mészáros, *Social Structure and Forms of Consciousness*, vol. 2 (New York: Monthly Review Press, bir sonraki sayı), bölüm 1.

23) Hyman P. Minsky, “Hyman P. Minsky” (otobiyografik kısım), Philip Arestis ve Malcolm Sawyer, *A Biographical Dictionary of Dissenting Economists* (Northampton, Mass.: Edward Elgar, 2000), 414-15; Minsky, “Money and Crisis in Schumpeter and Keynes,” 115. Marx, *Capital*, cilt. 3, 608-09.

24) Magdoff ve Sweezy, *Stagnation and the Financial Explosion*, 93-94.

Finance (Finansın Sonu) kitabında şöyle der: “Yirminci yüzyılın son on yılları, değer piyasalarının tahvil piyasalarına dönüşmesi bağlamında 1890’lar ve 1900’lerden bu yana tarihin en büyük finans çağıının yükselişime tanıklık etmiştir. ‘Finans çağı’ ile kastedilen, finansın... kapitalist gelişme içinde öncülük rolünü endüstriyel girişimden kaptığı bir tarih sürecidir.”²⁵

Böyle bir finans çağı, Keynes tarafından aydınlığa kavuşturulan saf bir spekülasyon ekonomisi heyulasını ortaya çıkarır: “Spekülatörler, düzenli bir girişim akışı içinde balonlar biçiminde zararlı olmayabilirler. Ama girişim bir spekülasyon girdabında balona dönüşürse iş ciddileşir.”²⁶ Sweezy’ye göre, 1990’larla birlikte, “[şirket] yönetimlerinin üyeleri, giderek artan oranlarda, küresel finansal piyasalarının ağında faaliyet gösteren finans sermayesine tarafından sınırlandırılmış ve kontrol edilmiş haldedir.” Böylece, “gerçek iktidar” “şirket yönetim kurullarından finansal piyasaların eline geçmiştir.” Bu “finansla reel olan arasındaki dönüşmüş ilişki,” ona göre, “dünya ekonomisindeki yeni eğilimleri anlamamanın kilit noktasıdır.”²⁷

Finansal Krizler ve Finansallaşma

Büyük Finansal Kriz’e herhangi bir tarihsel önem atfetmeyi inkâr etmek için, birçok ana akım iktisatçı ve finansal analist, doğal olarak onun sistemsel karakterini gizlemiş ve onu bir “kara kuğu” olgusu olarak, yani nadir ve öngörülemez ama sanki hiçbir yerden kaynaklanmayan ve her yüzyılda bir ya da iki defa görülebilecek türden bir olay olarak tanımlamışlardır. (“Kara kuğu” terimi, Nassim Nicholas Taleb’in Büyük Finansal Kriz öncesinde yayımlanan ve bir “kara kuğu olayı”nın tamamen nadir ve öngörülmesi imkânsız bir oyun kurallarını değiştireci olgu olarak tanımlandığı kitabından alınmıştır.)²⁸

Ne ki, Nouriel Roubini ve Stephen Mihm gibi sisteme dâhil kimi eleştirel iktisatçılar bile, *Crisis Economics* (Kriz Ekonomisi) adlı kitapların-

25) Jan Toporowski, *The End of Finance* (London: Routledge, 2000), 1.

26) Keynes, *The General Theory*, 159.

27) Paul M. Sweezy, “The Triumph of Financial Capital,” *Monthly Review* 46, no. 2 (Haziran 1994): 8-10. John Bellamy Foster ve Hannah Holleman, “The Financial Power Elite,” *Monthly Review* 62, no. 1 (Mayıs 2010): 1-19.

28) Nassim Nicholas Taleb, *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable* (New York: Random House, 2007).

38 Tekelci Finans Sermayesi

da bu “kara kuğu” teorisini reddetmişler ve Büyük Finansal Kriz’i bir “beyaz kuğu” olgusu olarak, yani sistematik analize ihtiyaç duyan tamamen sıradan, tekrarlayıcı ve öngörülebilir bir sürecin ürünü olarak tanımlamışlardır.²⁹ Yüzyıllar içinde görülen finansal krizlere bu tür kredi kargaşalarının sıradanlığını da vurgulayarak veri temelli bir yaklaşım sergileyen en etkileyici girişim Carmen Reinhart ile Kenneth Rogoff’un *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly* (Bu Defa Farklı: Finansal Budalalığın Sekiz Yüzyılı) adlı kitabıdır³⁰ (Kitaplarının başlığı herhangi bir finansal balonun yükseliş evresine işaret eder. Kavram iş-finans döngüsünün aşıldığını ve spekülasyon bir genişlemenin sonsuza dek sürebileceğini ortaya koymaktadır).

Bu anlamda en büyük beyaz kuğu teorisini elbette, Keynes’in “kapitalist birikim sürecine kapitalist finansal yapıların bazı kaçınılmaz nitelikleri tarafından eklenen kırılabilirlik” öngörüsüne dayanarak bize finansal istikrarsızlık varsayımını sunan Minsky’dır.³¹

Öte yandan, Minsky, Roubini ve Mihm ile Reinhart ve Rogoff gibi düşünürlerin finansal döngüye aşırı odaklanırken gözden kaçırdıkları şey, kapitalist sistemin birikim sürecindeki uzun soluklu yapısal değişimlerdir. Minsky, “durgunlukçu ve yatırım fırsatı tükenişi fikirlerinin döngüsel bir açıdan ele alınmasına” yöneldiği için bizzat Keynes’i eleştirecek kadar ileri gitmiştir. Bunu yaparak, Minsky, Keynes’in teorisini, özellikle de onun finansal istikrarsızlık analizini kısa vadeli iş çevrimleri kapsamında ele alarak ve Keynes’in finansal kriz analizlerinde büyük oranda değindiği uzun vadeli eğilimleri göz ardı ederek *düzeltilme* yoluna gitmiştir.³²

Keynes’in kendi argümanı bu nedenle Minsky üzerinden öğrendiğiniz teoriden biraz daha farklıdır. O, durgunluk eğiliminin -ya da sermaye zengini bir ekonomide yeni yatırımdan beklenen kârlardaki düşüşün- para ve finans gücünün artışına hizmet ettiğini vurgular. Buna paralel olarak, Keynes için, Minsky’nin aktardığına göre, “Beklenen reel varlık

29) Nouriel Roubini ve Stephen Mihm, *Crisis Economics: A Crash Course in the Future of Finance* (New York: Penguin, 2010), 13-37.

30) Carmen M. Reinhart ve Kenneth S. Rogoff, *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly* (Princeton: Princeton University Press, 2009).

31) Minsky, “Money and Crisis in Schumpeter and Keynes,” 121; yine bkz Minsky, *John Maynard Keynes*.

32) Minsky, *John Maynard Keynes*, 79-80.

kazancı düştükçe paranın gücü artar.”³³ Keynes’in dediği gibi: Olgun, sermaye zengini bir ekonomide “sermaye birikiminin hali hazırda genişlemiş olması sebebiyle, faiz oranı yeterince yüksek bir rakama düşmedikçe daha fazla yatırım fırsatları çok daha az çekici olur.” Yeni yatırımdan beklenen kârların düşme eğilimi ile ilişkili belirsizlik, ekonominin tümünden zorluklarını bir araya getirerek sermaye formasyonuna bir alternatif olarak “likidite tercihi”ne (ya da Keynes’in tabiriyle para “stoklama eğilimi”ne) ve finansal spekülasyona büyük bir ivme kazandırmıştır.

Tüm bunların altında yatan neden, ekonominin bir yavaş büyüme ve istihdam yetersizliği durumuna doğru gidiş eğilimiydi: “Bu, içinde yaşadığımız iktisadi sistemin öne çıkan karakteristiklerinden biridir,” diyor Keynes, “öyle ki... bu sistem iyileşme ya da tamamen çökme yönünde herhangi bir eğilim göstermeksizin kayda değer bir süre boyunca kronik bir normal altı aktivite durumunda kalma yetisine sahip gibidir. Dahası, kanıtlar gösteriyor ki, tam ya da tama yakın istihdam nadir ve kısa süreli bir olgudur.” Bu koşullar, Keynes’i bir “rant ötenazisi” ve bir çeşit “kapsamlı yatırım toplumsallaşması” için daha uzun soluklu politika önerilerinde bulunmaya sevk eder.³⁴

Keynes, uzun soluklu durgunluk ve finansal spekülasyon teorisini geliştirmemiştir. Ancak, daha sonraki dönemlerde onun görüşlerinden yola çıkılarak onun erken dönem ABD’li takipçisi Alvin Hansen’in eserlerinde ve Michal Kalecki, Josef Steindl, Paul Baran ve Paul Sweezy ile ilişkili neo-Marksist gelenek içinde ayrıntılı durgunluk teorileri belirecektir. Bunlar aslında Keynes (ve Marx) üzerinden inşa edilmiş iki farklı durgunluk teorisi çizgisidir. Hansen ve daha sonra Sweezy tarafından vurgulanan ilk teori -bir yandan bu düşünürleri şu ya da bu şekilde karakterize de eden- kapitalizmin *olgunlaşması* yani sermaye zengini ekonomilerin görece hızlı bir şekilde genişletilebilecek yoğun, kullanılmamış üretim kapasitelerinin gelişimi sorununa odaklanır.³⁵ Üretim kapa-

33) Minsky, *John Maynard Keynes*, 78.

34) *The General Theory*, 31, 228, 242, 249-50, 376-78; John Maynard Keynes, “The General Theory of Employment,” *Quarterly Journal of Economics* 51 (Şubat 1937): 216; Dudley Dillard, *The Economics of John Maynard Keynes* (New York: Prentice-Hall, 1948), 146-54.

35) Olgunlaşma argümanı Sweezy’de 1940’lar gibi erken bir tarihte görülmektedir, *The Theory of Capitalist Development* (New York: Monthly Review Press, 1972), 220-21. Ancak 1980’lerin başlarından itibaren çalışmalarında çok daha fazla yer kaplayacaktır. *Four Lectures on Marxism* (New York: Monthly Review Press, 1981), 26-45.

40 Tekelci Finans Sermayesi

sitesini inşa etmeye yönelik bu dev kapasitenin önü yatırım için satış yerlerinin yok olmaya yüz tutmasıyla kesilmiştir, zira mevcut yatırımlar (endüstriyel olgunluk koşulları altında) geçmişte yapılan yatırımlar tarafından engellenmiştir. “Yatırım trajedisi,” diyor Kalecki, “işlevsel olduğu için krize yol açmasından kaynaklanır.”³⁶

En iyi örneği Baran ile Sweezy’nin *Monopoly Capital* (Tekelci Sermaye) kitabında verilen ikinci çizgi, modern ekonomide *tekelleşmenin* büyümesine, yani dev şirketin tahakkümü altındaki bir ekonomide “artı değer artma eğilimi”ne ve bunun birikim üzerindeki olumsuz etkilerine odaklanır.

Her iki çizgide de, ekonomi tarafından yaratılan potansiyel kazançlar ve üretim fazlaları, normalde o üretim fazlalarının kârlı yatırımlarını aşarak bir durgunluk eğiliminin (yavaş büyüme ve artan işsizlik/istihdam eksikliği ve gereksiz kapasite) önünü açar. “Tekelci kapitalist ekonominin *normal* hali,” diye yazar Baran ve Sweezy, “durgunluktur.”³⁷ Bu nedenle hızlı büyüme, ana akım iktisatçıların yaptığı gibi, sistemin olgun/tekelci aşamasındaki doğal bir gelişmesi olarak değil, Kalecki’nin belirttiği gibi, çıktıyı artıracak “belli ‘kalkınma’ faktörleri”ne bağımlı olarak düşünülebilir. Örneğin, askeri harcamalar, satış çabaları, finansal hizmetlerin genişlemesi ve otomobil gibi çığır açıcı yenilikler hep birlikte birikimin içsel mantığının dışında ekonomiyi yükseltecek sü-tun işlevi görürler.³⁸

Bu düşünürlerin hiç birinin, öncelikle üretimle finans arasındaki makroekonomik ilişkiye veya üretim fazlasının satış aracı olarak finans odaklanmadığı bilinmelidir.³⁹ Her ne kadar *Monopoly Capital* kitabı; finans, sigorta ve emlak sektörünün ekonomik üretim fazlasının özüm-

36) Michal Kalecki, *Essays in the Theory of Economic Fluctuations* (New York: Russell and Russell, 1939), 149; Alvin H. Hansen, *Full Recovery or Stagnation?* (New York: W.W. Norton, 1938).

37) Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *Monopoly Capital* (New York: Monthly Review Press, 1966), 108.

38) Michal Kalecki, *Theory of Economic Dynamics* (New York: Augustus M. Kelley, 1969), 161.yine bkz Josef Steindl, *Maturity and Stagnation in American Capitalism* (New York: Monthly Review Press, 1976), 130-37.

39) Toporowski; Kalecki’nin 1937 tarihli “The Principle of Increasing Risk” (Artan Risk İlkesi) başlıklı makalesinden itibaren Kalecki ile Steindl’in yatırım yaratma konusunda (şirketlerin dahili fonlarının aksine) dış finansa ve rant kazançlarına yaslanma seviyesindeki çelişkilere özellikle odaklandıklarını söyler. Bu; hiçbir zaman bir “kredi enflasyonu” teorisine dönüştürülmemiş ya da toplam talebi artırma aracı olarak finans kavramı ile birleştirilmemiştir. Toporowski, *Theories of Financial Disturbance*, 109-30; Michal Kalecki, “The Principle of Increasing Risk,” *Economica* 4, no. 16 (1937): 440-46.

senmesine yardımcı olacağını iddia etse de, bu durum satış çabası ile ilgili bölümün son kısmına sıkıştırılmış ve özel bir vurguyla anlatılmamıştır.⁴⁰ Ne ki, 1970'ler ve 80'ler, sistemin merkezindeki kapitalist ekonominin büyüme hızında bir düşüşe tanıklık etmiştir. Bu düşüş, dengeleyici bir faktör işlevi gören şişme finansın doğmasına neden olmuştur. Üretimde çıkış noktasından yoksun sermaye borç destekli sermaye ile spekülasyona sığınmıştır (hayret verici çoklukta opsiyonlar, vadeli işlemler, türev ürünler, takaslar vs). 1970'lerde ABD'de toplam ödenmemiş borç GSYH'nın bir-bir buçuk misli kadardı. 2005 itibarıyla GSYH'nın üç buçuk misline çıktı ve dünya GSYH'nın 44 trilyon \$'lık miktarına çok yaklaştı.⁴¹

Spekülatif finans giderek kendine özgü bir tarza büründü. Sistemin daha önceki tarihinde finansal balonlar, döngüsel bir patlamanın sonunda görülen kısa süreli olaylar olsa da, finansallaşma bugün, paradoksal biçimde, zenginlikten değil durgunluktan beslenir haldedir ve uzun sürecek gibi de görünmektedir.⁴² Bu sürecin devam etmesini sağlamanın kritik aygıtları “nihai borç mercii” rolünü üstlenen ve gerektiğinde büyük finansal kuruluşları (“çöküş için fazla büyük” ilkesinden hareketle) güçlendirmek ve son aşamada kurtarmak görevini sürdüren önde gelen kapitalist devletlerin merkez bankalarıdır.

Temel bir çelişki ise, finansal patlamanın bir yandan kısa vadede ekonomide büyümeyi artırırken, bir yandansa uzun vadede daha büyük istikrarsızlık ve belirsizlik yaratmasıydı. Bu nedenle, bu gelişmelere dair 1970'lerden 1990'ların sonlarına dek aralıksız bir yorumlama işine giren Magdoff ve Sweezy, er ya da geç -finansın küreselleşmesi ve onu o seviyede idare etmenin olanaksızlığı düşünüldüğünde- durgun bir üretim altyapısının üzerindeki finansal üstyapının şişmesinin 1930'ların seviyesinde büyük bir kırılmaya yol açacağını öne sürdüler. Ancak böyle büyük bir finansal yıkımın, gerçekleşmesi halinde, finansallaşmayı durma noktasına getirip getirmeyeceği sorusunu açık uçlu bıraktılar.⁴³

40) Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, 139-41.

41) Buradaki toplam ödenmemiş borç içinde, hane, şirket ve hükümet (ulusal, eyalet çapında ve yerel) borçları vardır; Federal Reserve, *Flow of Funds Accounts of the United States*, Tablo L.1 ve L.2; *Economic Report of the President*, 2006, Table B-78; yine bkz Foster ve Magdoff, *The Great Financial Crisis*, 45-46.

42) Sweezy, “The Triumph of Financial Capital,” 8.

43) Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, “Financial Instability: Where Will It All End?” *Monthly Review* 34, no. 6 (Kasım 1982): 18-23, ve *Stagnation and the Financial Explosion*, 103-05.

42 Tekelci Finans Sermayesi

“Finans çağında,” diyor Toporowski, “finans, büyük oranda finansı finanse eder.”⁴⁴ Bu şekilde, geçtiğimiz on yıllar içinde üretim “çok daha çekici olan bilançonun yeniden yapılandırılması işinin yanında giderek daha fazla önemsizleşmiştir.” Üretim dâhilindeki sermaye birikimi motorunun tüm silindirleri artık harekete geçirmemesi üzerine finansal genişlemeye bağlı acil destek motoru devreye girmiştir. Finans, sigorta ve emlak sektöründeki artan istihdam ve kâr ekonomiyi canlandırırken, finansal varlıkların spekülâtif büyümesi bir “varlık etkisi” yaratmıştır. Bu yolla varlık artışlarının zenginlere daha çok kazandırmasıyla elde edilen sermaye kazanımlarının belli bir kısmı lüks tüketiminin artışına neden olmuş, böylece yatırım da ivme kazanmıştır. Geniş orta katman (profesyoneller, memurlar, alt kademe yöneticiler, vasıflı işçiler) için bile, varlık fiyatı enflasyonu, çalışan ev sahiplerinin büyük bir kesiminin evlerinden elde ettikleri “sermaye kazanımı” sayesinde borçlanarak tüketime yönelmesine neden olmuştur.⁴⁵ Bu şekilde, borcun genişlemesi varlık fiyatlarını yükseltmiş ve böylece borcun varlık fiyatlarını daha da yükseltecek biçimde genişlemesinin ve bunun aralıksız devam etmesinin yani bir balonun yolu açılmıştır.

Borç, sık durgunluk koşullarında, ekonomiyi yerden kaldıracak bir ilaç olarak görülebilir. Ancak o ilacın böyle bir sürecin gerektirdiği şekilde giderek artan dozlarda kullanımı altta yatan hastalığın üstesinden gelinmesini sağlamaz, aksine onun felaketlere yol açacak uzun vadeli yan etkilerinin oluşmasına neden olur. Sonuç, bir finansallaşma-durgunluk tuzağıdır. Bugün bu tuzağın ciddiyeti, sermayenin ve onun içinde bulunduğu durumun mevcut Büyük Finansal Kriz’e/Büyük Resesyon’a yanıt vermemekle kalmayıp sistemi borç desteğiyle ayağa kaldırmayı hedefleyerek finansal kuruluşları ve yatırımcıları (hem kişisel hem kurumsal) trilyonlarca dolar kullanarak kurtarmasından bellidir. Altta yatan durgun bir ekonomi ile ilişkili olarak finansallaşmanın bu dinamiği *tekelci finans sermayesi* açmazıdır. Toporowski’nin işaret etti-

44) Jan Toporowski, “The Wisdom of Property and the Politics of the Middle Classes,” *Monthly Review* 62, no. 4 (Eylül 2010): 12.

45) Toporowski, “The Wisdom of Property,” 11. Keynes, durgunluk eğilimlerinin (marjinal sermaye verimliliğinde düşüş) hisse senetlerini olumsuz etkileyerek rantçıların tüketiminin azalmasına neden olduğu ve böylece durgunluğu daha da yoğunlaştırdığı zaman olumsuz bir zenginlik etkisi oluştuğuna işaret etmişti. Keynes, *The General Theory*, 319. Varlık fiyatı enflasyonu, yol açtığı finansallaşma döneminin çöküşüyle birlikte, hem “zenginlik etkisi”ni hem de “olumsuz zenginlik etkisi”ni bir avuç rantçıdan geniş orta katmana yayılacak biçimde genişletmiştir.

ği gibi: “Kapitalizmin bariz paradoksu,” yirmi birinci yüzyılın başlangıcında, “finansal yenilenme ve büyümenin spekülâtif endüstriyel genişleme” ile ilişkili olmasının yanı sıra “sistemâtik olarak iktisadi durgunluğu ve düşüşü” azdırıyor oluşudur.⁴⁶

Kapitalizmin Mantıksal Son Noktası

Bu şekilde, finansallaşma, bir yandan sermaye birikimini bir spekülâtif genişleme süreciyle çoğaltırken, bir yandan da son aşamada tümenden iktisadi ve toplumsal sistemin çöküşünü hızlandırarak onu aşınmasına katkıda bulunmaktadır. Bugün bir bütün olarak toplumda tanık olduğumuz şey, tabiri caizse “sınıfın finansallaşması”dır. “Kredi sistemi,” diyor David Harvey, “finans sermayesi tarafından zenginliği toplumun geri kalanından alınması için temel bir manivelaya dönüşmüştür.”⁴⁷ Geçtiğimiz yıllarda, işçilerin maaşları istihdamla birlikte durgunlaşmışken, gelir ve varlık eşitsizliği keskin biçimde artmıştır. 1976’da, ABD’de hane halklarının en üst yüzde 1’lik bölümü ülkede elde edilen gelirin yüzde 9’una sahipti; 2007 itibarıyla bu oran yüzde 24’e fırladı. Raghuram Rajan’a (IMF’nin eski baş iktisatçısı) göre, “1976-2007 arasında [ABD’deki] reel gelir artışının her bir dolarının 58 senti yüzde 1’lik en üst kesime gitmiştir.” 2007’de, yatırım fonu yöneticisi John Paulson tek başına 3,7 milyar dolar “kazandı”. Bu rakam ülkenin ortalama hane halkı gelirinin 74000 mislidir. 1989-2007 arasında ABD’de en üstteki yüzde 5’lik kesimin toplam gelirdeki payı yüzde 59’dan yüzde 62’ye yükseldi. Bu oran nüfusun alttaki yüzde 95’lik kesiminin toplam gelirini fazlasıyla aşmaktadır. Orta sınıf ev sahipleri bir süreliğine konut patlamasından faydalandılar, ancak bugünkü konut fiyaskosu nedeniyle altlarındaki zemin kaymaktadır. Finansallaşma çağında gelir ve varlık bölüşümünde bu artan eşitsizlik “‘bilanço’ zenginleri ile ‘bilanço’ yoksulları arasındaki büyümekte olan ayırım” biçimine dönüşmüştür. İlk grubun devasa kazançlarını artıran, ikinci gruptakilerin “zorunlu tasarrufları”dır.⁴⁸

46) Toporowski, *End of Finance*, 8-9.

47) Harvey, *The Enigma of Capital*, 245.

48) Raghuram G. Rajan, *Fault Lines* (Princeton: Princeton University Press, 2010), 8; Edward N. Wolff, “Recent Trends in Household Wealth in the United States: Rising Debt and the Middle-Class Squeeze—An Update to 2007,” Levy Economics Institute, Working Paper no. 589 (Mart 2010), 11, <http://levy.org>; Arthur B. Kennickell, “Ponds and Streams: Wealth and Income in the U.S., 1989 to 2007,” Federal Reserve Board Working Paper, 2009-23 (2009), 55, 63; Toporowski, “The Wisdom of Property,” 12, 14.

44 Tekelci Finans Sermayesi

Geçtiğimiz on yıllar içinde gelir ve varlık kutuplaşmasının hızla büyümesinin izleri sermayenin yakın tarihli yoğunlaşmasında ve merkezileşmesinde bulunabilir. 2000 yılında, Yeni İktisat balonuyla ilişkili birleşme ve şirket satın alma çılgınlığı zirveye ulaştığında, küresel birleşmelerin ve satın almaların değeri 3,4 trilyon dolar civarındaydı- bu değer Yeni İktisat balonunun patlamasıyla hızla düştü. Bu rekor (reel değerlerle) yalnızca konut balonunun zirveye ulaştığı 2007 yılında aşıldı. Bu yıl içinde birleşmelerin ve satın almaların değeri 4 trilyon doların üzerine çıktı -konut balonu patladığında ise yine hızla düştü. Tüm bu birleşmelerin sonucunda büyük sanayileri elinde tutan bir dizi şirket düşüşe geçti. Bu giderek artan tekelleşme (ya da oligopolleşme) geçtiğimiz yıllar içinde özellikle bizzat finans içinde kendini gösterdi. Böylece, ilk on finansal dev şirketin elinde bulunan ABD finansal-endüstriyel varlıkların oranı 1990-2008 arasında altı misli artarak yüzde 10'da yüzde 60' yükseldi.⁴⁹

Finansallaşmanın gelir, varlık ve iktidar konularındaki eşitsizlikleri nasıl artırdığını gösteren bu analiz bizim, neoliberalizmin ya da aşırı serbest piyasa ideolojisinin bugünün iktisadi sorunlarının temel kaynağı olduğu biçimindeki yaygın sol bakış açısına eğilmemizi sağlar. Hâlbuki neoliberalizm en iyi şekilde, sermayenin durgunluk-finance tuzağına verdiği yanıtın politik ifadesi olarak tanımlanır. Tekelci finans sermayesinin piyasa yanlısı ve neoliberal yönelimi öyle aşırıya kaçmıştır ki, 1930'lardan bu yana görülen en büyük iktisadi krizde bile, devlet ona etkin biçimde yanıt verememektedir. Obama yönetimindeki yetersiz federal çabaların, devlet harcamalarında ve yerel harcamalarda yapılan büyük kesintiler nedeniyle gerilemesiyle birlikte ABD'de son yıllarda toplam hükümet harcaması neredeyse sıfıra yakın olmuştur.⁵⁰

49) Bloomberg, *2010 M&A Outlook*, bloomberg.com, 8, 8/28/2010; "M&A in 2007," *Wall Street Journal*, Ocak 3, 2008; "A Record Year for M&A," *New York Times*, 18 Aralık, 2006; Floyd Norris, "To Rein in Pay, Rein in Wall Street," *New York Times*, 30 Ekim, 2009; Henry Kaufman, *The Road to Financial Reformation* (Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons, 2009), 97-106, 234. Geleneksel olarak, iktisat kitapları yeni hisse sorunlarını yatırım için sermaye artırma olgusu olarak görürler. Birleşme olaylarının hızla yayılması, bunun aslında hiç de sanıldığı gibi olmadığını ve hisse aktivitelerinin büyük oranda finansal kazanımların artırılmasını amaçladığını ortaya koyar.

50) Paul Krugman, "America Goes Dark," *New York Times*, 8 Ağustos, 2010. Devlet harcamalarının ve yerel harcamalardaki kesintilerin federal harcamaları geriletmesi, 1930'ların deneyimlerini anımsatmaktadır. John Bellamy Foster ve Robert W. McChesney, "A New Deal Under Obama?" *Monthly Review* 60, no. 9 (Şubat 2009), 2-3.

Devletin, her seviyedeki çabalarının önü, piyasa yanlısı ideoloji, hükümet zararlarına saldırılar ve akıl dışı enflasyon korkularıyla kesilmektedir. Bunların hiç biri, Paul Krugman'dan alıntı yapmak gerekirse, "gidererek artan oranlarda kalıcı bir durgunluk ve yüksek işsizlik durumu gibi görünen" bir bağlamda anlam ifade etmez.⁵¹ Aynı temel problem diğer ileri kapitalist ülkelerde de mevcuttur.

Dünya seviyesinde, "yeni bir finansal emperyalizm aşaması" olarak adlandırılabilir. Bu dönem, sistemin merkezindeki ağır aksak büyüme bağlamında, günümüz küreselleşmesinin başat gerçekliğini oluşturmaktadır. İhracat eksensiz çevre ülkelerdeki ve "gelişmekte olan ekonomiler"deki düşük maaşların neden olduğu aşırı yüksek sömür oranları normalde hiçbir yerde kârlı bir şekilde üretimden elde edilemeyecek küresel üretim fazlalarının belirmesine neden olmaktadır. Bu tür ekonomilerin ihracatları başta ABD olmak üzere varlıklı ekonomilerin tüketimine bağımlı olmakla birlikte, bu ülkelerin cari işlem açıkları da oldukça yoğundur. Aynı zamanda, bu "gelişmekte olan" ihracat ekonomilerinde yaratılan geniş ihracat üretim fazlaları küresel Kuzey'in fazlasıyla desteklenen sermaye piyasalarını cezbetmektedir. Bu ülkelerde bu tür küresel üretim fazlaları zengin ekonomilerde toplanmış birikim sürecinin finansallaşmasını güçlendirmeye hizmet etmektedir. Bu şekilde, "balonlanmış büyüme," finansallaşma ile birlikte, Prabhat Patnaik'in *"The Structural Crisis of Capitalism"* (Kapitalizmin Yapısal Krizi)'nde belirttiği gibi, dünya seviyesindeki temel birikim problemini "kamufle etmektedir": "Dünya çapında gelir eşitsizliklerinde artış" ve küresel bir "üretim fazlası artışı eğilimi."⁵²

Thomas Friedman gibi düzen yanlısı figürlerin savunduğu "düz dünya" kavramlarına karşın, emperyalist ayrımlar, bir çok açıdan, derinleşmekte ve bir yandan ülkeler arasındaki eşitsizlikler çoğalırken bir yandan da en zengin ve en yoksul bölgeler/ülkeler arasındaki çelişkiler de keskinleşmektedir. Tekelci kapitalizmin 1950-1973 arasındaki "altın çağ"ında dünyanın en zengin ve en yoksul bölgeleri arasında kişi başına GSYH oranındaki eşitsizlik 15:1'den 13:1'e düştüğü halde, tekelci fi-

51) Krugman, "This Is Not a Recovery," *New York Times*, 6 Ağustos, 2010.

52) Prabhat Patnaik, "The Structural Crisis of Capitalism," *MRzine*, 3 Ağustos, 2010; Rajan, *Fault Lines*, 6.

46 Tekelci Finans Sermayesi

nans döneminde bu eğilim tersine dönmüş, aradaki uçurum yüzyılın sonu itibarıyla 19:1 oranına fırlamıştır.⁵³

Giderek artan oranlarda, sistemin merkezinde birikimin finansallaşması, neoliberal politikalarla da güçlenerek küresel bir “şok terapi” rejimi yaratmıştır. Keynes’in “rantçının ötenazisi” kavramının aksine, neredeyse toplumdaki ve doğadaki her şeyin ötenazisi tehdidiyle karşı karşıyayız. Bunun sonuçları, Naomi Klein’in *Şok Doktrini* kitabında belirttiği gibi, neoliberal dönemle ilişkili altta yatan finansallaşmış birikimi fazlasıyla aşarak, “afet kapitalizmi” olarak adlandırılabilen bir dizi çok kapsamlı etkilere yol açacaktır -artmakta olan toplumsal ve iktisadi eşitsizlikler, derinleşen istikrarsızlık, ordu ve savaş harcamalarının artışı, gezegen boyutunda durdurulamaz çevresel yıkım.⁵⁴

Daha önce hiçbir dönemde kişisel kazanç ile insanlığın toplumsal ihtiyaçları (hatta idamesi) arasındaki çekişme bu kadar keskinleşmemiştir. Sonuç olarak, daha önce hiçbir dönemde devrim ihtiyacı bu kadar büyük olmamıştır. Tamamıyla parasal kazanca yönelik küresel bir sistem yerine, somut eşitlik ve sürdürülebilir insani gelişmeyi amaçlayan yeni bir toplumu, yirmi birinci yüzyıl sosyalizmini yaratmak zorundayız.

53) 1992’de en zengin ülke ile en yoksul ülke arasındaki uçurum 72:1 oranındaydı. Angus Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective* (Paris: Development Centre, OECD, 2001), 125; Branko Milanovic, *World’s Apart: Measuring International and Global Inequality* (Princeton: Princeton University Press, 2005), 40-50, 61-81; Thomas L. Friedman, *The World is Flat* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2005).

54) Naomi Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*.

Tekelci Finans Sermaye ve Birikim Paradoksu

Ağustos 2009, 1930 Büyük Buhranı'nı tetikleyen 1929 Borsa Çöküşü'nün yıl dönümü. İroniktir, bu olay aynı zamanda kapitalist sistemin, bugün aynı uçuruma yeniden yuvarlanmaktan kıl payı kurtuluşunu kutladığı bir döneme denk düşüyor. Bir yıl önce Lehman Brothers'ın batmasının ardından yaşanan, finans sistemindeki çöküş ve üretim azalışı, Büyük Bunalım'ın başlangıcındaki kadar sarsıcı boyuttaydı. “Bir ara”, diye yazıyordu Ağustos ayında, *New York Times* gazetesindeki köşesinde Paul Krugman, “bütün temel iktisadi göstergeler -dünya ticaret hacmi, dünya sanayi üretimi ve hatta hisse fiyatları- 1929-30'lardaki kadar, hatta daha da kötüydü. Ama 1930'larda trend yukarı seyrini devam ettirmişti. Bu defa ise, önce korkunç bir yıl yaşandı ve ekonomide alt üst oluş süreci bu bir yılın ardından sona erdi.”¹ Federal hükümetin şirket kurtarma ve ekonomiyi canlandırma operasyonları, işsizlik ve sosyal güvenlik yardımları, sağlık yardımı gibi şokun etkisini azaltan programlar sayesinde, büyük hükümet (ABD'de liberal kesim tarafından kullanılan bir kavram; genelde ekonomiye müdahale eden, fazla harcamaya yapan, büyük bir bürokrasiye sahip, verimsiz çalıştığı iddia edilen

1) Paul Krugman, “Averting the Worst,” *New York Times*, Ağustos 10, 2009.

48 Tekelci Finans Sermayesi

hükümet için kullanılır, ç.n) düşüşün hızını yavaşlattı ve ekonominin toparlanmasına yardımcı oldu, ancak bu çabalara rağmen üretim, daha önceki dönemlerdeki seviyenin altında kaldı.

Bu Büyük Resesyon'dan ikinci bir Büyük Bunalım'a düşmeden çıkıldı ise de, resesyon ABD ve dünyanın diğer ekonomilerini darmadağın etti. ABD'de resmi işsizlik oranı yüzde 9, ama gerçek işsizlik oranı, yani çalışmak isteyenler ve tam zamanlı bir işte çalışmak isteyen yarı-zamanlı işçiler de hesaba katıldığında, bunun iki katına yaklaşır. ABD'de sanayi sektörü kapasite kullanım oranı 1930'lardan bugüne kadar ki en düşük seviyesinde. Yeni fabrika ve teçhizat yatırımları durdu. Finans sistemi bir yıl öncesindeki boyutunun sadece bir gölgesi gibi. İş çevriminin toplanma evresinin yavaş geçmesi bekleniyor.

İktisatçıların bugün en çok korktukları şey uzun sürecek bir iktisadi durgunluk ya da uzun vadede düşük oranlı büyüme yaşanmasıdır. "Ekonomi istikrara kavuşabilir" diye yazıyordu Thoas Palley, New America Foundation için kaleme aldığı bir yazıda, "ama stagnasyondan kaçabilecek gibi görünmüyor. Çünkü stagnasyon, mevcut (iktisadi) paradigmanın mantıki açıdan bir sonraki safhasıdır".² Ekonomi yönetiminin aldığı tedbirlere bakıldığında şu anki iktisadi sorunlardan kurtuluş yok gibi görünüyor ki bu sorunlar bazı çıkar grupları için kabul edilebilir şeylerdir, ancak finansallaşma sürecinin yeniden başlaması -yani iktisadi faaliyetlerin merkezinin üretimden finansa çekilmesi- yeni finans balonları oluşması anlamına gelir. Bu yeni finansallaşma süreci stagnasyon sorununu aşamayacak, sorunu sadece erteleyecektir; bu arada da başka çelişkiler ortaya çıkacak, gelecekte daha büyük boyutlu şokların yaşanacağı bir ortam hazırlanacaktır.

Günümüz tekelci finans sermayenin birikim paradoksu konusu geçenlerde, Londra'da çıkan *The Guardian* gazetesinin ekonomi editörü Larry Elliot'ın köşesinde ele alındı. Elliot, krize çözüm olarak ekonomiyi canlandırmak için mali tedbirler alınması ve finans sektöründe düzenlemeye vurgu yapan Keynesyen yaklaşım ile, finansın öncülük ettiği bir iktisadi sistemin yeniden diriltilmesinin temel öneme haiz olduğunu düşünen, İngiltere Maliye Bakanı Alistair Darling'in savunduğu, daha muhafazakâr politikaları karşılaştırdı. Elliot, en yüksek mevkiler-

2) Thomas I. Palley, *America's Exhausted Paradigm* (Washington, D.C.: New America Foundation, 2009), 32, <http://www.newamerica.net>.

deki hükümet yetkilileri, mesela Darling, nezdinde; kontrole tabi olmayan bir finans sisteminin restorasyon sürecine destek verilmesinin, finansallaşmanın, durgunluk içindeki bir ekonomi ile mücadele edilirken bugün sermayeye destek verecek temel kaynak olduğu şeklinde bir (ironik bir biçimde Marksist iktisatın da paylaştığı) düşünceyi yansıttığını söylüyor. Elliot'ın kendi ifadesi ile;

Darling'in gösterdiği ihtiyatlı yaklaşım (ki Keynesci ekonomiyi düzenleme yaklaşımlarına ters düşer) çok şaşırtıcı bir biçimde Marksist kriz analizine daha yakındır. Bu yaklaşıma göre; son bir kaç on yıldır görülen düşük büyüme hızlarını açıklayan şey Batı ekonomilerinin finansallaşması değil, aksine finansallaşmayı açıklayan şey düşük büyüme oranları ve yatırım fırsatlarının yetersiz olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, kapitalistlerin zenginliğini arttırabilmelerinin tek yolu, reel ekonomiden kopmuş ve varlık balonları yaratmaya çok daha meyilli hale gelen, finans sektörünün büyümesiydi. Kumarhane kapitalizmini talep etmek daha dengeli bir büyüme değil, daha düşük büyüme oranları demektir.

Marksist perspektifle ilgilenenlerin, New York'taki Monthly Review Press tarafından basılan John Bellamy Foster ve Fred Magdoff'un yazdığı *The Great Financial Crisis* (Büyük Finansal Kriz) kitabını okuması lazım. Çarpıcı bir kitap. Darling okudu mu bilmiyorum. Ama, konu büyük sermayeyi kontrol altına almak olduğunda Hazine'nin yaklaşımı Marx'a değil, kurumsal vesayete* yakındır.³

Burada iki önemli nokta var; (1) ekonomi yetkililerinin kuralsızlaştırılmış finansal piyasa düzenini yeniden tesis konusundaki kararlılıklarının ardında, sorunun nedeninin durgunluk içindeki reel ekonomi olduğu düşüncesi yatıyor olabilir; böylece ekonomiyi canlandırmanın tek pratik aracı olarak geriye kumarhane kapitalizmi kalıyor. (2) Finansallaşma sürecini yeniden başlatma çabaları ayrıca "kurumsal vesayeti"-yani kapitalist devlet içinde finans sektörünün çıkarlarının gücünün giderek artması- yansıtıyor. Bunlar birbirileri ile çelişik değildir, çünkü,

* "insitutional capture"; siyasi ve ekonomik elitlerin yasaları kendi çıkarlarına göre belirlediği bir durum olarak tarif edilir. Bu terimi kurumsal vesayet olarak çevirmeyi uygun gördük. ç.n.

3) Larry Elliott, "Comic-Book Economics and the Markets," *The Guardian*, Temmuz 6, 2009, <http://guardian.co.uk>. Bkz. John Bellamy Foster ve Fred Magdoff, *The Great Financial Crisis* (New York: Monthly Review Press, 2009).

50 Tekelci Finans Sermayesi

askeri harcamalar örneğinde olduğu gibi; (1)'inci durum kaçınılmaz olarak (2)'inci durumun ortaya çıkmasına neden olur.

Önerilen çözümün ne kadar mantık dışı olduğu *The Guardian* editörünün gözünden kaçmıyor. Elliot karanlık ama gerçekçi bir senaryodan bahsediyor; “yaptıkları o büyük aptallıklar yüzünden bankacıların kullakları kısa bir süre için çekilir, ardından işler yine eskiye döner. (Çöküşle beraber ortaya çıkan olası) senaryolar içinde en endişe verici olanı budur. Çünkü krize neden olan ana sorunlardan sadece bir kaç tanesi -belki biri bile değil- çözülmüş olacaktır. Şimdi oturup bir sonraki, daha büyük finansal kriz için gün sayabiliriz”⁴.

Bütün bunlar, bugün karşı karşıya kalınan stagnasyon-finansallaşma tuzağının altını kalın çizgilerle çiziyorki bundan da sistem içi kolay ve kesin bir çözümün olmadığı çok açık oldarak görülüyor. Bu türden bir irrasyonel iktisadi durum ve bunun uzun vadedeki sonuçları standart ekonomik modellerle değil, bu iktisadi durumun tarihsel evrimi incelemeye açıklandığı.

Birikim Dönemleri

Marksist politik iktisatçılar ve iktisat tarihçileri arasında, yirminci yüzyıla kadar geçen sürede kapitalizmin tarihinin üç döneme ayrılacağı konusunda geniş bir fikir birliği vardır.⁵ Birincisi; on altıncı yüzyılda başlayıp, on sekizinci yüzyıla kadar devam eden *merkantalizm* dönemi. Emek süreci ve üretim güçlerinin gelişimi açısından Marx bu dönemi “manifaktür” evresi olarak adlandırıyordu (yani Marx’ın “makinafaktür” olarak adlandırdığı dönemin ortaya çıkışından önceki, küçük zanaata dayalı üretimi evresi). Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği* (Wealth of Nations) kitabında tasvir ettiği türden yoğun bir iş bölümünün geçerli olduğu yeni fabrikalar ortaya çıkıyordu. Birikim daha çok ticaret, tarım ve madencilik faaliyetlerinden elde ediliyordu. Marx’ın I. departman dediği (üretim araçları üreten) kesim, bu dönemde hem mutlak hem de görece küçük kalırken, (tüketim malları üreten) II. departman, küçük zanaat karakteri yüzünden sınırlı bir gelişme gösteriyordu.

İkinci evre, İngiltere’de, ilk olarak tekstil ticareti merkezli olarak ortaya çıkan ardından da sanayinin geneline yayılan, sanayi devrimidir. Gü-

4) Elliott, “Comic-Book Economics.”

5) Sonraki birkaç sayfa şu çalışmadan düzenlenmiştir: Paul M. Sweezy, *Four Lectures on Marxism* (Marksizm Üzerine Dört Ders, Yordam Yayınları) New York : Monthly Review Press, 1981, 36-38.

nümüzden bakıldığında, *rekabetçi kapitalizm* dönemi, gerçek liberalizmin çağı, olarak adlandırılır. Bu evrede, birikimin merkezi hızlı bir biçimde modern sanayiye, özellikle de, birinci departmanının gelişimine doğru kaydı. Bu süreç, sadece fabrikaları değil, bütün bir ulaşım ve iletişim altyapısını (demiryolları, telgraf, limanlar, kanallar ve buharlı gemiler) kapsıyordu. Bu, fiyat rekabetinin iktisadi faaliyetlere yön verilmesinde merkezi bir rol oynadığı, kapitalistler arasında yoğun bir rekabetin, ekonomide ani yükselişler ve düşüşlerin yaşandığı bir dönemdi.

Genellikle *tekelci kapitalizm* ya da kurumsal kapitalizm olarak adlandırılan üçüncü dönem, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde başladı ve yirminci yüzyılda daha da konsolide bir noktaya ulaştı. Bu dönemin belirleyenleri; sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi, iş aleminin organizasyonunda kurumsal (büyük şirketler, ç.n) formun egemenliğinin başlaması, sanayi şirketlerinin hisse senetleri için bir piyasanın oluşmasıdır. Sanayi, Joseph Schumpeter'in ifadesi ile, fiyat, üretim ve yatırım ile ilgili kararlarda hem ulusal hem de uluslararası planda birbirleri ile rekabet etmeyen ama "corespective" (birbiri ile sırayla, anlaşmalı hareket etmek, ç.n) bir biçimde hareket eden, az sayıda (tekelci) şirketin kontrolü altına girer.⁶ Bu evrede, birinci departman genişlemeye devam eder, sadece fabrikalar değil altyapı ve iletişim ağları da (otomobiller, uçaklar, telekomünikasyon, bilgisayarlar vs) gelişir. Ancak bu departmanın sürekli olarak genişlemesi ikinci departmanının genişlemesine daha da bağlı hale gelir ve ikinci departman, birinci departmanın büyümesi ile ortaya çıkan o devasa üretim kapasitesini kullanmaya çalışır. Dolayısı ile, iktisadi yapı, her iki departmanda üretim tam anlamı ile geliştiği ve talebi karşılamak üzere hızla genişleme yeteneğine sahip olduğu için, bu anlamda "olgunlaşmış" olarak tanımlanabilir. Ne var ki, bütün bir sistem giderek pamuk ipliğine bağlanır, efektif talep sorunu yoğunlaşır. Teknik inovasyon sistemli bir hale gelir ve rutine dönüşür, tıpkı emek sürecinin teknik bir şekilde yönetimi ve hatta modern pazarlama yöntemleri ile tüketim de olduğu gibi. Sistemi düzenleme anlamında fiyat rekabetinin oynadığı rol çok azalır.

Bütün bu üç evre süresince ortaya çıkan kapitalist gelişmenin bir başka önemli özelliği sistemin coğrafi olarak genişlemesidir; üç yüzyıllık

6) Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York: Harper ve Row, 1942), 90.

52 Tekelci Finans Sermayesi

kapitalist gelişme dönemi boyunca Batı Avrupa'nın küçük bir köşesinde doğup büyümüş, bir dünya sistemi haline gelmiştir. Ancak, on dokuzuncu yüzyıldadır ki, sadece kıyı bölgeleri, adalarda sıkışıp kalan küreselleşme süreci, kıtaların iç kısımlarına sızabilmiştir. Nihai olarak, yirminci yüzyılda, küreselleşmenin yüksek seviyeye ulaştığı bir dönemde, tekelci sermayenin ortaya çıktığına tanık oluyoruz: bu durum, çokuluslu (ulusötesi) şirketlerin egemenliğinin giderek arttığını gösterir.

Yirminci yüzyıla kadar varlığını sürdüren kolonyalizm döneminden, çokuluslu şirketlerin egemenliğinin hüküm sürdüğü günümüze kadar, küreselleşme süreci, dünyadaki ülkeleri, daha önceleri gelişmiş ve az gelişmiş, merkez ve çevre, zengin ve fakir, kuzey ve güney olarak adlandırılan (ve hem merkez hem de çevre ülkeler içinde de daha derin ayrımlar yaratan) karmaşık bir hiyerarşiye göre bölmesi anlamında emperyalist bir tarzda gelişmiştir. Her karmaşık hiyerarşik düzende olduğu gibi, zaman içinde en tepedeki ve en aşağıdakiler (hem de arada bir yerlerde duranlar) arasında bir yer değiştirme yaşanır. Ne var ki, dünya ölçeğinde ülkeler arasındaki sosyal ve ekonomik eşitsizlikler yüzyıllar içinde ciddi biçimde artmıştır. Thomas Friedman türü bazı küreselleşme ideologlarının iddia ettiği gibi dünya ekonomisinde bir "eşitleme" falan olmamıştır.⁷ Çevrede sanayinin gelişmesine rağmen, bu süreç ileri kapitalist ülke merkezli küresel şirketlerin belirlediği biçimde şekillenmiştir, dolayısı ile merkezin (aynı zamanda da periferi ülkelerdeki küçük, yerli oligarşilerin) ihtiyaçlarını karşılamıştır. Çevredeki her iki üretim departmanı, bu yüzden, emperyalist etkilere fazlası ile tabidir.

Karşımızda duran kapitalizmin tarihsel gelişiminin bu küçük resmi sayesinde, şimdi birikim sürecinin değişen doğası ve krizler konusunu ele alabilir, özellikle de sistemin merkezinde vuku bulan dönüşüm üzerine odaklanabiliriz. Tarihi boyunca kapitalizmin karakterini belirleyen, sürekli biriktirme isteği olmuştur, bu da, Marx'ın kapitalist ekonomiyi eleştirisi ile ilişkili, Mark Blaug'un "birikim paradoksu" olarak adlandırdığı durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kâr, temel olarak, emek gücünün artan oranda sömürülmesi ile, yani ücret artışlarının verimliliğe kıyasla daha az artması ile arttığı için, bu durum en nihayetinde sermayenin genişlemesini sınırlandırır. Bu paradoks ifadesi-

7) Thomas L. Friedman, *The World is Flat* (New York: Farrar, Straus, ve Giroux, 2005. Bkz. John Bellamy Foster, "The Imperialist World System," *Monthly Review* 59, no. 1 (Mayıs 2009), 1-16.

ni, Paul Sweezy'nin sermayenin "aşırı birikim eğilimi" olarak adlandırdığı durumda buluyor.⁸ Üretim sürecinde yaratılan iktisadi artığı (artı değer) toplayan kesim, sürekli olarak, yeni yatırımlar ve elindeki sermayenin (toplumun üretim kapasitesini) çoğaltılması yolu ile kârlarını ve zenginliklerini arttırmaya çalışır. Ancak bu sürecin karşısına kaçınılmaz olarak toplumun görece yoksunluğu çıkar ki bu da büyüyen artı değerın zıddıdır. Böylece, sistem yetersiz efektif talep son kertede yatırımı engelleyen, tüketimin önündeki engeller- ile karşı karşıya kalır. Kapasitenin aşırı büyümesi yeni yatırımların durmasına neden olur; çünkü şirketler, mevcut kapasitenin büyük bir kısmı atıl bir halde iken, artık yeni bir fabrikaya ya da teçhizata yatırım yapmak istemez. Olgunlaşmış, tekelci kapitalist düzende söz konusu bu aşırı birikim eğilimi, giderek egemen olur, iş çevrimi dalgalanmalarına neden olan büyüme oranı trendi yavaşlar, sonuçta uzun dönemli iktisadi durgunluk hayaleti ortaya çıkar.

Ondokuzuncu yüzyıldaki rekabetçi kapitalizm özünde dinamikti; çünkü olumlu tarihsel faktörler aşırı birikim eğiliminin ortaya çıkmasını engelliyordu. Bu dönemde, sermaye, hala tam anlamı ile sıfırdan yaratılıyordu. Özellikle de birinci departman, ekonominin en büyük parçası olarak ortaya çıkmıştı (elbette, ikinci departman da büyüdü ama o kadar da çarpıcı bir oranda değildi bu). O yıllarda kapitalizmin olgunlaşması sürecinde, yeni sermaye formasyonuna olan talep sınırsızdı. Genellikle ekonomide toparlanma döneminde görülen yatırım patlaması, kalıcı bir aşırı birikim ve aşırı üretim ile sonuçlanmıyordu. ABD'li iktisatçı J.B. Clark'ın belirttiği gibi, bu koşullar altında "sonsuz kadar daha çok sayıda fabrika üretecek yeni fabrikaların kurulması" imkansız gibi görünüyordu.⁹ Aynı zamanda, sistemin serbest rekabete dayanan doğası, fiyat, üretim ve yatırım seviyesinin, tekil şirketlerden bağımsız bir biçimde, büyük oranda piyasa güçleri tarafından belirlendiği anlamına geliyordu. Dev şirketler tarafından daha sonra getirilen kısıtlamaların çoğu, bu sebeple, ondokuzuncu yüzyılın serbest rekabet döneminde ortada yoktu.

8) Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 245; Bkz. Karl Marx, *Capital*, vol. 3 (New York: Vintage, 1981), 352-53.

9) J. B. Clark, "Introduction," içinde Karl Rodbertus, *Overproduction and Crisis* (New York: Scribner, 1898), 15.

54 Tekelci Finans Sermayesi

Sistemin bütününde birikimin çıkarına olmasına rağmen, rekabetçi kapitalist sistemin sürekli tekrarlanan iktisadi durgunluk ve toparlanma çevrimleri, büyük, küçük birçok şirketin batmasına neden oluyordu. İflaslar, küresel finans merkezlerindeki şirketleri bile vuruyordu (1886'da Overend ve Gurney, 1873'de Jay Cooke ve 1980'da Baring's). Aksine, tekelci kapitalizmin olgunluğa erişmiş iktisadi düzeninde, 1909'un ABD'sinde egemen konumda olan finans şirketleri bir yüzyıl sonra bile her şeyin merkezinde olmaya devam ediyordu; J.P. Morgan, Goldman Sachs, National Bank City -ya da 99 yıl sonra dikkat çeken bir örnek olarak- Lehman Brothers.

Zenginlik ve gücün merkezinde, giderek artan bu istikrarlı yapıyı bozan şey, birikim süreci açısından avantaj yaratan durumların çoğunun ortadan kalkmasıydı. Sanayi kurulduktan ve mevcut üretim kapasitesi (eskimiş fabrika ve teçhizatı yenilemek için kenara ayrılan amortisman fonları ile finanse edilen yatırımlar olsun) çok kısa bir süre içinde artırılabilir duruma gelmişken, birinci departmanın genişlemesi için yapılacak yeni net yatırım talebinin ne kadar gerekli olduğu konusunda soru işaretleri ortaya çıkıyordu. Dolayısı ile, tekel döneminde, sermayenin doygunluğu -aşırı kapasite, aşırı üretim sorunu- her zaman için bir tehdit oluşturur. Sistem, her zaman, yatırımlar (ve kapitalist tüketim) yolu ile emilebileğinden daha çok artı değer yaratır. Bu şartlar altında, Sweezy'nin ifade ettiği gibi;

Birinci departmanın sürdürülebilir büyüme hızı büyük oranda ikinci departmanın büyümesine bağlı hale gelir... Kapitalistler sermayelerini ısrarla toplumun tüketim gücünden daha hızlı arttırmaya çalışırlarsa (toplumun üretim gücü), bu aşırı kapasitenin ortaya çıkmasına neden olur. Kapasite aşırı artarken, her iki departman arasında sürdürülebilir bir dengenin yeniden tesis edildiği noktaya kadar kâr oranları azalır ve birikim süreci yavaşlar. Bu durum, ekonominin potansiyelinin çok altında işlemesi ile ortaya çıkacaktır. Ekonomiyi canlandıran yeni bir etki yoksa (savaş, yeni bölgelerin açılması, ciddi teknolojik ya da ürün inovasyonları), durgunluk hali devam edecektir: (Sermayenin) yeniden üretim süreci mantığının içinde ekonomiyi bu ölü noktadan çıkartıp, yeni bir genişleme evresini başlatacak hiç bir unsur yoktur.¹⁰

10) Sweezy, *Four Lectures on Marxism*, 39.

Olgunlaşma ve durgunluk yönündeki bu eğilim, elbette, iş çevriminin normal dalgalanmalarının ortadan kalkacağı -ya da bir iktisadi çöküşe delalet ettiği- anlamına gelmez. Daha ziyade, ekonominin görülebilir eksik istihdam noktasında dengeye oturduğunu, iktisadi toparlanmanın tam istihdam sağlamadan tamamlandığını ifade eder. Bunun en klasik örneği, işsizliğin yüzde 14 ile yüzde 25 arasında dalgalandığı, uzun dönem bir durgunluğun ardından iş çevriminin tamamlandığı Büyük Bunalım'dır. 1929 Borsa Çöküşü'nü, 1933'e kadar süren bir resesyon takip etti, bunun ardından 1933-1937 arasında bir toparlanma ve ardından 1937-38 arasında yine bir resesyon yaşandı (tam anlamda toparlanma, İkinci Dünya Savaşı döneminin ekonomi üzerindeki büyük çaplı canlandırıcı etkisi sayesinde 1939'da oldu).

Eğer, Paul Baran ve Paul Sweezy'nin *Monopoly Capital* kitabında belirttikleri gibi, "tekelci devlet kapitalizminin *normal* hali durgunluk ise", bunun nedeni sadece, yukarıda tasvir edilmiş olan, olgunlaşmış sanayileşme değil ama ayrıca, devasa şirketlerin egemenlik kurmasına neden olan, birikim modelindeki değişimdir.¹¹ Ortodoks iktisat teorisinde (hem klasik hem de neoklasik), bir ekonominin "kendiliğinden dengeye gelmesi" olarak adlandırılan sürecin temel unsuru, "görünmeyen el" sisteminin içinden doğduğu, fiyat rekabetidir. Bu durum verimlilik artışının, malların ucuzlaması dolayısı ile, toplumun bütününün çıkarına olacak şekilde faydalı sonuçlar doğurmasına neden olur. Ama, tekelci (ya da oligopol) sistemde, fiyat rekabeti fiili olarak yasaktır, sanayi kolunda fiyatlar genel düzeyi (deflasyon krizleri istisna olmak üzere) tek bir yönde -yukarı doğru- hareket eder. Deflasyonun, ondokuzuncu yüzyılın rekabetçi kapitalizmi için normal bir durum olmasına rağmen (ABD'de toptan fiyatlar, yüzyılın büyük bir kısmında düşme eğilimindeydi, sadece İç Savaş dönemi hariç), yirminci yüzyıl kapitalizminde enflasyon bir norm haline gelecekti (toptan fiyatlar Büyük Bunalım dışında yüzyılın büyük bir kısmında artma eğilimindeydi).¹²

Tekelci kapitalizmin ilk yıllarında, yaşanan bazı büyük şirket iflasları sayesinde hemen anlaşıldı ki, eğer dev şirketler birbirleri ile fiyat reka-

11) Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *Monopoly Capital* (New York: Monthly Review Press, 1966), 108. Türkçesi *Tekelci Sermaye*, Kalkedon Yayınları, 2007, İstanbul, Çev: Gülsüm Akalın.

12) Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, *The End of Prosperity* (New York: Monthly Review Press, 1977), 15-20.

56 Tekelci Finans Sermayesi

betine girişirlerse, birbirlerini yok etme riski ile karşı karşıya kalacaklardı ama fiyatları aynı seviyede tutma ya da yükseltme konusunda uzlaşıldığında ise bu tehdit ortadan kalkıyordu. Bu sürecin neticesinde rekabetin doğasında yaşanan bu değişim, yukarıda da işaret edildiği gibi, büyük şirketlerin, Schumpeter'in ifadesi ile "birbiri ile anlaşmalı şekilde sırayla hareket eden", doğasını yansıtıyordu- sadece bir kaç tane şirket olgunluğa erişmiş piyasaların büyük kısmına hakimdi ve birbirleri ile doğrudan karşı karşıya gelmeden, kendi fiyatlarını belirliyorlardı (bunun en sık görülen biçimi en büyük şirketin fiyatları belirlemesiydi). Bu türden bir ortak hareket etmenin mantığı, ana akım iktisat tarafından daha da ileri bir noktaya taşındığı, oyun teorisi ile kolayca açıklanabilir. Ortak hareket etmeyi reddetme, yani fiyat rekabetinin sürmesi, herkesin yıkımı gibi bir tehdit yaratır; ortak hareket etmek ise, aksine, herkesin çıkarınadır. Çıkarların örtüştüğü böylesine açık bir durumda, ortak hareket etme genelde dolaylı bir yoldan vuku bulur.¹³

Elbette, fiyat rekabeti ileri kapitalizmde tamamen ortadan kalkmış değildir, şirketlerin böylesi araçları kullanarak diğer firmaların önüne geçebileceklerini düşündükleri durumlarda da -mesela daha henüz az sayıda şirketin hakimiyetinin söz konusu olmadığı, yani tekelleşme yaratan bir sürecinin henüz yaşanmadığı sanayi kollarında- ortaya çıkabilir. Bu durumu açık bir şekilde son yıllarda bilgisayar ve dijital teknoloji sektörlerinde görebiliyoruz. Ürünlerin "küresel tedarik" yolu sayesinde emek maliyetlerinin düşük olduğu ülkelerde imal ettirilmesi pratiğinin artmasına bağlı olarak -her ne kadar amaç daha küçük şirketleri piyasanın dışına itmek olsa da- fiyatlar düşebilir ve az da olsa fiyat rekabeti yaşanabilir. Perakende sektöründe bunun örneği, büyük oranda Çin mallarına bel bağlamış durumda olan Wal-Mart'tır.* Genel bir kural olarak, tekelci kapitalizm döneminde gerçek anlamda fiyat rekabeti tam bir tabudur.

Modern ekonomilerde fiyat rekabetinin fiilen yasaklanması çok ciddi sorunlar yaratır. Verimlilik ve düşük maliyet alanlarında rekabet yoğun

* Forbes Global 2000 sıralamasında elde ettiği gelire göre Wal-Mart 2010 yılında dünyanın halka açık en büyük şirketi idi. 15 ülkede 55 farklı marka ile 8,400 civarında mağaza işletiyor. 2010 yılında şirketin geliri 404 milyar dolar ve kârı yaklaşık 20 milyar dolardı (ç.n).

13) Paul M. Sweezy, "Demand Under Conditions of Oligopoly," *Journal of Political Economy* 47 (1939), 568-73.

biçimde devam eder, ama fiyat rekabetinin rolünün ciddi şekilde azalması, iktisadi ilerlemenin yarattığı faydaların, düşen fiyatlar sayesinde toplumun bütün kesimine dağılması yerine, büyük şirketlerin elindeki artık değerın artması anlamına gelir. Bu da, aşırı birikim sorununu derinleştirir. Piyasaların doyması ve dolayısı ile aşırı üretim sorunu ile karşı karşıya kalan tekelci şirketler, kapasite kullanım oranını azaltarak, fiyatları ve kâr marjını korumaya çalışır. Fakat, bu çabalar, ekonominin aşırı sermayeden kurtulmasını engeller, durgunluğa girme eğilimlerini besler. Atıl durumda bulunan fabrika ve teçhizat, olası bir hızlı toparlanma durumunda devreye sokulmak üzere yedekte tutulur. Tekelci kapitalist ekonominin karakterini, büyük miktara ulaşan planlanmamış ve planlanmış aşırı kapasite belirler.¹⁴ Büyük şirketlerin, piyasa tarafından dışarıdan belirlenmeyen ama daha çok bu şirketlerin kendilerine en yakın tekelci rakiplerinin davranışlarına bakarak belirledikleri üretim ve fiyat seviyelerine karar verme konusunda geniş bir hareket alanları vardır.

Bu yüzden rekabet, tekelci kapitalist düzende toptan ortadan kaybolup gitmez ama biçim değiştirir. Günümüzün dev şirketlerinin, genelde gerçek anlamda bir fiyat rekabetinden kaçınmasına rağmen (ki bugün ona fiyat savaşı gibi olumsuz bir isim veriliyor) satış faaliyetleri ile -reklam, markalandırma ve bütün o diğer reklamcılık teknikleri- piyasadan pay almak için birbirleri ile yoğun bir rekabete giriyor. Martin Mayer'in 1950'lerde *Madison Avenue*'de yazdığı gibi; "Reklamcılığın finansal açıdan bu kadar başarılı olmasının nedeni, etkin, düşük riskli bir rekabet silahı olmasıdır. Reklamcılık, daha önceleri -en azından teoride- fiyat kırmak yolu ile elde edilen sonuçlara, bugün modern yollardan ulaşılmasıdır".¹⁵ Ondokuzuncu yüzyılın rekabetçi kapitalizminde küçük bir faktör olmasına karşın, reklamcılık bugün tekelci kapitalizm açısından önemli hale gelmiştir. Bu durum ayrıca, piyasa doygunluğu sorununun ve şirketlerin, eğer büyümeye devam edeceklerse, tüketim piyasasının genişlemesine olan ihtiyacın da bir ifadesidir.¹⁶

Olgunluğa ulaşmış, tekelci ekonomilere özgün bir hastalık olan durgunluk eğilimlerinin sebebinin teknolojik durgunluk -yani teknolojik

14) Josef Steindl, *Maturity and Stagnation in American Capitalism* (New York: Monthly Review Press, 1976), 9-14.

15) Martin Mayer, *Madison Avenue* (New York: Harper and Brothers, 1959), xiii.

16) Bu kitapta yer alan "Satış Çabası ve Tekelci Sermaye" bölümüne bakınız.

58 Tekelci Finans Sermayesi

yenilikleri üretememe ve verimliliğin artmaması- olmadığını anlamak önemlidir. Şirketler, düşük maliyetler yolu ile avantajlı bir pozisyon yakalamak için birbirleri ile rekabet ederken, verimlilik artmaya devam eder ve teknolojik inovasyonlar devreye sokulur (eğer rasyonel bir biçimde yapılırsa). Ama bu da, sistemin merkezinde yer alan sermaye zengini toplumlar açısından büyük bir soruna dönüşür, çünkü birikimin önündeki temel engel, ekonominin yeterince verimli olmaması değil, aksine *çok verimli* olmasıdır. Gerçekten de, bir çok örnekte görülüyor ki, mesela modern otomotiv sanayinde, şirketler bir yandan verimsizliği ve ısrafı arttırırken, öte yanda büyük kârlar yaratan, üretim platformları ve pazarlama faaliyetleri konusunda gizlice anlaşarak, bu durumu telafi ediyorlar. Henry Ford II'nin bir zamanlar söylediği gibi; “küçük araçlardan (enerji harcaması konusunda çok daha verimli olmalarına rağmen) küçük kârlar elde edilir”.¹⁷

Coğrafi ve iktisadi ölçekte etki yaratan, gerçek anlamda çıkır açıcı nitelikteki inovasyonlar -ondokuzuncu yüzyıldaki buharlı motor, yirminci yüzyıldaki otomobile denk düşen türden- ekonominin içinde bulunduğu genel durumu elbette değiştirebilir, sermaye birikimin uzun bir süre kendi kendinden beslendiği yeni ve uzun vadeli bir büyümenin katalizörü olabilir. Ancak bu türden inovasyonlar çok azdır ve nadiren görülür.

1980 ve 1990'ların bilgisayar-dijital devrimi bile, yeni sermaye yatırımlarını harekete geçirme konusunda, daha önceki dönemlerin çıkır açıcı nitelikteki inovasyonların yakınına bile yaklaşamaz.¹⁸

Tekelci Finans Sermayesi ve Krizler

Yukarıdaki analizden çıkan sonuç şudur; kapitalist sistemde birikim her zaman için sadece birikimin kendi içsel mantığına değil bir dış uyarıcıya bağlıdır. “Uzun dönemli büyüme”, diyordu, Michal Kalecki, *Theory of Economic Dynamics* isimli kitabında, “kapitalist sistemin doğasında olan bir şey değildir. Bu yüzden, yukarı yönlü uzun dönemli bir hareketi devam ettirebilmek için bazı belirli “büyüme faktörlerine” ih-

17) Henry Ford II alıntı Barry Commoner, *Making Peace with the Planet* (New York: Free Press, 1992), 80-81.

18) Bkz. John Bellamy Foster, Harry Magdoff, ve Robert W. McChesney, “The New Economy: Myth and Reality,” *Monthly Review* 52, no. 11 (Nisan 2001), 1-15.

tiyaç vardır".¹⁹ Dahası, iktisadi büyümenin ardındaki tarihsel faktörler sorunu, durgunluğun sistemi aşağı çektiği, tekelci kapitalizm düzeninde daha da ağırlaşır. Bütün bir birikim ve büyüme sorunu tersyüz olur. Düşük büyüme oranı ve durgunluğu, sistemin normal işleyişi haricindeki dışsal faktörlere referansla açıklanacak bir anomali olarak görmek yerine (ortodoks ekonomide olduğu gibi), asıl yapılması gereken şey hızla istihdam ya da tam istihdam yaratan büyüme anomalisini açıklamak, sistemi destekleyen spesifik tarihsel faktörlere odaklanmaktır.

Bu da, 1930'lardan günümüze birikim ve krizlerin tarihine kısaca bir göz atılarak yapılabilir. İktisatçılar, Büyük Bunalım'ın ciddi bir sorun olduğunu çok geç anladılar; 1930'ların sonlarında, 1929 Borsa Çöküşü'nün ve 1933'e kadar devam eden resesyonun damgasını vurduğu Bunalım'ın ilk yıllarında, iktisadi durumun ciddi biçimde kötüye gittiği düşünülüyordu ama kapitalist sistemin işleyişinde sıradışı bir değişim yaşandığı düşünülüyordu. Schumpeter, iktisadi toparlanmanın "kendiliğinden olacağını" söyleyerek, ortalama çözümün bir örneğini veriyordu.²⁰ Ne var ki, 1933 yılında başlayan düşük hızlı büyümedir ki algıları değiştirdi, özellikle de 1937'de başlayan, işsizliğin yüzde 14'den yüzde 19'a fırlamasına neden olan resesyondan sonra.

John Maynard Keynes'in baş yapıtı *The General Theory Of Employment, Interest and Money*'de, kapitalist ekonomik sistemin uzun süreli bir eksik istihdam dengesi dönemine girdiği belirtiliyordu. Keynes, "içinde yaşadığımız iktisadi sistemin üstünlüğü şudur ki, uzun bir süre, normalin altındaki bir faaliyet düzeyinin kronik koşullarında bile bir toparlanma olmadan ya da tam bir çöküşe gitmeden de, sistem varlığını sürdürebilme kapasitesine sahipmiş gibi görünüyor", diye yazıyordu.²¹ Bu analiz ve 1938-39 krizi, Keynes'in ABD'deki önde gelen takipçilerinden olan Alvin Alsen gibi iktisatçıların "*Full Recovery or Stagnation?*" -Alsen'in 1938'de çıkan kitabının başlığı- sorusunu sormalarına neden oldu.²²

19) Michal Kalecki, *Theory of Economic Dynamics* (London: George Allen and Unwin, Ltd., 1954), 161.

20) Joseph A. Schumpeter, "Depressions," içinde Douglas V. Brown, ve diğerleri., *The Economics of the Recovery Program* (New York: McGraw Hill, 1934), 3-21.

21) John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* (London: Macmillan, 1973), 249. Türkçesi *Genel Teori*, Kalkedon Yayınları, 2008, Çev: Uğur Selçuk Akalın.

22) Alvin H. Hansen, *Full Recovery or Stagnation?* (New York: W.W. Norton, 1938).

60 Tekelci Finans Sermayesi

Bunun ardından ABD’de, iktisadi durgunluğun sebepleri üzerine kısa süren bir tartışmalar yaşandı. Hansen, olgunluk sorununu gündeme getirdi, bunu sermaye zengini bir ekonominin, kendi haline bırakılırsa uzun vadede, “savrulma ya da tedrici bir şekilde kayıp gitmek” eğiliminde olduğunu açıklamak için kullandı. Bunun aksine, Hansen’in bu tartışmada asıl rakibi olan, Schumpeter ise durgunluğu, ekonominin işleyişi ile değil, modern şirketlerin ve devletin doğuşu ile birlikte müteşebbis kapitalizminin sosyolojik temellerinin aşınması ile ilişkilendiriyordu. Schumpeter, *İş Çevrimleri* (Business Cycles) başlıklı kitabını şu sözlerle bitiriyordu: “Sosyolojik savrulmanın değişmesi beklenemez”.²³ Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı iktisadi canlanma nedeniyle, tartışmalar kesildi ve erkenden bitti (savaştan sonra kısa bir süre için yeniden canlandı ama aynı coşku yoktu).

İkinci Dünya Savaşı örneğinin de bizzat gösterdiği gibi, savaşın ardından ortaya çıkan iktisadi şartlar, birikim açısından son derece uygun koşullar yaratıyordu. ABD savaştan, Robert Heilbroner’in ifade ettiği gibi “elinde -kapitalizmin tarihi boyunca olmasa bile, ülkenin kendi tarihi boyunca- biriktirilen en fazla likit alım gücü -hiç borcu olmayan tüketicilerin elindeki likidite-” ile çıkmıştı. Devletin karayollarına yaptığı yoğun yatırımlarla birlikte, bu durum (likidite bolluğu, ç.n) ABD’de ikinci büyük otomobilleşme (automobilisation) dalgasının zeminini hazırladı (bu, sadece sanayi değil aynı zamanda ülkedeki banliyöleşme sürecini de doğrudan etkiledi). Öte yandan, askeri harcamalar da İkinci Dünya Savaşı öncesinde olduğundan çok daha büyük bir hızla artmaya devam etti. ABD’nin Kore Savaşı için yaptığı yıllık harcama, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaptığı harcamaların yarısına tekabül ediyordu.²⁴ Bu yıllar ayrıca, Batı Avrupa ve Japonya’nın savaş sırasında harap olmuş ekonomilerinin yeniden inşa edildiği yıllardı. Son olarak, ABD’nin dünya ekonomisinin tartışmasız hegemon gücü mertebesine yükselmesine, Bretton Woods kurumlarının (GATT, Dünya Bankası ve IMF) inşası, dünya ticaretinin ve finans sisteminin genişlemesi süreci eşlik etti.

23) Alvin H. Hansen, “The Stagnation Thesis,” içinde American Economic Association, *Readings in Fiscal Policy* (Homewood, Illinois: Richard D. Irwin, 1955), 549; Joseph A. Schumpeter, *Business Cycles*, cilt. 2 (New York: McGraw Hill, 1939), 1032-1050.

24) Robert Heilbroner, *The Future as History* (New York: Harper and Brothers, 1960), 134.

1950 ve 60'ların "altın çağ" olarak adlandırılan döneminin pili yavaş yavaş bitiyordu, çünkü bu döneme itici gücü veren tarihsel güçlerin etkisi zayıflıyor ve Joan Robinson'un ifadesi ile altın çağ, "kasvet çağına" dönüşüyordu.²⁵ Savaş sonrası dönemde alışveriş çılgınlığını beslemiş olan tüketicilerin elindeki likidite kurudu gitti. Otomobilleşme dalgası tamamlandı ve otomotiv sanayi, uzun dönemli basit yeniden üretim evresine geriledi. Askeri harcamalar, Asya bölgesindeki ikinci bir savaş sayesinde, ekonomiyi canlandırmaya devam etti, ama Vietnam Savaşı'nın bitmesi ile birlikte bu tetikleyici unsurun da etkisi azaldı. Kısa bir süre sonra Batı Avrupa ve Japon ekonomileri yeniden inşa edilmişti ve bu ekonomilerin yarattığı yeni üretim kapasitesi, buna ilave olarak periferide ortaya çıkan sanayi kapasitesi, uluslararası artı değer kapasitesinin artmasına neden oldu ki, bu durum 1980'lerin başlarında zaten gözle görünür bir hale gelmişti.²⁶ ABD hegemonyasının zayıflaması, küresel ölçekte, iktisadi rekabetin artmasına neden oldu.

1974-75 yıllarında ABD ve bir bütün olarak dünya ekonomisi, tam bir yapısal krize girdi, uzun büyüme dönemi sona erdi ve bu, on yıllarca sürecek, giderek ağırlaşan durgunluk döneminin başlangıcıydı. Birikim sürecini zorlaştıran koşullar kendini ABD ekonomisinde reel büyüme oranının düşmesi olarak gösteriyordu; 1970'lerdeki büyüme hızı 1960'lardakinin altında, 1980'ler ve 1990'larda da 1970'lerdeki oranların altında ve 2000-2007 döneminde ise 1980'ler ve 1990'lardaki büyüme oranlarının altındaydı. 2007'den bu yana ekonomi daha da geriledi, Büyük Bunalım'dan bugüne kadar yaşanan en derin kriz yüzünden ekonomi, 2000-2009 arasındaki dönemde 1930'lardan bu yanaki, en kötü performansı gösterdi.²⁷

Bazı analistler, 1970'lerin ortasında krizin başlangıcından itibaren, özellikle de Harry Magdoff ve Paul Sweezy yaptıkları bir çok çalışmada, aşırı birikim ve durgunluk eğilimlerinin yeniden ortaya çıktığını söylüyordu.²⁸ Ancak, işte tam da bu dönemde, ekonomiyi kısmen toparlayacak, yeni bir çözüm ortaya çıktı; ki bu kesinlikle öngörülüyordu ama kapitalist gelişme tarihinin mantığı böyle bir sonuca işaret ediyordu. Bu, kapitalist ekonominin üretken temelleri üzerinde yükselen, büyük ve görece bağımsız

25) Joan Robinson, *Essays in the Theory of Economic Fluctuations* (London: Macmillan, 1962), 54.

26) Susan Strange ve Roger Tooze, ed., *The International Politics of Surplus Capacity* (London: George Allen and Unwin, 1981).

27) Bureau of Economic Analysis, *National Income and Product Accounts*, Tablo 1.1.1.1.

62 Tekelci Finans Sermayesi

bir finansal üstyapının yaratılması şeklinde vücut buluyordu.

Finans piyasaları ve finansal kurumlar, elbette, kapitalizm ile birlikte tarihsel olarak evrilmişlerdi. Ancak, finansal piyasalardaki canlanma (boom), iş çevrimlerinin toparlanma evresine denk düşen kısa süreli hadiselerdi ve o dönemlerde 1980'ler ve 1990'larda elde edecekleri bağımsız karaktere henüz o yıllarda sahip değildi. Bu yüzden, Sweezy'nin büyük bir öngörü ile 1994'de kaleme aldığı "Finansal Sermayenin Zaferi" yazısında belirttiği gibi;

Geleneksel olarak, finansal genişleme, reel ekonomi sektöründe zenginlik artışı ile el ele gitmiştir. Bu durumun, artık geçerli olmaması, bugün yani yirminci yüzyılın sonunda tam tersinin geçerli olma ihtimali var mıdır: Başka bir deyişle; finansal genişlemenin sağlıklı bir ekonomiyi değil, durgunluğu beslemesi? Bu soruya verilecek cevap sanırım; evet, bunun mümkün olduğu ve şu anda da bu durumun yaşandığıdır. Ayrıca şunu da eklemek istiyorum ki; finans ve reel ekonomi arasındaki tersine çevrilmiş ilişkinin dünya (ekonomisindeki) yeni eğilimlerin anlaşılmasında kilit öneme haiz olduğuna da eminim.²⁹

Bu dönemde yaşanan tarihsel değişimi anlamak için, modern kapitalist ekonomide, temelde iki fiyat yapısının var olduğunun farkına varmak önemlidir: Bunlardan bir tanesi üretilen malların fiyatlandırılması, milli gelirle alakalı olan ve iktisatçıların "reel ekonomi" dedikleri şeyle bağlantılı olan fiyatlandırma. Öteki ise, daha çok modern "finansal varlıklar" çağında yaratılan ve servetten hak talep eden varlıkların fiyatlandırılması.³⁰ Temel olarak yaşanan şuydu: Reel ekonomide yaratılan, giderek artan miktardaki artık değeri boşaltacak bir yer bulamayan sermaye (şirketler ve bireysel yatırımcılar yolu ile) elindeki aşırı artık değeri/tasarrufları finans sektörüne akıttı, varlık fiyatlarının artışı üzerinden spekülasyon yaptı. Bu arada, finansal kurumlar da, büyük miktardaki para sermaye akışını yönlendirebilecekleri, ekonominin finansal üstyapısını ek borçlanma -bu borçlanmayı mümkün kılan şey yeni egzotik yatırım araçlarıydı: Türev yatırım araçları, vadeli işlemler, seküritizasyon gibi- yardımı ile daha üst bir noktaya taşıyabilecekleri, yeni ve

28) Bkz. Magdoff ve Sweezy, *The Dynamics of U.S. Capitalism* (1972) , *The End of Prosperity* (1977), *The Deepening Crisis of U.S. Capitalism* (1981), *Stagnation and the Financial Crisis* (1987), ve *The Irreversible Crisis* (1988)—Monthly Review Press.

29) Paul M. Sweezy, "The Triumph of Financial Capital," *Monthly Review* 46, no. 2 (Haziran 1994), 8.

30) Hyman Minsky, *Can "It" Happen Again?* (New York: M.E. Sharpe, 1982), 94-95.

yenilikçi yollar buldular. Sermayenin küresel olarak hareketli hale gelmesi nedeniyle finans sektörünün biraz büyümesi gerekiyordu. Bu durum, finans sektörünün dünya ölçeğinde denetimsiz bir şekilde büyümesinde katalizör rolü oynadı.

Sonuç, borçların çıkış gibi ve finans sektörünün kârının inanılmaz bir biçimde artması oldu. Özel sektör borcunun (hane halkları ve şirketlerin) ABD milli gelire oranı 1970’de yüzde 110’u seviyesinden, 2007’de yüzde 293 düzeyine fırlarken, finans sektörünün kârı da patladı; 1995 ile 2007 yılının ortalarına kadar geçen sürede yüzde 300’den fazla arttı.³¹

1970’ler ve 1980’lerden bugün yaşadığımız krize kadar süren bu finansallaşma sürecinin, çeşitli “servet etkisi” kanalları yolu ile milli gelir artışı üzerinde doğrudan etkisi oldu. Bugün artık çok iyi bilinen gerçektir ki; varlıkların değerlerinde *öngürülen* artışlar üretken ekonomiye talep, özellikle de tüketim talebi, şeklinde geri dönüyordu. Örneğin, konut harcamaları arttı; hali vakti yerinde olan insanlar varlık değerlerinin (emlak ve hisse senetleri) artışından faydalandılar ve bu insanlar ikinci evlerini aldılar, bu da lüks konut inşaatının artmasına neden oldu.³² Ancak sonuç, bütün bir ekonominin, bu oyunu sürdürebilmek için, birbiri ardına gelen finans balonlarına bağımlı hale gelmesi oldu. Kredi borcunun her artışında, borcun kalitesi bozuldu. Bütün bu süreç, büyük bir kredi balonu patladığında, “son kredi mercii” olan Merkez Bankası’na giderek daha çok bağımlı hale gelinmesi anlamını taşıyordu.

Finansallaşmanın, ilk olarak 1970’lerde kök salmaya başlaması ve takip eden yıllarda da bu sürecin hızlanması ile birlikte, ABD ve dünya ekonomileri büyük finansal krizlerle (ki bunlara daha kabul edilebilir bir ifade ile likidite krizi deniyordu) karşı karşıya kaldılar. 1970’lerden bugüne kadar en az on beş büyük çaplı finansal çalkantı yaşandı; yakın zamanda yaşananlar; 1998’de Long-Term Capital Management’in iflasın eşiğine gelmesi, 2000’de Yeni Ekonomi’nin* çöküşü ve 2007-2009 Bū-

* Yeni ekonomi; 1990’larda kullanılmaya başlanan bir kavram. Ekonominin eski üretim/sanayi merkezli yapıdan koparak, daha teknoloji/bilişim bir yapı kazandığını ve artık sürekli büyüme ve yüksek istihdam evresine girildiğini ifade eden kavram. Bu dönemde teknoloji şirketlerinin hisse senetleri çok değer kazanmış ama bu balon da bir süre sonra patlamıştı, (ç.n)

31) Foster ve Magdoff, *The Great Financial Crisis*, 121; Henry Kaufman, *The Road to Financial Reformation* (Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons, 2009), 161.

32) Kaufman, *The Road to Financial Reformation*, 174; Federal Reserve Board of San Francisco, FRBSF Economic Letter, 19 Ocak, 2007.

64 Tekelci Finans Sermayesi

yük Finansal Krizi. Finansal krizler sadece bir salgına dönüşmedi, ayrıca krizlerin şiddeti ve küresel ölçekte yarattığı sorunlar da derinleşti.³³

Finansallaşma ve iktisadi durgunluk arasındaki simbiyotik ilişki şu anlama geliyordu; her kriz patlak verdiğinde, Federal Reserve (ABD Merkez Bankası, ç.n) ve diğer ülkelerin merkez bankaları, finans altyapısının toptan çökeceği ve zaten durgunluğa düşmeye meyilli olan ekonomilerin daha da zayıflayacağı korkusu ile, kırılgan finans sistemini kurtarmak üzere harekete geçmek zorunda kalıyordu. Bu da, finans sisteminin, uzun vadede ve parça parça deregüle edilmesine, devlet yetkililerinin finansal inovasyonu açık bir şekilde teşvik etmesine neden oldu. Bu teşvikler içinde, “seküritizasyonun”* yoğun ve artan biçimde kullanılması da vardı; kredi risklerinin azalacağı ve kârların bu yatırım araçları sayesinde artacağı gibi bir yanılsama altında, alınıp satılamayan borçların, alınıp satılabilir menkul kıymetlere dönüştürülmesi-. Bütün bir sistem, Peter Gowan’ın “Dolar-Wall Street Rejimi” olarak adlandırdığı bu rejimin öncülüğünde uluslararasılaştı. Uluslararası finans sisteminin büyümesini sağlayan şey iletişim teknolojisinin hızla gelişmesi ve uygulamaya sokulmasıydı, böylece -Wall Street dünya finans sisteminin merkezi olarak kaldığı- finans merkezleri arasında rekabet artıyordu.³⁴

ABD finans sistemi açısından kilit öneme haiz olan şey “finansal-endüstriyel kompleksin” ortaya çıkışıydı, bu süreçte büyük sanayi şirketleri yeni sistemin içine çekildi, özkaynaklarını finanse etmek yerine borçlanmaya başladılar, kendi finans şirketlerini kurdular. Finans sektöründe yoğunlaşma hızla gerçekleşti. Bu süreç en son krizle beraber daha da hızlandı. 1990’larda, en büyük on Amerikan finans kurumu, bu sektördeki toplam varlıkların sadece yüzde onunu elinde tutuyordu; bugün bu oran yüzde 50’dir. En büyük yirmi finans kurumu bugün toplam varlıkların yüzde 70’sini sahip. Bu oran 1990’da yüzde 12 idi. 1985 yılı sonu itibari ile ABD’de FDIC’ye (ABD’nin TMSF ya da BDDK’sı gibi sektörü düzenleyen kurum ç.n) üye 18,000 banka vardı. 2007 yılının sonuna gelinmeden bu sayı 8,534’e düştü ve o günden bu

* Seküritizasyon; menkulleştirme de deniliyor. Şirketlerin kredi alacakları, kredi kartı alacakları gibi varlıkları satılabilir kıymetlere dönüştürmesidir, (ç.n.).

33) Kaufman, *The Road to Financial Reformation*, 134.

34) Kaufman, *The Road to Financial Reformation*, 57; Peter Gowan, “U.S. Hegemony Today,” in John Bellamy Foster and Robert W. McChesney, eds., *Pox Americana* (New York: Monthly Review Press, 2004), 57-76.

yana sayı daha da azaldı. 1991'de ABD'deki en büyük onbeş bankadan (o yıl itibari ile toplam varlıkları 1.5 trilyon dolar) sadece sekizi 2008 yılında hala varlığını sürdürür durumdaydı (bu sekiz bankanın toplam varlığı 8.9 trilyon dolardı). Önde gelen finans uzmanlarından Henry Kaufman'ın dediği gibi, "bir jenerasyon içinde, finansal sistemimiz baştan aşağı değişti. Yüzyıllar boyunca özel hizmetler sunduktan sonra bu seçkin topluluk, toptan ve hızlı bir biçimde çok büyük oranda yoğunlaşmış, devasa, farklılaşmış, entegre tekeller haline geldi". Kaufman şöyle devam ediyordu; "şu andaki krizin etkileri hafiflediğinde, bu devasa boyuttaki finans gruplarının fiyatlandırma konusunda ellerinde tuttukları güç, borç alanların ve yatırımcıların zararına olacak şekilde, ciddi biçimde artacak".³⁵

Yukarıda anlatılan gelişmeler, tekelci kapitalizm aşamasından, yeni bir tekelci finans kapitalizm aşamasına geçişin işareti olarak görülebilir. Birikimin bu aşamasının karakteristik özelliği, finansal genişlemenin sistem için ana "çözüm"* haline geldiği ama ekonominin temelde yatan kurumsal zayıflıklarının aşılması konusunda yetersiz kaldığı, durgunluk-finansallaşma tuzağıdır. Uyuşturucu bağımlılığı gibi, sistemin işleyişini sürdürebilmek için her aşamada daha yüksek dozlara (fix'lere, ç.n) ihtiyaç vardır. Her krizin ardından bir kontrol dönemi gelir ama bunu yine aşırılıklar takip eder. Diğer dış uyarıcılar, mesela askeri harcamalar, ekonominin canlandırılmasında önemli bir rol oynar ama etkileri açısından bugün finans sektöründeki balonlara kıyasla ikincil sıradadır.³⁶

Günümüzün neoliberal düzeni en iyi biçimde tekelci finans kapitalin siyasi politikadaki bir sureti olarak incelenebilir. Amaç sömürünün en uç noktadaki biçimlerini teşvik etmektir; hem doğrudan hem de bugün finansal gücün merkezin oturmuş olan sigorta ve emeklilik sistemlerini yeniden yapılandırmak sureti ile. "Yıkıcı devlet"ın desteğini alan neoliberal birikim stratejilerinin amacı ilk ve öncelikli olarak, bir yandan finans sektörüne ihtiyaç duyulan nakit akışını sağlarken, durgunluk döneminde şirket kârlarını artırmaktır. Dünyanın her yerinde, neolibe-

* Yazarlar burada "fix" kelimesini kullanıyor. Fix, çözüm, onarma anlamına geliyor ama metinde, uyuşturucu, bir dozluk eroin iğnesi vs anlamında kullanılmaktadır, ç.n.

35) Kaufman, *The Road to Financial Reformation*, 67, 97-103, 229.

36) John Bellamy Foster, Hannah Holleman, ve Robert W. McChesney, "The U.S. Imperial Triangle and Military Spending," *Monthly Review* 60, no. 5 (Ekim 2008), 1-19.

66 Tekelci Finans Sermayesi

ralizm, hem devlet ve hem de şirketlerin sebep olduğu, sınıf savaşımının yoğunlaşması anlamına gelir.³⁷ Geleneksel iktisadi liberalizmin restorasyonundan tamamen farklı olan, giderek küresel bir ölçek kazanan neoliberalizm bu sebeple büyük sermayenin, büyük devletin ve büyük finans sektörünün bir ürünüdür.³⁸

Neoliberalizm uluslararası düzeyde de eşitsizliği arttırdı, fakir ülkelere, içinde sermayenin dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması, özelleştirme, deregülasyon, fakirlere devlet yardımı ve sendikasılaştırma gibi unsurların bulunduğu zorlu yeniden yapılanma programlarını dayatmak içinse, periferi ülkelerinin, altına girmeleri için teşvik edildiği, borçlarından faydalandı.

ABD Merkez Bankası ve Hazine Bakanlığı, finans sektörünün yaşadığı kayıplar karşısında “batmasına izin verilmeyecek kadar büyük” yaklaşımını benimsedi ve böylece piyasa ekonomisinin “kendiliğinden dengeye geldiği” iddiasının da bir yalan olduğunu gösterdi. Amaç, bir yandan finansal balonların şiştiği dönemlerde müdahale etmeme politikasını devam ettirirken -böylece şirketlerin, varlığını sürdürdüğü sürece bu balondan faydalanmasını da sağlarken- bir yandan da büyük finans kurumlarını desteklemek, bu şirketlerin zararlarını toplumsallaştırmaktı.

Tekelci finans sermaye düzeninde, birikim paradoksunun daha yoğun bir şekilde yaşandığını görürüz. Reel ya da üretken ekonomi sektöründeki aşırı birikim eğilimi üzerine eklenen şey, spekülatif finansal varlıkların pompalanmasının ikincil bir etkisi olarak üretim artışı sağlamaya çalışan sistemin aslında daha fazla çelişki yaratmasıdır. Sanki, Marx’ın o meşhur kısa formülündeki olduğu gibi, zenginlik ve yaratılan değer -artık değer, yani kâr, elde edilmesi sürecinde malların üretiminin toptan gözardı edilerek- P(para)-Meta-Para’ ile değil de P (para)-Para’ olarak sonsuz miktarda arttırılabilecekmış gibi. Bu durum, sistemin giderek artan akıl dışılığının bir işaretidir.

Temeldeki sorunun işçilerin sömürü oranının artması olduğunu, kırk

37) James K. Galbraith, *The Predator State* (New York: The Free Press, 2008), ve Hannah Holleman, Robert W. McChesney, John Bellamy Foster ve R. Jamil Jonna, “The Penal State in an Age of Crisis,” *Monthly Review* 61, no. 2 (Haziran 2009), 1-17. sınıf mücadelesi konusunda bkz. Michael D. Yates, *Why Unions Matter* (New York: Monthly Review Press, 2009).

38) John Kenneth Galbraith, *The Economics of Innocent Fraud* (Boston: Houghton Mifflin, 2004), 3-9; 12.

yıllık bir dönemde verimlilik ve zenginlikte yaşanan büyük artışa rağmen, ABD’de tarım-dışı özel sektörde çalışan işçilerin saatlik reel ücretlerinin, 2006 yılında 1967 yılı ile aynı seviyede olması gösterir. 2000-2007 döneminde verimlilik artışı yüzde 2,2 iken, medyan saat başı ücret yüzde 0,1 azaldı. Maaş ve ücret harcamalarının milli gelir içindeki payı 1970’de yüzde 50 iken, hızla düşerek 2005’de yüzde 46 seviyesine indi.³⁹ Bu türden çelişkilerin yaşanmasının nedeni hane halkı borcunun büyük oranda artması ve sonucunda da, kökeni mortgage sekürütizasyonuna dayanan bir “hanehalkı balonunun” ortaya çıkmasıydı.

“Emlak balonunun” patlaması, çalışan kesimlerin büyük bir kısmının mali durumunun kötüye gitmesinin kaçınılmaz bir sonucuydu.⁴⁰

Sistem’in “Çıkış Yok” Stratejisi

Büyük Finansal Kriz, onun ardından gelen Büyük Resesyon sırasında, ABD Merkez Bankası ve Hazine Bakanlığı, diğer ülkelerin merkez bankaları ve hazineleri de, finans kurumlarının kurtarılması için on trilyonlarca dolar akıttı (2009’ın başlarına kadar geçen sürede, sadece ABD’de hükümet, 12 trilyondan daha büyük bir meblağı sermaye desteği, borçların ödenmesi ve diğer finansal destekler şeklinde şirketlere sundu).⁴¹ Bunu gerçekleştirebilmek için de, Amerika örneğinde, çok büyük miktarda dolar basıldı, Merkez Bankası bilançosu şişti ve federal bütçe açığı patladı. Kriz döneminde dünyadaki sermayenin doların peşine düşmüş olmasına, doların değerinin arttırılması ve görünürde hegemonik bir para birimi olarak pozisyonunun güçlendirilmesine rağmen, bugün, ekonomide toparlanmanın başlaması ile birlikte sürecin tersine dönebileceği, dünya finans sisteminin istikrarını bozabileceği yönünde endişeler var.⁴²

Bazı iktisatçılar ve yatırımcılara göre, dünyayı ekonomisini Çin ve

39) Lawrence Mishel, Jared Bernstein, ve Heidi Shierholz, *The State of Working America, 2008/2009* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 2009), Tablo 3.1; Foster ve Magdoff, *The Great Financial Crisis*, 129-31.

40) Bkz. “The Household Debt Bubble,” içinde Foster ve Magdoff, *The Great Financial Crisis*, 27-38.

41) “Financial Rescue Nears GDP as Pledges Top 12.8 Trillion,” Bloomberg.com, 31 Mart, 2009; Kaufman, *The Road to Financial Reformation*, 213.

42) “Dollar, Yen Decline as Recovering Economy Eases Refugee Appeal,” Bloomberg.com, Nisan 22, 2009.

68 Tekelci Finans Sermayesi

Hindistan'ın hızlı büyümesi kurtaracak. Bu, neticede Çin merkezli yeni bir hegemonyaya ve kapitalist büyüme açısından yeni ve uzun vadeli sürece işare ediyor.⁴³ Ne var ki bugün, gelişmekte olan bu kapitalist ekonomilerin ağırlığı merkez ülkelerdeki durgunluğu dengeleyecek kadar fazla değil. Çin ve Hindistan'ın (diğer gelişmekte olan ülke ekonomileri ile birlikte) bir üst birikim aşamasına sınıf kutuplaşması ve istikrarsızlık olmadan geçeceğini varsayan en iyimser uzun vadeli projeksiyonlar bile aşılması çok zor olan olgunlaşma, durgunluk ve finansallaşma sorunlarının ortaya çıkacağına işaret etmektedir (tabii burada dünyadaki kaynakların tükenmesinden söz bile etmiyoruz).

Sistemin merkezinde hala ciddi ölçüde büyümeyi engelleyen faktörler var. “Şu andaki kriz” diye yazıyordu Kaufman, “yıllarca süren özel sektör borçlanmasına ve borcun büyümesine bir son verdi. Son yıllarda borcun hızla artmasına aracılık eden kurumlar bugün işlemez durumda ve borçlular da ağır bir yük altında”.⁴⁴

Bu, on yıllar boyunca ekonomiye itici gücünü veren finansallaşma sürecinin sonuna gelindiği ve önümüzdeki aylar ya da yıllarda uzun sürecek derin bir durgunluk evresini beklemek gerektiği anlamına mı geliyor? Yukarıda da belirttiğimiz gibi, şu andaki krizin en olası sonucu budur.

Ne var ki, görmüş olduğumuz üzere, spekülâtif hareketlere yeniden bir ivme kazandırmak fikri ile, devlet kanalı üzerinden finansallaşmayı yeniden inşa etmeyi zorlayan güçler var. Bazen bu, güven arttırma ve sistemi “meşrulaştırma” amacı taşıyan, finans sisteminin regüle edilmesine yönelik küçük adımlar gibi görünen bahaneler altında yapılıyor. Gerçekten de şu anda elimizdeki bütün veriler finans sermayenin yeniden sahneye çıktığını gösteriyor. Seküritizasyon pratiğinin daha önceki uygulamaları artık yatırımcılar için çekici değil, büyük finans şirketleri *Business Week* dergisinin “yeni jenerasyon riskli ürünler” olarak adlandırdığı yatırım araçlarının pazarlamasını yapıyor:

43) Örneğin, “An Astonishing Rebound,” *The Economist*, Ağustos 13, 2009. Sonraki egemen Çin üzerine bkz. Giovanni Arrighi, *Adam Smith in Beijing* (London: Verso, 2007).Çin'in “ulusötesi birikim” ile ilişkisini dikkate alan daha iyimser bir bakış açısı için bkz. Martin Hart-Landsberg and Paul Burkett, “China and the Dynamics of Transnational Accumulation,” *Historical Materialism* 14, no. 3 (2006), 3-43.

44) Kaufman, *The Road to Financial Reformation*, 223.

Bank of America, Citigroup ve JP Morgan Chase gibi büyük bankalar geçtiğimiz bir kaç aydır, karmaşık ve istikrarsız türev ürünlere bağlanmış, yeni şirket kredisi ürünlerinin tanıtımını yapıyor. Fakat, Wall Street'in en son yenilikçi ürünlerine bakınca insan bir duruyor... Borç veren kurumlar genelde, şirket kredilerini kısa vadeli faiz oranlarına bağlar. Ama bugünlerde Citi, JP Morgan Chase, Bank of America ve diğer bankalar, kredileri hem kısa vadeli faiz oranlarına hem de, eğer bir şirket borcunu ödeyemez duruma düşerse alacaklının parasını ödeme sureti ile sözde bir "sigorta" işlevi gören, karmaşık ve riskli CDS'lere (credit default swap- kredi temerrüt takasları, ç.n) bağlıyor. Bu yeni uygulamada, CDS fiyatları artarsa -ki bu durumda piyasa söz konusu şirketin durumun bozulduğunu düşünüyor demektir- kredinin maliyeti de yükseliyor. Sonuç: bir şirket ne kadar çok zayıflarsa, daha çok faiz ödemek zorunda kalıyor, bu da şirketi daha da zora sokuyor. Şirket yöneticileri şimdi iki katlı bir istikrarsızlık durumu ile boğuşmak zorunda; hem kısa vadeli faiz oranları hem de fiyatlarının kendi kontrolleri dışında arttığı CDS'ler.

Business Week zengin okurlarını piyasa sürülen yeni spekülatif yatırım araçlarından da, mesela "yeniden yapılandırılmış tahviller", başlangıçta "cazip faiz oranları" sunan, küçük yatırımcılar hedefleyen türev araçlar gibi, haberdar ediyor; bütün bunlar bir kaç yıl için küçük yatırımcılara yüksek getiri garantisi, ardından da "büyük kayıp potansiyeli" vaat ediyor.⁴⁵

Şu andaki koşullar altında bu türden yatırım araçları yüzünden yeni bir finans balonun ortaya çıkıp çıkmayacağını kestirmek zor. Ner var ki, durgunluğa girme eğilimi gösteren reel ekonomi yüzünden finans sektörü öncülüğünde büyümenin koşullarını yeniden yaratmanın, iktisat politikalarının asıl amacı olduğu da inkar edilemez. Bu türden çözümlerin sosyal açıdan akıl dışılığı, birikim paradoksunun altını çiziyor; bugün sermaye için bu paradokstan kaçış yoktur. Sermaye birikimin önündeki en büyük engel sermaye birikiminin kendisidir!

45) "Old Banks, New Tricks," *Business Week*, Ağustos 17, 2009, 20-23.

Satış Çabası ve Tekelci Sermaye

Büyük Bunalım'la sonuçlanan 1929 Borsa Çöküşü'nün sekseninci yıldönümünde Amerika Birleşik Devletleri bir kez daha büyük bir finansal krize ve 1930'larla karşılaştırılabilecek kadar büyük oranda bir düşüşe yakalandı. Bu krizin merkezinde, ücret durgunluğu ve borç birikimiyle geçen on yılların sonucu olarak konut piyasasında meydana gelen yıkım ve bunun beraberinde getirdiği, tüketici harcamalarındaki dibe vurma hali var.¹ Dev firmaların yönlendirdiği günümüz ekonomisinde tüketici harcamaları, belirgin bir biçimde satış çabalarına, yani en açık ifadesini reklamda bulan, bir bütün halinde pazarlamaya bağlıdır. Ancak satış çabası aynı zamanda krizin içine batmak ve genel düşüşe katkı sunmak anlamına da gelmektedir. Şu halde satış çabası ile tekelci sermaye rejimi, biri olmadan diğeri de anlaşılamayacak şekilde tek bir bütünü oluşturur.

Bizim bu makaledeki amacımız, çağdaş reklamcılık üzerine yapılmış en kapsamlı kurucu çalışma olduğuna inandığımız, Paul Baran ve Paul Sweezy'nin *Monopoly Capital* (Tekelci Sermaye) eseri temelinde, tekelci sermayenin (ve özellikle de günümüz tekelci sermayesinin) egemenliği altında satış çabası üzerine geniş bir giriş taslağı sunmaktır. Sözünü

1) Sürmekte olan finansal ve iktisadi krize ilişkin bir analiz için bakınız: *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences* (New York: Monthly Review Press, 2009).

72 Tekelci Finans Sermayesi

ettiğimiz kurucu eser, yirminci yüzyılın ikinci yarısının başlarında bu alandaki öncü iktisadi kuramın temellerini oluşturmuştu.² Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz sorunsallar şunlardır: (1) Reklamcılığın doğuşuyla tekelci sermayenin yükselişi arasındaki tarihsel bağ; (2) etkin talebin olmaması nedeniyle kriz eğilimi taşıyan bir ekonominin desteklenmesinde satış çabasının önemi; (3) reklam sisteminin egemen şirket medyasının oluşturulmasında ve modern gazeteciliğin şekillendirilmesinde oynadığı rol; (4) pazarlamanın sosyal maliyetleri; ve (5) piyasacılığa (*commercialism*) karşı yürütülen politik mücadeleler. Analizimiz temel olarak, satış çabasının en görünür biçimi olarak reklamcılık üzerine yoğunlaşıyor. Reklamcılık üzerine yapılan pek çok analizin aksine burada ilgimizi temel olarak reklam teknikleri üzerine değil, daha ziyade bu olgunun iktisadi ve toplumsal fonksiyonları üzerine yöneliyoruz.

Monopoly Capital'in yayınlandığı 1960'lardan günümüze kadar pek çok şey değişmiş olsa da hâlâ bir satış çabasının temel başlangıç noktası, reklamın kapsamını ve önemini belirlemekten geçiyor. Geçen yüzyılın ortalarından bu yana, reklamcılığın siyasal iktisattaki rolü daha fazla sağlamlaşırken, birkaç istisna dışındaki ortodoks iktisatçılar, konunun peşinden gitmeye pek rağbet etmemişlerdir.³ Baran ve Sweezy, çalışmalarında şu gözlemi yapmaktaydı: "Modern iktisat, olguları olduğu gibi kabullenerek onlarla barışmıştır, yürütülecek politik ya da ideolo-

2) Örneğin bakınız: John Kenneth Galbraith, *The Affluent Society* (Boston: Houghton-Mifflin, 1958), 10 ve 11. bölümler. Galbraith, *The Affluent Society*'de ve diğer çalışmalarında, "bağımlılık etkisi" fikrini geliştirmiş, ne tüketeceğimizin üretime bağlı olduğunu ve temel olarak dev şirketler tarafından belirlendiğini ileri sürmüştü. "Tüketici hakimiyeti" kavramının yerine "üretici hakimiyeti" kavramını geçirmiş ve "şimdi istekler, ürün ve hizmetleri tedarik eden üretici firmaların yaptığı reklamlar tarafından şekillendiriliyor" demişti. John Kenneth Galbraith, *Economics, Peace and Laughter*, (New York: New American Library, 1971), 60-87 ve *Economics in Perspective* (Boston: Houghton Mifflin, 1987), 290.

3) Genellikle iktisatçılar, işletmelerin gelir-giderleri içinde, reklamların da parçasını teşkil ettiği dolaylı maliyetleri analiz etmekten kaçınırlar. Bu dolaylı maliyetler, idari harcamalar ve işletmenin gelir ve kârlarının örtülü biçimleri de dahil olmak üzere, sistemin sürdürülmesi için gerekli tüm maliyetleri kapsamaktadır. Tekelci kapitalizm koşullarında şirketin dolaylı maliyetleri iktisadi artıkla beraber bir hayli genişlemiştir. Modern kapitalizmde dolaylı maliyetlerin erken dönemde yapılmış radikal bir eleştirisi için bakınız: Scott Nearing, *The Economics of the Power Age* (East Palatka, Florida: World Events Publishing, 1952), 102-18.

jik bir mücadelesi yoktur ve gerçeklikle hiçbir rasyonel yüzleşmeyi istememektedir.”⁴ Son birkaç on yılda yapılan çalışmalar saçma denebilecek niteliktedir ve eğer bir sanayi kâr ediyorsa, bunun *ipso facto* toplumsal olarak gerekli bir sanayi olduğu ve meşruiyetinin iktisatçıların çalışma alanının dışında kaldığı fikri üzerine kuruludur. Reklamcılık genelde, Rocky Mountains sıradağları gibi, işletmelerin satın alma kararları için bilgi ihtiyacı duyan tüketicilerle temas kurduğu nötr bir alan gibi görülmektedir.

İki basit noktayla başlayalım. Birinci olarak, bütün gelişkin ve karmaşık ekonomiler, ürün ve hizmetleri etkin bir biçimde dağıtmak için bir enformasyon sistemine ihtiyaç duyarlar. Çağdaş reklamcılık, bu gerekli hizmeti sunmanın bir parçası değildir; eğer öyle olsaydı, tüketicilere yönelik bilgi, reklamların sunduğundan çok daha işlevli ve anlaşılır olurdu. Bundan ziyade, temel olarak bizzat reklamcılarının kâr ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemektedir. Bu nedenle reklamcılık, tekelci kapitalist ekonomi içerisindeki güç dengelerini yansıtmaktadır. İşletme gücü için bu, James Rorty'nin bir keresinde söylediği gibi, “efendimizin sesi”dir.⁵ Bu ses, sermayenin emek karşısındaki gücünün öteki gelişmiş ekonomilerden daha fazla olduğu ABD’de daha güçlüdür. Göreceğimiz gibi, ABD tarihinde işçi hareketinin en güçlü olduğu dönemde “efendinin sesi”nin en büyük meydan okumayla karşı karşıya olması tesadüf değildir. İkinci olarak, bizim bildiğimiz haliyle reklamcılık, ya da daha geniş ifadeyle satış çabası, serbest piyasanın, yahut “özgür şirketler”in, yahut bizatihi kapitalizmin sonucu değildir; en iyi örneğinin ABD’de görüldüğü, büyük şirketlerin oligopolcü pazarlarda mücadele yürüttüğü, özel türde bir kapitalizmin sonucudur. Gerçekte ana akım ekonomilerde bile reklamcılık, “tekelci rekabet” olarak adlandırılan şeyle ilintili olarak görülür.⁶

Reklamcılık ve Tekelci Sermaye

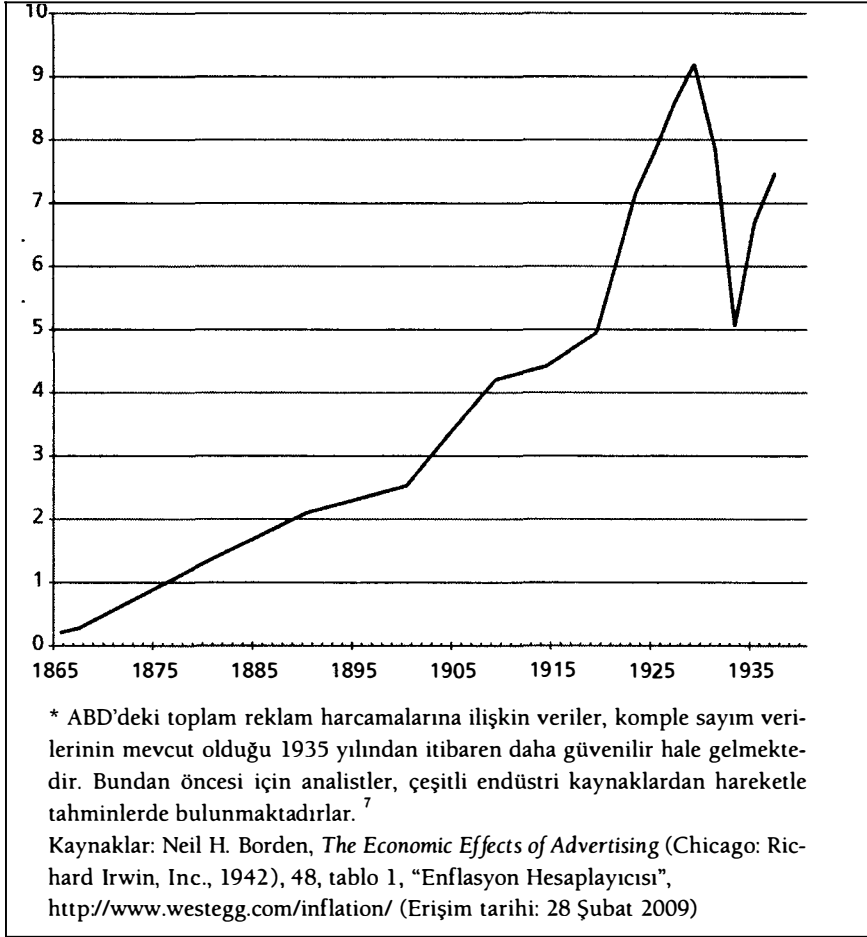
Ondokuzuncu yüzyılın önemli bir kısmında ABD’de var olan türden rekabetçi pazarların ve ağırlıklı olarak küçük aile şirketlerinin yönlendirdiği serbest rekabetçi kapitalizmde reklamcılık çok daha küçük bir rol oynamıştı. O dönem var olan reklamcılığın amacı temel olarak, po-

4) Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital* (New York: Monthly Review Press, 1966), 134.

5) James Rorty, *Our Master's Voice: Advertising* (N.Y.: The John Day Company, 1934).

6) Edward Chamberlin, *The Theory of Monopolistic Competition* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1933).

Grafik 1: Kişi Başına Düşen Yazılı Reklam, 1865-1937
(1929 Yılı Sabit Dolar Fiyatıyla)*

tansiyel müşterilere perakende fiyat ve ürün bilgisi sunmaktı. Bu koşullar altında iktisadi sistem içinde ve her bir verili piyasada rekabet halinde olan sayısız firma vardı. Bu nedenle bu serbest rekabetçi kapitalizmdeki tipik firma, bir bütün olarak piyasa tarafından empoze edilen fiyat, randıman, yahut yatırım seviyeleri üzerinde denetim olanağına sahip değildi. Fiyat rekabeti, rekabetin temel biçimiydi, randıman normal olarak maksimize edilirdi ve üretimin içinde var edilen iktisadi artık,

7) Neil H. Borden, *The Economic Effects of Advertising*, (Chicago: Richard D. Irwin, 1942), 53.

yatırım olanakları sorun teşkil etmediği için otomatik olarak yeniden yatırıma yönelme eğilimi taşırdı.

Firmaların bu koşullarda büyümeyle ilgili olarak karşılaştıkları temel sıkıntılar, talep (satış) tarafından ziyade arz (maliyet) tarafına ilişkindi. Etkin talebi artırma amacı taşıyan reklamcılık bu koşullarda pek az anlam ifade ediyordu ve asgari düzeydeydi. Bir başka deyişle, serbest rekabetçi kapitalizm koşulları altında tam kapasiteli randıman genel eğilimdi ve fiyatlar genellikle piyasanın temizlendiği, yani tüm ürünlerin satıldığı noktaya düşüyordu. Dolayısıyla tüketicimin reklamlarla yönetilmesinin pek imkânı yoktu. Sonuç olarak ondokuzuncu yüzyıl boyunca reklama yönelik toplam harcamalar, yirminci yüzyılda büyük işletmelerin yükselişiyle birlikte bu alanda yapılacak olan harcamaların ancak küçük bir cüzüne tekabül ediyordu.

Buna karşın, yirminci yüzyılın ve bugünün tekelci kapitalizm koşullarında tipik iktisadi birim, sahibi tarafından işletilen küçük firma değil, dev şirketlerdir. Burada oyun sahası da, çok sayıda küçük firmanın oluşturduğu genellikle yerel ya da bölgesel ölçekli rekabetçi pazarlar değil, bir avuç egemen firmanın randıman üzerinde kontrol kurduğu ve giriş bariyerlerinin yeni rekabeti engellediği küresel oligopolcü pazardır. Bu bağlamda büyük şirket, piyasa fiyatlarını değiştirmeyecek küçük işlemler yapan bir şirket değil, fiyatların bizzat belirleyicisidir. Sanayi fiyatı ağırlık noktasını, serbest rekabetçi pazardan çok bir tekel ekonomisi içinde bulunabilecek olan, optimum kâr noktasına kaydırma eğilimindedir. Bütün büyük aktörler büyüme ve büyük yatırımlarını riske atmama eğilimi taşıdığı için, rakipleri sektörün dışına atmayı hedefleyen ciddi fiyat rekabeti irrasyoneldir ve buna ender olarak girilir.

Yirminci yüzyılın ilk on yıllarında büyük işletme rejimine geçiş esnasında, şirketlerin -genelde piyasadaki en büyük şirket olan fiyat liderini izleyecek- fiyatları arka arkaya arttırdığı dolaylı anlaşmalar yoluyla kâr maksimizasyonuna daha iyi erişildiği fark edildi. Firmalar arasındaki rekabet yine yoğun kaldı; ancak etkili bir biçimde yasaklanan fiyat rekabetinden maliyet ve pazar payı rekabetine doğru bir kayma yaşandı.⁸ Ekonomi, talep tarafında sınırlanma eğilimi gösterdi ve meydana

8) Tekelci veya oligopolistik kapitalizm koşullarında fiyat rekabetinin yeni gelişmekte olan ekonomilerde, örneğin birkaç firmanın hâkimiyetiyle sonuçlanacak olan bir sarsılma sürecinin henüz yaşanmadığı bilgisayar ve dijital teknoloji alanında son yıllarda olduğu gibi, yoğunluğunu koruyabileceği dikkatten kaçırılmamalıdır.

76 Tekelci Finans Sermayesi

getirdiği artı-değeri tümüyle ememedi. Bu nedenle, etkin talep alanında rahatsızlık verici bir kronik problem ortaya çıktı; buna paralel olarak da hem teker teker firmalar hem de bir bütün olarak ekonomi için talebi arttıracak reklamların rolü yaşamsal bir önem kazandı.

Tekelci kapitalizm koşullarında reklam (ve genel olarak “satış çabası”) bu nedenlerden ötürü, firmaların rekabet edebilmek için temel yol olarak kullandıkları öncelikli ve merkezi bir araç haline geldi. Reklamcılık büyük şirketlerin özellikle de, yıkıcı fiyat rekabetine yönelmeksiz pazar paylarını büyütmelelerine veya korumalarına olanak verdi.⁹ Firmaların marka kimliği ve bağlılık yaratmasını sağladı. Grafik 1, rekabetin pek çok endüstride oligopole yol açtığı dönem olan 1865-1929 yılları arasında reklamcılığın ne kadar büyük şöhret kazandığını göstermektedir. Grafik, (1929 yılı sabit dolar fiyatıyla) bu dönemin hâkim medya unsurları olan gazete ve dergi reklamları için yapılan kişi başına düşen harcamaları ölçmektedir.

Reklamcılığın tekeller çağında neden bu kadar önemli hale geldiğini basit bir örnekle göstermek için, hayali bir şirket ve marka olarak Acme Çekiç Şirketi’ni düşünelim. Bu kurgusal tanımda Acme, 19. yüzyıl sonlarında kurulmuş ve Michigan-Exploit’de bulunan, sahibi tarafından işletilen bir çekiç şirkettir. Acme az sayıda reklam vermiş, bu reklamlar yoluyla yaptığı şey ise basitçe, potansiyel müşterilerini Acme çekiçlerinin “yüzde yüz çelikten” çekiçler olduğu yönünde bilgilendirmek olmuştur. Acme daha sonra kendini oldukça rekabetçi bir pazar içinde bulmuş ve bütün çekiç atölyelerini 7/24 tam kapasiteyle çalıştırmıştır. Ancak bir piyasa bolluğunun meydana gelmesi ve fiyatların düşmesi üzerine, pek çok küçük çekiç üreticisi firma gibi üretimi durdurmuştur. Bu nedenle Acme, elindeki bütün çekiçleri satmak için diğer çekiç firmalarıyla sert bir fiyat rekabeti başlatmıştır. Çekiç fiyatları bunun akabinde, insanların “çekiç şimdi çivi kadar ucuz” diyeceği noktaya kadar düşmüştür. Emek ve diğer maliyetler hiçbir yerde bu ölçekte düşmediği için kâr marjları yok olmuştur.

9) 1940’ların sonunda Nicholas Kaldor, reklamlara ilişkin önemli bir çalışmada oligopol ile reklam arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamış ve şu argümanı savunmuştur: “varsayımsal düzeyde... büyük ölçekli reklamların birkaç firma arasında bölündüğü ticaret alanlarında ürün randımanının da yüksek konsantrasyon düzeyinde olacağı söylenebilir.” Nicholas Kaldor, *A Statistical Analysis of Advertising Expenditure and of the Revenue of the Press* (Cambridge: Cambridge University Press, 1948), 35.

Tablo 1: Reklamların Satış Yüzdesi Cinsinden Tahmini Değerleri, Muhtelif Ürünler, 2009

Ürün	Firma	Satış yüzdesi cinsinden toplam reklam (üretim & per. satış)	Birim fiyat (dolar)	Birim reklam (dolar)	başına bedeli
Ultra Palmolive orijinal bulaşık sabunu (90 oz)	Colgate	%12.1	8.99 dolar	1.09 dolar	
Budweiser kuru bira (24'li)	Anheuser-Busch	%9.7	21.99 dolar	2.13 dolar	
Levi's 501 (erkek kot)	Levi-Strauss	%11.2	44.99 dolar	5.04 dolar	
Tylenol Extra Strength hızlı ağrı kesici (100 kapsül)	Johnson & Johnson	%6.3	13.29 dolar	0.84 dolar	
Crest Pro Health diş macunu (6 oz)	Poctor & Gamble	%11.3	4.49 dolar	0.51 dolar	
Irish Spring kalıp sabun (4'ü paket)	Colgate - Palmolive	%12.1	5.49 dolar	0.66 dolar	
Kraft Easy Mac (makarna & peynir)	Kraft	%5.1	3.98 dolar	0.20 dolar	
2009 GMC Sierra 1500 (pikap kamyonet, yolcu kabini, açık kasa, 4WD)	General Motors	%3.8	37,655.00 dolar	1,430.89 dolar	
Tonka Bounce Back Racer (oyuncak araba)	Hasbro	%15.1	34.99 dolar	5.28 dolar	
Lord of the Rings - Conquest x-Box 360 video oyunu	Electronic Arts, Inc.	%9.1	59.99 dolar	5.46 dolar	
X-Box 360 Arcade sistemi	Microsoft	%6.3	199.99 dolar	12.60 dolar	
Dell Laptop XPS 16 (w/Intel Centrino işlemciler)	Dell	%4.1	1,099.99 dolar	45.10 dolar	
Kaynaklar ve Metodoloji için: eke bakınız.					

Sonuç olarak bazı küçük çekiç üreticisi firma karınlarını şişirirken, aralarında Acme'nin de bulunduğu bazıları, küçük firmaları satın alarak meydana gelen yeni bir oligopolcü şirket olan Ulusal Alet Şirketi gibi büyük alet yapım şirketleri tarafından emilmiştir. Şimdi, üç benzer alet firmasıyla (Amerikan Alet, Genel Alet ve Birleşik Alet - American Tool, General Tool ve United Tool) karşı karşıya olan Ulusal Alet Şirketi, fiyat rekabetini sürdürmek yerine başlıca rakipleriyle işbirliği yapmış ve daha yüksek fiyatlar ve daha geniş kâr marjları meydana getirmiştir. Dört büyük alet şirketi, artmakta olan brüt ekonomik artı-değerin bir kısmını, büyük reklam bütçeleriyle, birbiriyle rekabet etmek için kullanmış ve kısa süre içinde her bir firma için bir zorunlu maliyet meydana gelmiştir. Ulusal Alet'in halen en iyi bilinen markası da, "asla çivisini kaçırmaz" denilen Acme Çekiç'tir.

Elbette böyle bir kurgusal örnek, tekelci kapitalizme geçiş sürecinde

78 Tekelci Finans Sermayesi

tekelin ve satış çabalarının gelişiminin gerçek tarihsel karmaşıklığını ortaya koyamaz. Bir firmanın kendi reklamını yapması, sistemin firma düzeyinden bir bütün olarak ekonomiye kadar uzanan DNA'larının bir parçası haline gelmiş olan daha büyük çaplı satış çabalarının ancak bir bileşenidir. Firmalar bugün pazarlama kriterlerini karşılamak için yeni ürünler planlamakta ve geliştirmektedirler. Ürünün diğer markalardan farklılaştırılması, üretimden satışa kadar giden tüm sürecin temel taşıdır. Bu nedenle, daha şeffaf olan reklam harcamalarının aksine toplam pazarlama maliyetlerini belirlemek çok daha zordur.

Thorstein Veblen'in 1923 tarihli *Absentee Ownership* ("Olmayan Mülkiyet") başlıklı kitabında, erken bir dönemde yürüttüğü parlak tartışmanın ardından, Baran ve Sweezy satış çabalarının çoğu zaman devasa ambalajlama maliyetleri, ürünlerde meydana gelen kozmetik değişim, yeni modeller ve modalar, marka yaratımı ve ürün eskimesi gibi, tümü tüketicinin özel bir ürünü alma eğilimini arttırmayı hedefleyen faktörler nedeniyle üretim sürecine nüfuz ettiğini savundu. Veblen, "kitaplarda üretim maliyeti olarak görünen şeyin çoğu, satılabilir görünümün üretim maliyetleridir" diye yazmıştı.¹⁰ Her ürün için ayrı ayrı pazarlama faaliyeti yürütülürken, genelde çok önemli miktarlarda, hatta bazen en büyük miktarda "üretim maliyetleri" meydana getirildi. Bu nedenle reklam, (satış promosyonu ve doğrudan pazarlama ile birlikte) üretimin ve tüketicinin bütün unsurlarını yöneten ürün satış sisteminin nihai ticari propaganda silahıdır. Satış çabası, tekeli kapitalizm koşullarında bir firma için gerekli bir harcamadır; ancak aynı zamanda, göreceğimiz üzere, toplum gözünden bakıldığında işe yaradığı şüpheli de bir harcamadır.

Nihai ürünlerin fiyatının ne kadarı reklama gitmektedir? Bu soruya cevap vermek son derece zordur. Bu tür bilgiler özel bilgiler olarak kabul edilir ve şirketler tarafından saklanır. Bununla birlikte, bazı genel perakende ürünlere ilişkin yaklaşık tahminlerle Tablo 1'de genel bir görünüm çıkartabiliyoruz.

Bu tahminlerin yalnızca, satılan ürün başına *reklam* düzeyini gösterdiğine dikkat ediniz. Eğer daha geniş bir kategori olarak *pazarlama*'ya baktarsak (ki bu da hedef müşteri seçme, motivasyon araştırması, ürün yö-

10) Thorstein Veblen, *Absentee Ownership* (New York: Augustus M. Kelley, 1923), 300; Baran-Sweezy, *Monopoly Capital*, 131-134. Veblen'in satış çabalarına ilişkin analizi, en ünlü olarak *The Theory of Leisure Class* (New York: Modern Library, 1934) isimli çalışmada görülen, açık tüketime ilişkin klasik eleştirisinin bir parçasıdır.

netimi, satış promosyonu ve doğrudan pazarlama harcamalarını dışarıda bırakır) birim başına düşen meblağ belirgin bir şekilde artar. Bizim ürün başına düşen reklamlarla ilgili tahminlerimiz, sabundan diş macununa, kot pantolondan otomobile kadar farklı ürünlerin satış fiyatı içindeki reklam oranının toplamı içinde kaydadeğer düzeyde olduğudur; GMC Sierra pikap kamyonet için satışların yüzde 4'üne tekabül eden bu oran bazı sabun markaları için yüzde 12'ye kadar çıkabilmektedir. Bu nedenle reklamların satış içindeki yüzdesi, kimi zaman kârın satış içindeki yüzdesiyle rekabet edebilmektedir (Söylemeye gerek yok, reklam maliyetlerinin birim satış içinde tuttuğu oran fiyat değişikliklerine oranlıdır; böylelikle herhangi bir verili reklam harcamaları seviyesi, fiyatların yükselmesiyle düşecek ve fiyatların düşmesiyle yükselecektir).

Reklamların ve ürün farklılaşmasının (marka yaratma) ve bunların getirdiği saçmalıkların en temel çelişkileri iki paradoksta toplanmaktadır. Öncelikle, daha önce de söylediğimiz gibi, ürünler birbirinin ne kadar benzeriyse fiyatlar da o ölçüde benzerdir; ancak bu benzerlik arttıkça firmaların halkı kendilerinin farklı olduğuna inandırmak için daha fazla reklam yapması gerekir.

Popüler *Madmen* TV dizileri için esin kaynağı oluşturmuş olan ve 1960'larda hayata bir reklam ajansı gibi bakan efsanevi reklamcı Rosser Reeves, o dönemdeki Ted Bates reklam ajansında yeni tutulmuş metin yazarları için yıllarca aynı ifadeyi tekrarlayarak meşhur olmuştu. İki elinde birbirinin aynısı olan iki tane parlak dolar banknotu tutan Reeves, şöyle diyordu: "İşinizin çok basit olduğunu hiçbir zaman unutmayın. Yapacağınız şey insanlara sol elimdeki banknotun sağ elimdeki banknottan daha arzu edilir olduğunu anlatmaktan ibaret."¹¹

Reklamcılığın ikinci paradoksu ise şudur: Firmalar kendilerini rakiplerinden ayırmak için ne kadar reklam yaparsa, medyada ve kültürde o kadar "karmaşa" meydana gelir. Bunun sonucunda firmalar, bu karma-

11) İçimizden birisi bu hikayeyi, Reeves Ted's Bates reklam ajansında bir reklam uzmanından dinlemişti. Hikayenin farklı versiyonları için bakınız: Reed Hundt, Federal İletişim Komisyonu Başkanı, "The Children's Emmy: An Award Worth Winning", 19 Kasım 1996, <http://www.fcc.gov/Speeches/Hundt/spreh650.txt>; ve Richard S. Tedlow, *The Watson Dynasty*, (New York: HarperBusiness, 2003), 118. Reeves, verili bir üründe gerçekte eski ve sıradan olanı yeni ve özgün olarak gösteren bu tür aldatıcı reklam hilelerinin savunucusuydu. İlgili bir tartışma için bakınız: Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, 129.

80 Tekelci Finans Sermayesi

şayı aşır kamuoyuna ulaşmak için daha da fazla reklama yönelirler. Bu anlamda piyasacılık, yazın son zamanlarında sıcak tuzlu suları aşır hızlanarak gelen bir kasırgadan farksızdır. Tekelci sermaye reklamı, reklam ise aşır piyasacılığı doğurur.

Yirminci yüzyıl başlarında tekelci kapitalizm koşullarında reklamcılık sisteminin güçlenmesiyle beraber reklam ajansı sistemi ve Madison Avenue okulu da doğdu. 1920 yılı itibariyle gayrisafi yurtiçi hâsıla içinde reklamların payı %2'yi geçmişti ve bugüne kadar hep bu düzeyin üzerinde kaldı, hatta genel ekonomi içindeki payı büyüdü. 1920-2007 yılları arasında reklamların GSYİH içindeki ortalama payı %2.2 oldu. Baran ve Sweezy'nin ifade ettiği gibi reklamlar “dev şirketlerin kendisi kadar sistemin ayrılmaz bir parçasına dönüştü.”¹²

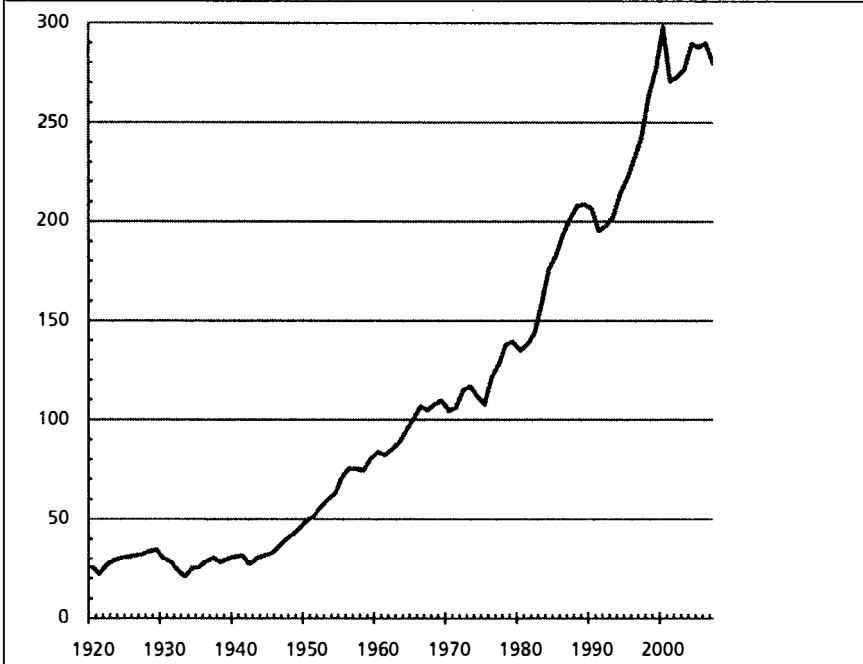
Durgunluk ve Satış Çabası

Reklamın mikro iktisadi rolü oligopolcü firmaların gözle görülür iktisadi ihtiyacıyla açığa çıkarılabilir nitelikte olsa da, Baran ve Sweezy'nin tanımladığı haliyle tekelci sermaye koşullarında makro iktisadi düzeydeki diğer temel fonksiyonu, aynı oranda gözle görülür nitelikte değildir. Amerika Birleşik Devletleri'nde tekelci kapitalizmle yüzleşmenin temel sorunu, bu ekonominin durgunluk yönünde güçlü bir eğilim taşımasıdır. Tam istihdamı doğal, durgunluğu istisnai olarak gören neoklasik iktisatçıların aksine Baran ve Sweezy, durgunluğun çağdaş ABD kapitalizminin normal eğilimi olduğunu savunmaktadırlar. Açıklanması gereken istisnalar, kabarma dönemleridir (iflas dönemleri değil). Sistem, yatırım harcaması olarak emilebilir olandan daha fazla brüt artık (ya da brüt tasarruf) üretme kapasitesine sahiptir. Eğer bu artıklar harcanma yolu bulamazsa üretim durmaya başlayacak, artan oranda işsizlik ve genel kriz meydana gelecektir. Bu açıdan bakıldığında, geride bırakılan altmış yılda üretilen iktisat politikalarının çoğu iktisadi artığı emmek, bu şekilde ekonomiyi hareketlendirmek ve bu politikaların yan etkileri ve sonuçlarıyla daha sonra uğraşmak temelinde olmuştur.

Yüzyıl ortası iktisatçıları, özellikle de Keynes'i bilenler arasında reklamın durgunlukla mücadelede bir silah olarak kullanıldığını söyleyenler yalnızca Baran ve Sweezy değildi. K. W. Rotshchild'ın 1942 yılında

12) Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, 122, 141.

Grafik 2: Amerika Birleşik Devletleri'nin Reklam Harcamaları, 1920-2007, (1927 Yılı Sabit Dolar Fiyatıyla - Milyar Cinsinden)*

* ABD'deki toplam reklam harcamalarına ilişkin veriler, tüm sayım verilerinin mevcut olduğu 1935 yılından itibaren daha güvenilir hale gelmektedir. Bundan öncesi için analistler, çeşitli endüstri kaynaklardan hareketle tahminlerde bulunmaktadır.¹³

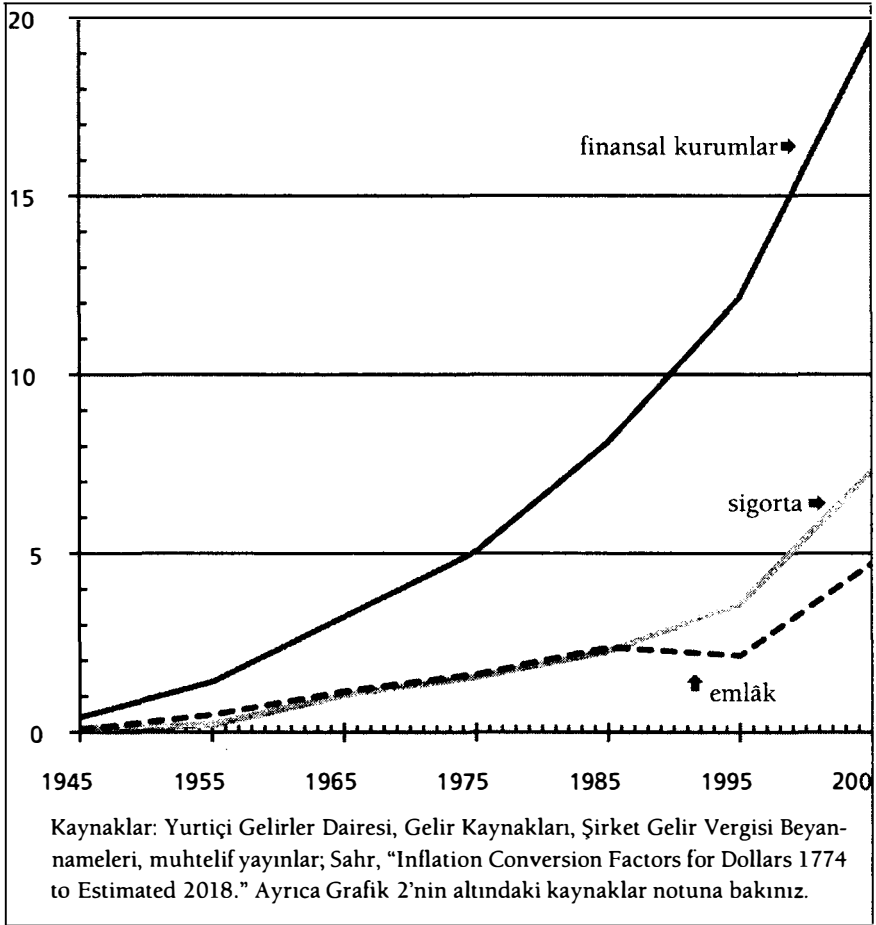
Kaynaklar: 1920'den 1997'ye kadar: Daniel M.G. Raff, "Advertising Expenditures by Medium, 1867-1998", *Historical Statistics of the United States* (New York: Cambridge University Press, 2006), Table De482-515, <http://dx.doi.org/10.1017/ISBN-978051132971.De-482-537>, veriler Robert J. Cohen (Universal McCann) tarafından hazırlanmıştır. 1998'den 2007'ye kadar: Universal McCann, "Historical Cross-Media Ad Expenditures." Reklamcılık Televizyon Bürosu: TVB Online, http://www.tvb.org/nav/build_frameset.asp?url=/rcentral/index.asp (Erişim tarihi: 1 Ocak 2009)¹⁴

13) Borden, *The Economic Effects of Advertising*, 53.

14) Ayrıca bakınız Douglas Galbi, "U.S. Annual Advertising Spending Since 1919", <http://galbithink.org/ad-spending.htm> (Erişim tarihi: 1 Ocak 2009); ve Robert Sahr, "Onflation Conversion Factors for Dollars 1774 to Estimated 2018", Oregon State University, <http://oregonstate.edu/cia/polisci/faculty-research/sahr/sahr.htm> (Erişim tarihi: 27 Şubat 2009).

82 Tekelci Finans Sermayesi

Grafik 3: Kategorilere Göre FIRE (finans firmaları, sigorta, emlak) Reklam Harcamaları, 1945-2005, (1925 Yılı Sabit Dolar Fiyatıyla - Milyar Cinsinden)

The Economic Journal'da söylediği gibi reklam yalnızca etkin talebi harekete geçirmiyor, aynı zamanda ek istihdam sağlıyor ve "bütün gelir sahipleri için tüketim eğilimini" arttırıyordu; aynı zamanda bütün diğer harcama biçimlerinin ötesinde özel bir avantajı daha vardı: "Ürün arzını arttırmadan etkin talebi" arttırmıştı. Rotshchild bu bağlamda reklamcılığı, Keynes'in toprakta çukur kazmanın bile aşırı kapasiteye ve eksik istihdama sahip bir ekonomiye yardımcı olabileceği yönündeki meşhur iddiasıyla karşılaştırdı. Benzer bir şekilde iktisatçı Nicholas Kal-

dor “Reklamın İktisadi Boyutları”nı tartışırken, kronik eksik istihdam sorunuyla karşı karşıya olan bir ekonomide, tüketim eğilimini arttırması, tasarrufları geciktirmesi ve etkin talebi arttırması nedeniyle “israf”ların (tıpkı reklam gibi) “iktisadi olduğunu” savunuyordu.¹⁵

Bundan dolayı Baran ve Sweezy şöyle yazmıştı: “Reklamın fonksiyonu, belki de günümüz koşullarındaki temel fonksiyonu, tüketici mallarının üreticileri ve satıcıları adına, tasarrufa karşı ve tüketim lehine acımasız bir savaşı sürdürme fonksiyonuna dönüşmektedir. Bu işi gerçekleştirmenin başlıca yolu, modaya değişiklikler getirmek, yeni istekler yaratmak, yeni statü standartları oluşturmak, yeni mülkiyet normları yaratmaktır.”¹⁶ Baran ve Sweezy reklamı, tekelci kapitalizmin durgunluk eğilimiyle mücadelede “tartışmasız bir başarı” olarak görmüşlerdir.

Reklamların durgunluk eğilimlerini zayıflatabildiğini söylerken, bunları bütünüyle ortadan kaldırmadığını da söylemek gerekir. Reklamların artışı tüketme eğiliminin, hatta borç alma eğiliminin de artmasını sağlamıştır; ancak başka yerlerde reel ücretler, aile geliri ve hanehalkı borcu gibi faktörler de tüketimin sınırlarını teşkil etmektedir.

Reklamın tüketim eğilimini arttırmasına ve genel ekonomi içinde etkin talebi arttırmasına rağmen neredeyse istisnasız olarak genel iktisadi faaliyete yöneldiği uzun süredir bilinmektedir. Bu nedenle talebi yükseliş dönemlerinde yukarı, düşüş dönemlerinde aşağı çekme eğilimi taşır ve bu yüzden de düşüş dönemlerinde ekonomi için bir tampon teşkil edemez. Rotshchild’ın 1942 yılında dediği gibi, “iş dünyasının reklam alışkanlıkları, konjonktür dalgasının hareketlerini vurgulama eğilimi taşır. Genellikle işadamları bir düşüş anında reklam masraflarını kılmayı tercih ederler”. Keza, Neil H. Borden da 1942 tarihli anıtsal çalışması olan “Reklamın İktisadi Etkileri”nde “reklam, kendisi için yapılan harcamalar işletme faaliyetiyle doğru orantılı olarak değiştiği için dalgalanma eğilimi taşıdı... Ürün ve hizmetler için bir talep uyarıcısı olarak reklam, en yaygın olarak yükseliş zamanlarında, en sınırlı oranda ise kriz zamanlarında kullanıldı” diye yazmıştı.¹⁷ Reklamın genel olarak iş-

15) K.W. Rotshchild, “A Note on Advertising”, *Economic Journal* 52, sayı 205 (Mart 1942):115; Nicholas Kaldor, “The Economic Aspects of Advertising”, *The Review of Economic Studies* 18, sayı 1, (1950-51): 9-10.

16) Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, 128.

17) Rotshchild, “A Note on Advertising”, 119; Borden, *The Economic Effects of Advertising*, 734-35.

84 Tekelci Finans Sermayesi

letme faaliyetleriyle aynı yönde ilerlediği Grafik 2'de de görülebilir. Büyük Bunalım'dan bu yana ekonominin bozulduğu her dönemde reklam harcamalarının da inişe geçtiğine dikkat ediniz. Şu durumda reklamın, konjonktür karşıtı bir güç olmaktan ziyade, konjonktürel hareketleri izlediği söylenebilir. Reklamın 2009 yılında, 1930'lardan bugüne kadar olan en büyük düşüşü göstereceği, böylelikle genel bir çöküntünün söz konusu olacağı öngörülmektedir.¹⁸

Son otuz yıl içerisinde, tekelci sermayenin tekelci finans sermayeye dönüşüne (ki bu, ilkinin bir sonraki aşaması olarak görülür) tanıklık edecek kadar büyük tarihsel bir değişimin yaşandığı bu dönemde, sistem borç ekonomisini mal ve hizmetler üzerine kurulu reel ekonomiye nazaran aşırı derecede büyütürken, daha da derinleşen bir durgunluğa yöneldi. Ekonomi bu nedenle, sistemin finansallaşmasının (ekonominin ağırlık merkezinin üretimden finansa kaymasının) bir göstergesi olarak, "FIRE" (finans firmaları, sigorta ve emlak) sektöründe hem büyüklük hem de önem bakımından çok hızlı bir yükselişe tanıklık etti. Reklamcılık, mantığı itibarıyla bu borç eğilimli "şimdi al sonra öde" felsefesiyle birebir örtüştü. Dikkate değer bir başka mesele ise, reklamların borçlanma eğilimini ve dolayısıyla hanehalkı borçlarını arttırarak FIRE sektörünü nasıl da güçlendirdiği oldu.

Grafik 3 bu gelişmeleri göstermektedir. Burada en vurucu olan nokta, FIRE sektöründeki reklam artışlarının önemli bir bölümünün finans firmalarının reklamlarının toplam reklam yüzdesi cinsinden yaşadığı hızlı yükseliştir. FIRE reklamları 1945 yılında toplam reklam harcamaları içinde yüzde 2'lik bir yer tutarken, bu oran 1965'te yüzde 6'ya, 2005'te ise yüzde 12'ye yükselmiştir. Finans kuruluşlarının reklamlarındaki bu keskin artış eğilimi bu dönemde bu tür reklamların amacında yaşanan değişikliklerin üzerini örtmektedir. Tüketici likiditesinin yüksek olduğu 1950'ler ve erken 1960'lar döneminde amaç tasarrufları arttırmaktı; tüketici borçlanmasının yükselişte olduğu 1980'ler sonrasında ise amaç, borçları arttırmak olmuştur.

Son dönemde ABD ekonomisinin finansallaştırılmasının son aşaması, 1970'lerin başında en yüksek aşamaya gelmiş olan reel ücretlerin donmasına rağmen, umutsuzca yaşam koşullarını korumaya çalışan nüfu-

18) Bakınız Robert Coen, "Insider's Report: Presentation on Advertising Expenditures", Aralık 2008, <http://www.mccann.com>.

sun büyük çoğunluğunun hane içi bütçesinin yıkılması oldu. Reklamcılık ve genel olarak pazarlama (özellikle de doğrudan pazarlama) bu dönemde yalnızca tüketim eğilimini değil, aynı zamanda borçlanma eğilimini arttırmak için de kullanıldı. *Debt for Sale* (“Satılık Borç”) kitabının yazarı antropolog Brett Williams, yüksek risk (*subprime*) balonunun patlaması ve yoksulların sözde fazlalıkları hakkında şunları yazıyordu:

Bütün balonlar gibi bu balon da patladığında yalanlarla kuşatılırız; bunlar genelde borç verenlerin standartlarını çok fazla gevşettiklerini ve borç alanların da düşüncesizce kendi olanaklarının ötesine geçtiklerini anlatır... Ancak gerçeklik bu finansal hizmetler endüstrisinin -daha fazla potansiyel ve savunmasız borçlu aramak, aldıkları borcu hiçbir zaman tam olarak ödeyemeycek kişiler bulmak amacıyla- her zaman büyümek zorunda olduğudur. Sermaye birikimi arayışı, büyüme ve bu hızlı hareket eden, yüksek kârlı endüstride rakipleri alt etme ihtiyacı, daha fazla borçlu kazanmak, daha fazla borç yaratmak için yürütülen hırslı ve inatçı çabalar... Yağmacı borç verenlerin gerçekleştirdiği bu tahrip gücü yüksek saldırıların yoksul insanların seçeneklerini ve stratejilerini nasıl etkilediğini, haciz dalgasının borç simsarlarının özellikle aktif olduğu yerleri ne düzeyde harap edeceğini ve tüm bu sürecin nasıl bu denli yaygınlaştığını da bilmemiz gerekir.¹⁹

Yüksek riskli borçların, nüfustan elde edilen zengin pazarlama verileri üzerine kurulu olduğuna, mesajın ise alıcılara yığınla reklam ve daha önemlisi doğrudan posta kampanyalarıyla ulaştırıldığına şüphe yoktur. Kredi kartı şirketleri ve onların ortağı olan bankalar, nüfus segmentlerini, hatta bireyleri izlemeyi ve hedeflemeyi mümkün kılacak şekilde, nüfustan ayrıntılı kredi bilgilerini ve öteki bilgileri toplama konusunda öncüdürler. Borçlanma eğiliminin tüketme eğiliminin üzerine çıkarılması, giderek artan oranda kuşatılmış bir nüfusun yaşam tarzı içinde işte böyle hayata geçirilmiştir.²⁰

19) Brett Williams, “SANA Race and Justice Plenary I”, *North American Observer* 11, sayı 2 (Ekim 2003): 3. Ayrıca bakınız: Gregory D. Squires, “The New Redlining” in Squires, ed., *Why the Poor Pay More: How to Stop Predatory Lending*, (Westport, CT: Praeger, 2004), 1-23.

20) Brett Williams, *Debt for Sale* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004), 17-18.

Reklamlar ve Medya

Reklamlar, en görünür ifadesini medya sistemi içinde bulur. Bir yandan reklamın kendisi, medya içeriğinin temel biçimlerinden biridir. Bu, genel geçer bir durumdur. Diğer yandan ise, ticari medyanın çoğunluğu, haber medyasının ise neredeyse tümü için temel destek kaynağıdır, öyle ki, basın geniş reklamcılık endüstrisinin gerekli bir parçası olarak görülebilir. Açık olalım: ABD’de medya, reklam desteği olmadan da gelişebilirdi; sinema filmleri, müzik albümleri ve kitap yayıncılığı ilk akla gelen örneklerdir. Ondokuzuncu yüzyılda kapitalist medya mevcuttu, ancak kültürel üretimin görece küçük bir kısmını teşkil ediyordu. Büyük işletmeler ve reklamlar rejiminin oluşmasıyla birlikte, önce büyük gazete zincirlerinde, arkasından radyo-televizyon ağlarında ve nihayet çağdaş ulus ötesi medya gruplarında büyük iletişim imparatorlukları oluştu. Reklamlardan beslenen medya sektörü, önde gelen bir iktisadi faaliyet alanı ve dev kârlar için bir kaynak halini aldı.

Ticari medya sisteminin savunucuları, bu sistemin doğrudan devlet desteği olmaksızın ayakta kalmasını ve politik bağımsızlığını temin ettiği gerekçesiyle reklamcılığı alkışlarlar. Diğer yandan bu “basın özgürlüğü” maskesinin arkasında, kapitalist mülkiyetin ve medya desteğinin ABD’deki medya sistemini (ve bir bütün olarak Amerikan toplumunu), öteki kurumsal yapıların altında olduğu dönemlere kıyasla belirgin bir şekilde daha az demokratik hale getirdiği gerçeği yatmaktadır. Reklamların haberler, eğlence ve kültür yayınları üzerinde yarattığı olumsuz etkileri gösteren ciltler dolusu araştırma mevcuttur. Baran ve Sweezy’ye göre, “kimi zaman reklam lehine öne sürülen, reklamların medyanın nitelikli müzik ve edebiyat programlarını finanse edebilmesini sağladığı iddiası, et pişirmek için evi yakma fikrinden pek de farklı değildir.”²¹

Gazetecilik örneğinde, tekeli kapitalizm çağının başlangıcından itibaren reklamın içerik üzerindeki etkisi hep yıkıcı olarak görüldü. Eğer gazete sahipleri gelirlerini reklam verenlerden kazansalardı, haberlerin içeriğini, velinimetlerinin lehine ve kamuoyunun aleyhine olacak şekilde değiştirmeleri gerekecekti. Yirminci yüzyılın ilk yarısında, reklamla desteklenen kapitalist haber medyası sorununa karşı bir “çözüm” olarak profesyonel gazeteciliğin doğmasının temel nedenlerinden biri buydu. Profesyonel gazeteciliğin ilkesi, editörler ve muhabirler ile patronlar ve

21) Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, 121.

reklamcılar arasına bir “Çin Seddi” örmekti. Böylelikle kamuoyu haberlerin içeriğine güvenebilecek ve tekelci mülk sahipleri ve medyanın her yanına sirayet etmiş reklamlardan uzak kalabileceklerdi. Her ne kadar profesyonel gazetecilik belli erdemlere sahip olsa da, siyasi bakımdan hiç de nötr kalmadı. Bundan ziyade egemen değerleri içselleştirme ve gazetecileri yalnızca işleriyle ilgilenen kayıtsız kişiler haline getirme eğilimi taşıdı. Her yerde olduğu gibi medyada da, profesyonellik ruhuna rağmen nihai olarak parayı verenin düdüğü çaldığı görüldü.²²

Reklam destekli gazeteciliğin çelişkilerinin en mahvedici olduğu yer, ekonomi ve kapitalizm hakkında yapılan değerlendirmelerdir. Haber medyası gelir kaynağı olarak reklamlara daha fazla güvendiği ve reklam verenler de temel olarak zengin tüketicilerle ilgilendiği için, gazeteler de neredeyse hiç eleştiride bulunmaksızın kapitalizm şaşaklığı yapmaya başladılar. Yoksul insanlar, ancak zenginleri bir biçimde ilgilendirdiği ölçüde haber değeri taşıdı.

Zaman içinde bu sorun yalnızca ağırlaştı. 1950 gibi yakın bir tarihte ABD’de tam zamanlı çalışan birkaç yüz muhabir ve editör vardı; yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde ancak bir avuç kalmıştı. Eş zamanlı olarak “iş haberleri” bu sektörde en hızlı büyüyen alana dönüşmüştü.

İş haberleri gazetecilik dünyasında bir tür maskaralıktan pek öteye gitmedi. Haber medyamız büyük şirketlerin karıştığı skandalları bütünüyle görmezden gelirken, çılgınca bir servete tapınma hali içinde, borç balonlarına alkış tuttu. Bugün de, gereksiz hikâyeler geniş bir yer tutarken, finansal sermayenin Hazine Bakanlığı ve Merkez Bankası kaynaklarını kendi kasalarına aktarmak için çevirdikleri entrikalar karşısında medya adeta uykuda gibidir. Buradan çıkan ders açıktır: Özel kuruluşların mülkiyetinde olan ve reklamlarla desteklenen medya sisteminin, ekonomiye dair dürüst bir tablo çizmesi yapısal olarak imkânsızdır, bu nedenle de bu sistem demokratik bir toplum için uygun değildir.

Şu anki kriz koşullarında ve Internet’in de yükselişiyle birlikte, reklam gelirlerinin keskin bir düşüş yaşaması nedeniyle şirket medyası, özellikle de habercilik medyası batma halindedir. Reklamcılığın kendini Internet’e ne kadar uyarlayabileceği henüz bir muammadır, reklam paralarının gazeteleri, dergileri, radyo ve televizyonu finanse ettiği ka-

22) Tekelci sermaye, profesyonel gazeteciliğin yükselişi ve arkasından gelen düşüşü için bakınız: Robert W. McChesney, *The Political Economy of the Media*, (New York: Monthly Review Press, 2008), 25-66.

88 Tekelci Finans Sermayesi

dar büyük meblağları sanal aleme de taşıyacağına inanmak için henüz pek az nedenimiz vardır. Bazı gözlemcilere göre geleneksel satış modeli artık işlemeyecek ve eskiyecektir. Bundan böyle tüketicilerin bilgilendirilmesi için daha açık ve daha etkili bir piyasa modeline doğru ilerleyeceğiz. Elveda Rosser Reeves.

Biz bu perspektifin yerinde olduğu kanısında değiliz. Şirketler hiçbir zaman reklamla kendinden menkul bir bağlılığa sahip olmadı; bu, satış çabasının iktisadi bakımdan en etkin yolundan başka bir şey değildi. Geleneksel medya reklamları modeli geriledikten sonra da satış çabası ihtiyacı daha önceki zamanlarda olduğu gibi güçlü kaldı, ancak yeni biçimler aramaya başladı. Thorstein Veblen'in tekelci kapitalizmin karakteristik bir özelliği olarak "işçilik ve satış görevliliği" arasındaki ilişkinin giderek "silikleşmesi" olarak adlandırdığı şey, geleneksel reklamcılık geriledikçe, iletişim araçları içinde daha da belirgin hale geleceğidir.²³ Geleneksel ve dijital medyadaki ana eğilim, editoryal içerikle reklam arasında uzun süredir varolan bariyerlerin ortadan kaldırılması olmuştur. Bunlar, medya içeriğinde alçaltıcı etkiler yaratacak şekilde iç içe geçmektedir.²⁴

"Bilgi-ticaret" (*infomercial*)* bunun açık bir örneğidir ve bir zamanlar ticari olmayan toplumsal faaliyetleri destekleyen şirketlerin tümü şimdi bu tür etkinlikleri desteklemektedir. Ancak en son gelişmeler daha da karmaşıktır. Burada reklam noktasıyla fiili satış arasındaki bariyer

* Türkçede tam karşılığı henüz verilmemiş olan "infomercial", bilgi anlamındaki "information" ile ticari anlamındaki "commercial" kelimelerinden türetilmiştir ve bir yandan "bilgi verme" görüntüsü sunulurken, diğer yandan ticari faaliyet yürütmenin, özellikle de belli bir ürün ya da hizmet satışının hedeflendiği etkinlikleri ifade etmektedir. (ç.n.)

23) Veblen, *Absentee Ownership*, 300.

24) "BET'deki yeni bir reality show olan 'Harlem Tepeleri'nde genç ve çılgın yıldızlar Histerine giyiyorlar, alerjileriyle baş etmek için Zyrtec kullanıyorlar ve kahvelerini Splenda ile tatlandırıyorlar." *New York Times*'de yayınlanan, ticari ürünlerin televizyon şovlarındaki olaylar dizisiyle olan artan orandaki "organik" bağlılığı üzerine yazılmış bir makale böyle başlıyordu. Bu durum, BET Networks entegre pazarlama firmasının başkan yardımcısı Alfin Bowles'un, "olay dizisi entegrasyonlarını kullanabilmemiz ve ürünlerini ya da mesajlarını kontrol edebildiğimiz çerçeveye yerleştirebilmemiz sayesinde, geçmişte verdiğimizden daha farklı bir mesaj verebiliyoruz" kelimelerinde ifadesini bulmuştu. Bu mesaj elbette, ticari geri dönüşler sağlayan ticari bir mesajdı. "Product Placements, Deftly Woven Into the Story Line", *New York Times*, 2 Mart 2009.

bütünöyle kaldırılmaktadır. CBS kurucusu William Paley'nin bir kere-sinde söylediği gibi, televizyon ideal satış aracıydı. Madison Avenue'ye geçen interaktif dijital dünya ise, pazarlığın hep beraber yapılmasının ideal aracı olacaktır. Dijital olan veya olmayan medya ticari çıkarlar için gelir aradığı müddetçe maksimum kâr meydana getiren her türlü standarda kendilerini adapte edeceklerdir. Veriler, yayın bütünlüğü standartlarının ise düşük olacağını göstermektedir.

Bunlarla ilişkili bir diğer eğilim, açık reklamların satış çabaları içindeki oranının geçmişe göre daha az olmasıdır. Reklamlar dışındaki pazarlama harcamaları tek bir standart üzerinden istatistiksel olarak takip edilemediğı ve genelde diğer kategorilerin arasında kaybolduğı için, bu argümanın arzu edilen netlikte ifade edilmesi zordur. Ancak en azından, satış çabalarının artmaya devam ettiğini rakamsal olarak gösterebilir ve geleneksel reklamların bunun içinde daha küçük bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Elbette reklamlarda da artış olmuştur, ancak en fazla bilgiye dayanan endüstriyel tahminlere göre artık pazarlama içinde en fazla yüzde 30'luk bir yerde tutmakta ve reklam oranları azalmaya devam etmektedir.²⁵ Üstelik bu tür tahminler, toplam pazarlama harcamalarını kapsamamakta, yalnızca reklam, satış promosyonu ve doğrudan pazarlamayı dikkate almaktadır.²⁶

Devasa büyümenin yaşandığı alan doğrudan pazarlamadır. Bu, tele-pazarlama, e-mail yoluyla pazarlamayı, reklam mektuplarını ve arada ticaret dışı medya içeriğı olmaksızın kullanılan diğer muhtelif yöntemleri kapsamaktadır. Elimizdeki mevcut oranlara göre, sadece yirmi yıl

25) Jack Meyers, "Advertising's Share of Marketing Budgets Declines 12% in Past Decade", <http://www.jackmeyers.com/commentary/media-spending-forecasts/31225394.html>; "What Happened to Advertising", *Business Week*, 23 Eylül 1991; Naomi Klein, *No Logo* (New York: St. Martin's Press, 1999), 14; Michael Dawson, *The Consumer Trap* (Urbana: University of Illinois Press, 2003), 175.

26) Gerçekte reklam, herhangi bir tüm gelir-gider hesabı içinde, toplam pazarlamanın yüzde 30'undan çok daha azına tekabül eder. Bazı pazarlama analistleri, tek başına satış promosyonunun belki de reklam seviyesinin üç kat üzerinde olduğunu öne sürmüşlerdir. Diğer yandan doğrudan pazarlama, tüketicilere posta yoluyla gönderilen mektuplar sayesinde süratle yükselişe geçmiş, 1980-1994 yılları arasında yıllık yüzde 16'lık bir artış hızı yakalamıştır. Pazarlamanın aynı zamanda, denklemin içine dahi konulmayan hedef yaratma, motivasyon araştırması ve ürün yönetimi gibi unsurları da kapsadığı düşünüldüğünde reklamların görece küçük ve azalmakta olan bir paya sahip olduğu

90 Tekelci Finans Sermayesi

önce reklam karşısında çok küçük kalan doğrudan pazarlama, şirketlerin birkaç yıl içerisinde reklamdan daha fazla harcama yapacağı bir alana dönüşecektir.

Son endüstri araştırmalarının varsayımları doğru ve reklamların bugün toplam pazarlama içinde tuttuğu oran yüzde 30 seviyesinde ise, 2007 yılı içinde pazarlamanın ekonomi içinde tuttuğu yer GSYİH'nin yaklaşık yüzde 5.5'ine tekabül etmiş demektir.²⁷ Bu çalışma sadece nicelik bakımından değerlendirilebilir kategorileri kullandığı için ve üretimle veya diğer kategorilerle yakından bağlantılı pazarlama harcamalarını kapsamadığı için, bu çok ılımlı bir tahmin olarak görülebilir.

Bu veriler ışığında, satış çabalarının çelişkilerinin hiç de hafiflemediği yahut azalmadığı, bundan ziyade bir virüs gibi yayıldıkları bir döneme girdiğimizi söyleyebiliriz. Eğer geçmişe göre arada bir fark varsa, o da satış çabalarının beyinlerimizi etkilemesinin artık daha da zor olması ve etik standartların varlıklarını sürdürmek için çetin bir mücadeleye girmek zorunda olmasıdır. Pazarlamanın son otuz yıl içinde en fazla büyüyen alanlarının ilaç pazarlaması ve çocuklara yönelik pazarlama olması dikkat çekicidir. Eczacılık endüstrisinde doğrudan tüketiciye yönelik reklamlar ve sağlık profesyonellerine yönelik promosyonlar (ücretsiz nümuneler dâhil) için yapılan harcamalar 1996 yılında toplam satışlar içinde % 14.2'lik bir orana sahipken, bu oran 2005 yılında %18.2'ye çıkmıştır. Bu dönemde, doğrudan tüketiciye yönelik eczacılık ürünleri pazarlamasında yapılan gerçek harcamalar % 330 oranında artmıştır.²⁸ 1983 yılında içinde şirketler çocuklara yönelik pazarlama için

daha açık görülecektir. Önde gelen bir pazarlama analistinin tahmine dayalı değerlendirmesine göre 1992'de ABD'deki toplam pazarlama harcaması 1 trilyon dolar civarındayken toplam reklam harcamaları ancak 133.7 milyar dolar seviyesindeydi. Kevin C. Clancey ve Robert S. Shulman, *Across the Board*, Ekim 1993, 38 ve *Marketing Mythes that are Killing Business* (New York: McGraw Hill, 1994), 140, 171-72, 221.

27) İktisadi Analizler Bürosu, "Gayrisafi Yurtiçi Hasıla", Tablo 1.1.5, <http://bea.gov/>; Jack Myers, "Advertising and Marketing Forecast, 2006-2009", Jack Myers Media Business Report (2007), <http://www.myersreport.com> (<http://www.marketingcharts.com/television/jack-myers-spend-to-grow-3-in-2007-7-in-2008-3-in-2009-1703/jack-myers-advertising-communications-forecast-2006-2007.jpg/> linkinden erişilebilir).

28) John M. Donohue, Marisa Cevalasco ve Meredith B. Rosenthal, "A Decade of Direct-to-Consumer Advertising of Prescription Drugs", *New England Journal of Medicine* 357, sayı 7, (16 Ağustos 2007), 673-81.

100 milyon dolar harcadılar. 2007 yılında bu rakam yaklaşık 17 milyar dolara yükseldi.²⁹

Bu alanların her ikisi de onyıllardan beri reklamların giremediği ya da en azından katı düzenlemelere tabi olduğu alanlar olarak görüldü. Eczacılık ürünlerinin satışının ikna edici reklam kampanyalarıyla artırılması ya da çocuklara yönelik yığınla reklam hazırlanması şüpheyle bakılan, hatta ahlaksızlık olarak görülen şeylerdi. Bugün ise sıradan bir ticari faaliyete dönüştü.

Reklamlar ve Sosyal Maliyetler

Bu noktada reklamların “dışsalıkları” olarak görülen şeylere, yani, reklamı yapılan ürün satın alındığı zaman reklamcı ya da tüketici tarafından yapılan ticari işleme yansımayan sosyal maliyetlere dönelim. Örneğin, uyandıkları andan itibaren reklamlar ve diğer piyasacı faaliyetlerle allak bullak edilen çocuklar kuşağına ne olmaktadır? Bunu tam olarak bilemiyoruz, zira bu henüz girilmemiş bir alandır; ancak varsayımsal düzeyde söylenen tüm muhtemel sonuçlar negatiftir ve bu muhtemel sonuçların arasında çocuk obezitesinin yayılması gibi unsurlar da vardır. Reklam verenlerin ise tek amaçları kârın derhal maksimize edilmesi olduğu için, bu söylediklerimiz onların umurunda değildir. İşte biz de bu nedenle “dışsallık” ifadesini kullanıyoruz.

Satış çabalarıyla bağlantılı olan öteki dışsallaştırılmış sosyal maliyetler nelerdir? İlk olarak ve en fazla feministler tarafından fark edilen büyük bir sorun, reklam verenin halkı bir ürünü satın almaya ikna etmek için, ortada sadece reklamı yapılan ürün tarafından çözülebilecek bir sorun olduğu izlenimi yaratmak zorunda olmasıdır. Reklamı yapılan ürünler tarafından etkin bir şekilde çözülebilecek ciddi sorunlar konusunda bir eksik arz söz durumu konusu olduğu için yeni bir gerçeklik yaratma isteği doğmaktadır. Reklam, daimi olarak her yerde bulunan ve insanlara “sizin sorunlarınız var, hem de pek çok, çözümünü burada satın alabilirsiniz” diyen tabelalara dönüşmektedir. Bu ise, en iyi ihtimalle yarım doğru, çoğunlukla da yalandır ve her durumda da Baran ve Sweezy’nin işaret ettiği gibi “özünde bilinçaltına hitap eder.”³⁰

29) “Resources: Marketing to Kids”, CBS News, 17 Mayıs 2007, <http://www.cbsnews.com/stories/2007/05/14/fyi/main2798401.shtml>; Juliet Schor, *Born to Buy* (New York: Scribner, 2004), 21.

30) Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, 121.

92 Tekelci Finans Sermayesi

Dolayısıyla çağımızın iki büyük krizine katkı sunulmuş olur: Bunlardan biri çevre krizidir, zira reklamlar kaynakların sürdürülebilir kullanımını sorununa karşı ahlaksızca bir umursamazlığı teşvik etmektedir; ikincisi ise mutsuzluk krizidir, çünkü araştırmalara göre ticaret toplumunda başarılı olan kimseler bile mutsuzdur veya hayatından memnun değildir.³¹ Bazı temel insan arzuları doyurulduktan sonra maddi ürünler mutluluğumuzu azaltıcı bir etki göstermektedir, özellikle de daha tatmin edici bir hayat kurmak amacıyla bu ürünler satıldığı zaman.

Dahası, reklamcılığın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, ulusumuzun en parlak yetkin zihinlerinden bazıları yaşamlarını, insanları özel olarak şu birayı veya öteki ağrı gevşeticiyi almaya ikna etme işine harcamaktadır; bu ise, kendisine duyulan ihtiyacın devasa boyutlarda olduğu bir dünyada insan yeteneklerinin irrasyonel kullanımından başka bir şey değildir. Baran ve Sweezy'ye göre "reklamın yarattığı en büyük zarar":

Kesinlikle, zihinlerini, seslerini ve sanatsal yeteneklerini kendilerinin de inanmadıkları amaçlar için kiralayan erkeklerin ve kadınların, kesintisiz olarak, bir tür fahişelik yapıyor olmasıdır ve 'kelimeler, imajlar ve fikirler gibi zihnin tüm yaratımlarının temel anlamsızlığını da bize göstermektedir. Reklamların yarattığı gerçek tehlike, en değerli manevi varlıklarımızı -insan faaliyetinin anlamlı amaçlarının varlığına olan güvenimiz ve insanın bütünlüğüne saygı- parçalaması ve nihai olarak yok etmesidir.³²

Kısacası satış çabası, üzerine derinlemesine düşünülmesi gereken ve toplumlarımız üzerinde büyük hasarlar yaratan bir girişimdir. "Mesele", Baran ve Sweezy'nin yaklaşık elli yıl önce yaptığı gözlemlere göre, zararlı reklamların, herhangi bir rasyonel standarda göre değersiz, hatta insanı açıdan yıkıcı olan normlara olan bağlılığı artırıyor olmasıdır."³³

31) Maddi ürünler ve insan mutluluğu arasındaki ters yönlü ilişki için bakınız: Sut Jhally, "Advertising at the End of the Apocalypse", 27-39 içinde *Critical Studies in Media Commercialism*, editörler: Robin Andersen ve Lance Strate (New York: Oxford University Press, 2000).

32) Baran-Sweezy, "Thesis on Advertising", in Paul A. Baran, *The Longer View* (New York: Monthly Review Press, 1969), 232. (vurgular orijinal metne aittir).

33) Baran ve Sweezy, "Thesis on Advertising", 233.

Reklamcılık ve kültür meselesinin, oldukça önemli olmakla birlikte pek az bilinen bir boyutu daha vardır. Reklam, herkes için benzer amaçlar taşıyan nötr bir iletişim biçimi değildir; temel olarak, bir avuç büyük şirketin, nüfusun geniş kesimlerinin davranışını değiştirmek amacıyla yöneldiği, pahalı ve ayrıcalıklı bir iletişim biçimidir. Reklam, özü itibarıyla bir ticari propagandadır ve öncüler tarafından da böyle anlaşılmıştır. 1933 yılında, “Hitler yaptığı her şeyde”, diye yazıyordu ticari bir yayın organı olan *Printers’ Ink*, “tekrarlar yoluyla etkili hale getirilen, Amerikan reklam yöntemleriyle genelleştirilen sloganlara hemen hemen bütünüyle bağlı kaldı.” Hepsi bu da değildi. “Hitler ve onun reklamcısı Goebbels kitlelerin sınırlı zekâlarıyla anlayabileceği sloganlar türettiler. Adolf, günümüz Amerikan reklamcıları için bazı iyi örnekler meydana getirdi.”³⁴

Zaman içerisinde, ticari propagandanın devlet erkinin propaganda-sından çok daha ileriye gittiğini öğrendik. Walton Hale Hamilton’un söylediği gibi: “Bireylere çeşitli sınırlamalar dayatma konusunda işletmeler devletten çok daha başarılıdır, çünkü onların emirleri, seçim maskesi altında sunulur.”³⁵

Baran ve Sweezy’nin satış çabalarıyla ilgili değerlendirmesi, “tüm bu faaliyetlerin emdiği olağanüstü hacimdeki kaynakların gerçekte kapitalist üretimin zorunlu maliyetlerini meydana getirdiğini” ortaya koyuyordu. Bu çözümlemenin mantıksal sonucuna varmaktan da çekinmemişlerdi: “Açık olması gereken bir şey varsa o da *bu tür* maliyetlerin sosyal olarak gerekli olduğu bir iktisadi sistemin, sosyal olarak gerekli bir iktisadi sistem olma vasfını uzun süre önce yitirdiğidir.”³⁶

Reklam ve Politika

Reklam, tekelci kapitalizmin ortaya çıkışından bu yana, politik bakımdan ihtilafli bir konu olageldi. Inger Stole’un kaydettiği gibi, 1930’lu yılların ve 1940’ların ilk yıllarının tüketici hareketi, reklamların ortadan kaldırılması veya ciddi bir biçimde ıslah edilmesi hedefi etrafında yoğunlaştı. Tüketici hareketi, marka farklılaşması yaratacak ve en ikna edici reklamların bile geçersizliğini ortaya koyacak tüketici

34) *Printers’ Ink*, 20 Temmuz 1933, 78.

35) Hamilton’dan aktaran James Rorty, *Order on the Air!* (New York: The John Day Co., 1934), 10.

36) Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, 121.

94 Tekelci Finans Sermayesi

ürün standartlarının hayata geçirilmesini istedi. Hareket, reklam içeriklerinin taşıdıkları iddia önceden bir yayında kanıtlanmış olması gibi, katı düzenlemelere tabi olmasını talep etti. Bu hareket, tekelci kapitalizmin *modus operandi*'sine (işleyiş biçimine, ç.n.) tehdit oluşturunuyordu. Bu çerçevede 1939'da ilk kez hakkında tahkikat başlatılan grup, Tüketiciler Birliği'nde komünistlerin etkisinde olan Amerikan Aleyhtarı Faaliyetler Komitesi (HUAC) oldu. Bu sürecin sonucunda Tüketiciler Birliği radikal kökenlerinden uzaklaşarak, ürün testleri üzerinde duran daha kabul edilebilir bir örgüte dönüştü.³⁷

1960'larda ve 70'lerde, her ne kadar aynı ölçüde radikal değilse de, yeniden reklam teması üzerinde yoğunlaşan bir tüketici aktivizmi doğdu. Bu hareketin en büyük başarısı, sigara reklamlarının televizyondan kaldırılması oldu. 1970'lerde çocuklara yönelik televizyon reklamlarının ve genel olarak ilaç reklamlarının yasaklanması hedefinin başarısızlıkla sonuçlanması ise hareketin en büyük yenilgileriydi. Genel anlamıyla tüm dönemlerdeki tüketici hareketi aktivistleri, muarızlarının yalnızca reklam verenler veya büyük işletmeler değil, gelir kaynağı olarak reklama bağımlı olan ticari haber medyası olduğunu fark ettiler. Bu, kitle desteğini örgütleme işini daha da zorlaştırdı.

1970'lerde reklamcılık, çok kıymetli bir halkla ilişkiler zemini buldu: Reklamlar veya "ticari söylem", Anayasa'nın Birinci Ek'i tarafından güvence altına alındı. 1942 yılında ilk kez gündeme geldiğinde Anayasa Mahkemesi tarafından geri çevrilen bu tuhaf kavram, mahkemeler tarafından kısmen kabul edildi ve liberaller tarafından büyük sempatiyle karşılandı. Birinci Ek'te yapılan bu düzenlemenin mantığı, açıkça reklamcılığın zaferinin kabul edilmesi anlamına geliyordu: Buna göre eğer ticari faaliyetler Birinci Ek tarafından koruma altına alınmasaydı, başka bir şekilde korunmasının pek imkânı yoktu. Reklamcılık Anayasa'nın bir parçası haline geldikten sonra onunla mücadele etmek daha fazla zorlaştı.

Reklamcılığa ilişkin olarak yürütülen siyasal mücadele, medya politikası üzerine odaklandı. Medya reformu aktivistlerinin öncelikli hedeflerinden biri, reklamların medya sistemi içindeki rolünü sınırlandırmak oldu. 1920'lerde ve 30'larda bu, Amerikan radyo yayıncılığının hâ-

37) Inger L. Stole, *Advertising on Trial: Consumer Activism and Corporate Public Relations in the 1930's* (Urbana: University of Illinois Press, 2006).

kim unsuru olacak, ticaret dışı bir radyo yayıncılığı mücadelesiydi. Yoz siyasal süreç piyasacılık lehine işlese de, bu talep halk tarafından da destekleniyordu. Ancak hükümet, ironi yapmaksızın, yalnızca reklam destekli radyo yayıncılığının “propagandif” olmayacağına hükmetti. Başka türden bir radyo istasyonu, birileri için kılıçları hazırlıyor demektir; herkesin kılıcını hazırlayacak kadar radyo istasyonu olmadığına göre de, en makul olanı bütün bir sistemi reklam destekli hale getirmektir. 1940’larda, basın özgürlüğünün kapitalist reklam destekli medyaya anlamına geldiği fikri fiili bir sivil din halini almıştı. Medya aktivistleri, medyanın sınırlarında ticaret dışı gedikler açabilmek için mücadele yürütüyorlardı, ancak bu şekilde ABD medya sisteminin kalbinin Wall Street ve Madison Avenue’nün ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulduğunu da kavramaya başladılar.³⁸

Gelecek yıllarda gazeteciliğin dağılması ve aşırı piyasacılığın artmasıyla birlikte medya reformu aktivistleri yeniden harekete geçecek ve umuyoruz ki, taleplerini radikalleştirerek basın sisteminin temel taşı olarak bağımsız, kâr amaçlı ve ticari olmayan bir medya hedefine yöneleceklerdir. Eş zamanlı olarak tüketici aktivizminin de harekete geçerek çocuk reklamlarını ve zararlı ürün reklamlarını ortadan kaldırması gerekir. Tüketici ve medya aktivistlerinin, piyasacılığı sınırlamak ve dijital medyada kişisel gizliliği korumak için birlikte mücadele etmesi gerekecektir. Tüketici hareketinin son kertede kendi köklerine dönerek, kafa karıştırmayacak, bundan ziyade tüketicilere hizmet edecek ve üretimi daha verimli ve daha az masraflı kılacak gerçek ürün bilgisini yaymanın yollarını tasarlaması gerekir. Bu hareketlerin her ikisi de etkili olmak için toplum içindeki ilerici güçlerle bağlaşıklık ilişkisi kurmaya ihtiyaç duyacaktır. Bu hareketler bir sonraki kuşağın ihtiyaç duyulan toplumsal hareketlerinin arasında olacaktır ve başarısı onların da başarısına bağlıdır.

Son bakmamız gereken şey ise, aktivistlerin tekelci kapitalizm koşullarında reklamcılık sisteminde ne büyüklükte reformlar gerçekleştirmesi gerektiğidir. Amerika Birleşik Devletleri, GSYİH içindeki yüzde olarak reklamlara, diğer G-7 ülkelerinin herhangi birine kıyasla belirgin

38) Robert W. McChesney, *Telecommunications, Mass Media, and Democracy*, (New York: Oxford University Press, 1993).

96 Tekelci Finans Sermayesi

bir biçimde daha fazla harcama yapmaktadır³⁹ (Bu ülkelerin çoğunda, örneğin çocuklara yönelik reklam yasaktır). Buradan hareketle ABD'nin, sistemi riske atmaksızın, piyasacılığı bir ölçüde azaltacağı varsayılabilir. Karşı bir argüman olarak ise, diğer ülkelerin birkaç onyılda beri ABD'nin aşırı piyasacılık seviyesine doğru ilerliyor olduğu söylenebilir. Dünya, bir önceki kuşak zamanındaki seviyeye nazaran bugün, bir hayli daha fazla ticarileşmiş durumdadır. Dahası, açık medya reklamlarının büyüme oranları dursa, hatta inişe geçse dahi geniş pazarlama alanının teknelci kapitalizm içindeki tarihsel rolünü oynamaya devam edip etmeyeceğinden şüphe etmek için pek az nedenimiz vardır, bunun daha yıkıcı bir tarzda devam etmesi bile mümkündür.

Burada kaçınılmaz bir mantık işlemekte. Teknelci sermaye ve satış çabaları birbirinden ayrılamaz. Birine yönelmek için diğerine de yönelmek gerekiyor.

39) Dünya Reklam Araştırmaları Merkezi, "2007 yılı, dünyanın en fazla reklam harcaması yapan 10 ülkesi". <http://www.warc.com/LandingPages/Data/Adspend/AdspendByCountry.asp>

Ek: Tablo 1 ve Veri Kaynakları İçin Hesaplama Yöntemi

Yöntem

1. Reklamın net satış (veya gelir) içindeki yüzdesi, imalat şirketlerinin SEC dosyaları ve 10K formlarında bulunan verilerin kullanılmasıyla hesaplanmıştır. Bu bilgiler <http://www.sec.gov/edgar.shtml> adresinde bulunabilir.

2. Ürün türüne göre reklamın perakende mağazalardaki satış içindeki yüzdesi, 2007 Yılı Endüstrilere Göre Reklam-Satış Oranları kullanılarak Ad Age'den alınmıştır. (örn. Bakkal, büyük mağaza, vs.). Bu bilgiler, <http://www.adage.com/datacenter/>. adresinde bulunabilir.

3. Reklamın kombine satış içindeki yüzdesine erişmek amacıyla hem imalatçılar, hem de perakende satıcıları için reklam-satış yüzdeleri de eklenmiştir.

4. Sonuç olarak ortaya çıkan rakamlar, reklamın birim satış fiyatı içindeki yüzdesinin yerine geçebilmektedir. Bu yüzdeyi kullanarak her bir kalem için satılan birim başına tahmini satış harcaması çıkarılabilir.

5. Fiyatlar doğrudan doğruya, insanların tipik olarak bu ürünleri aldıkları yere gitmek suretiyle elde edilmiştir (örn. sabun, tuvalet malzemeleri ve gıda gibi ürünlerin fiyatları yerel bir Safeway mağazasından alınmış, kot pantolon fiyatları Macy mağazasında kontrol edilmiş, oyuncaklar ve elektronik eşyalar Toys "R" Us ve Best Buy web sitelerinde bulunmuştur).

Açıklama

Özel ürünler için reklam ve pazarlama verileri, şirketler tarafından özel veriler olarak görülmekte ve sıkı bir şekilde korunmaktadır; bu nedenle kamuoyuna açıklanan veriler temelinde ayrı tahminlerin yapılması gerekmektedir.

Başlıca veri sınırlamaları

1. Şirketler, teker teker ürün yelpazeleri için reklamın satış verileri ve ilgili reklam kampanyaları içindeki yüzdesini kamuoyuna açıklamamaktadırlar. Bu nedenle birim fiyat ile ürettikleri ürün için yapılan birim başına reklam maliyetine ulaşmak için, genel olarak reklamların şirketlerin yayınladıkları satışlar içindeki yüzdesini alıyoruz.

2. Perakende satışların içindeki reklam yüzdesi, Ad Age tarafından

98 Tekelci Finans Sermayesi

mağaza türüne göre verilen ortalama değerdir.

3. Her ne kadar fiyatlar güncel fiyatlar (Şubat 2009) olsa da, reklamın satış içindeki yüzdesine ait veriler 2007 yılına aittir. Bu, reklam-satış oranının sabit olduğunun varsayılmasını gerektirmektedir.

4. Genel pazarlama harcamaları içinde reklam harcamaları düşmekte olduğundan, ürün pazarlamasıyla ilişkili maliyetlerin gerçek büyüklüğü burada gösterilememektedir.

Yirmi Birinci Yüzyıl Kapitalizminde Tekel ve Rekabet

Günümüzde çarpıcı bir paradoks siyasal iktisada hayat vermektedir. Bir yanda, yerleşik iktisat ve sol ekonomistlerin büyük bir kısmı çağımızın, şirketler arasındaki ve artık küresel ölçeğe ulaşan, yoğun ve artan rekabet çağı olduğunu söylüyor. Bu, ampirik ya da akademik açıdan doğrulanması gerekmeyen kerameti kendinden menkul bir yaklaşım. Diğer yandan, nereye bakılırsa bakılsın, her sanayi kolunun giderek daha az sayıda şirketin elinde yoğunlaştığı görülüyor. Perakende gibi, daha önceden rekabetçi bir yapıya sahip olan sektörler bugün devasa tekel zincirlerine dönüştü, çok büyük paralar, büyük imparatorlukları yöneten bir avuç mega milyarderin elinde birikiyor, dijital devrimle birlikte ortaya çıkan yeni şirketleri ve yeni sanayi kolları hızla tekel statüsüne ulaşıyor. Kısacası, tekellerin gücü hiç olmadığı kadar arttı.

Bu akademik kaygıdan öte bir şeydir. Kapitalizmin iktisadi açıdan savunusu, kıt kaynakların akılcı bir şekilde dağıtılmasını sağlayan ve gelir dağılımı eşitsizliğini meşrulaştıran, rekabetçi piyasalara dayanır. Kapitalizmin siyaseten savunusu ise şu argümana dayanır; iktisadi güç dağılmış durumdadır ve demokratik devlet sistemini etkileyecek şekilde yoğunlaşması mümkün değildir. Kapitalizmle ilgili bu iki temel iddia, eğer rekabet değil de tekel bir kural halinde ise, yıkılır.

100 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

Hem yerleşik hem de solcu bütün iktisatçılar için, rekabetçi piyasaların var olduğu öngürüsünün kapitalist ekonomilerde büyüme olgusunun değerlendirilmesi noktasında önemli sonuçları vardır. Rekabet şartları altında yatırım, bir kural olarak, tekeli şartları altında olduğundan daha fazla olacaktır. Tekelci ortamda hakim durumdaki şirketler genellikle üretim artış hızını azaltmaya ve üretimi kontrol etmeye çalışırlar böylece yüksek fiyatlar ve kar marjları korunur; tekellerin bunu yapacak ölçüde güçleri olur. Dolayısı ile tekel, diğer bütün şartlar sabit kaldığında, iktisadi durgunluğun ortaya çıkmasına katkıda bulunur. ABD ve dünya ekonomisinin büyük bir kısmı (Asya bölgesinin iktisadi açıdan yükselişi hariç) sürekli bir durgunluk içinde olduğu ve 1930'lardan bu yana eşi görülmemiş bir krizin yaşandığı bir dönemde -ABD şirketlerinin elinde 2 trilyon dolar nakit paranın olduğu- tekellerin gücü konusu doğal olarak yeniden gündeme geliyor.¹

Bu değerlendirme yazısında, günümüz kapitalist ekonomideki rekabet ve tekel durumunu, ampirik, teorik ve tarihsel açılarından ele alıyoruz. Rekabet ve tekeli anlamının ne kadar meşakkatli bir süreç olduğunu “rekabetin muğlaklığını” tahlil ederek açıklıyoruz. Özellikle, iktisatta egemen konumda olan neoliberal akımın, dünya görüşü -teoride- dinsel bir adanmışlıkla rekabetçi piyasalar üzerine kurulu iken, nasıl tekellere alıştığını, razı olduğunu ve en büyük destekçisi olduğunu inceleyeceğiz.

“Tekel” kavramını, tek bir satıcının olduğu piyasa türünden dar bir anlamda kullanmıyoruz. Bu anlamıyla bir tekel yoktur. Bunun yerine, tekel kavramını ekonomi bilimindeki gibi bir sanayi kolundaki fiyat, üretim ve yatırım seviyesini etkileme gücüne sahip -dolayısı ile “tekel gücünü” kullanan-, karlar yüksek olsa bile, sektöre başka şirketlerin girişini engelleyen, firmalar anlamında kullanıyoruz.² Bu şirketler genellikle, az sayıda firmanın üretime egemen olduğu ve malın fiyatını belirleyebildikleri, “oligopol” piyasalarda faaliyet gösterirler. Ancak, bu bile modern şirket-

1) “U.S. Firms Build Up Record Cash Piles,” *Wall Street Journal*, 10 Haziran 2010.

2) Sam Bowles ve Richard Edwards: “Tekel gücü” terimi, hem tek bir şirketin (tam rekabet) hem de az sayıda şirketin (oligopol ya da tekel paylaşımı) durumlarına işaret ettiğini, her iki durumda da eğer bazı şirketler öteki şirketleri piyasanın dışında bırakabiliyorsa, bu durumda tekel gücünün var olduğunu” söyler. Sam Bowles ve Richard Edwards, *Understanding Capitalism* (New York: Harper and Row, 1985), 141.

lerinin gücünü tarif etmekte yetersiz kalır. Paul Sweezy'nin söylediği gibi, "modern gelişmiş kapitalizmde tipik üretim birimi devasa şirketlerdir", bu şirketler belirli sektörlerde egemen olmalarının yanında "(çok sayıda sektörde faaliyet gösteren) konglomerateler (holdingler) ve çokuluslu (bir çok ülkede faaliyet gösteren), şirketlerdir".³

1980'lerin başlarında, ekonomi biliminde ve kapitalist kültürde, on yıl öncesine kadar düşünülmesi bile mümkün olmayan bir düzeyde, piyasa rekabetinin gücüne sorgusuz sualsiz bir inanç hakimdi. Ana akım iktisadi doktrinde tekellerle ilgili herhangi bir endişe yoktu ancak söz konusu yüzyıl içinde tekeller seçkin ve saygın bir yere gelmiştir. *Monthly Review* dergisi editörleri, Sweezy ve Harry Magdoff da dahil olmak üzere, bazı yazarlara göre tekellerin hakimiyeti ve önemi sistemin tekelci kapitalizm olarak tarif edilmesini meşrulaştıracak kadar büyüktü. Ancak Reagan dönemi ile birlikte, iktisadi sistemin tepesinde faaliyet gösteren dev şirketlerin fiyatlar, üretim ve yatırım ve istihdam üzerindeki büyük etkileri sanki sihirli bir el değmişçesine bir anda resmin içinden çıkartılıp atıldı. John Kenneth Galbraith'in 2004 yılında *The Economics of Innocent Fraud* kitabında dediği gibi "bir zamanlar sık sık kullanılan 'tekelci kapitalizm' terimi bir anda ekonomi ve siyasetin lügatından çıkartıldı."⁴ Günümüzün neoliberal ideologları için tek bir konu vardır; devlete karşı piyasa. Ekonomik güç (eşitsizliklerle beraber) konusu artık geçerliliğini kaybetmiştir. Tekel gücü, (tekelci kapitalizmi söylemiyorum bile) diye bir şey yoktur ya da önemsizdir. Solun bazı kesimleri de büyük oranda bu fikri paylaşır.

Aksine, aşağıdaki bölümlerde göstereceğimiz gibi gerçeğe-dayalı sosyal bilimler ya da iktisatta kapitalist ekonomideki tekelleşme eğilimini inkar etmek artık mümkün değildir: *Bu eğilim yirmi birinci yüzyılın başlarında hiç olmadığı kadar güçlüdür*. Daha somut bir şekilde ifade etmek gerekirse; son yirmi beş yılda tanıklık ettiğimiz şey tekelci kapitalizmin, ileri kapitalist ekonomilerin merkezinde yer alan, daha merkezileşmiş ve küreselleşmiş bir tekelci finans kapitalizme doğru evrilmesidir; ki bu iktisadi istikrarsızlıkların ve şu andaki yeni emperyalizmin nedenidir.

Gerçek Dünyadaki Eğilim: Tekelci Gücün Artması

Tekelin cazibesi, bir kapitalist açısından bakıldığında, çok bariz bir

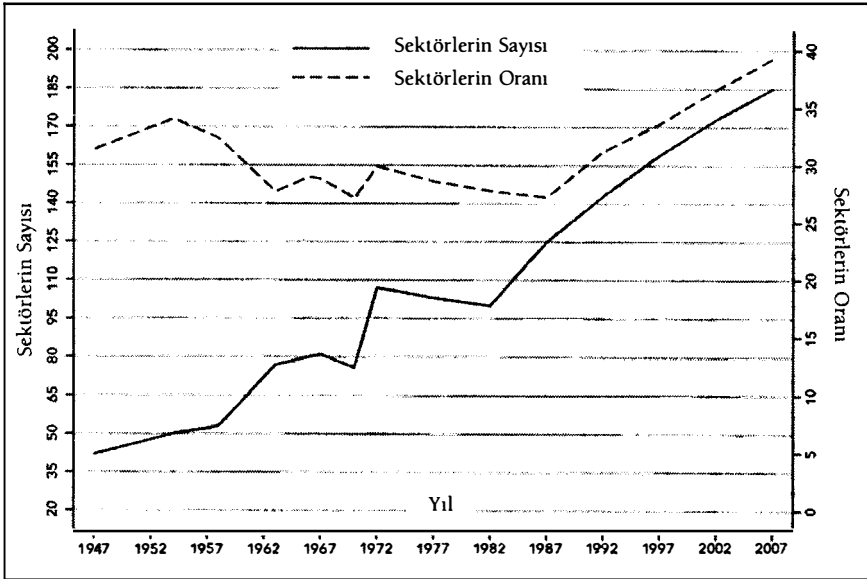
3) Paul M. Sweezy, *Modern Capitalism and Other Essays* (N. Y: Monthly Review Press, 1972), 8.

4) John Kenneth Galbraith, *The Economics of Innocent Fraud* (Boston: H. Mifflin, 2004), 12.

102 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

durumdur; riskleri azaltır ve karı arttırır. Akıllı başında hiç bir işletme sahibi ya da şirket daha fazla rekabet istemez. Rasyonel davranış daima olabildiğince çok tekel gücü elde etmeye çalışmak ve iktisat kitaplarında zikredilen zayıf rekabetçi şirketlerin var olduğu o kabustan olabildiğinde uzak durmaktır. Bir şirket iktisadi yoğunlaşmayı yakalayıp ve tekel gücünü kazandı mı, bu durumu diğer şirketlerin sektöre girmesinin önüne engeller çıkararak korur; bu engeller potansiyel rakiplerin oligopol ya da tekel piyasasına girmesini maliyetli ve riskli hale getirir; bu engeller sayesinde sektöre giriş mutlak olmaktan çıkar ve görece bir hale gelir. Engeller çıkartmak ve bu engelleri korumak herhangi bir şirketin

Şekil 1: En Büyük 4 Şirketin Faaliyette Bulunduğu Sanayilerdeki Nakliye Değerinin En Az Yüzde 50'sini Açıklayan İmalat Sanayi Sayısı ve Oranı, 1947-2002.

Notlar: Nüfus İdaresi; 1947 yılından itibaren her yıl, yeni sektörler (Standart Sanayi Sınıflandırma [SIC] kodları vb) eklemektedir. 1947 yılında 134; 1967 yılında 281 ve 1992 yılına kadar 458 sektör eklenmiştir. 1997 yılı başında; SIC sisteminin yerini, Kuzey Amerika Sanayi Sınıflandırma Sistemi (NAICS) aldı ve bundan sonra sektör sayıları ortalama 472'ye çıktı (1997 ve 2002 yıllarında 473; 2007 yılında da 471).

Kaynak: "Shipments Share of 4, 8, 20, & 50 Largest Companies in each SIC: 1992-1947," Census of Manufactures ve "Economic Census," 1997, 2002, ve 2007, American FactFinder (Birleşik Devletler Nüfus İdaresi, 2011), <http://census.gov/epcd/www/concentration.html>.

tin en temel işidir. William Spegperd *The Economics of Industrial Organization* isimli kitabında şirketlerin, başka firmaların sektöre girmesini engellemek ve tekelci güçlerini korumak için sık sık kullandıkları yirmi iki farklı engelin listesini veriyor.⁵

Bu anlamıyla tekel, rekabetin mantiki bir sonucudur ve ortaya çıkması beklenen bir şeydir. Kapitalizmin DNA'sında vardır. Karl Marx'a göre sermaye tek bir elde toplanarak büyüme eğilimindedir, bunun nedeni ise kısmen, *sermayenin yoğunlaşması* süreci ve daha fazla da *sermayenin merkezileşmesinin* sonucudur ya da sermayenin başka bir sermaye tarafından emilmesidir. Bu mücadele esnasında, Marx'ın dediği gibi "daha büyük kapitalistler" bir kural olarak, "daha küçük kapitalistlere galip gelir... Rekabet, şirketlerin sayısı ile doğrudan orantılı olarak artarken, birbirlerine rakip sermayelerin gücü ile de ters orantılıdır. Daima çok sayıda küçük kapitalistin yıkımı ile sonuçlanır, bu küçük kapitalistlerin sermayelerinin bir kısmı rakiplerinin eline geçer, bir kısmı ise ortadan kaybolur. Bunun yanında, kapitalist üretim sisteminin gelişmesi ile birlikte ortaya tamamı ile yeni bir güç ortaya çıkar: Kredi sistemi". Daha çok büyük şirketin kullanımına sunulan kredi ya da finans, merkezileşme sürecinde, rekabet ile birlikte, sistemin iki ana manivelasından biri haline gelir. Birleşme ve satın almalar yolu ile, kredi sistemi, "göz açıp kapayıncaya kadar hızlı bir şekilde", sermayenin büyük ve merkezi bir şekilde kümelenmesine neden olur. Bu yoğunlaşma ve merkezileşmeye genel olarak iktisadi yoğunlaşma denir.⁶

Peki, eldeki veriler bize, günümüz ekonomisinden tekel ve rekabetin durumu hakkında, yirminci yüzyılın yarısından bugüne kadarki eğilimler ile ilgili neler söylüyor? Yukarıdaki Şekil-1, imalat sektöründe (örneğin otomotiv), dört şirketin yoğunlaşma oranının yüzde 50 ya da da-

5) Yirmi iki engel şudur: (1) Sermaye gereksinimi, (2) ölçek ekonomisi, (3) mutlak maliyet avantajı, (4) ürün farklılaşması, (5) sabit masraflar, (6) araştırma geliştirme faaliyetlerinin yoğunluğu, (7) varlıkların özgüllüğü, (8) dikey entegrasyon, (9) dev holdinglere göre farklılaştırma, (10) karmaşık sistemler içinde maliyetlerin değiştirilmesi, (11) belirli riskler ve belirsizlikler, (12) bilgi asimetrisi (13) hükümet tarafından belirlenen formel engeller, (14) piyasada faaliyet gösteren şirketlerin aldığı önleyici tedbirler, (15) aşırı kapasite, (16) reklamlar da dahil olmak üzere satış maliyetleri, (17) piyasa segmentasyonu. (18) patentler, (19) stratejik kaynaklar üzerindeki kontroller, (20) rakiplerin maliyetini arttıran hamleler, (21) yüksek ürün farklılaştırması ve (22) rekabet kışkırtıcıları ile ilgili gizlilik. William G. Shepherd, *The Economics of Industrial Organization* (Prospect Heights, Illinois: Waveland Press, 1997), 210.

6) Karl Marx, *Capital*, Cilt. 1 (London: Penguin, 1976), 777-80.

104 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

Tablo 1: Seçilmiş Perakende Sektörlerinde Yer Alan Dört Büyük Firmanın Satış Oranı

Sektör (NAICS Kod)	1992	1997	2002	2007
Yiyecek ve İçecek Mağazaları (445)	15.4	18.3	28.2	27.7
Sağlık ve Kişisel Bakım Ürünleri Mağazaları (446)	24.7	39.1	45.7	54.4
Genel Satış Mağazaları (452)	47.3	55.9	65.6	73.2
Süpermarketler (44511)	18.0	20.8	32.5	32.0
Kitapçılar (451211)	41.3	54.1	65.6	71.0
Bilgisayar ve Yazılım Mağazaları (443120)	26.2	34.9	52.5	73.1

Notlar: NAICS sistemine geçiş; 1992 yılının daha sonraki yıllarla kesinlikle karşılaştırılmayacağı anlamına gelir (Bakınız Şekil 1). Öte yandan, yukarıdaki sektörler; Birleşik Devletler Nüfus İdaresi'nin sağladığı "NAICS Dizini" kullanılarak eşleştirildi.

Kaynak: "Economic Census," 1992, 1997, 2002, ve 2007, American FactFinder (Birleşik Devletler Nüfus İdaresi, 2011).

ha fazla olduğunu ve bu oranın 1980'lerden bu yana ciddi oranda arttığını gösteriyor. İmalat sektöründe giderek daha çok sayıda sanayi kolu, ciddi oranda bir tekel karakterine sahip, oligopol ya da yarı-tekel özelliği kazanıyor. Bu trend hızlanıyor.

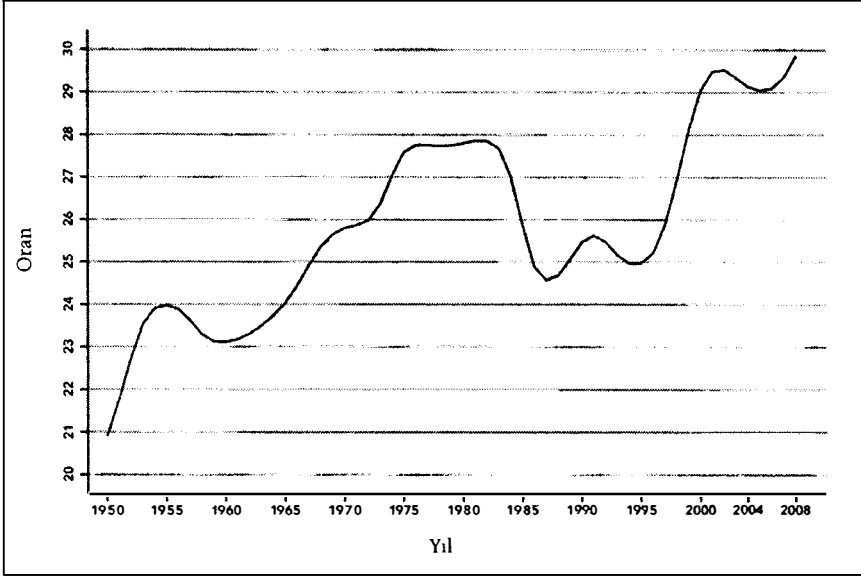
Yoğunlaşma, imalatın yanın da, ekonominin diğer sektörlerinde de artıyor, mesela perakende, ulaştırma, enformasyon ve finans. 1995'de en büyük altı bankanın (bazılarının o dönemdeki isimleri farklıydı- JP Morgan Chase, Bank of America, Citigroup, Wells Fargo, Goldman Sachs ve Morgan Stanley) varlıklarının toplamı ABD milli gelirinin yüzde 17'sine tekabül ediyordu. 2006 yılı sonu itibari ile bu oran yüzde 55'e ve 2010'un üçüncü çeyreği itibari ile de yüzde 64'e çıktı.⁷

Perakende sektöründe, en büyük elli şirketin toplam satışları içindeki payı 1992'de yüzde 22,4 iken, 2007'de yüzde 33,3'e yükseldi. Perakende sektöründe yoğunlaşma olgusunun en çarpıcı örneği, Joel Magnuson'un *Mindful Economics* (2008) başlıklı kitabında "monopsoni kapitalizm" olarak adlandırdığı şeyi temsil eden, Wal-Mart'tır. Wal-Mart üretim ve fiyatları kontrol etmek için "tek alıcı" olmaktan kaynaklanan gücünü kullanır (dolayısı ile monopsoni, tekel -monopol- yani "tek satıcı"dan farklıdır).⁸ Perakende sektöründeki yoğunlaşma trendi Tablo-

7) Simon Johnson, "The Bill Daley Problem," *The Huffington Post*, 11 Ocak, 2011.

8) Joel Magnuson, *Mindful Economics* (New York: Seven Stories Press, 2008), 283-87; Barry C. Lynn, *Cornered: The New Monopoly Capitalism and the Economics of Destruction* (Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons, 2010), 42-52. Monopsoni durumunda, tekelci fiyatlandırma konusunda bkz Josef Steindl, *Economic Papers, 1941-88* (New York: St. Martin's Press, 1990), 309-10.

Şekil 2: Birleşik Devletler'deki İlk 200 Şirket Gelirinin Toplam İşletme Geliri İçindeki Payı, Birleşik Devletler Ekonomisi, 1950-2008

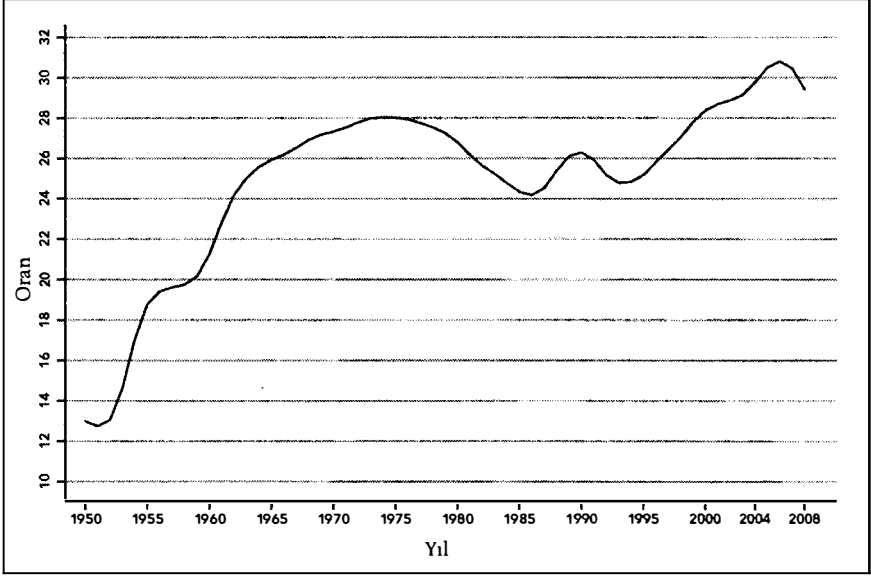
Notlar: "Toplam Gelirler" (COMPUSTAT) ile "Toplam İhracat Gelirleri" (SOI) aynı şeydir. COMPUSTAT veri kümesi; sadece holding düzeyinde veri içerdiğinden, Birleşik Devletler'de kurulmalarının oluşturduğu tüm yabancı şirketler dışarıda bırakıldı. Bu Şekil'de; Şekil 3, 4 ve 5'teki gibi, robust linear smoother, bu nedenle yaklaşık beş yıllık ortalama hat olarak kullanıldı. COMPUSTAT verisi, Wharton Araştırma Veri Hizmetleri'den (Wharton Research Data Services, WRDS) ele edilmiştir. WRDS, bu çalışma hazırlanırken kullanılmıştır. Bu hizmet ve bunlarla bağlantılı veriler; geçerli fikri mülkiyet haklarından ve WRDS ve/veya üçüncü şahıs tedarikçilerin ticari sırlarından oluşmaktadır.

Kaynak: En büyük 200 şirket verileri (notlara bakınız) COMPUSTAT'tan elde edildi, "Fundamentals Annual: North America" (Erişim tarihi, 15 Şubat 2011). Toplam gelirler; "Corporate Income Tax Returns" (Hat maddesi "Toplam İhracat Gelirleri"), Statistics of Income (Washington, DC: İç Gelirler Servisi, 1950-2008).

1'de görülebilir. Tablo-1, perakende piyasasındaki altı ana sektör ve sanayi kolunda, dört şirketin yoğunlaşma oranının, 1992-2007 arasındaki onbeş yıllık süre içinde nasıl arttığını gösteriyor. En çarpıcı artış, büyük perakende mağaza sektöründe (Wal-Mart'ın sembolize ettiği); dört firmaya yığılma oranı 1992'da yüzde 47.3'ten 2007'de yüzde 73.2'ye yükseliyor ve enformasyon ürünleri sektöründe görülüyor; kitapçılar

106 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

Şekil 3: Birleşik Devletler'deki İlk 200 Şirketin Gayrisafi Kar Oranlarının, Birleşik Devletler Ekonomisinin Toplam Gayrisafi Karları İçindeki Oranı 1950-2008

Notlar: Toplam brüt kar, "satılan malın maliyeti" (ya da önceki yıl için "satış ve operasyon maliyeti") "işletme gelirleri"nden çıkarılarak hesaplanmıştır. Bu COMPUSTAT veritabanında kullanılan tanım gereğidir. İşletme gelirleri; iade mal ve hizmetlerin maliyeti düşüren bir firmanın brüt faaliyet gelirleri olarak tanımlanır. Genellikle bu, yatırım ve arazi gelir dışındaki tüm kurumsal gelirleri içerir. Yine Şekil 2'deki notlara bakınız.

Kaynak: Bakınız Şekil 2. Toplam brüt kâr (hesaplamalar için notlara bakın); "Corporate Income Tax Returns," Statistics of Income, (Washington, DC: İç Gelirler Servisi, değişik yıllar) raporunan alındı.

segmentinde dört firmaya yığılma oranı 1992'de yüzde 41.3'den 2007'de yüzde 71'e çıkıyor; bilgisayar ve yazılım mağazalarında ise dört firmaya yığılma oranı 1992'de yüzde 26,2'den 2007'de yüzde 73,1'e yükseliyor.

Her bir sektördeki yoğunlaşma oranı önemlidir ancak bugün itibari ile, dev şirketlerin sahip oldukları tekel gücünün tam anlamı ile kavranmasında, geçmişe kıyasla çok fazla bir şey ifade etmez; çünkü, devasa boyuttaki bir şirket sadece tek bir sektörde değil ama holding yapısı içinde (conglomerate) çok sayıda sektörde faaliyet gösterir. İktisadi

yoğunlaşmanın gösterdiği eğilimi anlamanın en iyi yolu, devasa şirketlerin sahip olduğu çoklu-endüstri yapısını göz önüne alan, toplam yoğunlaşmayı ölçen değerlere bakmaktır; örneğin en büyük iki yüz şirketin geri kalan bütün şirketlere kıyasla ekonomi içindeki payları.⁹

En büyük iki yüz şirkete baktığımızda; 2000 yılında ABD'de 5,5 milyon şirket, 2 milyon ortaklık, 17,7 milyon şahsa ait tarım dışı işletme ve 1.8 milyon şahsa ait tarımsal işletme vardı.¹⁰ Şekil-2, 1950'den bu yana en büyük iki yüz Amerikan şirketinin gelirinin şirketlerin toplam gelirlerine yüzde olarak oranını veriyor. Bu tablodan en büyük iki yüz şirketin gelirinin, toplam gelir içindeki payının 1950'de yüzde 21'den 2008'de yaklaşık yüzde 30'a çıktığını görüyoruz.¹¹

Dev şirketlerin, daha küçük rakiplerine kıyasla daha çok kar elde edebilme kapasitesi, bu mega şirketlerin uyguladıkları tekel gücünün boyutunu ortaya koyan ana göstergedir. Yukarıdaki Şekil-3, 1950 ile 2008 arasında en büyük iki yüz Amerikan şirketinin toplam brüt karlarının, bütün şirketlerin kârlarına yüzde olarak oranını gösteriyor; söz konusu dönemde en büyük iki yüz şirketin brüt kârının toplam kârlara oranı 1950'de yüzde 13'den 2007'de yüzde 30'un üzerine çıkmıştır.

2008'de kısa bir süreliğine en büyük iki yüz şirketin kârları bir miktar azaldı, bu en önce büyük şirketleri, ardından da ekonominin geri kalanını vuran Büyük Finansal Kriz'in etkilerini yansıtıyordu. Eldeki veriler 2008'e kadar geliyor ancak, 2009 ve 2010'da şirketlerin karlarının toparlandığı, şirketlerin kayıplarını telafi ettiği hatta daha fazlasını kazandıkları da gerçektir. En büyük beş yüz şirkete istinaden *Fortune* dergisi (15 Nisan 2010), bu şirketlerin gelirlerinin 2009'da yüzde 335 arttığını yazıyordu. Bu, *Fortune* 500 verilerine göre son elli altı yıldaki en büyük ikinci en yüksek artışı. 2009'da satıştan elde edilen gelirler dört katından daha fazla arttı. *Fortune* dergisinin yazdığı gibi "Dolayısı

9) Eric A. Schutz, *Markets and Power* (Armonk, New York: M.E. Sharpe, 2001), 80-81.

10) Lawrence J. White, "Aggregate Concentration in the Global Economy: Issues and Evidence," Stern School of Business, New York University, *Economic Working Papers*, EC-03-13 (2003), 3-4, <http://archive.nyu.edu>.

11) Bugünün dev şirketleri maksimum satış ve maksimum kar gibi iki katmanlı ve birbirine bağlı bir strateji takip ediyor, maksimum satış ve maksimum kar uzun vadede birbirine yakınsar çünkü daha büyük bir piyasa payı daha yüksek tekel karı elde edilmesini sağlar. Bkz. Peter Kenyon, "Pricing," içinde Alfred S. Eichner, ed., *A Guide to Post-Keynesian Economics* (White Plains, New York: M.E. Sharpe, 1979), 37-38.

108 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

ile, en büyük 500 şirketin karları, ekonominin genelinde normale bile yaklaşamayan zayıf bir toparlanmaya karşın, beş yıl boyunca aşırı noktalarda dolandıktan sonra -2006 ve 2007'deki balonlar ve 2008'deki çöküş- normal seviyelere geri döndü". Hiç şüphe yok ki, dev şirketlerin yaşadığı bu toparlanmanın sahip oldukları tekel gücü ile bir alakası vardı, bu güç onların krizin faturasını çalışanlara, işsizlere ve daha küçük şirketlere ödetmesine imkan veriyordu.¹²

Yeni Bir Rekabet Dalgası mı?

ABD ekonomisi ile ilgili sunduğumuz veriler bugünün yoğunlaşmasının her zamankinden daha yoğun olduğunu, son yirmi yılda da hızlı bir şekilde arttığını gösteriyor. Peki bu durumun varlığı neden teslim edilmiyor; hatta sık sık inkar ediliyor? Neden siyasi yelpazenin her ucunda yer alanlar, son yetmişbeş yılda ekonomide rekabetin yeniden canlandığını söylüyor? Konu hakkında fazla bilgisi olmayanlar için söyleyelim; son otuz yılda dünya ekonomisinde büyük değişimler ve çalkantılar yaşandı. Ekonomide yeni bir rekabet ortamı yaratıyormuş gibi görünen, teke tek ya da birbiri ile ilintili, dört büyük eğilim ortaya çıkarken, aynı zamanda da bu eğilimler büyük bir yoğunlaşmaya neden oldu: 1- iktisadi durgunluk, 2- çokuluslu şirketler arasında küresel düzeyde rekabetin artması, 3- finansallaşma ve 4- yeni teknolojik gelişmeler.

1970'lerden başlayarak, kapitalist ekonomide büyüme oranlarının düşmesi, tekel ve rekabet ile ilgili algıları büyük oranda değiştirdi. Şirketlerin tekelci eğilimlere sahip olması, yerleşik iktisadi doktrinde krizlerin kaynağı olarak görülmezken, İkinci Dünya Savaşı sonrası büyük sermaye ve büyük sendikalar arasındaki uzlaşma, özellikle de imalat sanayinde, genellikle 1970'lerde yaşanan stagflasyon krizinin sebebi olarak gösteriliyordu. Hakim sermaye çevreleri eskiden kurulmuş ilişkilerin zincirlerinden kurtulduklarını söylüyorlardı. Piyasa baskısı altında şirketlerin daha esnek ve daha sert bir rekabet ortamı yaratacak şekilde yeniden yapılanması, ekonominin yeniden canlanması açısından önemli bir unsur olarak görülüyordu. Bunun sonucu ise, büyük oranda herkes tarafından kabul edildiği üzere, çok daha rekabetçi bir küresel kapitalizmin doğması oldu.

Kapitalizmin tekelci evresinde ortaya çıkan dev şirketler, küresel eko-

12) "Fortune 500: Profits Bounce Back," *Fortune*, 15 Nisan, 2010, CNNMoney.com.

nomi genelinde faaliyet gösteriyordu; bu şirketler birbirleri ile, başarılı ya da başarısız bir şekilde, hem iç piyasada hem de küresel ekonomide karşı karşıya geliyordu. Sonuç olarak dev şirketlerin karşı karşıya kaldığı doğrudan rekabet baskısı arttı. Bu durumun yarattığı olumsuz durumların en iyi örneği, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya ekonomisinde ABD'nin kurduğu hegemonyanın nimetlerinden faydalanan, Amerikan şirketleridir. Çokuluslu şirketler, kâr marjlarını arttırmanın bir yolu olarak dünya çapında dış kaynak kullanımını ve satışları arttırmayı teşvik ettiler, böylece üretim ve kar açısından iç piyasaya daha az bağımlı hale geldiler. Ulusal perspektiften bakıldığında, bu durum rekabetin büyük oranda artması gibi görünüyordu; aslında, uluslararası düzlemde, sadece daha genellik kazanmış bir yoğunlaşma ve sermayenin merkezileşmesini yaratıyordu.

Amerikan otomotiv sanayi bu sürecin kendisini en görünür kıldığı alandı. İktisadi gücün yoğunlaşmasının sembolü olan Detroit'in üç büyük otomotiv şirketi, Amerikan piyasasından dikkate değer ölçüde bir pay kapan, Japon ve Alman şirketlerinden gelen rekabetin baskısı altında 1970'lerde hissedilir derece zayıflamışlardır. David Harvey'in de işaret ettiği gibi "Baran ve Sweezy'nin 'tekelci kapitalizm' olarak tanımladıkları, 1960'lardaki oligopol şartlarının bir örneği olarak kabul edilen, Detroitli otomobil üreticileri bile kendilerini yabancı ithal, özellikle de Japon ürünlerinin tehdidi ile karşı karşıya buldular. Bu yüzden, kapitalistler o çok arzuladıkları tekel gücünü elde etmek ve onu korumanın yollarını bulmak zorunda kaldılar. Bu yolda attıkları iki önemli adım finansal güç, ölçek ekonomileri ve piyasadaki konumları yolu ile hakimiyet kurmanın yollarını arayan sermayenin büyük oranda merkezileşmesi ve patent hakları, lisans kanunları ve fikri mülkiyet hakları üzerinden teknolojik avantajları korumak oldu".¹³

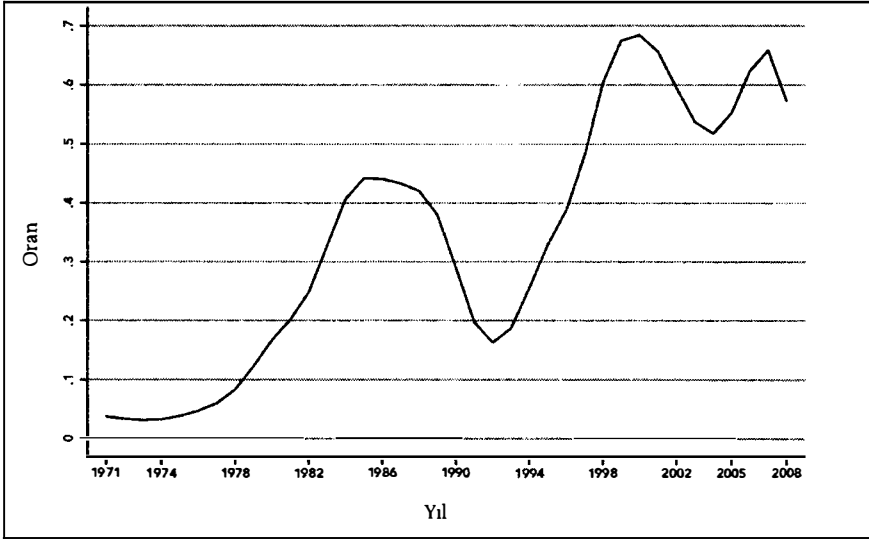
Büyük sanayi şirketlerinin rekabet şartlarını etkileyen tarihsel önemdeki en büyük değişikliklerden bir tanesi, sistemin itici gücü olarak finansın yeniden ortaya çıkması oldu ve bu dönemde gücün merkezi şirketlerinden finans piyasalarına doğru kaydı.¹⁴ Işık hızı ile para sermayeyi oradan oraya hareket ettiren, finansal sermaye, giderek hakim duru-

13) David Harvey, *The New Imperialism* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 97-98.

14) Paul M. Sweezy, "The Triumph of Financial Capital," *Monthly Review* 46, no. 2 (Haziran 1994): 1-11.

110 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

Şekil 4: İlk 500 Global Şirketin Net Değer Kazanımının Dünya Geliri (GSYİH) İçindeki Oranı (Birleşik Devletler ve Kanada'daki Operasyonlarla), 1971-2008

Notlar: COMPUSTAT Kuzey Amerika veri kümesi, teknik olarak bütün küresel şirketleri kapsamaz, sadece Amerika ve Kanada'dakileri kaydetmek için gereklidir. Bu nedenle, toplam gelirlerin yanı sıra satın alma değeri (Şekil 5), birazcık düşürülmüştür. 2009 yılında Amerika'da faaliyet gösteren en büyük 500 küresel şirketler için gelirler 18 trilyona ulaşmıştı; Fortuna'nın, Kuzey Amerika içinde ve dışında faaliyet gösteren en büyük şirketlerinin de dahil olduğu "Global 500" şirketiyle karşılaştırıldığında 23 trilyon toplam gelir elde edilir (Şekil 5; iki diziyi gelirler üzerinden karşılaştırır). COMPUSTAT dizisi, uzunluğu ve ölçümlerin tutarlılığı açısından eşsizdir, bu da raporu burada kullanmamızın nedenidir.

Kaynak: Bakınız Şekil 2; "World Development Indicators," Dünya Bankası, <http://databank.worldbank.org>.

ma geldi, bu sanayi sermayesinin büyük oranda kendi kendini finanse ettiği ve finansal sermayeden bağımsız olduğu 1950'ler ve 1960'lardakinin tam zıddı bir durumdu. Spekülatif sermayenin yeni çağında, Thomas Friedman'ın "elektronik sürü" olarak adlandırdığı ve hiç kimsenin üzerinde bir kontrole sahip olamadığı şeyin yön verdiği, küresel rekabetin daha ileri ve saf bir halinin ortaya çıkmış olduğu genel olarak kabul ediliyordu.¹⁵ İstikrarlı bir yapıya sahip şirketlerin var olduğu eski sistemin dönemi bitiyor ve uzman olmayan gözlere ise bu durum sonu

15) Thomas Friedman, *The Lexus and the Olive Tree* (New York: Random House, 2000), 13.

gelmez bir rekabet karmaşası gibi görünüyordu; tam bir *terra incognita* (bilinmeyen topraklar, bilinmeyen bir alan, ç.n)

Teknolojik değişim dev şirketlerin rolü ile ilgili algıları da değiştirdi. Dijital devrim ve internet ile bağlantılı yeni teknolojiler yeni sanayilerin ve dev şirketlerin doğmasına neden olurken, IBM gibi eski güçlü şirketlerin konumları sallandı ama çok ender olarak yıkıcı darbeyi aldılar. John Kenneth Galbraith'ın *The New Industrial State* (*Yeni Sanayi Devleti*) kitabında tasvir ettiği bir avuç şirketin kendi "planlama sistemine" göre piyasayı yönettikleri dünya işlemez durumdaydı.¹⁶

Tüm bu gelişmelerin ekonomide daha yoğun bir rekabetin ortaya çıkmasına neden olacağı ve dolayısı ile de tekelleşme yönünde bir eğilimin doğabileceği yollu yaklaşımla çeliştiği düşünülüyor. Ne var ki, durum biraz farklı. Bu ihtilafların çoğunun nedeni giderek merkezi bir yapı kazanan, her biri elindeki görece tekel gücünü korumaya ya da arttırmaya çalışan, küresel şirketler. Küresel bir niteliği sahip bu türden oligopolcü rekabetin sebebi, Harvey'in dediği gibi, ekonomide kullanıldığı dar anlamı ile rekabetin teşvik edilmesinden daha çok "çok arzu edilen tekel gücünün" yaratılması ve korunması ile ilgili bir mevzudur. Yirminci yüzyılın tekelci kapitalizmi, ondokuzuncu yüzyılın ilk başlarındaki o rekabet ortamına geri dönmüyor, yirmi birinci yüzyılın küreselleşmiş ve finansallaşmış tekelci kapitalizm aşamasına doğru evriliyor. Büyüyen finans sektörü çalkantılara ve istikrarsızlığa neden oluyor ama aynı zamanda da her türden şirket birleşmeleri ve satın almalarını hızlandırıyor. Neticede, finans bir tekel gücü haline geldi -ki hep öyledir. 1999 yılında şirket satın alma ve birleşmelerinin tutarı 3,4 trilyon dolara ulaştı; bu, o dönemde ABD'deki sanayi sermayesinin (binalar, fabrikalar, makinalar ve teçhizatlar) toplam değerinin yüzde 34'üne karşılık geliyordu.¹⁷ 2007'de, yani Büyük Finansal Kriz'den hemen önce, dünyadaki şirket birleşmeleri ve satın almalarının toplam tutarı, 2006'ya göre yüzde 21 artarak, 4,38 trilyon dolara ulaştı.⁽¹⁸⁾ Bu sürecin uzun vadede yaratacağı sonuç, sermayenin dünya ölçeğindeki yoğunlaşma ve merke-

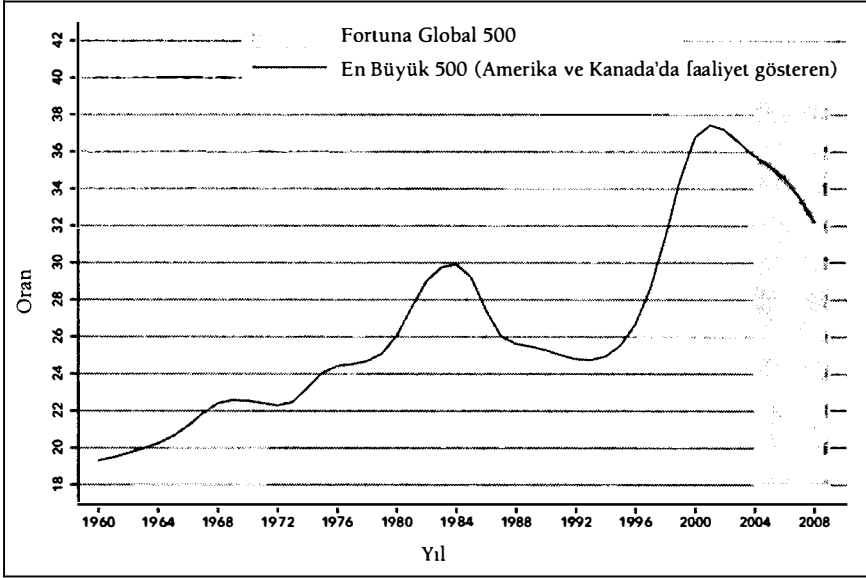
16) John Kenneth Galbraith, *The New Industrial State* (New York: New American Library, 1967); James K. Galbraith, *The Predator State* (New York: Free Press, 2008), 115-25.

17) Richard B. Du Boff ve Edward S. Herman, "Mergers, Concentration, and the Erosion of Democracy," *Monthly Review* 53, no. 1 (Mayıs 2001): 14-29.

18) "M&A Deals Hit Record \$1.57 Trillion in 2007," *New York Times*, 21 Aralık, 2007.

112 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

Şekil 5: İlk 500 Global Şirketin Toplam Gelirinin Dünya Geliri (GSYİH) İçindeki Oranı, 1960-2009

Kaynak: Bakınız Şekil 4 kaynak ve notlar. "Fortune Global 500," Fortune, 2005–2010 (veri bir önceki mali yıl için geçerlidir).

zileşmesinin hızlanmasıdır.

Şekil-4, en büyük beş yüz küresel şirketin (ABD ve Kanada'da faaliyet gösteren) satın alma işlemlerinin net değerinin dünya gelirine oranını yüzde olarak gösteriyor. Grafikteki yukarı yönlü, 1990'lardan bu yana daha da belirgin hale gelen, hareket söz konusu bu dev çokuluslu şirketlerin satın alma işlemlerinin sermayeyi, dünya gelirindeki artıştan daha yüksek bir hızda merkezileştirdiğini gösteriyor. Gerçekten de, grafiğin de işaret ettiği gibi, en büyük beşyüz şirketin (ABD ve Kanada'da faaliyet gösteren) dünya çagındaki şirket satın alma faaliyetlerinin net değeri, dünya gelirininin yüzdesine oranı olarak, 1970'lerin başlarından 2008'e kadar on kat arttı.

Yukarıda bahsedilen dört faktörün ortaya çıkmasına neden olduğu yeni rekabet ortamını ve bu rekabet ortamının sebep olduklarını değerlendirmek için otomotiv sektörü örneğine yeniden bakalım. 1970 ve 80'lerdeki kargaşa durulduktan sonra artık geride milli otomotiv sana-

yileri kalmamış bunun yerine otomobil üretiminde ortaya, beş çokuluslu şirketin -sürecin başında her biri ülke ekonomileri açısından önemli bir rol oynayan- dünyadaki motorlu taşıtların yaklaşık yarısını, en büyük on otomotiv şirketinin ise dünyadaki üretimin yüzde 70'inin gerçekleştirdiği, küresel bir oligopol çıkmıştı. Bunun ardından güç yeniden dağıtıldı; en büyük yirmibeşinci otomotiv şirketi bugün dünyadaki otomotiv üretiminin yüzde birinin yarısını, ellinci en büyük şirket ise yüzde birin onda birini üretiyor.¹⁹ Bu durumun mantığı, geri kalan firmalar arasında yeni bir şirket birleşmeleri ve satın almaları dalgasının varlığına işaret ediyor. Bankalar ellinci en büyük şirkete, bu şirketin en büyük beş şirketin oynadığı lige yükselmesi için 50 milyar dolarlık bir çek yazmak için sıraya girmiyor. Sektöre yeni girenlerin, küresel otomobil üretimine hakim olan bir elin parmağı kadar şirkete meydan okuma şansı hemen hemen hiç yok.

Şekil-5'in gösterdiği üzere, dünyanın en büyük beşyüz şirketinin (ABD ve Kanada'da faaliyet gösteren) yıllık toplam gelirleri 1950'lerden bu yana artıyor. 2006'da, yani Büyük Finansal Kriz patlak vermeden hemen önce, bu şirketlerin dünya çapındaki faaliyetlerinden elde ettikleri gelir dünya gelirinin yaklaşık yüzde 35'i kadardı, krizin patlak vermesinden sonra azaldı. Son altı yıldır, *Fortune* dergisi "Global 500" adı altında dünyanın en büyük beşyüz şirketinin sıralamasını veriyor (bu listeye COMPUSTAT'ın daha uzun bir süreyi kapsayan zaman serilerinde olduğu gibi sadece ABD ve Kanada'da faaliyet gösteren küresel şirketler değil, dünya genelinde faaliyet gösteren en büyük beşyüz şirket dahil). Söz konusu bu listeye göre Global 500 şirketlerinin gelirleri dünya GSMH'nın yüzde 40'ına tekabül ediyor (2008'de yaklaşık yüzde 39'a geriledi). Her iki seride verilen yüzde oranları oldukça dikkat çekicidir. Eğer bir şirkette en büyük beşyüz hissedarı şirketin hisselerinin yüzde 35-40'ına sahip olsaydı, bu insanların şirketin faaliyetlerini kontrolleri altına aldığı düşünülürdü. Bu benzetme tam olmasa da, hiç şüphe yok ki bu türden dev şirketlerin dünya ekonomisi üzerindeki kontrolleri giderek artıyor, bu da kapitalizmin, dünya nüfusunun ve gezegenin geleceğine dair önemli sonuçlar yaratıyor.

2009'da, en büyük küresel yirmibeş şirket sıralaması şöyleydi: Wal-

19) World Motor Vehicle Production, 2009, Mükerrer hesaplanmayan OICA muhabir anketi . <http://oica.net/wp-content/uploads/ranking-2009.pdf>.

114 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

Mart Stores, Royal Dutch Shell, Exxon Mobil, BP, Toyota Motor, AXA, Chevron, ING Group, General Electric, Total, Bank of America, Volkswagen, ConocoPhillips, BNP Paribas, Assicurazioni Generali, Allianz, AT&T, Carrefour, Ford Motor, ENI, JPMorgan Chase, Hewlett-Packard, E.ON, Berkshire Hathaway ve GDF Suez.²⁰ Bu türden şirketler dünyayı sarıyor. Samir Amin bu durumu “genelleşmiş, finansallaşmış ve küreselleşmiş olipogol geç kapitalizmi” olarak adlandırıyor. Dev küresel şirketlerin ellerindeki orantısız gücü, insanlar, ülkeler ve daha küçük şirketlere dayattıkları, tekelci rantlarını arttırmak için kullandıklarına hiç şüphe yok.²¹ Bu yeni rekabet dalgası hakkında bu kadar konuşmak yeter.

Rekabetin Muğlaklığı

Bize göre, ekonomideki tekelci yapının ulaştığı aşama konusunda devam eden kafa karışıklığının nedeni “rekabetin muğlaklığı” olarak adlandırdığımız durumdur. Bu, iktisatta ve iş aleminde dahil, gündelik dilde kullanılan rekabet kavramının karşısı bir anlam taşır. Bu durumu en iyi Milton Friedman, ilk basımı 1962 yılında yapılan *Capitalism and Freedom* başlıklı muhafazkar klasik kitabında açıklıyor. Friedman şöyle diyor;

İki çok farklı anlamı vardır. Sıradan söylem içinde rekabet, bir kişinin rakibini alt etmeye çalıştığı kişisel bir yarışma anlamına gelir. Ekonomi dünyasında, rekabet neredeyse tamamıyla zıt bir anlama gelir. Rekabetçi piyasa ortamında kişisel bir yarışma söz konusu değildir. Şahsi bir pazarlık yoktur. Buğday yetiştirici bir çiftçi serbet bir piyasada, aslında rakibi olan komşusu ile bir yarışma içinde olduğu ya da onun kendisini tehdit ettiği duygusuna kapılmaz. Katılımcılardan hiç biri, diğer katılımcıların mal ya da işe sahip olabilmelerinin koşullarını belirleyemez. Hepsi fiyatı, piyasadaki verileri alır ve hiç kimsenin kendi başına fiyat üzerinde, ihmal edilebilir bir düzeyin dışında, etkisi yoktur, ancak bütün katılımcılar hep birlikte, ayrı ayrı eylemlerinin toplamda-

20) “Global 500 2010,” money.cnn.com (Erişim Şubat 20, 2011). 2009 mali yılına dair veriler. Japan Post Holdings, Sinopec, State Grid ve China Petroleum şirketleri özel değil kamu şirketleri olduğu için en büyük yirmi şirkete dahil edilmemiştir.

21) Samir Amin, *The Law of Worldwide Value* (NY: Monthly Review Press, 2010), 110-11, 118.

22) Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (University of Chicago Press, 2002), 119-20.

ki etkisi ile fiatları belirler.²²

Bir başka deyişle rekabet, çok sayıda ve küçük ölçekte şirketin varlığı yüzünden, ortalama bir işletmenin -hepsi de piyasa tarafından belirlenen- fiyat, çıktı, yatırım üzerinde önemli bir kontrol gücüne sahip olmadığı ve her bir şirketin, rakipleri ile rekabet içermeyen bir ilişkiye girdiği durumlarda vardır. Tek bir şirket, hem kendisinin hem de diğer şirketlerin karşı karşıya kaldığı temel rekabet unsurlarını etkileyecek, müdahale etme gücüne sahip değildir. Her bir şirketin kaderi büyük oranda, şirketin kontrolünün dışındaki piyasa güçleri tarafından belirlenir. Neoklasik iktisatta tam ve saf rekabet kavramları çok katı ve kesin bir şekilde tanımlanır ama bütün ekonomi ekollerinde rebate dair genel yaklaşım ortaktır. İktisatta rekabetin temel anlamı budur.

Ancak, Friedman'ın da altını çizdiği gibi, yukarıda verilen rekabetle ilgili ekonomi tanımları, kavramın genel anlamda kullanılışı ile çelişir ve şirketlerle ilgili analizlerde oligopol şirketler arasındaki yarışmaya gönderme yapar. Şirketler göz önüne alındığında yarışma, der Friedman, bir şirketin rakiplerinin belirsiz olması ile ilişkilendirilen iktisatta kullanılan anlamının "tam zıddıdır".

Rekabetin tam tersi olan durumda, yani tekel durumunda da, aynı sorunlar ortaya çıkar. Friedman'ın dediği gibi "Tekel, belirli bir kişi ya da şirketin, belirli bir ürün ya da hizmet üzerinde diğer kişilerin bu ürün ya da hizmeti elde etmesinin koşullarını belirleyebileceği bir kontrole sahip olduğu durumlarda ortaya çıkar. Bazı yönlerden tekel, sıradan rekabet kavramına yaklaşır, çünkü kişiler arasında yarışma unsurunu barındırır (italikler eklendi).²³ İktisadi terimler açısından, Friedman bize, tekelin şirketlerin "önemli" oranda bir tekel gücüne sahip oldukları, faaliyet gösterdikleri piyasalarda fiyat, üretim, yatırım miktarı ve diğer faktörleri etkileyebilme kapasitesinde oldukları ve dolayısı ile de tekel

23) Friedman, *Capitalism and Freedom*, 120. Friedman'ın tekel ve rekabet tanımlarına benzer tanımlar Ulusal Kaynaklar Komitesi'nin, Gardiner Means başkanlığında yaptığı *The Structure of the American Economy* (ABD Ekonomisinin Yapısı, 1939) çalışmasında görülebilir. Bu çalışmada "tekel" kavramının "tek bir üreticinin ya da az sayıda üreticilerin fiyatları kontrol edebildiği ve birbirleri ile anlaşmalı olarak hareket eden bir grup üretiminin tekel karı elde edebildiği durumlar için kullanılabileceği aksine eğer fiyat kontrolü yolu ile tekel karı elde edebilmeye imkan vermeyecek bir durumun ise tam rekabet olduğu " ifade ediliyor. Means'e göre tekel; ABD ekonomisinin bütün önemli sektörlerine nüfuz etmiş bir durumdur. Gardiner C. Means, ed., *The Structure of the American Economy*, Part 1 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1939), 139.

116 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

karı elde ettikleri durumda ortaya çıktığını söylüyor. Bu şirketler büyük ihtimalle de diğer şirketlerle *yarışmacı* türden bir oligopolistik içindedir. Bunun sonucu olarak da, ironik bir biçimde tekel kavramı, Friedman'ın altını çizdiği gibi "sıradan rekabet kavramına yaklaşır".

Friedman'ın rekabet ve tekel tanımlarında apaçık ortaya konulan rekabetin muğlaklığı durumu, bugünün dev şirketlerinin denklemin tekel tarafına daha yakın durduklarını gösteriyor. Ekonomi sayfalarında rekabet ve rekabet stratejisi ile ilgili haberlerin çoğu daha büyük bir tekel gücü elde etmek için uğraşan yarı tekel (ya da oligopol) şirketler arasındaki mücadele ile ilgili. Bu yüzden, bugün rekabet hakkında konuştuğumuzda, bir noktada oligopolist rekabet, yani tekelleci-kapitalist şirketler arasındaki mücadele hakkında konuşuyoruz. Bu ironik durumun altını çizmek istersek; medya ve iş çevrelerinde ya da siyasetçiler ya da uzmanlar arasında gırtlak gırtlığa rekabet ne kadar çok tartışılırsa, ekonomideki tekel gücü de o kadar fazladır.

Bizim "rekabetin muğlaklığı" olarak tanımladığımız konu ilk olarak 1920'lerde, dev tekelleci şirketlerin ortaya çıkışının, yenilikçi müteşebbisler üzerin bina ettiği iktisadi teorisi üzerindeki etkileri ile ilgili kaygılar taşıyan Joseph Schumpeter tarafından ortaya konulmuştur. Yirminci yüzyılın başlarında gelmiş kapitalist ülkelerde büyük şirketlerin ortaya çıkışı, rekabetten, tröstleşme, yoğunlaşma ya da tekelleci kapitalizm gibi farklı şekillerde ifade edilen duruma doğru kayışı açıklama çabalarına neden oldu. Bu noktada Marksist ve radikal teorisyenler önemli bir rol oynuyor, teorilerini Marx'ın sermayenin yoğunlaşması ve merkezleşmesi analizi üzerine inşa ediyorlardı. Yirminci yüzyılın başlarında tekele-dayalı kapitalizmin farklı bir teorisini inşa etme sürecinde öne çıkan iki düşünür Amerikalı radikal ekonomist Thorstein Veblen ve kitabı *The Theory of Business Enterprise* (Girişim Teorisi, 1904) ile Avusturayalı Marksist Rudolf Hilferding ve çalışması *Finance Capital* (Finans Kapital, 1910) idi. *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* kitabında Lenin emperyalizmi olası en özet şeklinde "... kapitalizmin tekel aşaması" olarak tanımlamıştı.²⁴ 1890 yılında ABD'de, kartel ve tekelle-

24) Marx, *Capital*, 776-81; Rudolf Hilferding, *Finance Capital* (London: Routledge and Kegan Paul, 1981); Thorstein Veblen, *The Theory of Business Enterprise* (New York: Charles Scribner's Sons, 1932); V.I. Lenin, *Imperialism, the Highest Stage of Capital* (New York: International Publishers, 1939), 88.

rin ortaya çıkmasını engellemek üzere Sherman Antitröst Kanunu kabul edilmiştir. O dönemde hiç kimsenin kapitalizmin bir iktisadi yoğunlaşma dönemine, ki daha iyi mi olacaktı yoksa daha kötü mü biliniyordu, girdiğinden şüphesi yoktu.

1928 yılında Schumpeter, “The Instability of Capitalism” (kapitalizmin istikrarsızlığı) başlıklı bir makalede bu konuları ve neoklasik iktisat teorisi açısından yarattığı tehlikeleri ele aldı. ‘Ondokuzuncu yüzyıl’ diyordu, “*rekabet* dönemi olarak tanımlanabilir, bunun ardından ‘*tröstleşmiş*’ ya da ‘*örgütlenmiş*’, ‘*düzenlenmiş*’ ya da ‘*yönetilen*’ kapitalizm olarak tarif edebileceğimiz şey geldi.” Schumpeter’e göre ikili tekel ya da ‘çoklu tekel’ (‘oligopol’ terimi daha kullanılmıyordu), tam rekabet ya da tek bir tekel varsayımından “pratik açıdan çok daha” ve “teorik açıdan” daha genel bir öneme sahipti. Tam rekabet kavramı aslında Ortodoks iktisat açısından daha çok “bir koltuk değneği” görevi görüyordu ve bu kavrama gereğinden fazla önem verilmesi yüzünden, ekonomik ortodoksinin gücünü kaybetmesi “ciddi bir sorundu”. Tröstleşmiş kapitalizm doğrudan rekabetin muğlaklığına neden oldu: “Blöf yapma gibi, ekonomi dışı güçlerin kullanımı, muhatabını dizleri üzerine çökerten güç, şeylerin yeri tam rekabet durumundan daha çok ikili tekel durumuna aittir; aynen rekabetin sınırlı olduğu durumlarda acımasızca metodların uygulanması gibi.

Schumpeter’in “The Instability of Capitalism” makalesinde (ve çok daha sonra 1942’de yayımlanan *Capitalism, Socialism and Democracy* çalışmasında) bu soruna bulduğu çözüm, “anlaşmalı -corespective- fiyatlandırma” kavramını geliştirmek oldu. Bu, “çoklu tekel” (ya da oligopol) şartlarında faaliyet gösteren şirketlerin, grup avantajı elde etmek için, birbirlerine karşı corespective davrandıkları, hareketlerini diğerlerinin hareketlerine göre belirledikleri, bilinçli ve çeşitli şekillerde, özellikle de fiyatta, rekabetten kaçındıkları anlamına gelir.²⁵ Elbette, bu ekonomi bilimi duvarında açılan büyük bir “gediktir”. Çünkü bu noktada hem klasik hem de neoklasik gelenekten bütün iktisat külliyyatına yabancı bir iktisadi birim tanımlanır.²⁶

25) Doğal olarak ortaya tek tekelli fiyat yapısına benzer bir durum çıkar, burada marjinal maliyetin fiyata eşit olduğu bir nokta yerine marjinal maliyetlerin marjinal gelire eşir olduğu bir noktada üretim yapılır, bu da fiyatların yükselmesine ve üretimin düşmesine neden olur.

26) Joseph A Schumpeter, *Essays* (Cambridge: Addison-Wesley, 1951), 47-72; ve *Capitalism, Socialism, and Democracy* (New York: Harper and Brothers, 1942), 90-91.

118 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

Var olan doktrinde açılan bu gedik daha sonraki yıllarda daha da büyüyecektir. Ana akım iktisatta, nerede ise eşanlı olarak Joan Robinson ve Edward Chamberlain tarafından 1930'larda geliştirilen eksik rekabet teorisi sadece (ve çoğunlukla) oligopol konusu ile uğraşmıyor aynı zamanda da şirketlerde her türden tekелci faktörlerin etkisi, özellikle de ürün çeşitledirmesi konusunun altını çiziyordu.²⁷ Tekelci unsurların aslında ekonomide, Ortodoks neoklasik tam rekabet teorisinin öngördüğünden, çok daha yaygın bir şekilde var olduğunun farkına varıldı. Sweezy, "dirsekli talep eğrisi" analizi olarak bilinen, en etkili oligopolistik fiyatlandırma teorisini 1939 yılında geliştirdi. Sweezy, var olan fiyat seviyesinde talep eğrisi dirseklidir, bu yüzden de oligopol şirketleri kendilerini bir fiyat rekabeti savaşı içinde bulurlar ve bu sebeple fiyatları düşürürlerse piyasa paylarını arttıramazlar ve bu sadece onların karlarının azalmasına neden olduğu iddia edilmişti.²⁸ Eksik rekabet teorisine yapılan bu katkılar geleneksel iktisada ciddi bir yetkinlik kazandırdı. Ancak bu katkılar, sonsuz sayıda alıcı ve satıcının var olduğu kabul edilen, gerçekçi olmayan ve giderek absürdleşen bir tam rekabet varsayımı üzerine inşa edilmeye devam eden ortodoks iktisadın temel analiz çerçevesinin dışında bırakıldı. Bu yüzden, sektöre rahatlıkla giriş çıkış yapabilen küçük şirketler, tam rekabetten faydalaniyor ve homojen mallar üretiyordu.²⁹

Dev tekелci ve oligopolcü şirketlerin ortaya çıkması ile birlikte ekonominin karşı karşıya kaldığı en büyük zorluk şuydu; ya bütün bir genel denge teorisinin üzerine inşa edildiği tam rekabet modeline bağlı kalmaya devam edecek ve böylece ekonominin gerçekçi bir şekilde değeri-

27) Joan Robinson, *The Economics of Imperfect Competition* (London: Macmillan 1933); Edward Chamberlain, *The Theory of Monopolistic Competition* (Cambridge: Harvard University Press, 1933). "Tekelci rekabet" genellikle neoklasik iktisatta, küçük ve orta büyüklükte şirketlerin var olduğu bir duruma işaret eder ve tanımı itibari ile de tipik bir oligopol yapıyı dışarıda bırakır. Ekonomi bilimine "oligopol" kavramını kazandıran Chamberlin, amacının böyle bir ayırım yapmak olmadığını açık bir biçimde söylüyordu. Edward Hastings Chamberlin, *Towards a More General Theory of Value* (New York: Oxford University Press, 1957), 31-42. Ayrıca bkz Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 415.

28) Paul M. Sweezy, "Demand Under Conditions of Oligopoly," *The Journal of Political Economy* 47, no. 4 (Ağustos 1939): 568-73; Gavin C. Reid, *The Kinked Demand Curve Analysis of Oligopoly* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981); John M. Blair, *Economic Concentration: Structure, Behavior and Public Policy* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1972), 468.

29) John E. Elliott, *Comparative Economic Systems* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1973), 62-63; Eric A. Schutz, *Markets and Power* (Armonk, New York: M.E. Sharpe, 2001), 7.

lendirilmesinden vazgeçecek ya da gerçek adına bu hayal ürünü modelleri bir tarafa bıkacaktı. Neoklasik teorisyenlerin genellikle vardıkları nokta -yirminci yüzyıl boyunca ve yirmi birinci yüzyılda defalarca takviye edilmiştir- gerçek dünyadan kopuk olmasına rağmen, tam rekabet modelini korumak oldu. Bu durumun nedenlerin en iyi şekilde John Hicks'in *Value and Capital* (1939) kitabında ortaya konuluyordu:

Eğer ortalama bir şirketin (en azından büyük ölçek ekonomilerinin önem arz ettiği sanayi kollarında), sattığı ürünlerin fiyatı üzerinde belirli bir güce sahip olduğunu kabul edersek... O zaman bu bir ölçüde tekelleri bir şirkettir... Ancak, şu da kabul edilmelidir ki tam rekabet önermesinin toptan bir tarafa bırakılmasının, tekel varsayımı genel bir geçerlilik haline gelirse, iktisadi teori üzerinde yıkıcı sonuçlar yaratması kaçınılmazdır. Tekel düzeninde, istikrar şatları belirsiz hale gelir ve ekonomi kanunlarının üzerine inşa edildiği temel de dağılır gider...

Bu yıkımdan kurtulmanın tek yolunun -unutmamak lazım ki yıkım tehdidi (neoklasik) genel denge teorisinin önemli bir kısmını oluşturur- şirketlerin faaliyet gösterdikleri pazarların tam rekabet piyasalarından çok da farklı olmadığını varsayabilmemiz olduğunu düşünüyorum... O zaman, tam rekabet koşulları altında işleyen iktisadi sistemin yasaları, çok sayıda tekel unsuru içeren bir sistem içinde çok fazla değişmeyecektir. En azından, bu türden bir kaçış yolu denenmeye değerdir. Ancak, bu noktada çok tehlikeli bir adım attığımızın ve belki de analizlerimizin uğraştığı sorunları sınırlandırdığımızın farkında olmamız lazım. Ne var ki şahsen, bu yüzden dahil etmek zorunda olduğumuz sorunların iktisat teorisi açısından faydalı bir analiz sağlayacağından şüphe ediyorum.³⁰

Ekonomistlerin yapmak zorunda kaldıkları seçim çok zordu: Ya modern ekonomide giderek daha çok önem kazanan bir faktör olarak tekel sorunu ile ciddi bir biçimde uğraşmak ve dolayısı ile de neoklasik teorisinin gücünü azaltmak ya da tekel gibi temel bir gerçekliği reddetmek ve böylece teoriyi kurtarmak -hatta gelecekte "iktisat biliminin uğraşacağı sorunları sınırlandırma" riskini alma pahasına-. Düzenin iktisat teorisyenleri genellikle ikinci yolu seçmiştir; ama bu gerçek dünyayı anlama ve açıklama yetenekleri açısından son derece kötü sonuçlar

30) J.R. Hicks, *Value and Capital* (Oxford: Oxford University Press, 1946), 83-84.

31) Bkz. John Bellamy Foster, *The Theory of Monopoly Capitalism* (New York: Monthly Review Press, 1986), 53-55.

120 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

doğurmuştur.³¹

ABD’de 1930’larda ekonomide yoğunlaşma ve tekel konuları, Büyük Bunalım bağlamında daha önemli hale geldi. Bu dönemde tekeller tarafından belirlenen fiyatların, üretim ve yatırım üzerindeki kısıtlamaların iktisadi durgunluğa olumsuz yönde katkısı olduğu iddiaları sıkça dile getiriliyordu. Sonuçta ortaya, aralarında Adolf A Berle ve Gardiner C. Means’in çığır açıcı nitelikteki yoğunlaşma ve şirket yönetiminde devrim üzerine *The Modern Corporation and Private Property* (Modern Şirket ve Özel Mülkiyet, 1932) ve Arthur Robert Burns’ün oligopol piyasalarda fiyat rekabetinin fiilen yasaklanması konusunu ele alan unutulmuş klasiği *The Decline of Competition* (Rekabetin Çöküşü, 1936) da olduğu, çok sayıda araştırma ve çalışma çıktı. Bu çalışmaların ardından, Roosevelt yönetimi döneminde, 1938-1941 yılların arasında tekel sorunu üzerine kırk beş cilt ve yaklaşık otuz üç bin sayfalık bir araştırma ortaya koyan Geçici Ulusal Ekonomik Komite, ekonomide yoğunlaşma ile ilgili bir dizi soruşturma yürüttü.³² İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Federal Ticaret Komisyonu ve Ticaret Bakanlığı tarafından başka soruşturmalar da yürütüldü. ABD Başkanı Roosevelt’in sözleri ile ABD’de, “bir yandan tarihte eşi görülmedik bir biçimde gücün özel ellerde toplanmasına şahit olunuyorken öte yandan da ülkenin iktisadi sorunlarının ana sebeplerinden bir olan fiyat rekabetinin ortadan kalkması söz konusuydu”.³³

1942 yılında çıkan *Capitalism, Socialism and Democracy* isimli kitabında Schumpeter, New Deal’in tekellere yönelttiği eleştirilere, gerçekçiliği “tekelci uygulamaların” savunusu ile birleştirerek cevap vermeye çalışıyordu. Bu “tekelci uygulamalar” rekabetin en önemli şekli olan: “yaratıcı yıkımın sürekli esen rüzgarlarının”; ki Marx buna “üretimin sürekli tarzda devrimleşmesi” diyordu, mantıki bir sonucu olarak görülüyordu. Schumpeter’e göre en önemli şey “iktisadi yapıyı içeriden

32) George J. Stigler, *Memoirs of an Unregulated Economist* (New York: Basic Books, 1988), 95. Bu konudaki akademik çalışmalar için bkz Inger Stole, *Advertising at War: Business, Consumers, and Government Policies during the Second World War* (Urbana: University of Illinois Press, 2012’de çıkacak).

33) Adolph A. Berle ve Gardiner C. Means, *The Modern Corporation and Private Property* (New York: Macmillan, 1932); Arthur Robert Burns, *The Decline of Competition* (New York: McGraw-Hill, 1936); Roosevelt alıntı Ellis W. Hawley, *The New Deal and the Problem of Monopoly* (Princeton: Princeton University Press, 1966), 412.

devrimci dönüşüme uğratan, eskiyi yıkıp anında yeniyi yaratan” inovasyon dalgalarıdır. “Yaratıcı Yıkım süreci kapitalizmin en temel özelliğidir”. Ama Schumpeter, bu yaratıcı yıkımın sermayenin konsolidasyonuna yol açtığını da teslim ediyordu.

ABD’deki otomotiv sanayi gibi oligopolcü piyasaların varlığına işaret eden Schumpeter “bu ölüm kalım mücadelesinden, toplam satışların yüzde 80’ininden fazlasına tekabül eden üç unsur ortaya çıktığını” iddia ediyordu. Bu “düzenlenmiş rekabet” sisteminde şirketlerin elinde belirgin bir tekel gücü vardı, şirketler “birbirleri ile rekabetten daha çok birbirleri ile anlaşmalı (corespective) biçimde hareket ediyorlardı”. Ne var ki, bu türden oligopolcü şirketler dışarıdan “rekabet baskısına” maruz kalıyorlardı, öyle ki şirketlerin yenilikler yapma becerisi gösterememeleri, yeni rakipler karşısında güçsüz durumda kalacak olan tekelleri çevreleyen piyasaya girişin önündeki engellerin zayıflamasına neden olabiliyordu. Dev tekelci şirketleri yeni rakipler karşısında güçsüz kılan tam da bu inovasyon ya da yaratıcı yıkımdı. Gerçekten de, Schumpeter’e göre dev şirketlerde bir sorun varsa, bunun nedeni “tröstleşmiş kapitalizm” değil, ama tröstleşmeyi yaratan, girişimcilik fonksiyonlarının zayıflamasıydı.³⁴

ABD’de İkinci Dünya Savaşı’nın ardından tekel ve rekabet konusunda halkın hislerine en iyi tercüman olan kişi John Kenneth Galbraith’di. Galbraith üç önemli çalışması ile *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power* (1952), *The Affluent Society* (1958) ve *The New Industrial Estate* (1967), klasik yaklaşıma karşı heteredoks liberal bir saldırının başını çekiyordu. En önemlisi, *Amerikan Kapitalizmi* kitabında, rekabetin muğlaklığı kavramı ile birlikte eleştirilerini ortaya koyuyordu. Neoklasik iktisatta, rekabet kavramı bütün bir analizin en zayıf noktasıydı. Galbraith, bu durumun en iyi örneğini “fiyat mekanizması, sadece rekabet varsa işlev görür, yani eğer tek bir üretici fiyat değişimlerine uyum sağlamak zorunda ise ve eğer fiyatları kontrol edemiyorsa” diyen Friedrich Hayek’in verdiğini söylüyordu. Galbraith rekabetin bu

34) Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, 83, 87-106; Karl Marx ve Frederick Engels, *The Communist Manifesto* (New York: Monthly Review Press, 1964), 7. Schumpeter’in büyük düşünce sitemi için bakınız John Bellamy Foster, “The Political Economy of Joseph Schumpeter: A Theory of Capitalist Development and Decline,” *Studies in Political Economy* 15 (Sonbahar 1984): 5-42, ve “Theories of Capitalist Transformation: Critical Notes on the Comparison of Marx and Schumpeter,” *Quarterly Journal of Economics* 98, no. 2 (Mayıs 1983): 327-31.

122 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

şekilde tanımlanması hakkında şunları diyordu:

İş adamları ve iktisatçılar arasında büyük bir yanlış anlamaya neden oluyor. Gün boyu, rakiplerinin satış ekipleri, reklam ajansları, mühendisleri ve araştırma ekipleri hakkında düşünüp duran bir iş adamı eve rekabet yüzünden yıpranmış bir şekilde gidecektir. Ama eğer fiyatları kontrol edebilme gücüne sahipse, yukarıda anlatılan bir türden bir rekabetle karşı karşıya kalmayacaktır. Gündelik dilde kullanıldığı şekliyle kelimeleri kendilerine göre uyduran ve onlara gereksiz yere dar anlamlar veren akademisyenlerden rahatsız duymasına da kimse şaşırmayacaktır.³⁵

Galbraith, ABD’de sıradan bir sanayi kolununun iktisadi açıdan bakıldığında oldukça yüksek bir yoğunlaşmaya sahip olduğunu, “çok çok büyük” bir avuç şirketin hakimiyeti altında olduğunu söylüyordu. Şirketlerin, tam rekabetçi (küçük ve çok sayıda, fiyat üzerinde hiç bir kontrolleri olmayan) ya da tekelci (pratikte var olmayan tek satıcı) gibi “iki kutuplu bir sınıflandırmaya” tabi tutulduğu sürece, ideal rekabet modelinin oldukça iyi işlediğini söylüyordu. Ama, oligopoli ya da “gizli tekel” tipik bir durum olarak alınırsa, her şey değişir. “Oligopolün ekonomide genel bir durum olduğunu kabul etmek, tekele benzer bir gücün çok sayıda piyasada belki de piyasaların çoğunluğunda var olduğunu kabul etmek demektir”. Fiyatlar artık kişilerin kontrol ettiği bir güç değildi, güç ve yarışma olgusu artık iktisadi analizin dışında bırakılamazdı. “Oligopol yapı sadece rekabetten sapmaya neden olmuyor, tekel dünyası yaratılmasına da neden oluyordu”.³⁶

Gerçeğe dayalı bir tekel yaklaşımı, Keynesyenler ve liberallerin öne çıkması ile birlikte, okulların iktisat bölümlerinde, İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden dönemde ciddi bir etkiye sahip olmuştu. Serbet piyasa savunucusu Harvard’dan ekonomist Sumner Slichter “rekabetin ölmekte olduğu düşüncesi ekonomistlerin çoğu tarafından kabul ediliyor” di-

35) Friedrich Hayek, *The Road to Serfdom* (Chicago: University of Chicago Press, 1944), 49; John Kenneth Galbraith, *American Capitalism* (Boston: Houghton Mifflin, 1952), 14-15.

36) Galbraith, *American Capitalism* 32-44, *The Affluent Society* (New York: New American Library, 1984), 32-34, ve *The New Industrial State*, 85-108; Sweezy, *Modern Capitalism*, 33-37. *The New Industrial State* kitabında Galbraith kendi argümanını; kapitalist ekonominin kendisi için geliştirilen tekno-yapının yönlendirdiği planlı şirket alanı kavramı ile ikame ederek yayınlattı (ki daha sonra kendisi bu yaklaşımdan geri adım attı). Bunun sonucu, İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ekonomisinde katılıkların artması, büyük şirketlerde sermaye sahipliği ve yönetim arasındaki kopuşun artması, şirket dışındaki finansın gücünün artması dolayısı ile de Galbraith’in eleştirisinin alameti farikası olan gerçekçiliğin altının boşalması olacaktı.

37) Sumner H. Slichter, “The Growth of Competition,” *The Atlantic Monthly* (Kasım 1953): 66-70.

ye ağlaşıyordu.³⁷ Bu yaklaşımın hükümete bağlı antitröst kurumları içinde ne kadar etkili olduğu başka bir konudur ama önde gelen akademisyenlerden ve tekel piyasasını eleştirenlerden biri olan John M. Blair, 1957-1970 yılları arasında Senato Anti-Tröst ve Tekel Alt Komisyonu'nda baş ekonomist olarak görev yapmıştı. Ancak, hükümetin söz konusu yıllarda tekel gücünü kontrol altına almakta gösterdiği başarısızlık Blair'i hayal kırıklığına uğratmıştı. Ama, geçmişe dönüp baktığımızda o yıllar, 1980'lerde başlayan anti-tröst uygulamalarından vazgeçildiği döneme kıyasla, halkın çıkarlarını yoğun olarak korumak için mücade verdiği bir evre gibi görünüyor.³⁸

Tekel ve 1960'larda ABD'De Radikal Siyasal İktisat

İşaret ettiğimiz üzere, Hilferding ve Lenin'in katkıları ile Marksist teori kapitalizmin tekeli aşaması kavramının geliştirilmesine öncülük etti ama bu alandaki çalışmalar yirminci yüzyılın başlarında azalmaya başlamıştı. Daha geleneksel Marksist teoriler, Marx'ın *Kapital*'inde, on dokuzyuncu yüzyılın piyasa şartları üzerine inşa edilen yaklaşımla sınırlıydı ve tekel aşaması ile ortaya çıkan yeni gelişmeler ışığında kapitalizmin eleştirisini derinleştirmeye yönelik herhangi bir çaba göstermiyordu.

Marksist yaklaşımın (ya da neo-Marksist) gelişiminde önemli bir adım, Michal Kalecki'nin "tekel derecesi" (bir şirketin, temel üretim maliyetlerini fiyata yansıtabilme -mark up- gücü) kavramını sermaye birikimi analizine sokması oldu. Kalecki, maliyetler üzerindeki mark-up'ın tekel durumunu gösteren bir indeks, yoğunlaşma derecesinin, sektöre girişin önündeki engeller vs'nin bir yansıması olarak aldı. *Theory of Economic Dynamics*, 1952) isimli çalışmasındaki bir kaç grafikte sunulan, Kalecki'nin katkısı yüksek derecede tekel/oligopolün etkisinin sadece iktisadi artığın (artı değer) tekelci şirketlerde yoğunlaşması değil ama ayrıca artık değerın ücretler aleyhine olmak üzere (yani sömü-

38) Blair'in klasik tezi için bakınız: *Economic Concentration*.

39) Michal Kalecki, *Theory of Economic Dynamics* (New York: Monthly Review Press, 1965), 17-18; Sweezy, *Modern Capitalism*, 39-41. Kalecki'nin temel tekel derecesi analizi daha önce *Essays in the Theory of Economic Fluctuations* (New York: Farrar and Rinehart, 1939) çalışmasında geliştirilmişti. Bu analiz daha sonra *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1971), 156-64'de daha da derinleştirildi. Ayrıca bkz. Steindl, *Economic Papers, 1941-88*, 303-16; Robert A. Blecker, "International Competition, Economic Growth, and the Political Economy of the U.S. Trade Deficit," in Robert Cherry, ve diğerleri., ed., *The Imperiled Economy*, Cilt. 1 (New York: Union for Radical Political Economics, 1987), 227.

124 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

rü oranı) artması olduğunu göstermesidir.³⁹

Böylece çok açık bir hale geldi ki, Josef Steindl'in *Maturity and Stagnation in American Capitalism* (1952) kitabında da göstereceği gibi, tekelleşmenin artması aşırı birikim ve durgunluk eğiliminin arttığı bir ekonomi yaratmıştı.⁴⁰

Kalecki ve Steindl'in "Tekelleşme derecesi" kavramı üzerine geliştirilen çalışmaları, Baran ve Sweezy'nin 1966'da kaleme aldıkları, ABD'de 1960'larda Union of Radical Political Economics (Radikal Siyasal Ekonomi Birliği)'in ortaya çıkışı ile gelişmeye başlayan radikal siyasal iktisadın teorik yapıtaş haline gelen *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order* (Tekelci Sermaye, Kalkedon Yayınları, 2007) başlıklı eserlerinin temelini oluşturuyordu. Bu yüzden, URPE tarafından 1970'lerin ortasında yayımlanan iktisadi kriz üzerine ilk büyük çalışmanın başlığı *Tekelci Kapitalizmin Ekonomik Krizi üzerine Radikal Yaklaşımlar* idi.⁴¹

Baran ve Sweezy'e göre kapitalizmin rekabetçi yapısı temel bir değişime uğramıştı. Kitabın başlangıç kısmında "kabul etmemiz gerekiyor ki" diye yazıyorlardı;

Britanya'da piyasa ilişkilerinin başat formu olan rekabet, artık bu konumu kaybetmiş durumda, sadece Britanya'da değil, kapitalist dünyanın her yerinde. Bugün, kapitalist dünyada en tipik iktisadi birim, meçhul, bilinmeyen bir piyasa için homojen bir malın çok küçük bir miktarını üreten ufak şirketler değil, bir sanayi kolunda ya da bir çok sanayi kolunda üretimin önemli bir kısmını gerçekleştiren ve fiyatları, üretim miktarını, yatırımın miktar ve çeşidini kontrol edebilen büyük ölçekli şirketlerdir. Bir başka ifade ile bu tipik üretim birimi, daha önceleri sadece tekellerin sahip olduğu düşünülen, özelliklere haizdir. Bu sebeple de, iktisadi modelimizi oluştururken ve rekabet konusunu ele alırken tekelleri ihmal etmek mümkün değildir. Tekel aşamasına ulaşmış bir kapitalizmi anlama çabasında, sadece tekelden bir soyutlamaya gide-

40) Josef Steindl, *Maturity and Stagnation in American Capitalism* (New York: Monthly Review Press, 1976).

41) *Radical Perspectives on the Economic Crisis of Monopoly Capitalism* (New York: Union for Radical Political Economics, 1975). Birleşik Devletler'deki radikal siyasal iktisat üzerine *Monopoly Capital*'in etkisi için bakınız Paul Attewell, *Radical Political Economy Since the Sixties* (New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1984).

42) Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *Monopoly Capital* (NY: Monthly Review Press, 1966), 6.

meyiz ya da tekeli sadece bir değiştirici unsur olarak sunama, tekeli analizin tam da orta yerine yerleştirmek zorundayız.⁴²

Kalecki'nin tekelleşme derecesi üzerine teorilerini geliştiren Baran ve Sweezy, Marx'ın (üretim seviyesi tarafından belirlenen), rekabetçi kapitalizme özgü olan, kar oranının düşme eğilimi yasasının yerini, tekelci kapitalizmde, üretim süreci içinde yaratılan potansiyel artı değerin artış eğiliminin aldığını söylüyorlardı. Bu durum aşırı birikim ve durgunluğa neden oluyordu: Bu noktada telafi edici faktörler de askeri harcamalar, satış faaliyetlerinin artması, finansal spekülasyonun artması oluyordu.⁴³ Harry Braverman'ın *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century* (1974) (*Emek ve Tekelci Sermaye*, Kalkedon Yayınları, 2007) kitabında göstermiş olduğu gibi, emek süreci üzerinde daha sıkı bir denetim kurarak -ve dünyada ucuz emeğin nerede olduğunu araştırma kapasitesi artan- sistem daha fazla kar yaratabiliyordu. Böylece tekellerin eline daha çok kar aktarılmakla kalmadı, sistem içinde daha büyük miktarda karlar elde edildi.⁴⁴

Bu analizin merkezinde fiyat rekabetinin tekelci sermaye tarafından fiilen yasaklanması fikri vardı; daha önceden Sweezy'nin dirsekli-talep eğrisi analizinde gösterildiği gibi. Baran ve Sweezy'nin *Monopoly Capital* kitabını kaleme aldıkları sırada, bu yaklaşım ABD hükümetinin çelik sanayi ile ilgili yaptığı soruşturmalarda ciddi biçimde teyid edildi. Çelik şirketlerinin yöneticileri fiyatları gizlice ve rakipleri oligopol şirketleri ile doğrudan anlaşmadan yükseltebildiklerini söylüyor ve ekliyorlardı “fiyatları kesinlikle düşürmeyeceğiz”, çünkü “rakiplerimiz de buna karşılık verecektir”; ki bu da gırtlak gırtlauğa bir rekabetle sonuçlanacak ve karlar düşecektir. Sweezy'nin 1958 çelik sektörü soruştur-

43) Tekelci Sermaye'nin basımından sonra ABD ekonomisinde gerçek artık değerin gösterdiği eğilim ile ilgili istatistiki bir çalışma için bkz Michael Dawson ve John Bellamy Foster, “The Tendency of the Surplus to Rise, 1963-1988,” içinde John B. Davis, ed., *The Economic Surplus in Advanced Economies* (Brookfield, Vermont: Edward Elgar, 1992), 42-70. Burada elde edilen sonuçlar kısıtlıdır; çünkü gerçek artık değer, potansiyel artık değer değil ölçülür (bu ikisi arasındaki fark kendini işsizlik/eksik istihdam/artık kapasitede gösterir)

44) Sweezy, *Modern Capitalism*, 41; Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital* (New York: Monthly Review Press, 1974). Günümüz politik ekonomisinde eşişsizlik ve emeğin durumu ile ilgili genel bir tartışma için bkz Michael D. Yates, *Naming the System* (New York: Monthly Review Press, 2003).

45) U.S. Senate, Subcommittee on Antitrust and Monopoly, *Administered Prices: Steel*, Committee on the Judiciary, 85th Congress Second Session, Mart 1958, 85-89, 97.

126 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

ması tutanaklarına düştüğü notlarda söylediği gibi “bunların hepsi dirsekli-talep eğrisi çiziyor!”.⁴⁵ Oligopol piyasalarında ortaya çıkan sonuç, Baran ve Sweezy’nin yazdığı gibi, fiyat indirme konusunda “büyük bir tabu oluşmasıydı”.⁴⁶ Gizliden yaptıkları anlaşmalar yolu ile, şirketler bir fiyat sistemine yöneliyorlardı, bu fiyat sisteminde de, *Business Week* dergisinin o meşhur ifadesi ile “tek bir yön vardı: Yukarı”.⁴⁷ Dev oligopol şirketler fiyat yapıcılardı; sadece ortodoks iktisadın söylediği gibi fiyat alıcılar değil.

Sunulan perspektifin bugün için ne kadar değerli olduğu ortadadır. Finansal sermayenin sesi olan milyarder Warren Buffett’in Şubat 2011’da dediği gibi “bir iş değerlendirmesinde en büyük karar unsuru fiyatlandırma gücüdür. Eğer rakibinize karşı kaybetmeden fiyatları yükseltebiliyorsanız, işiniz çok iyi, yok eğer fiyatınızı yüzde 10 artırımdan önce oturup dua ediyorsanız çok kötü bir işiniz var demektir.” Buffett için konu tamamen tekel gücüdür, yönetim değil. “Eğer ülkedeki tek gazete, son beş yıldır falan, sizin elinizdeyse, fiyatlandırma gücüne de sahipsiniz ve ofise bile gitmenize, yönetimle ilgili işlere kafa yormanıza, gerek yoktur.”⁴⁸

Ancak, oligopol piyasalarını paylaşılmış tekel piyasalarını dönüştüren anlaşmalı fiyatlandırma stratejileri yirminci yüzyılın ilk başlarında tedrici bir biçimde gelişmeye başladı. Baran ve Sweezy’nin *Monopoly Capital* kitabında işaret ettikleri gibi, şirket yöneticilerinin “anlaşmalı hareket etmenin avantajlarını fark etmeleri” biraz zaman aldı. Bütün bunlar yıkıcı etkiler yaratan bir fiyat savaşı döneminin ardından ortaya çıktı. Dolaylı anlaşma, mesela fiyat merdivenini takip etmek gibi, sonunda sorunları çözdü, dev şirketlerin bürüt kar marjları arttı.⁴⁹

Monopoly Capital kitabının perspektifinden bakıldığında, rekabet ortadan kalmadı ama biçimleri ve metodları değişti, rekabetçi kapitalizmden ciddi bir sapma yaşandı. Fiyat rekabeti tabusu, düşük maliyet pozisyonu, özellikle de emek birim maliyetlerinin azaltılması yolu ile -ki bunu yapabilmenin en önemli silahı üretim araçlarının sürekli olarak

46) Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, 57-64.

47) “A Pricing System that Works Only One Way-Up” *Business Week*, Haziran 15, 1957, 188-98.

48) “Buffet Says Pricing Power Beats Good Management,” Bloomberg.coın, Şubat 17, 2011.

49) Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, 51.

50) Paul M. Sweezy, *Four Lectures on Marxism* (New York: Monthly Review Press, 1981), 63-65.

devrimci bir tarzda geliştirilmesi idi-, kazanmak için rekabet etme noktasına sirayet etmedi.⁵⁰

Ancak, tekelci sermaye düzeninde, maliyet azalışı genelde fiyatların düşmesine de sebep olmadı ama sadece kar marjları yükseldi.

Daha önceleri fiyat rekabetinin belirleyici rol oynadığı noktalarda, oligopolcü yarışmadan doğan diğer rekabet şekilleri egemen oldu: Şirketlerin kısa vadede kar ve piyasa paylarını arttırmak için kullandıkları teknolojik gelişmelerin dışında, ürün farklılaştırması, satış yönetimi, reklam vs. (Baran ve Sweezy'nin "satış çabası" olarak adlandırdığı) kullanılan ana araçlar haline geldi. Ner var ki, bütün bu yeni rekabet biçimleri tekel durumuna daha yakın düşüyor, hem klasik iktisadın serbest rekabet hem de neo-klasik iktisadın tam rekabet kavramlarına ters düşüyordu.

Aynı zamanda, dev şirketler, eğer uzun vadeli kar maksimizasyonu stratejilerine uymuyorsa, yeni teknolojiler üretmiyor ve yeni teknolojileri kullanıma sokmuyordu; bu atomize rekabet koşullarında var olmayan bir tercihti.

Bu noktada, Baran ve Sweezy, Schumpeter'in "yıkıcı yaratıcılığın durmak bilmeyen fırtınalarının" -yeni bir yöntem, yeni bir teknoloji- rekabetin önemli bir özelliği olduğu, dev şirketlerin "temellerini sarstığı ve varlıklarını tehdit ettiği" yollu önermesine karşı çıktılar. Tam aksine, Baran ve Sweezy, modern dev şirketleri ya da Schumpeter'in ifadesi ile "anlaşarak hareket eden şirketlerin, "diğer şirketlerin temellerini sarsma ya da varlıklarını -hatta kar marjlarını- tehdit etme gibi alışkanlıkları onun da çok iyi bildiği gibi yoktur. Fiyat dışı rekabet türlerinin tekel karları ve bu karların zaman içinde arttığını... Schumpeter'in yıkıcı yaratıcılığın durmal bilmez fırtınalarının artık arada sırada esen bir melteme dönüştüğünü ve bunun da büyük şirketler açısından, anlaşmalı hareket etmekten daha büyük bir tehlike oluşturmadığını" yazıyorlardı.⁵¹

Tekelci Sermaye tezinin merkezindeki düşünce; sistem genelindeki ortalama kar oranının, klasik ve neoklasik iktisattaki şekli ile daha ön-

51) Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, 73-74; Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, 84-85.

128 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

ceki anlamını kaybettiğidir. Gerçekte var olan; şirketlerin büyük ve yoğunlaşmış olduğu sanayilerde en yüksek; rekabetin atomize bir yapı gösterdiği sektörlerdeki en düşük “kar oranları hiyerarşisidir”.⁵² Şirketlerin hacimlerindeki büyüme, iktisadi yoğunlaşma ve girişin önündeki engeller bu yüzden şirketlerin sahip oldukları gücün daha da artmasına neden oluyordu. Ancak bu, hiyerarşiler arasında bir geçiş olmadığı anlamına gelmiyordu; büyük sermaye/şirketler sektöre girip çıkıyordu, bazı şirketler silinip gidiyor, yeni şirketler ortaya çıkıyordu. Tekelci şirketler de yıkılmaz değildi, sanayi kollarındaki yoğunlaşma seviyesi değişebiliyordu. Ama sonuçta teori daha da çok bir yoğunlaşmaya ve sermayenin merkezileşmesine, tekelleşmeye ve bir kar hiyerarşisine işaret ediyordu.

Baran ve Sweezy'nin *Monopoly Capital* çalışmasının ana tezi; büyük şirketlerin Marksist birikime dayanan büyüme teorisine dayanıyordu, bu teoride daha büyük bir birikim yaratma arzusu ile şirketin büyümesi ve tekel gücü kol kola gider. Bu açıdan bakıldığında, ortalama bir dev şirketin sadece dikey entegrasyonla (üretim ve dağıtım ağıının yanında şirketin bütün iştiraklerini kapsayan) değil yatay entegrasyonla da (aynı sanayi kolundaki şirketler ve üretim şeklini bir araya getirmek) büyümüş olduğunu görmek şaşırtıcı değildir. Aynı zamanda bu süreç conglomerate (birçok alanda faaliyet gösteren holdingler, ç.n) ve çokuluslu şirketleri de kapsıyordu. DuPont gibi dev holdingler yirminci yüzyılın ilk yıllarında ortaya çıkmaya başladı. Ancak, bu noktadan bakıldığında İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ekonomisinde belirli bir niteliksel farklılık vardı. Uzun zamandır bu konuyu inceleyen Willard Muel-

52) Sweezy, *Four Lectures on Marxism*, 65-66, ve *Modern Capitalism*, 45-47. İktisadi yoğunlaşma ve firma ölçeği ile ilgili ABD ve diğer ileri kapitalist ülkelerdeki kar hiyerarşisine dair çok sayıda ampirik çalışma vardır. Bkz: Bagicha Singh Minhas, *An International Comparison of Factor Costs and Factor Use* (Amsterdam: North Holland Publishing Co., 1963), 54-73; Josef Steindl, *Small and Big Business* (Oxford: Basil Blackwell, 1947); Howard Sherman, *Profits in the United States* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1968), ve *The Business Cycle* (Princeton: Princeton University Press, 1991), 307-10; Norman R. Collins ve Lee S. Preston, “Price-Cost Margins and Industry Structure,” *Review of Economics and Statistics* 51, no. 3 (Ağustos 1969): 271-86; Richard Edwards, *Contested Terrain* (New York: Basic Books, 1979), 82-83, 219-31; Kathleen Pulling, “Cyclical Behavior of Profit Margins,” *Journal of Economic Issues* 12 (Haziran 1978): 287-306; Joseph Bowring, *Competition in a Dual Economy* (Princeton: Princeton University Press, 1986), 151-80.

53) Willard F. Mueller, “Conglomerates: A Nonindustry,” içinde Walter Adams, ed., *The Structure of American Industry* (New York: Macmillan, 1982), 427; William M. Dugger, *Corporate Hegemony* (New York: Greenwood Press, 1989), 17-21.

ler'in 1982'de dediği gibi "ABD ekonomisinin büyük bir kısmında dev holdinglerin faaliyet göstermesi bir istisna değil değil kuraldır".⁵³

Dev holdinglerin varlığından çok daha önemli olan, "çokuluslu şirketlerin" hızla artması idi. Bu terim, 1960'da Tennessee Valley Authority'de görevli olan David Lilienthal tarafından bulunmuş ve ardından da *Business Week* dergisi tarafından Nisan 1963'de hazırlanan özel bir raporda kullanılmıştı. Çokuluslu şirketler, özellikle de Amerikan şirketleri, sadece dünya kapitalizminin çevre bölgelerinde değil, gelişmiş merkez bölgelerdeki devletler ve insanlar için bir tehdit olarak görülüyordu. Baran ve Sweezy için, bu olgunun ortaya çıkışının açıklanması hiç de zor değildi: Çokuluslu şirketler, başka yerlerdeki doğal kaynakları ve piyasaları kontrol altına almak için, sistemin merkezinde yer alan ana vatanlarının dışına çıkan yurt dışındaki tekelci sermayeyi temsil ediyordu. Çokuluslu şirketlerin istediği "yabancı ülkelerdeki kaynaklar ve piyasaları tekel kontrolü altına almak, uygun koşullarda mal almak ve satmak, siparişleri bir teradikçiden ötekine kaydırmak, vergi, çalışma koşulları ve diğer şartlara bağlı olarak şu ya da bu ülkeyi kayırmaktı; bir başka ifade ile, işleri istedikleri yerde, istedikleri gibi yürütmek istiyorlardı".⁵⁴

1960'ların ortodoks iktisatçıları, çokuluslu şirketlerin giderek daha çok hakimiyetine giren dünya ekonomisindeki bu yeni gerçekliği açıklamak için uğraşıyorlardı. Bu iktisatçılar, bu şirketlerin kaynakların optimum bir şekilde dağıtılmasını sağladığını ve rekabet açısından çelişkili bir durum yaratmadıklarını ve genel denge durumunu sağladıklarını iddia ediyordu. Yerleşik iktisat içinde çokuluslu şirketlerin neden ortaya çıktığını açıklamaya çalışan analizler üç unsur üzerinde duruyordu: (1) Ülkelerin farklı emek ve sermaye zenginliğine sahip olması, (2) uluslararası hisse senedi piyasalarındaki risk primi oranları ve (3) şirketlerin, iç kaynaklarından elde ettiği fonları kullanarak faaliyet gösterdiği piyasaları arttırma ihtiyacı. Bunlardan hiçbirisi, çokuluslu şirket gerçeğine birikim ve güç açısından bakmıyordu.

Bu bağlamda, 1974 yılındaki trajik bir biçimde ölümüne kadar dönemin önde gelen radikal iktisatçılardan bir tanesi olan Stephen Hymer, 1960'da *The International Operations of National Firms: A Study of Direct*

54) Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, 193-201.

130 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

Foreign Investment başlıklı bir tez yazdı. Endüstriyel organizasyon ekonomisini çokuluslu şirketler gerçeğini ortaya koymak için kullandı ve uluslararası alanda yapılan eleştirel çalışmalardan ilham aldı.⁵⁵ Ortodoks uluslararası ticaret ve yatırım teorilerini yıkan Hymer, çokuluslu şirketleri, geleneksel rekabet teorisini ihlal eden, küresel tekelleci gücü elde etmeye çalışan şirketler olarak görüyordu. Hymer'den daha az eleştirel olan başka yazarla, örneğin Charles Kindleberger, *American Business Abroad* başlıklı çalışmasında daha gerçekçi bir noktaya doğru yaklaştı, kısmen Hymer'in "doğrudan yatırımların tekel teorisini" kullandı.⁵⁶ Hymer'in, çokuluslu şirketlerin yatırım kararlarında tekel gücünün etkisi üzerine yaptığı çalışma o kadar önemliydi ki Birleşmiş Milletlerin 1993 yılında yayımladığı, editörlüğünü John Dunning'in yaptığı *The Theory of Transnational Corporations* başlıklı kitabın girişinde Hymer'in çalışmasından bu alandaki gerçekçi teorilerin ilk örneği olarak bahsediliyordu.⁵⁷

Magdoff ve Sweezy'nin 1969 yılında basılan "Çokuluslu şirketler üzerine notları", çokuluslu sermayenin tekelleci sermayenin en temel özelliklerini, ileri kapitalist ülkelerde aşırı birikim sorununu yansıttığını söyler. Sonuç, "tekelleci şirketin, bugüne kadar faaliyet gösterdiği bölgeden dışarı çıkma itkisi ile hareket etmesi... Dolayısı ile de ABD'deki en büyük 200 finans sektörü dışında faaliyet gösteren şirketin -ülkenin sa-

55) Stephen Herbert Hymer, *The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1976), 25, 92-93, 117-22; (Hymer'in 1960'da yazdığı doktora tezi); Robert B. Cohen ve diğerleri, "General Introduction," içinde Stephen Hymer, *The Multinational Corporation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), 2-3; John H. Dunning and Alan M. Rugman, "The Influence of Hymer's Dissertation on the Theory of Foreign Direct Investment," *American Economic Review* 75, no. 2 (Mayıs 1985): 228-32. Hymer son yıllarında Sweezy ve Magdoff'a yakınlaşmış ve *Monthly Review*'da yazmıştır. 1974'de 38 yaşında trafik kazası geçirip öldüğünde, New York'ta United Nations Staff Club'da yapılacak olan bir tartışmaya gidiyordu. Bir grupta kendisi ile birlikte Magdoff ve Sweezy, karşı grupta ise Kindleberger ve diğer çokuluslu şirketleri savunan insanlar vardı. BKz. Charles P. Kindleberger, "Introduction," içinde Hymer, *International Operations of National Firms*, xxi.

56) Charles P. Kindleberger, *American Business Abroad* (Yale University Press, 1969), 27.

57) John H. Dunning, ed., *The United Nations Library on Transnational Corporations*, cilt. 1, *The Theory of Transnational Corporations* (New York: Routledge, 1993), 17-43.

58) Paul M. Sweezy ve Harry Magdoff, *The Dynamics of U.S. Capitalism* (New York: Monthly Review Press, 1972), 93-100. Gerçekçi ve post-Keynesyen bir modern oligopol teorisi için bkz: Alfred S. Eichner, *The Megacorp and Oligopoly* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976).

nayi üretiminin yaklaşık yarısını karşılayan- hem dev holdingler hem de çokuluslu şirket boyutuna ulaşmış” olmasıydı.⁵⁸

Finans şirketleri de faaliyetlerini uluslararası bir ölçeğe taşıyacaktı. Gerçekten de, bugün önümüzdeki en temel soru, dev şirketlerin evrimlerinin finans sektörü ile olan ilişkisinin anlaşılmasıdır. Bu noktada da klasik Marksist analiz, diğer analizlerin önündedir. Marx’ın, modern şirket ya da anonim şirket yaklaşımında, sermayenin merkezileşmesi sürecinin en önemli aracı -rekabet baskısının dışında- kredi ya da finans sisteminin gelişmesi idi. Modern şirketlerin ortaya çıkışı, ilk olarak demiryolu şirketleri ve ardından da daha genel olarak sanayi sermayesi şeklinde, sanayi şirketleri hisse piyasasının büyümesi ile mümkün oldu.⁵⁹ Böylece finans, merkezileşmeye neden oldu. Ölümünden hemen önce 1895 yılında Engels, Marx’ın *Kapitali*’ne iki kısımdan oluşan bir ek üzerinde çalışıyordu, bu ek’in ikinci kısmının başlığı “Borsa” idi ama sadece ana hatları ile kaldı. Bu çalışma, sanayi şirketleri hisse senedi piyasasının gelişimi üzerine gözlemlerle başlıyordu ve Engels piyasanın gelişimini şu gerçeğe bağlıyordu: “Hiç bir sanayileşmiş ülkede, özellikle de İngiltere’de, üretim artışı birikimi yakalayamaz ya da tek bir kapitalistin birikimi tamamı ile şirketinin büyümesi için kullanılmaz”. Engels aşırı birikim yönündeki bu eğilimi dev sermayenin ortaya çıkışının ve dünyanın kolonileştirilmesi/emperyalizm şeklinde dışarı doğru genişlemenin genel iktisadi temeli olarak görüyordu.⁶⁰ Hem Hilferding’in *Das Finanzkapital*’de hem de Veblen’in *The Theory of Business Enterprise* kitabında finans tekellerin bir aracı olarak ele alınıyordu.

Sınai şirketlerinin daha sonraları, bir süre için de olsa, yatırım yapmak için dışarıdan finans bulmak zorunda kalmayacak şekilde kendi bünyelerinde fonlar biriktirmelerine karşın, bu şirketlerin varlıkları, genel olarak birikim sürecinde sermayenin oynadığı rolün artmasına bağlıydı. 1970’lerden itibaren ekonominin büyüme hızının düşmesi ile birlikte, elde ettikleri devasa miktarda artık değeri yatıracakları alanlar bulmakta zorlanan şirketler, birleşme ve şirket satın alma işlemlerine ve bu işlemlerin parçası olan ve ekonominin finansal üstyapısında vuku

59) Bakınız Thomas R. Navin ve Marian V. Sears, “The Rise of a Market for Industrial Securities, 1887-1902,” *The Business History Review* 29, no. 2 (Haziran 1955): 105-38. ABD’de tekelci sermayenin yükselişinin tarihsel açıdan eli alınması ile ilgili olarak bkz Richard B. Du Boff, *Accumulation and Power* (Armonk, New York: M.E. Sharpe, 1989).

60) Frederick Engels, *On Capital* (New York: International Publishers, 1974), 118-20.

132 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

bulan spekülasyona başladılar. Finans dünyası bu gelişmelere yeni finansal araçlar geliştirerek cevap verdi; spekülasyon, kredi/borçların sürekli olarak artışı ile beslenen ama sürekli bir durgunluk içinde olan - yani düşük büyümeden muzdarip- bir iktisadi yapının ortaya çıkmasına neden oldu. Tekelci sermayenin gelişiminin bu safhasının, en doğru şekilde *tekelci-finans sermaye*'ye geçiş olarak adlandırılabilceğini düşünüyoruz.⁶¹

Neoliberal Saçmalık: Tekel Rekabettir

Solun kapitalizm eleştirisinin merkezine tekelleri koymasına ana akım iktisatçılar pek de benzer bir şekilde ve başarı ile karşılık veremediler. Aksine, 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında, ana akım iktisat tamamı ile zıt bir yöne savruldu. Kapitalist sistemin, neoliberal "daha esnek ve daha acımasız" bir noktaya savrulması, Chicago Okulu'nun "serbest piyasacı" ekonomistlerini hakim bir noktaya getirdi. Hayek, Friedman, George Stigler ve daha bir çok muhafazakar iktisatçının görüşleri mesleğe hakim oldu. Geleneksel Keynesyenler ve kurumsalcılar -tekellerin gerçeklere dayalı bir şekilde değerlendirilmesine daha sıcak bakanlar -ve elbette solcu iktisatçılar- marjinalleştiriler.

Neoliberal ekonominin zafer kazanmasının nedeni ne daha üstün tartışma tekniklerine sahip olması ne de yaptıkları mükemmel araştırmalardı. Tekelci finans sermayesinin yükselişinin siyasal-iktisadi politikaları açısından tamamlayıcı bir unsuru idi.⁶² Daha spesifik bir şekilde ifade edersek, bu durum kapitalist merkezde yeni bir safha olan durgunlaşan birikim ve küresel ekonominin finansallaşması ile alakalı olan birikim ve rekabet koşullarındaki değişime bir cevap olarak ortaya çıkmıştı. 1970 ve 80'lerde sermayenin küresel ihtiyaçlarındaki genel değişimi Joyce Kolko 1988'de yazdığı *Restructuring the World Economy* kitabında çarpıcı bir biçimde şöyle anlatıyordu:

Sermaye kar arayışı içinde oradan oraya akmaya devam ediyor

61) Sweezy, "The Triumph of Financial Capital," 1-11; John Bellamy Foster ve Fred Magdoff, *The Great Financial Crisis* (New York: Monthly Review Press, 2009), 63-88.

62) Neoliberalizm ve finansallaşma arasındaki yapısal ilişki üzerine benzer yaklaşımlar farklı sol analizlerde görülebilir. Bkz. Gérard Duménil ve Dominique Lévy, *Capital Resurgent* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2004), 110-18; Harvey, *The Enigma of Capital* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 11.

ve bu süreç ekonomiyi yeniden yapılandırıyor; bir strateji ya da bir planın sonucu olarak değil, doğal olarak genişlemenin sonucunda. Ama kar 1970'lerden beri asıl olarak, üretimden değil, finansal spekülasyondan ve ticari parazitlikten ve diğer fani hizmetleri sunarak elde ediliyordu... Finans sektöründe "ürün inovasyonunun" 1980'lerde inanılmaz bir şekilde artması, hisse senedi piyasalarının uluslararasılaşması, bankaların ve şirketlerin çabuk karlar elde etmek için döviz kurları üzerinden spekülasyona saldırmaları... Bütün bunlar kapitalizmin kanunlarına uygundu... Bankalar kredi veren kurumlardan finans spekülâtorlerine dönüştü... Bu arada, sermaye dev holdinglerin ve ticaretle uğraşan şirketlerin elinde toplanıyordu... Kapitalist dünya ekonomisinde rekabetin artması bütün sektörlerde -finans, temel sanayi ve mal üreten- aşırı kapasite yarattı, yatırımlara ket vurdu, üretken olmayan finansal spekülasyonu teşvik etti.⁶³

Bu değişimi yaratan, Kolko'nun da dediği; 1970'lerden itibaren, sermayenin küresel iktisadi kriz bağlamında yaşadığı sorunları aşma çabasının bir sonucu olarak "genişleme" idi. Ancak kısa bir süre sonra, bu değişim süreci sermayenin önündeki engellerin kaldırılması amacıyla, devlet ve uluslararası kurumların eli ile yönetilen, refah devletini, düzenlemeleri, sendikal hakları, antitröst kanunlarını, yabancı yatırımları sınırlayan düzenlemeleri vs. hedef alan bir karşı saldırıya dönüştü. Bu durum sonradan ekonominin neoliberal bir proje çerçevesinde yeniden yapılandırılmasına dönüştü. Şirketler sendikaların gücünü kırmak, maliyetleri düşürmek için daha çok taşeronlara iş vermeye, girdileri dünyanın farklı yerlerinden almaya ve periferideki düşük ücretlerden istifade etmeye başladılar.⁶⁴ Şirketler arasındaki küresel rekabet keskinleşti ama Marx'ın ifade etti şekilde, finansla birlikte, sermayenin daha çok merkezileşmesinin bir aracı olarak.

Neoliberal ideolojinin yeniden canlanmasının ana nedeni, tam rekabetin sadece kitaplarda yazmadığı, gerçek hayatta da var olduğu iddiasının yeniden ileri sürülmüş olması idi. Yoğunlaşma ve tekelleşme, bir yüzyıldan fazladır giderek artmasına rağmen, artık önemli bir şey olarak görülmüyordu. Rekabetin bu muğlak yapısını istismar eden, neoliberal ekonomini bu özelliği, akademisyenler, karar alıcılar, aktivistler

63) Joyce Kolko, *Restructuring the World Economy* (New York: Pantheon, 1988), 178-81.

64) Bkz. Kolko, *Restructuring the World Economy*, 297-301; David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

134 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

ve halkın genelinde tekellerle ilgili tartışmaların doğasının değişmesinde önemli bir rol oynuyordu.

Tekel gücü konusundaki geleneksel yaklaşımın bir kenara itilmesinde en önemli teorik gelişme, işlem maliyetleri kavramında doğan yeni bir şirket teorisinin ortaya çıkması idi. 1937’de Ronald Coase (1964’de Chicago Üniversitesi iktisat bölümüne dahil olacaktı) “The Nature of the Firm” başlıklı ünlü makalesini yazmıştı. Bu makalede şirketlerin birleşmesinin nedeninin, bir şirketin girdileri kendisi üretmesi yerine piyasadan alması durumunda girdilerinin maliyetinin artmasına bağlı olarak dış işlem maliyetlerinin yükselmesi olduğunu söylüyordu. Dikey entegrasyon, şirketlerin maliyetleri optimize etmesi ve tekel gücü elde etmek için uğraşmak yerine, işlem maliyetlerini azaltmak yolu ile “etkinliği” artırması olarak görülüyordu.

İşlem maliyeti kavramının ekonomi bilimine dahil edilmesi önemli bir yenilikti. Ancak Coase’nin amacı çok belliydi. Daha sonradan söylediği gibi “dediğim (ve şimdi de söylediğim) şeydu: İktisadi sistemimizin temelinde rekabet yatar. Bu sebeple, bir şirket ile ilgili herhangi bir açıklama rekabet koşullarına uygulanmalıdır, elbette tekel bazı durumlarda önemli olabilir. 1930’larda, tekel gücüne dayanmayan (tekel gücü elde etmeye çalışmayan) şirketleri inceliyordum. Elbette karşıma işlem maliyetleri çıktı”.⁶⁵

Coase’nin “The Nature of the Firm” makalesinde dillendirdiği argümanların 1970 ve 80’lerde yarattığı etki çok azdı ama serbest piyasa muhafazakarlığının yükselmesi ile birlikte, tekel gücü ile ilgili yaklaşımlara, geleneksel endüstriyel organizasyon teorileri ve antitröst uygulamalarına karşı çıkmak için giderek daha çok kabul edilir oldu.⁶⁶ İşlem maliyetleri üzerine yapılan vurgu ile birlikte, şirketlerdeki entegrasyon faaliyetleri “etkinliği” artırma olarak yorumlanmaya başlanırken, tekel gücü ile ilgili sorular, yersiz olduğu gerekçesi ile, bir kenara atılıverdi.

Bu anlamı ile “verimlilik” konusuna geri dönülmesi şüphe uyandırıyor; çünkü bu tanımlama bir fasit dairedir, “piyasa değişimi” gibi ifadelerle meşrulaştırılıyor; ama bu da tanımlı itibari ile verimlilik anlamına

65) R. H. Coase, “The Nature of the Firm: Meaning,” içinde Williamson ve Winter, ed., *The Nature of the Firm*, 54. Ayrıca bkz aynı ciltte: Coase, “The Nature of the Firm,” 18-33, “The Nature of the Firm: Influence,” 61-74 ve Oliver E. Williamson, “Introduction,” 6.

66) Coase, “The Nature of the Firm: Influence,” 61-63. Coasian şirket teorisinin bir eleştirisi için bkz Keith Cowling ve Roger Sugden, *Beyond Capitalism* (NY: St. Martin’s Press, 1994), 38-42.

geliyor. Bu açıdan bakıldığında, daha büyük miktarda kar ve sermaye birikimi, verimliliğin göstergeleri olarak görülüyor ve ardından bunlar meşrulaştırılıyor; çünkü bunlar verimliliklidir. Bu kritere göre “verimli” olan, bir kaç saat harcanan emek değil; ama daha az maliyetli emektir, çünkü doğrudan karı arttırır.⁶⁷

Coase'nin işlem maliyeti analizi daha sonra Oliver Williamson'ın 1975'de yayımlanan *Markets and Hierarchies* kitabında daha da geliştirildi. Bu kitapta “etkinlik” ile ilgili iddialar genişletildi, amaç tekeller, oligopoller, dikey olarak entegre olmuş şirketler ve dev holdinglere yapılan saldırıları yumuşatmaktı.⁶⁸

Dünya genelinde çokuluslu şirketlerin büyümesi ile ilgili analizde, işlem maliyeti analizinin altı şirketlere sıcak bakanlar tarafından özellikle çiziliyordu. Bu analiz ayrıca, Hymer, Baran, Sweezy, Magdoff ve dünyanın başka yerlerinden radikaller tarafından geliştirilen tekeller üzerine çalışmaları reddetmek ya da göz ardı etmek için de bir zemin sunuyordu. İşlem maliyetleri çokuluslu şirketler açısından dışsal bir veriymiş gibi sunuluyordu. Küresel şirketlerin, küresel ekonominin belirli unsurlarını kendi içsel operasyonlarına eklemek sureti ile daha “etkin” bir şekilde çalıştıkları ve böylece de dışsal işlem maliyetlerini azalttıkları söyleniyordu. Artık tekellerin elde ettikleri rantlar önemli bir şey olarak görülüyordu. İşlem maliyetlerine gereksiz bir şekilde vurgu yapan ana akım iktisatçılar, çokuluslu şirketlerin gelişmesini açıklamakta ki-

67) Hem dikey hem de yatay entegrasyon, ölçek ekonomilerinden kaynaklanan verimlilik argümanları üzerinden meşrulaştırılır. Ama Schutz'un da ifade ettiği gibi “gerçek dünyada piyasa girişin önünde engeller olduğu için, serbest piyasada tekel gücü varsa (devlet müdahalesi durumları hariç) bunun nedeninin ölçek ekonomisi olduğunu söylemek hatalıdır”. Mantıksal olarak, şirketlerin piyasada sahip oldukları güçlü konum sadece onların yüksek verimliliklerinin bir eseri olsaydı, bizzat kendilerinin geliştirdiği engellere ihtiyaç kalmayacaktı.

68) Oliver E. Williamson, *Markets and Hierarchies* (New York: The Free Press, 1975), 258-61; Herbert J. Hovenkamp, “Harvard, Chicago and Transaction Cost Economics in Antitrust Analysis,” University of Iowa College of Law, Legal Research Paper, no. 10-35 (Aralık 2010): 1-35, <http://ssrn.com/abstract=1592476>.

69) Dunning ve Rugman, “The Influence of Hymer's Dissertation on the Theory of Foreign Direct Investment,” 228-32. Hymer, Marksist perspektife daha çok yaklaşımdan önce yaptığı bazı son dönem çalışmalarında, Coase'nin çalışmalarını ve işlem maliyeti kavramını kullandı. Ancak bunlar çalışmalarında ikincil önemde kaldı, tekelci sermayenin altını çizdi. Bkz. Hymer, “The Large Multinational Corporation,” içinde Dunning, *The Theory of Transnational Corporations*, 34-43; Paul Margison, “Firms and Corporations,” içinde Philip Arestis ve Malcolm Sawyer, *The Elgar Companion to Radical Political Economy* (Brookfield, Vermont: Edward Elgar, 1994), 158-61.

136 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

lit bir öneme haiz olan, Hymer'in tekel gücü teorisini daha çok eleştirmeye başladılar. Güç, küresel şirketlerin analizinde artık merkezi bir öneme sahip değildi.⁶⁹

Yeni neoklasik-neoliberal programın bir parçası olarak tam rekabeti o eski şaşalı günlerine geri döndürmek için daha organize bir faaliyeti George Stigler koordine ediyordu. *Memoirs of an Unregulated Economist* (1988) isimli kitabında Stigler, Chicago Okulu'nun ana amacının, tekel gücü kavramının her parçasını (reklamla ilgili kısmı da dahil) yıkmak olduğunu söylüyordu. Stigler ayrıca kendi kitabının amaçlarından birinin de “tekellere vurgu yapan ve bu literatürde sadece ‘tekelci kapitalizm’ olarak anılan kapitalizmin sosyalist tarzda eleştirisine karşı çıkmak” olduğunu söylüyordu.⁷⁰ Stigler, Marx'ın yoğunlaşma ve merkezileşme teorisinin aslında Marksist teoriden bir sapma olduğunu söylese de, bu teorinin neoklasik iktisat ve kapitalizm teorisi için bir tehdit oluşturduğunu düşünüyordu.⁷¹

1987 yılında, *New Palgrave Dictionary of Economics* için yazdığı “Competition” makalesinde Stigler, konuya rekabeti, insanlar, gruplar ve uluslar arasındaki bir “yarışma” olarak geniş bir anlamda tanımlayarak başlıyor, rekabetin muğlâklığını ört bas etmeye çalışıyor ve hemen hızla iktisadi açıdan rekabetin ne anlama geldiği konusuna geçiyor ama bu iki tanım arasındaki farkı açık seçik belirtmiyordu. Ardından tam rekabeti, konuya, rekabetin asıl unsuru olarak dahil ediliyor ve gerçek dünyadaki rekabete “en fazla benzeyen” rekabet şekli olarak sunuluyordu. Ekonomide geçerli olduğu şekli ile “işleyebilir rekabet” bir gerçeklik, tam rekabet saf bir teori olarak gösteriliyordu. Yani sanki ekonomide çok sayıda küçük şirket faaliyet gösteriyordu ve bu da gerçek bir örnek gibi sunuluyordu. Stigler konuyu şöyle bağlıyordu: “Teorik iktisatta tam rekabet kavramının bugün popüler olması her zaman olduğu gibi yine harika bir şeydir”.⁷²

Aynı zamanda, Stigler'in 1968 tarihli *The Organization of Industry* çalışması üzerine inşa edilen, tekellerin olumlu yönlerine üzerine bir Chicago Okulu argümanı da geliştiriliyordu. Bu yaklaşım tekel gücünün (1)

70) Stigler, *Memoirs of an Unregulated Economist*, 92, 162-63.

71) George Joseph Stigler, Kurt R. Leube, ve Thomas Gale Moore, ed., *The Essence of Stigler* (Stanford: Hoover Institution Press, 1986), 269, 284.

72) George J. Stigler, “Competition,” *The New Palgrave Dictionary of Economics*, Cilt. 1 (London: Macmillan, 1987): 531-35, Stigler, *The Organization of Industry* (Homewood, Illinois: R.D. Irwin, 1968); Shepherd, *The Economics of Industrial Organization*, 30.

daha büyük bir “verimliliği” yansıttığını, (2) hızla çökerek rekabet ortamına geri döndüğünü ve (3) tekel gücü elde etmenin maliyetleri nedeni ile ortadan kalkan kısa dönemli karlar yarattığını, söylüyordu. Dolayısı ile tekel, doğal olarak ortadan kayboluyor ve rekabet geri geliyordu; bu nedenle tekel olgusu göz ardı edilebilirdi. Bu yaklaşıma; tarihin, Stigler ve arkadaşları tarafından yazılması eşlik etti, mesela Stigler ve arkadaşları Rockefeller’in Standard Oil şirketinin egemenliğinin artmasına neden olan vahşi fiyatlandırma uygulamalarını inkâr ediyorlardı.⁷³

Genel olarak, 1970’lerin sonlarında başlayan neoliberalizmin zafer döneminde neoklasik iktisat, saf teorik kavramlar adına iktisadi gerçekliği çarpıtıyordu. Rasyonel beklentiler teorisi (buna göre sıradan bir iktisadi aktör mutlak bir rasyonalite ile hareket ediyor, gündelik iktisadi kararları alırken yüksek matematiği kullanıyordu) hükümetin ekonomiye düzenleyici kurallar getirilmesinde olumlu bir rol oynayabileceği argümanına karşı çıkmak üzere geliştirilmişti. Etkin piyasa hipotezi, teorik düzeyde kategorik olarak finans alanına “verimlilik” dışında her şeyi reddetmek üzerine kurulmuştu.⁷⁴

Rekabete gelince, muhafazakar akım “rekabete açık piyasa teorisine” dönüşmüştü. “Endüstriyel organizasyonun yeni teorisi” olarak adlandırılan bu yeni teorinin amacı, teorinin en önde gelen savunucularından William Baumol’un ifadesi ile, rekabet ve verimliliğin “fiyatları etkileme gücüne sahip olamayacak kadar küçük olduğu gerçeğinden yola çıkarak kararlarını alan, çok sayıda şirketin varlığını gerektirmediğini” göstermekti. Rekabete açık piyasa teorisi, piyasadan “maliyetsiz çıkış” olabileceğini ya da *potansiyel* rakiplerin piyasaya mutlak serbest giriş ve çıkışlarının söz konusu olduğunu iddia ediyordu.⁷⁵ Piyasaya girişin önündeki engeller, ki tekel gücü teorisinin temel argümanlarıdır, saf teori düzeyinde ortadan kaldırılıyordu. Özellikle de ölçek ekonomileri; bir şirket açısından avantaj olarak değil, piyasaya girişin önünde ciddi

73) Stigler, *Memoirs of an Unregulated Economist*, 102, 161-63. Stigler’in Standard Oil ile ilgili tezlerinin sistematik bir reddiyesi için bkz Michael Perelman, *Railroading Economics* (New York: Monthly Review Press, 2006) ve Richard B. Du Boff ve Edward S. Herman, “Alfred Chandler’s New Business History: A Review,” *Politics and Society* 10, no. 1 (Ocak 1980): 100-01.

74) “Ütopyacı iktisat” olarak adlandırdığı bu türden gerçek dışı yaklaşımlara karşı gerçeğe dayalı iktisadi yaklaşımlar için bkz John Cassidy, *How Markets Fail* (New York: Farrar, Strauss, ve Giroux, 2009).

75) William J. Baumol, John Panzar, ve Robert D. Willig, *Contestable Markets and the Theory of Industry Structure* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1982), xix.

138 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

bir engel olarak görölüyordu. İddia edilen şey, böylesi durumlarda bile, son derece serbest bir giriş çıkışın olduğu idi. Dolayısıyla artık antitröst faaliyetlere gerek kalmamıştı. Yarışmacı piyasalar teorisi 1980'lerde havayolu sektöründe kuralsızlaştırmanın önünü açmak için kullanıldı; ama işler teorisinin iddia ettiğinin aksi yönde gelişti, ortaya paylaşılan tekel ya da oligopol durumu çıktı. Sonunda, endüstriyel organizasyon teorisini Stephen Martin'in gözlemlediği gibi, "tamamıyla yarışmacı piyasa teorisi tam rekabet piyasaları teorisinin genelleştirilmesi olarak sunuldu". Aslında, tam rekabet koşulları oluşmasa bile tam rekabetçi piyasalar vardır. Piyasalar doğal olarak rekabetçidir, tabii ancak devlet ya da emek örgütleri müdahale etmediği sürece.⁷⁶

Yeni neoliberal dönemde antitröst kanunlarının uygulanmasında, Robert Bork'un *The Antitrust Paradox* başlıklı kitabından çok etkilenilmişti. Bork, Williamson'un eserlerinden etkilenmişti (ama işlem maliyetleri değil "etkinlik" üzerine yoğunlaşmıştı) ve Chicago Okulu'nun öğrencisi idi. Tekelin rasyonel olduğunu, ortadan kaybolduğunu ve piyasaya yeni girişlerle birlikte kolayca yok olduğunu iddia ediyordu. Tekelci ve oligopolcü piyasaları örnek göstererek Bork şöyle yazıyordu: "Vardığım sonuç şu; antitröst yasaları bu türden yapılara asla saldırmamalı çünkü bu yapılar tüketicinin refahını sağlayan dengeleyici güçleri bünyesinde barındırıyor".⁷⁷ Bu çalışma alanında, tüketicinin refahı kamu politikasının bir amacı olduğundan, herhangi bir antitröst faaliyet, "verimsizlikler" yaratmak sureti ile tüketicinin zararına sonuçlar yaratacaktır. Dolayısı ile tekel gücü anlamsız ve geçersiz bir konudur.

Yeni neoliberal düsturun nasıl ana akım haline geldiğini göstermek için şunu söyleyelim, şirketlerin kurduğu status quo'nun rekabetçi ve en mü-

76) Stephen Martin, *Advanced Industrial Economics* (Oxford: Blackwell, 1993), 324; Shepherd, *The Economics of Industrial Organization*, 30-31; Edwin G. West, "Monopoly," *The New Palgrave Dictionary of Economics*, Cilt. 3 (London: Macmillan, 1987), 540; Schutz, *Markets and Power*, 54-58.

77) Robert H. Bork, *The Antitrust Paradox* (New York: BasicBooks, 1978), 164; Hovenkamp, "Harvard, Chicago and Transaction Cost Economics in Antitrust Analysis," 7.

78) Tekel mevzuunda suları bulandırmaya yönelik iktisattaki bir başka teorik yenilik, eksik rekabeti analiz etmek üzere geliştirilen oyun teorisiydi (bu teorisinin öncülü olarak Sweezy'nin dirsekli talep eğrisi analizi görölüyordu). Bu alanda yapılan çalışmaların çoğunluğu anlaşılması güç modellere, gerçek dünyadan uzak anekdotlara ya da ampirik testlere dayanıyordu. Bkz Martin, *Advanced Industrial Economics*, 560-64. 14 Şubat 2011'de yazdığı bir mektupta endüstriyel organizasyon ekonomisti Eric A. Schutz, 1980'lerde geleneksel endüstriyel organizasyon ve antitröst literatüründe muhafazakarlığa kayışın en önemli nedeninin işlem maliyetleri, sabit marketler, oyun te-

kemmel durum olduğunu iddia eden önemli muhafazakâr iktisatçıların hemen hepsine -Hicks, Hayek, Friedman, Stigler, Coase, and Williamson- İsveç Merkez Bankası tarafından Nobel Ekonomi ödülü verildi.⁷⁸

Tekel ve Sol

Her şeyin ötesinde, tekeli iktisatçılar açısından önemli bir sorun olmaktan çıkarmış gibi görünen şey, küresel rekabetin artmasıydı. Stigler için, “tekeller hakkında sürekli kuşkular duyulmasına” neden olan şey, ABD çelik ve otomobil sanayilerinin 1970’lerde içine düştüğü durumla sembolize olan, başka ülkelerden çok uluslu şirketlerin yarattığı “potansiyel rekabetti”.⁷⁹

İronik bir biçimde, neoliberalizmi eleştiren solcuların büyük bir kısmı, özellikle de küresel çokuluslu şirketler arasındaki artan rekabet üzerinden bakıldığında tekellerin artık önemsiz olduğu konusunda Stigler ve Chicago Okulu ile hem fikir oldular. Önde gelen üç radikal iktisatçı Thomas Weisskopf, Samuel Bowles ve David Gordon 1985’de ABD ekonomisinde toplam yoğunlaşma hızının azaldığını, Baran ve Sweezy’in sunduğu şekli ile, tekелci sermaye konusunun ABD açısından artık önemli bir konu olmadığını söylüyordu. ABD’li otomotiv şirketlerinin “yirmi yıl öncesine kıyasla daha az tekел gücüne sahip olduklarını ve otomotivin de bu konuda istisnai bir sektör olmadığına” işaret ediyorlardı.⁸⁰ Robert Ross ve Kent Trachte 1990 yılında yayımladıkları *Global Capitalism* kitabında “tekелci kapitalizmin ölümünü” ilan ediyorlar, (herhangi bir kanıt göstermeden) kapitalizmi artık belirleyen şeyin “küresel şirketler” arasındaki “canlı fiyat rekabeti” olduğu konusunda hipotezler öne sürerek, ABD otomotiv sektörüne yabancı şirketlerin girmesinin ABD otomotiv sektörünün artık oligopolcü özelliğini yitirdiğini söylüyorlardı.⁸¹

Bunun, sol iktisatçılar arasında büyük bir bölünmenin başlangıcı olduğunu söyleyebiliriz, isteyen bu konuda geniş bir araştırma yapabilir ama biz yapamayacağız. Bu konu solda, Chicago Üniversitesi’nin iktisat

orisi ve Bork’un “antitröst paradoksu” argümanları olduğu yönünde bizim yaptığımız çıkarsamayı onaylıyordu. Bunlar bizim altını çizdiğimiz dört başlıklı ve Schutz bir tane daha ekliyordu: Kamu tercihi teorisi.

79) Stigler, *Memoirs of an Unregulated Economist*, 104.

80) Thomas E. Weisskopf, Samuel Bowles, ve David M. Gordon, “Two Views of Capitalist Stagnation,” *Science & Society* 69, no. 3 (Güz 1985): 268-70.

81) Robert J.S. Ross ve Kent C. Trachte, *Global Capitalism* (Albany: State University of New York Press, 1990), 38, 49, 145.

bölümünde konuşulduğundan daha az konuşuluyordu. Radikal iktisatçıların büyük bir kısmı enerjilerini ve dikkatlerini “tekeli artık o kadar önemli değil” kampına yöneltmişlerdi, solcu iktisatçıların büyük bir kısmı artık mevzu ile ilgilenmiyordu.

Tekel konusunu bir kenara bırakmanın nedeni kesin teorik bir pozisyon alınmış olması değil ama, küreselleşen ekonominin özellikleri konusundaki kafa karışıklığı idi. 1988’de David Gordon *New Left Review*’da, o zamanlar için ufuk açıcı nitelikte görülen “The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundations?” başlıklı bir yazı kaleme aldı. Bu sanki bütün belirsizliklerin bir araya getirildiği bir yazı gibiydi: Küreselleşme; uluslararası rekabette ciddi bir artış anlamına mı geliyordu yoksa çokuluslu şirketlerin kontrol ettiği, onlara yeni bir egemenlik alanı açan bir süreç miydi? Birbiri ile çelişen trendleri dikkatli bir şekilde analiz etmesine rağmen Gordon, sorduğu sorulara cevap bulmakta zorlanıyordu. Başka kimsenin de verebileceği cevap yoktu. Bu durumda, sol analizlerin çoğuna, uluslararası rekabetin galebe çaldığı yollu genel ve birbirinden farksız kavramlar egemen oldu.⁸²

Solda tekeli sermaye konusuna ilginin azalmasının sebebi kısmen de, analizlerinde tekeli sermayeye yer vermeyi reddeden, köktenci bir Marksist iktisat damarının gelişmiş olmasıydı. 1981’de John Weeks’in *Capitalism and Exploitation* kitabında açıkça şöyle diyordu; “Baran ve Sweezy’nin sayfalar boyunca bahsettiği tekeller, bu yazarların kitaplarının dışında başka bir yer de yoktur”.⁸³

Bir bütün olarak bakıldığında sol için, tekeli gücü ile ilgili çalışmalarından kopuşun ana nedeni, solun rekabetin muğlaklığının tuzağına düşmesi idi, aynen neoliberal iktisadın düştüğü gibi. Büyük şirketlerin da-

82) David Gordon, “The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundation,” *New Left Review* 168 (Mart/Nisan 1988):24-64.

83) John Weeks, *Capitalism and Exploitation* (Princeton: Princeton University Press, 1981), 165. Bu türden köktenci yaklaşımlar için bkz Willi Semmler, “Competition, Monopoly, and Differentials of Profit Rates,” *Review of Radical Political Economics* 13 (Kış 1981): 39-52; Ben Fine ve Andy Murfin, *Macroeconomics and Monopoly Capitalism* (Brighton, Sussex: Harvester, 1984). Tekeli sermaye perspektifinden verilen cevaplar için bkz: Howard J. Sherman, “Monopoly Capital vs. the Fundamentalists,” içinde Stephen Resnick ve Richard Wolff, *Rethinking Marxism* (Brooklyn, New York: Autonomedia, 1985), 359-77; Michael A. Lebowitz, *Following Marx* (Boston: Brill, 2009), 225-46; Foster, *The Theory of Monopoly Capitalism*.

ha hareketli hale gelmesi ve küresel piyasalara yayılması nedeni ile, ortaya çıkan eğilim bu şirketleri “tekelci çokuluslu şirketler” olarak -Magdoff ve Sweezy’nin ifade ettiği şekilde değil- ama aynı zamanda da birbirlerine rakip olarak görmektir.⁸⁴ Marksist siyasal iktisatta Giovanni Arrighi, David Harvey, Robert Brenner, Gérard Duménil ve Dominique Lévy gibi düşünürler ne ulusal ne de uluslararası ölçekte yoğunlaşma ve tekel konularını sistematik olarak ele almıyorlardı; bu açıdan kendi çalışmalarını önceki kuşak Marksist politik iktisatçıların çalışmalarından ayrı tutuyorlardı.⁸⁵

Son dönem Marksist siyasal iktisat düşünürlerinden ikisinin, Giovanni Arrighi ve Robert Brenner’in çalışmalarını ele alalım. Arrighi *The Long Twentieth Century* kitabı bu konuda ne kadar geriye düşüldüğünün bir örneğidir. Kitapta, Arrighi kendince yirminci yüzyıl kapitalizminin gelişimini açıklarken, tekel gücü ya da tekelci sermaye konularını tartışmaması bir yana, dev şirketlerin ve çokuluslu şirketlerin ortaya çıkışını, doğrudan Coase, Williamson ve Alfred Chandler’den aldığı iş-

84) Magdoff ve Sweezy, *The Deepening Crisis of U.S. Capitalism*, 28. Sol bir noktada duran (ve rekabetin muğlaklığı tuzağına düşen) James Clifton, Baran ve Sweezy’ye aykırı olarak, şu konuda ısrar ediyordu: “Bugün kar peşinde koşanın bireysel bir kapitalist değil de modern şirketler olması gerçeği kapitalist ekonomide rekabetin azaldığı anlamına gelmez... (şirketler arasındaki mücadele) süreci oldukça rekabetçi bir ortamda geliştiği için ekonomik sürece egemen olan büyük şirketler (tekel) olarak tanımlanamaz”, “James A. Clifton, “Competition in the Evolution of the Capitalist Mode of Production,” *Cambridge Journal of Economics* 1, no. 2 (1977): 143, 150.

85) David Harvey, *The Limits to Capital* (Chicago: University of Chicago Press, 1982); Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century* (New York: Verso, 1994); Robert Brenner, *The Boom and the Bubble* (New York: Verso, 2002); Duménil ve Lévy, *Capital Resurgent*. Harvey, *The Limits of Capital* kitabında tekelci kapitalizm konusunu kısaca ele aldı ama bu konuda da bazı şüpheleri olduğunu belirtti. Baran ve Sweezy’nin tekellerin “analitik çalışmaların merkezine oturtulması gerektiği” şeklindeki argümanlarına şu şekilde karşılık verdi: “Rekabet modelinin” terk edilmesi elbette değer teorisinin de terk edilmesi anlamına geliyor; ki Baran ve Sweezy tam da bunu yapmaya hazırdır. Ancak sorun şu ki Marx’ın analizinin nirengi noktası olan bundan bütün diğer Marksist kategorileri ciddi bir şekilde sorgulamadan ya da onlardan taviz vererek, vazgeçemeyiz” Harvey, *Limits to Capital*, 141.

86) Arrighi, *The Long Twentieth Century*, 218-19, 239-43. Chandler’in şirketin büyümesinde oynadığı merkezi rol olarak tekel gücünün reddi ve bunun işlem maliyeti ile ilişkisinin eleştirisi için bkz. Du Boff ve Herman, “Alfred Chandler’s New Business History,” 87-110.

87) Brenner, finansallaşmanın tekelleşmeyi teşvik etmekten çok uzak olduğunu, aslında bunun artan piyasa rekabeti için bilerek kurgulanmış bir unsur olduğunu söylüyordu. “Bankalar ve elbette diğer finansal kuruluşlar, normalden daha fazla kar elde edilen alanlara girebilmek için ulaşabildikleri ve toplayabildikleri kadar çok sermayeyi toplarlar” Dahası “şirketler büyük bir kolaylık-

142 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

letme maliyeti kavranları ile açıklar.⁸⁶ Burada, solun tekелci sermaye üzerine yaptığı yüzyıllık analizden eser yoktur. Brenner ise 1999 yılında tekel ile kaygıları eski ruh halini tekrar ederek bir kenara atar.⁸⁷

Tekel gücü üzerine değerdendirmelerde bulunmaktan kaçınmanın ardında elbette bazen bir anlaşmazlık da vardır. Bazı radikal siyasal iktisatçılar bu yıllarda tekелci sermaye üzerine argümanlar üretmeye devam ettiler. Magdoff ve Sweezy, yukarıda tartıştığımız gibi, tekелci sermaye nedeni ile yaşanan iktisadi durgunluğun nasıl ekonominin finansallaşmasına yol açtığı konusunu ele almışlardı. 1970'ler, 80'ler ve 90'ların başlarında yazdıkları bir çok kitap ve makalede, detaylı bir şekilde, tekелci finans sermaye düzenine geçişi incelediler.⁸⁸ Onların bakış açısına göre burada temel sorun, uluslarötesi üretim sürecinin tekeller arası rekabeti nasıl değıştirdiğı ve bunun dünya ekonomisi açısından yarattığı sorunları anlamaktı. Magdoff'un 1978'de *Imperialism: From the Colonial Age to the Present* (Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm, Kalkedon Yayınları, 2007), başlıklı çalışmasında yazdığı gibi: "Anlaşılması gereken şudur: Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi süreci rekabet nedeniyle hızlanmışır ve bu süreç sermaye kesimleri arasındaki mücadelenin keskinleşmesine neden oluyor ama farklı ölçülerde ve farklı stratejilerle".⁸⁹ 1977'de ABD çelik sanayinde yaşanan krizi, tekелci sermaye tezinin yanlışlaması olarak görmek yerine Magdoff ve Sweezy çelik sanayinde uluslararası artık değerin artması, bunun iktisadi durgunlukla ilgisi, bunun sonucu olarak ortaya çıkan rekabet mücadelesi ve bu mücadelenin sermayenin küresel ölçekte daha da yoğunlaşması ve merkezileşmesinde oynadığı rol üzerine odaklandılar. Bu mücadele tekелci sermayeyi yok etmek yerine onu başka bir seviyeye ta-

la bankalardan finansman elde ederler" diyor ve ekliyor Brenner; " netice şudur hükümet yetkililerinin doğrudan siyasi dahli olmadan, piyasaya girişler kontrol edilmese günümüz tekellerinin varlıklarını sürdürmesi çok zordur (ve elbette son dönemlerde eğilim aksi istikamettedir, yani kuralsızlaşmaya doğru). Stigler bunu daha iyi ifade edemezdi! Robert Brenner, "Competitin and Class," *Monthly Review* 51, no. 7 (Aralık 1999): 35.

88) Bkz. Özellikle Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, *The End of Prosperity* (New York: Monthly Review Press, 1977), *The Deepening Crisis of U.S. Capitalism* (New York: Monthly Review Press, 1981), *Stagnation and the Financial Explosion* (New York: Monthly Review Press, 1987), ve *The Irreversible Crisis* (New York: Monthly Review Press, 1988).

89) Harry Magdoff, *Imperialism: From the Colonial Age to the Present* (New York: Monthly Review Press, 1978), 177.

90) Magdoff ve Sweezy, *The Deepening Crisis of U.S. Capitalism*, 23-30.

şıdı.⁹⁰

Bu noktada, endüstriyel örgütlenme uzmanı iktisatçı Eric Schutz uluslararası rekabet konusunda şu gözlemi yapıyor: “Piyasa dünyanın her yerinden üreticileri kapsayacak şekilde genişlemeye başladı mı, aksi bir yönelim ortaya çıkamaz sadece yoğunlaşma eğilimi artar ki kesinlikle öyle olmuştur, mesela; dünyada otomotiv sanayinde görülen şirket birleşmeleri”.⁹¹ Yazının önceki kısımlarında belirttiğimiz üzere, beş çokuluslu şirket bugün yaklaşık olarak dünyadaki motorlu araç üretiminin yarısını karşılıyor, on şirketin küresel otomobil üretimindeki payı ise yüzde 70. Bu sektörde yoğunlaşmanın -azalması değil- artması beklenmelidir.

Diğer solcu iktisatçılar da tekel yaklaşımını takip ettiler. İngiliz teorisyen Keith Cowling, 1982 yılında yayımladığı *Monopoly Capitalism* çalışmasında argümanı daha da geliştirdi. Cowling’e göre oligopoller ulusal alandan, uluslararası alana doğru çıkıyordu. “Uluslararası alanda yaşanan değişimler, mesela daha küçük, daha iç içe geçmiş, uluslararası oligopol gruplarının ortaya çıkması, uluslararası çatışmaların devam etmesine neden olacak... Uluslararası oligopollerin her bir üyesi, gümrük tarifelerinin indirilmesi yolu ile piyasadan daha büyük bir pay kapmaya yönelik her teşebbüsün anında karşılık bulacağını farkında, bu türden bir karşılık ise bu hareketin pek de karlı bir hareket olmadığını gösterecek ve dolayısı ile her ülkedeki tekelleşme oranı aynı kalacak” diye yazıyordu Cowling. Yine dev küresel şirketlerin “serbest ticaretin, küresel emek ve küçük şirketlerin zararına olacak şekilde, uluslararası şirketlerin hakimiyetinin artmasına neden olacağını düşündüklerini” yazıyordu.⁹² Dahası, “uluslararası şirketlerin büyümesi herhangi bir ülkede iktisadi durgunluğa girme eğiliminin artması anlamına gelir... ki bu durgunluk anında başka ülkelere de sirayet edecektir... Uluslararası şirketlerin hakimiyetlerinin artması tekelci kapitalizmde zaten var olan durgunluk eğilimini zaten arttırmış da olabilir”, böylece bu unsurlar daha küresel bir hal alıyor.⁹³

Doug Dowd iki önemli çalışmasında, *Capitalism and Its Economics*

91) Schutz, *Markets and Power*, 66-67.

92) Keith Cowling, *Monopoly Capitalism* (New York: John Wiley and Sons, 1982), 130-34.

93) Keith Cowling, “Monopoly Capitalism and Stagnation,” içinde Tracy Mott, Nina Shapiro, ed., *Rethinking Capitalist Development: Essays on the Economics of Josef Steindl* (New York: Routledge, 2005), 155-66.

144 Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet

(2002) ve *Inequality and the Global Economic Crisis* (2009), bu tarihsel önemdeki değişimi Tekelci Kapitalizm I'den Tekelci Kapitalizm II'ye geçiş olarak tanımlıyor. Tekelci Kapitalizm I eğer, 1975'de ABD'de egemen olan oligopolcü üretim sistemi ise, aksine Tekelci Kapitalizm II'ye egemen olan şey, finans (ve bilgi teknolojileri) sektörüne daha sıkı bağlı, giderek daha küreselleşen ve entegre olan üretim sürecinin bir paçası olan daha büyük uluslararası şirketlerdir. Baran ve Sweezy'nin "1966'da analiz ettiği şey" diye yazıyor Dowd "bugün küresel kapitalizm ve Tekelci Kapitalizm II için de geçerlidir. Neden II? Çünkü, 1960'larda var olan ilişkiler ve süreçler, 1970'lerden 1980'lere, 90'lara hatta 2000'lere kadar hızla ve büyük oranda değişti. Dev şirketlerin sahip olduğu güç ve bu şirketlerin yaptığı uygulamalar onların bile ötesine geçti ve tehlikeli sonuçlar doğurdu."⁹⁴

1970'lerin ortasında boy vermeye başlayan tekeller kapitalizm aşamasının en iyi biçimde *küresel tekeller finans sermaye* olarak tarif edilebileceğini düşünüyoruz. Bu sürecin yaratacağı siyasi sonuçları Samir Amin dile getiriyordu: "Her şey birbirine sıkı sıkı bağlı: Oligopollerin kapitalizmi, oligarşilerin siyasi gücü, barbarca bir küreselleşme, finansallaşma, ABD hegemonyası, oligopollerin çıkarlarına hizmet eden küreselleşmenin militarizasyonu, demokrasinin çöküşü, doğal kaynakların talan edilmesi ve Güney'in kalkınmasından vazgeçilmesi".⁹⁵

Umut ediyoruz ki gerçeklere dayanan sosyal bilimlere inanan akademisyenler ve ekonomistler tekeller konusunun önemini daha çok anlar, bu konuda daha çok araştırma yapar ve konu daha çok tartışılır. Bu, solcu akademisyenler için özellikle önem arz eden bir konu. Radikal ekonomistler, neoliberalizmin neden olduğu iktisadi eşitsizliği hızla kavradılar, nedenlerini ve etkilerini araştırıp bunu kamuoyu ile paylaştılar. Geçtiğimiz on ya da yirmi yıl içinde, bir çok sol politik iktisatçı fi-

94) Doug Dowd, *Inequality and the Global Economic Crisis* (London: Pluto Press, 2009), 31-32, 67-72 ve *Capitalism and Its Economics: A Critical History* (London: Pluto Press, 2000), 89-90, 168-99.

95) Samir Amin, *Seize the Crisis! Monthly Review* 61, no. 7 (Aralık 2009): 3.

96) Aklimızdaki eserler şunlardır: Duménil ve Lévy, *Capital Resurgent*; Anwar Shaikh, "The First Great Depression of the 21st Century," içinde Leo Panitch, Greg Albo ve Vivek Chibber, ed., *The Crisis This Time* (London: The Merlin Press, 2010), 44-63; ve Robert Brenner, "What is Good for Goldman Sachs is Good for America: The Origins of the Current Crisis," Center for Social Theory and Comparative History, Institute for Social Science Research, UC Los Angeles, Ekim 2, 2009. (Bu, yazarların AK Press tarafından 2009'da basılan *Economics of Global Turbulence* [Verso, 2006], kitaplarının İspanyalca çevirisine önsözdür)

nansallaşma ve borçlanmanın iktisadi açıdan önemini kavradı ve bu konuyu araştırdı.⁹⁶ Tekel konusunun yeniden ele alınması bu zincirin son halkasıdır, eşitsizlik ve finansallaşma konularının -yirmi birinci yüzyılda kapitalizmden söz bile etmiyoruz- anlamlı ve kapsamlı bir değerlendirmesinin yapılması açısından zorunludur. Bugüne kadar yapılan araştırmalar ihtiyacımız olan şeyin çok küçük bir kısmına cevap veriyor.⁹⁷

Bize göre, konu çok önemli. Tekel gücünü anlamak, sadece kapitalist sistemin nasıl işlediğini, iktisadi durgunluk, finansallaşma konularını anlamak için değil, gerçek dünyadaki siyasal gelişmeleri anlamak ve emperyalizmi doğru bir şekilde analiz etmek için de gereklidir. Demokrasi mücadelesi, siyasi ve iktisadi gücün dev tekелci şirketleri kontrol eden bir plütokrasinin elinde toplandığı gerçeği ile yüzleşmemizi gerektiriyor. Biz solcular, söz konusu bu gücün üzerlerindeki etkisini her gün gören ve yaşayan insanlarla açık ve etkili bir dille konuşmasını öğrenmek zorundayız; yoksa her şeyin dışında kalacağız, söylediklerimiz kimse dinlemeyecek.

97) Son bir kaç yıldır yapılan çalışmaların bu unsurları bir araya getirdiğini ve çarğıcı sonuçlar ortaya koyduğunu görüyoruz. Bkz Harvey, *The Enigma of Capital*; Amin, *The Law of Worldwide Value*; Michael Perelman, *Railroading Economics* (New York: Monthly Review Press, 2006); John Bellamy Foster ve Fred Magdoff içinde *The Great Financial Crisis*.

Tekelci Sermayenin Uluslararasılaşması*

1997 tarihli, “More (or Less) on Globalization” (Küreselleşme üzerine daha çok [ya da daha az]) başlıklı bir makalesinde Paul Sweezy, “kapitalizmin yakın geçmişindeki, 1974-75 resesyonu ile başlayan dönemde, en önemli üç temel eğilimin, (1) büyüme oranının yavaşlaması, (2) teknelci (ya da oligopolcü) çokuluslu şirketlerin dünyada yayılması ve (3) sermaye birikiminin finansallaşması olarak adlandırılabilir bir sürece girmiş olması” olduğuna işaret ediyordu (Sweezy, küreselleşmenin, son dönemlerde ortaya çıkan bir eğilim değil, bütün bir kapitalizm tarihi açısından belirleyici olduğunu söylüyordu).¹ Bu üç eğilimden birinci ve üçüncüsü -zengin ülkelerdeki iktisadi durgunluk ve birikimin finansallaşması- 2007-2009 krizinin başlarından bu yana tartışmaların konusu oldu. Ancak, “teknelci sermayenin uluslararasılaşması” olarak da adlandırılabilir ikinci eğilime ise genellikle daha az önem atfedildi. Egemen neoliberal söylem -ki sola da sızmıştır- teknelci eğilimlerin ortadan kalktığını iddia eder. Neoliberal anlatıya göre, ABD’de ve dünyanın başka yerlerinde, savaş sonrası dönemin teknelci yapısı kırılmıştır ve onun yerini yoğun küresel rekabet dönemi almıştır.

1) Paul M. Sweezy, “More (Or Less) on Globalization,” *Monthly Review* 49, no. 4 (Eylül 1997): 3-4.

148 Tekelci Finans Sermayesi

Yazının geri kalan bölümlerinde, küresel rekabetin arttığı yollu algıların toptan yanlış olduğunu iddia etmeyeceğiz. Bunun yerine, 1970'lerden bu yana, yeniden canlanmış bulunan uluslararası rekabetin, tahmin edilenden daha sınırlı olduğunu söylüyoruz. Uluslararası rekabet, dünyadaki üretimin giderek, büyük bir tekel gücü uygulama gücüne sahip daha az sayıdaki çokuluslu şirketler tarafından hakimiyet altına alınarak küresel tekelci finans sermayenin ortaya çıkmasına neden oldu. Kısaca; karşı karşıya kaldığımız şey bir uluslararası oligopol sistemidir. Bu konuya yaklaşımımız, bazı cevaplar ortaya koyduğu kadar çok sayıda sorunun da kafalarda şekillenmesine neden olacak. Ne var ki, amacımız tekelci sermayenin uluslararasılaşması konusunun ele alınmasının, şu anda küresel ekonomideki -gelişmiş ekonomilerde düşük büyüme oranları ve finansallaşma evresi de dahil- eğilimlerin anlaşılmasının bir ön koşulu olduğunu göstermektir.

Genel hatları ile burada söyleceklerimiz bazı okurlar için hiç de yeni şeyler değil. Tekelci sermayenin uluslararasılaşmasının kanıtları yıllardır ortada duruyor. Richard Barnet ve Ronald Müller'in 1974'de kaleme aldıkları *Global Reach: The Power of the Multinational Corporations* isimli kitaplarında yazdıkları gibi: "Küresel şirketlerin ortaya çıkışı oligopol kapitalizminin küreselleşmesini temsil eder... Şirketlerin ortaya çıkan yeni yapıları, yoğunlaşma ve uluslararasılaşma sürecinin artmasının sonucudur, bu da ekonomiyi, klasik piyasa kurallarına göre birbirleri ile rekabet etmeyen bir kaç yüz tane şirketin kontrolü altına sokmuştur".²

Az sayıda şirketin belirli sanayi kollarına ya da üretim alanına egemen olduğu, bütün oligopol vakıalarında olduğu gibi, ortada klasik anlamda bir rekabet yoktur. Karşımızda duran şey bir tür yarışma ve danışıklı dövüş diyalektikliğidir.³ Özellikle de "fiyat rekabeti" - ya da iş alemindeki ifadesi ile "fiyat savaşı"- çok tehlikeli bir şey olarak görülür ve dev şirketler genelde bundan kaçınır. Aksine, şirketler arasındaki rekabet farklı şekiller alır: Düşük maliyet arayışı -şirketler için hala en önemli konudur-, doğal kaynaklar ve piyasadan pay kapmak için girilen re-

2) Richard J. Barnet ve Ronald E. Müller, *Global Reach: The Power of the Multinational Corporations* (New York: Simon and Schuster, 1974), 213-14.

3) Diyalektik rekabet ve oligopol şirketlerinin karakteristik özelliklerini belirleyen anlaşma kavramı Keith Cowling tarafından, Baran ve Sweezy'nin Tekelci Sermaye çalışmasından yola çıkılarak üretilmiştir. Bkz See Keith Cowling, "Monopoly Capitalism and Stagnation," 155-66, *Rethinking Capitalist Development: Essays on the Economics of Josef Steindl* (New York: Routledge, 2005) içinde, editörler Tracy Mott ve Nina Shapiro.

kabet ve ürün farklılaştırması.

Günümüzün ortalama ya da geneli temsil eden şirketi, tekelci çokuluslu şirkettir; bir çok ülkede faaliyet gösteren ama genel merkezi tek bir ülkede olan şirket. Son yıllarda, kapitalist ekonominin periferisinde de çokuluslu şirketlerin sayısı artmaya başladı ama çoğunlukla bu şirketlerin yönetimleri zengin merkez ülkelerde yer alıyor (şirket ne kadar büyükse, bu eğilim artıyor). Birleşmiş Milletler'e bağlı UNCTAD, 2010 Dünya Yatırım Raporu'nda "dünyanın en büyük 100 çokuluslu şirketinin sahip olduğu yapının, satışlarının giderek azalmasına rağmen, üçlü grubun (ABD, Avrupa Birliği ve Japonya) egemenliğini hala sürdürdüğünün bir ifadesi olduğunu" yazıyordu.⁴

Küresel şirketler konusunda önce gelen ana akım analistlerden biri olan Mark Casson 1985'de şunu gözlemliyordu: "Uzun vadeli bir perspektiften bakıldığında, çokuluslu şirketler, sermayenin uluslararası yoğunlaşması yönündeki eğilimin en son ve en sofistike dışa vurumu olarak görülebilir. Bu yaklaşım en açık şekli ile Lenin'in çalışmalarında görülür (Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması)".⁵

Bugün, söz konusu bu eğilim kendini en somut şekilde uluslararası oligopollerin büyümesi süreci ile gösterir. Johns Hopkins Üniversitesi'nden iş dünyası ve şirketler tarihçisi Loui Galambos'a göre "küresel oligopoller, güneşin doğuşu kadar doğaldır".⁶ Geçektende *Wall Street Journal*'ın 1999'da yazdığı gibi;

"Birbiri ardına bir çok sanayi kolunda konsolidasyon aman vermeksizin yoluna devam ediyor... Dünya otomotiv sanayi altı ya da yedi şirketin elinde toplanıyor. Geriye büyük ihtimal sadece iki Amerikan otomobil üreticisi, iki Japon şirketi ve bir kaç Avrupalı şirketi kalacak.

Dünyadaki en büyük yarı iletken üreticisinin sayısı bir düzineyi geçmiyor. Dünya müzik piyasayı dört şirketin elinde. On şirket dünya ilaç piyasasına hükmediyor ve bu sayı birleşmeler

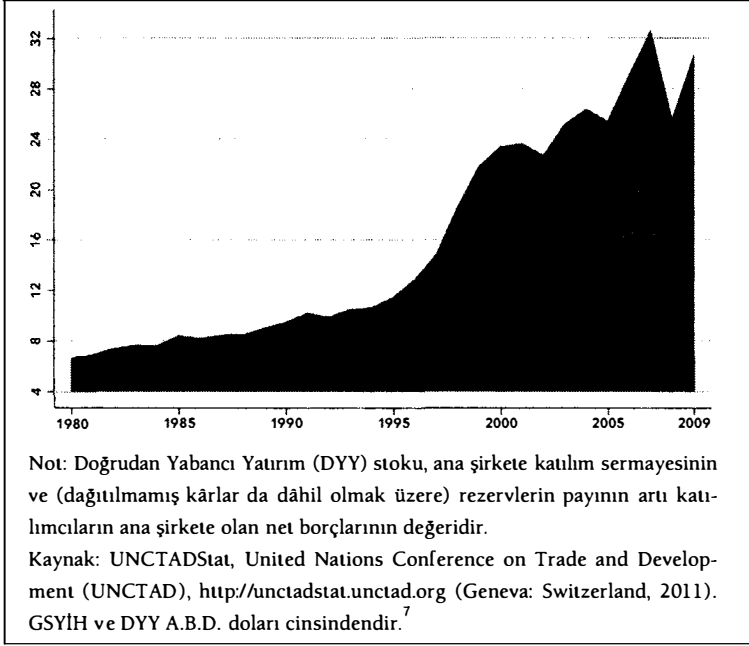
4) UNCTAD, *World Investment Report, 2010* (New York: United Nations, 2010), 17-18.

5) Mark Casson, "Multinational Monopolies and International Cartels," *The Economic Theory of the Multinational Enterprise* (London: Macmillan, 1985), 65 içinde, editörler Peter J. Buckley ve Mark Casson. Ve, V.I. Lenin, *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism* (New York: International Publishers, 1939).

6) Galambos, G. Pascal Zachary'nin makalesi içinde alıntı; Let's Play Oligopoly! Why Giants Like Having Other Giants Around," *Wall Street Journal*, Mart 8, 1999.

150 Tekelci Finans Sermayesi

Şekil 1. Doğrudan Yabancı Yatırımların (İç Stok) Dünya Geliri İçindeki Yüzde Payı (1980-2009)

yüzünden daha da azalacak çünkü dev şirketler bile dünya çapında rekabet edebilmek için çok küçük olduklarını düşünüyor.

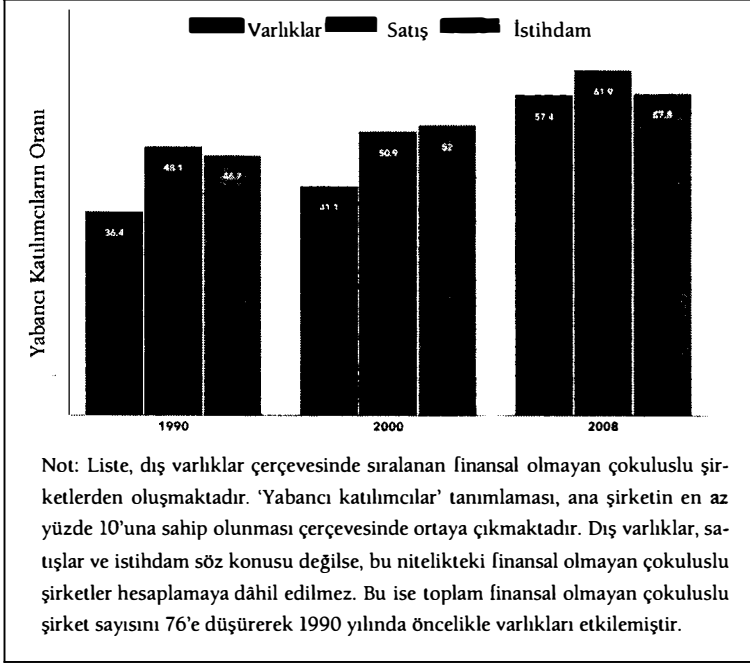
Dünya meşrubat sektöründe, sadece üç şirket söz sahibi, bunların en küçüğü olan Cabdury Schweppes PLC, Şubat ayında uluslararası operasyonlar biriminin bir kısmını, sektör lideri olan Coca-Cola Co.'ya sattı. Ticari uçak yapım sanayini iki şirket yönlendiriyor; Boeing Co. ve Airbus Industrie".⁸

Bu türden bir eğilim her alanda görülüyor: Mesela telekomünikasyon, yazılım sektörleri, lastik üretimi vs. Bu durumu, 2007 yılına kadar geçen süre zarfında, dünyada gerçekleşen rekor sayıdaki şirket birleşmeleri ve satın almaları (bütün zamanların en yüksek değeri olan 4.38 milyar dolara ulaşmıştı) ve dünyada yaratılan gelirden daha hızlı bir şekilde artan doğrudan yabancı sermaye yatırımları yansıtıyor. Doğrudan

7) UNCTAD için, çokuluslu şirket ana verilerinde "yabancı kontrolü", oy hakkına sahip hisse senetlerinin en az yüzde 10'luk sahipliği olarak tanımlanıyor. Bu IMF'nin yaklaşımı ile de uyumludur. ABD'de ise Ekonomik Analiz Bürosu sınır olarak yüzde 50'yi alıyor

8) "Let's Play Oligopoly!" *Wall Street Journal*.

Şekil 2. Dünyanın İlk 100 Bankacılık Dışı Faaliyette Bulunan Çokuluslu Şirketlerin Varlıkları, Satışları ve İstihdamı İçinde Yabancı Katılımcıların Payı

yatırımlar stoğu 1980'de dünya milli gelirinin yüzde 7'sinden, 1990'lar-da hız kazanarak, 2009'de yüzde 30'una yükseldi (bkz. 1 nolu şekil). Bu rakamlar bile çokuluslu şirketlerin artan gücünü göstermekte yetersiz kalıyor; çünkü söz konusu bu rakamlar farklı şekillerde gerçekleşen iş-birliklerini -mesela şirketlerin operasyonlarının dünya ölçeğine yayılmasını sağlayan stratejik ortaklıklar ve teknoloji anlaşmalarını- yansıtmaz. Ayrıca, çokuluslu şirketlerin, kollarını dünyanın dört bir köşesine uzatmalarına imkan veren taşeronlaştırma faaliyetlerine dair rakamlar da mevcut değil. Bu ve başka şekillerde çokuluslu şirketlerin faaliyet alanlarını hızla genişletmeleri, dünyanın en büyük beşyüz şirketinin gelirlerinin dünyanın toplam gelirinin yüzde 35-40'ına ulaştığı, çok daha yoğunlaşmış, bir dünya iktisadi sistemi yaratıyor.⁹

Dev şirketlerin bir değil yirmi, elli hatta daha çok sayıda ülkede faali-

9) Bu konu ile ilgili veri ve analiz için bkz. bu kitaptaki "Yirmi Birinci Yüzyılda Tekel ve Rekabet" bölümü.

152 Tekelci Finans Sermayesi

yet göstermesi ile birlikte üretim küresel bir karakter kazanmaya başlıyor. Bu durum, dünyanın en büyük -yabancı ülkelerdeki iştiraklerin varlıklarına göre yapılan sıralama- yüz finans dışı (bankalar harici) çokuluslu şirketin, yabancı ülkelerdeki iştiraklerinin sahip olduğu varlıklar, satışları ve istihdam ettikleri insan sayısındaki hızlı artışı gösteren şekil-2'de gösteriliyor. 1990 gibi erken bir tarihte bile, dünyanın en büyük yüz şirketinin yabancı ülkelerdeki iştiraklerinin varlıkları, yüz şirketin toplam varlıklarının üçte birinden biraz fazlasına, satışlarının ve istihdamın yarısına tekabül ediyordu ve üretim büyük oranda, ana şirketin merkezinin bulunduğu ülkede gerçekleştiriliyordu. 2008 yılına gelindiğinde, en büyük yüz global şirket, üretimi yabancı ülkelerdeki iştiraklerine doğru kaydırmıştı, artık toplam varlık ve istihdamın yaklaşık yüzde 60'ı ve toplam satışların yüzde 60'dan fazlası yabancı ülkelerdeki iştiraklerin elinde ya da onlar tarafından gerçekleştiriliyordu.

ABD'li dev şirketler son yıllarda, kelimenin tam anlamı ile küresel ölçekte üretime geçtiler. Tablo-1, dünyanın en büyük yüz şirketi arasında yer alan 18 ABD merkezli çokuluslu şirketin toplan varlık, satış ve istihdam rakamlarını veriyor (ABD iç pazarı o kadar büyüktür ki, en büyük yüz çokuluslu şirket sıralaması sadece yabancı ülkelerdeki iştiraklerin sahip olduğu varlıklara göre yapıldığı için, sıralama bu şekilde yapıldığında listede sadece 18 Amerikan şirketi yer alır). Bu 18 şirket, bütün finans dışı ABD'li çokuluslu şirketlerin sahip oldukları varlıklar, gerçekleştirdikleri satışlar ve istihdamın büyük bir kısmını temsil eder: Toplam varlıkların yüzde 16'ya yakınını, satışların yüzde 28'ini ve toplam istihdamın nerede ise yüzde 23'ünü.¹⁰ Söz konusu bu 18 Amerikan şirketinin toplam varlıklarının ve üretiminin yaklaşık yarısı, belki de daha fazlası, yabancı ülkelerdeki iştiraklerinin elindedir ve onlar tarafından gerçekleştirilir, bu da bu şirketlerin ciddi bir küresel oligopolcü rekabet/yarışma içinde olduklarına işaret eder.

Tablo-1'in gösterdiği gibi, en büyük yüz sıralaması içindeki ABD'li şirketlerin büyük bir kısmının yabancı ülkelerdeki iştirakleri, 2000-

10) UNCTAD verileri ile uyumlu bir şekilde, ABD ile ilgili rakamlar bankacılık dışı ana şirketler ve bankacılık dışı faaliyet gösteren yabancı iştiraklerin çoğunluk hissesi. Bkz, Tablo-1 ve Kevin B. Barefoot ve Raymond J. Mataloni Jr.'ın "U.S. Multinational Companies: Operations in the United States and Abroad in 2008," *Survey of Current Business* 90, no. 8 (2010) çalışmasında Tablo 16.2 ve 18.2. Yabancı iştiraklerin varlıklar, satışlar ve istihdam içindeki payları sırası ile yüzde 12, 24.6 ve 22.8.

Tablo 1. Finansal Olmayan En Büyük 18 Çokuluslu ABD Şirketinin Yabancı Varlıkları, Satışları ve İstihdam

Multinational Corporation	Varlıklar (Milyar Dolar)				Satışlar (Milyar Dolar)				İstihdam			
	2000		2008		2000		2008		2000		2008	
	Toplam	Yabancıların payı	Toplam	Yabancıların payı	Toplam	Yabancıların payı	Toplam	Yabancıların payı	Toplam	Yabancıların payı	Toplam	Yabancıların payı
General Electric	437.0	36%	797.8	50%	129.9	38.1%	182.5	53%	313,000	46%	323,000	53%
Exxon	149.0	68%	228.1	71%	206.1	69.4%	459.6	70%	97,900	65%	79,900	63%
Chevron	77.6	55%	161.2	66%	117.1	55.5%	273.0	56%	69,265	31%	67,000	52%
Ford	283.4	7%	223.0	46%	170.1	30.4%	146.3	59%	350,117	53%	213,000	58%
Conoco	15.6	53%	142.9	55%	31.9	33.3%	240.8	31%	17,579	47%	33,800	45%
Procter & Gamble	34.2	50%	134.8	47%	40.0	49.8%	79.0	61%	*102,000	*43%	135,000	73%
Wal-Mart	78.1	33%	163.4	38%	191.3	16.8%	401.2	25%	1,300,000	23%	2,100,000	31%
IBM	88.3	49%	109.5	47%	88.4	57.9%	103.6	65%	316,303	54%	398,455	71%
Pfizer	33.5	57%	111.1	44%	29.4	34.0%	48.3	58%	90,000	62%	81,800	61%
Hewlett-Packard	*32.6	*52%	113.3	43%	48.9	56.3%	118.4	69%	*86,200	*52%	321,000	65%
General Motors	303.1	25%	91.0	45%	184.6	26.1%	149.0	49%	386,000	43%	243,000	52%
Johnson & Johnson	34.2	42%	84.9	47%	29.8	40.7%	63.7	49%	101,901	48%	118,700	59%
Liberty Global			34.0	100%			10.6	100%			22,300	59%
Alcoa	*28.4	*35%	37.8	71%	*22.9	*34%	26.9	47%	*72,500	*56%	87,000	66%
United Technologies	*34.6	*47%	56.5	47%	*31.0	*46%	58.7	52%	*203,000	*70%	223,100	65%
Kraft Foods			63.1	41%			42.2	49%			98,000	60%
Coca-Cola	20.8	80%	40.5	62%	20.5	62.3%	31.9	75%	37,000	76%	92,400	86%
Schlumberger Ltd.			32.0	78%			27.2	75%			87,000	78%

2008 yılları arasında, varlıklar, satışlar ve istihdam içindeki paylarını ciddi (bazı şirketlerde ise oldukça büyük) oranda artırmıştır. Bir kaç örneğe bakalım; General Electric'in (GE) yabancı ülkelerdeki iştirakle-

154 Tekelci Finans Sermayesi

rinin varlıklar, satış ve istihdam içindeki payı 2000'de sırası ile yüzde 36, yüzde 38 ve yüzde 46'dan, 2008'de yine sırası ile yüzde 50, yüzde 53 ve yüzde 53 seviyesine yükselerek GE'yi ülke içinde üretim yapan bir şirket konumundan çıkartarak, küresel bir şirket haline getirdi. Ford'a bakıldığında ise, yabancı ülkelerdeki iştiraklerinin varlıklar/satış/istihdam içindeki payı daha ciddi bir oranda yükseldiği görülüyor, iştiraklerinin şirketin toplam varlıkları içindeki payı 2000 ile 2008 yılları arasında yüzde 7'den yüzde 46'ya çıktı, iştiraklerin satışlar ve istihdam içindeki payı ise yüzde 30 ve yüzde 53'den, yüzde 59 ve yüzde 58'e yükseldi. 2008'de böylece, Ford'un ana şirketinin hem satış hem de istihdam içindeki payı toplam içinde yüzde 40'ın biraz üzerindeydi. 2008'de Coca-Cola'da çalışan iş gücünün yüzde 86'sı yurtdışındaki iştirakleri tarafından istihdam ediliyordu.

Verdiğimiz bu şirketler, ABD'li çokuluslu şirketlerin uluslararasılaşmasının uç örneklerini teşkil ediyor. ABD'li çokuluslu şirketlere (küçük ölçekli şirketler, finans ve finans dışı şirketler de dahil olmak üzere) bir bütün olarak bakıldığında, yaratılan toplam katma değer, sermaye yatırımları ve istihdam içinde ana şirketlerin payı 2008'de hala üçte ikinin üzerinde, yabancı ülkelerdeki iştiraklerin payı üçte bir seviyesindedir. Ne var ki, an şirketlerin katma değer içindeki payı 2008'de, geçen yirmi yıl içerisinde yaklaşık yüzde 10 azalmıştır, bu da bir bütün olarak bakıldığında ABD'li çokuluslu şirketlerin giderek daha çok uluslararasılaşma eğilimi içinde olduğuna işaret eder.¹¹

Uluslararası tekelci sermayenin elinde iktisadi gücün temerküzüne dair bir başka bir gösterge ise küresel şirketlerin oluşturduğu stratejik ortaklıklardır. Bu gelişmelerin ışında, Morgan Stanley Dan Witter'ın kıdemli ekonomistlerinden Joseph Quinlan, 2001 yılında "İttifaklar Kapitalizmi -Alliance Capitalism"- terimini ortaya arttı. Quinlan, "doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret" diye yazıyordu, "dünya ölçeğinde faaliyet göstermenin, tek değilse bile, öncelikli aracıdır". Diğer araçlar arasında "taşeronluk sözleşmeleri, yönetim anlaşmaları, anahtar teslim projeler, franchise, lisanslama yer alıyor ve bunlar son on yıl içinde -bazı ülkeler için o kadar da olmasa da- en öne çıkan unsurlar olmuştur". Örneğin Ford, 1980'ler ve 90'larda, üretimde kullandığı girdilerin tedariki maksadı ile, kendisine teknoloji sağlayan şirketler, ekipman tedarikçileri ve diğer otomobil üreticileri ile onlarca teknoloji anlaşması yaptı.

11) Barefoot ve Mataloni, "U.S. Multinational Companies," 207.

Dünyanın önde gelen havayolu şirketleri “mega-ittifaklar kurup birbirleri ile kaynaştılar”. Bu türden ittifak örnekleri arasında Star Alliance var; bu yapının içinde United Airlines, Continental Airlines ve US Airways (ABD); Air Canada (Kanada); BMI (İngiltere); Lufthansa (Almanya); Brussels Airlines (Belçika); Swiss (İsviçre); Austrian (Avusturya); Spanair (İspanya); Tap Portugal (Portekiz); Lot Polish Airlines (Polonya); Croatia Airlines (Hırvatistan); Adria (Slovenya); SAS (İskandinavya); Blue1 (Finlandiya); Aegean (Yunanistan), THY (Türkiye); Egyptair (Mısır); Thai (Tayland); Singapore Airlines (Singapur); Tam (Brezilya); Air New Zealand (Yeni Zelanda); South African Airways (Güney Afrika); ANA (Japonya); Asiana Airlines (Kore) ve Air China (Çin) bulunuyor.

Star Alliance içinde “United ve işbirliği yaptığı diğer şirketler” diye açıklıyordu Quinlan, “kurulan bu ittifak sayesinde daha büyük ölçek ekonomilerine erişebildi -varlıklar bir havuza toplandı; mesela uçaklar, ortak uçuş anlaşmaları, frequent flyer (çok seyahat eden müşteri) programları, catering hizmetleri, eğitim, bakım onarım hatta uçak alım programları”. Sonuç, tek bir uçak şirketinin, bu örnekte United, egemenliği altında, global bir uçak filosunun ortaya çıkması oldu. Bu nevi mega-ittifaklar, uluslararası oligopollerini daha da güçlendiriyor.

“Dünyanın belki de en güçlü şirketi olan Microsoft bile” diye devam ediyordu Quinlan, “çok sayıda stratejik ittifak (Ericsson, British Telecommunications, Telmex ve başka şirketlerle) geliştirmek zorunda kaldı ... Diğer şirketler gibi Microsoft da merkezi bir rol oynamak istiyor ve kullandığı küresel kaynakları artırıyor”.¹²

Dünya ticaretinin büyük bir kısmına bugün çokuluslu şirketlerin outsourcing* faaliyetleri egemen durumda. Kaba bir tahminle dünya ticaretinin yaklaşık yüzde 40’ı taşeronluk faaliyetleri üzerinden yürütülüyor.¹³ Bunun içinde de taşeronluk büyük bir ağırlığa sahip. Birleşmiş Milletler’e göre, çokuluslu şirketlerin yaptıkları taşeronluk anlaşmaları-

* outsourcing: Genel olarak taşeronlaştırma olarak da ifade edilebilecek, şirketlerin dış kaynak kullanımına başvurması, yani şirketlerin işin tamamını ya da bir kısmını bir başka şirkete yaptırması, ç.n.

12) Joseph P. Quinlan, *Global Engagement* (Chicago: Contemporary Books, 2001), 37-41; UNCTAD, *The Universe of the Largest Transnational Corporations* (New York: United Nations, 2007), 3.

13) Wladimir Andreff, “Outsourcing in the New Strategy of Multinational Companies: Foreign Investment, International Subcontracting and Production Relocation,” *Papeles de Europa* 18 (2009), 19.

156 Tekelci Finans Sermayesi

nın sayısı yüz binlerle ifade ediliyor.¹⁴ Global şirketler ve bunların iştirakleri emek maliyetlerini azaltmak için taşeron şirketlerin işlettikleri sweatshoplardan* faydalıyor. Bunun en iyi bilinen örneği Nike'tır. "İçi boş bir şirket" olarak Nike, üretimin tamamını Asya'daki Güney Kore, Çin, Endonezya, Tayland ve Vietnam'da outsourcing yolu ile yapıyor. 1996 yılında tek bir Nike marka ayakkabıda, beş farklı ülkede 52 farklı taşeron firma tarafından üretilen parçalar kullanılıyordu.

1990'lar boyunca, Nike'ın -1996'da 70 milyon çift ayakkabı ürettiği- Endonezya'da, Nike üretiminde çalışan genç kızlara on bir saatlik çalışma karşılığında günde elli sent gibi çok cüzi bir ücret ödeniyordu. Endonezya'da işçiler ise günde, geçimlik düzeyin çok üzerinde, ortalama 2 dolar kazanıyordu. The Multinational Monitor isimli grup, 149.5 dolara satılan bir basketbol ayakkabısının fiyatının (eğer tamamı ile Vietnam'da üretilirse) maliyetinin 1.5 dolar olduğunu -ABD'deki perakende satış fiyatının yüzde 1'i- hesaplamıştı.¹⁵

Taşeron firmaları kullanmak sureti ile ve böylece doğrudan üretim faaliyetinden çekilerek, Nike emek sömürsünün en uç noktalara vardığı durumlardan bir avantaj elde etti; ama bir yandan da kaba ve vahşi sömürü eleştirilerini reddiyordu. Örneğin 1997'de, Ho Chi Minh kentinde, Nike'ın taşeronu Tavyan'lı bir şirket tarafından işletilen bir fabrikayı denetleyen iş müfettişi, müdürün elli altı işçiye fabrika etrafında koşmaları için emir verdiğini, işçilerden on beşinin bu esnada aşırı sıcaktan bayıldığını gördü. 1998'in başlarında ESPN kanalından bir film ekibi Ho Chi Minh'e gitti ve orada Nike'ın Koreli taşeron firmasının müdürünün yapıstırıcıyı düzgün bir biçimde sürmediği için bir işçiye tokatladığına, bir başka yöneticinin ise bir işçiye ayakkabı fırlattığına tanık oldu. Benzer kötü muamele ile ilgili eleştirilerle karşı karşıya kalan Nike'ın milyarder sahibi Phil Knight, bunların taşeron firmalar olduğu, bu şirketlerin sahibinin ya da yöneticisinin Nike olmadığı şeklin-

* sweatshop: Emekçilerin çok az maaş alarak -çocuk emeğinin de yoğun olarak kullanıldığı- uzun saatler boyunca güvencesiz bir şekilde çalıştırıldıkları atölyeler, ç.n.

14) Keith Cowling ve Roger Sugden, *Beyond Capitalism* (London: Pinter Publishers, 1994), 35.

15) Walter LaFeber, *Michael Jordan and the New Global Capitalism* (New York: W.W. Norton, 2002), 107, 126, 147-49; Richard J. Barnett ve John Cavanagh, *Global Dreams: Imperial Corporations and the New World Order* (New York: Simon and Schuster, 1994), 326-27; Jeff Ballinger, "Nike Does It to Vietnam," *Multinational Monitor* 18 no. 3 (Mart 1997).

de bir savunma yaptı.¹⁶ Nike, taşeronluk faaliyetlerinde gönüllü olarak yeni çalışma kurallarını kabul etmiş olsa da, emeğin sömürüsünün büyük boyutlara ulaştığı sweatshoplar vasıtası ile taşeronlaştırmadan faydalanmaya devam ediyor.¹⁷

Nike'in Reebok gibi oligopolcü rakipleri de, sweatshop taşeronlarını kullanarak düşük maliyet avantajı üzerinden daha yüksek karlılık marjlarına ulaşmak ve varlıklarını devam ettirebilmek için, farklı outsourcing -ve sömürü- yöntemlerine başvurmak zorunda kalıyor. Ulusal Çalışma Komitesi tarafından 2010'da yayımlanan bir raporda, Amerikan Futbol Ligi (NFL) t-shirtlerini, Reebok adına El Salvador'da üreten Singapur'lu taşeronun istihdam ettiği kadın çalışanlara "her biri 25 dolara satılan NFL t-shirtlerinin üretimi için sadece 80 sent ücret verildiği" belirtiliyordu; bu işçilerin aldıkları ücret, bir NFL t-shirtünün satış fiyatının yüzde birinin daha da azına denk düşüyor".¹⁸

Fransız siyasal iktisat uzmanı Beatrice Appay şöyle diyor; "daha çok sayıda şirket, stratejik-olmayan faaliyetleri içselleştirip, doğrudan yabancı yatırımlara ya da doğrudan şirket sahipliğine daha az bel bağlar hale geldikçe, taşeronlaştırma üzerinden daha büyük bir kontrol gücüne sahip oluyorlar". Ancak bu eğilim, dolaylı kontrol biçimlerini dışarıda tutan, dolayısı ile de çokuluslu şirketlerin sahip oldukları gerçek gücü gizleyen, doğrudan yatırımlara dayalı standart çokuluslu şirket tanımını ile yansıtamıyor. Nike ve Apple gibi şirketler (üretimi Çin'de taşeronlara yaptıran) doğru bir tanımlama ile tekелci çokuluslu şirketler olarak ifade ediyor; uluslararası faaliyetleri ve tedarik zinciri üzerinde sahip oldukları kontrol vasıtası ile, ne kadar az doğrudan yatırım yapmış olurlarsa olsunlar, çok büyük kar marjları elde ediyorlar.

Bunun da ötesinde, yabancı ülkelerde büyük miktarda doğrudan ya-

16) Anita Chan, "Nike and its Satanettes" (1999), <http://business.nmsu.edu>.

17) "Nike's New Game Plan for Sweatshops," *Bloomberg Business Week*, 20 Eylül, 2004, <http://businessweek.com>. Genel olarak uluslararası tekstil ve ayakkabı üretiminde sweatshoplar için bkz Robert J.S. Ross, *Slaves to Fashion: Poverty and Abuse in the New Sweatshops* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004).

18) Mujeres Transformando and Institute for Global Labour and Human Rights, "Ocean Sky Sweatshop in El Salvador: Women Paid Just 8 Cents for Each \$25 NFL Shirt They Sew" (Pittsburgh, PA: The National Labor Committee, 24 Ocak, 2011), <http://www.globallabourrights.org>. Ayrıca bkz. Bernard D'Mello, "Reebok and the Global Sweatshop," *Monthly Review* 54, no. 9 (Şubat 2003): 26-40.

158 Tekelci Finans Sermayesi

tırın yapan şirketlerin çoğunun, mesela GE, bizzat kendileri de uluslararası taşeron şirketlerdir. GE, üretimde kullandığı elektronik aksamları Sinpapur'daki taşeron firma Flextronix'ten ve Çin'li Kelon'dan tedarik eder. Dünyadaki taşeron faaliyetlerinin en temel özelliği şudur; aynı taşeron firma aynı anda, birbirleri ile rekabet etmekten çok anlaşma yolunu tutan, bir çok farklı dev şirket için çalışabilir. Elektronik cihazlar imalatı sektöründe dünyanın en büyük taşeron şirketlerinden biri olan Flextronics, sadece GE'ye değil, Honeywell, Compaq, Pratt and Whitney, Nortel ve başka şirketlere de parça tedarik ediyor.¹⁹

Uluslararası Oligopoller Anlamanın Önündeki Engeller

Gariptir ki; ekonomi ve siyasette tartışmaların odak noktasının uluslararası rekabet olmasına karşın, ortaya daha tekelci bir dünya ekonomisinin çıkmakta olduğu gerçeği, hatta solcular tarafından bile, ihmal ediliyor. Uluslararası oligopoller arasındaki yarışma/iş birliğinin hakim olduğu bir dünya ekonomisine geçişi kavramanın önündeki beş büyük engel şudur; (1) iktisadi kategorileri uluslararası değil, ulusal terimler üzerinden düşünme eğilimi, (2) şirketlerin sahip olduğu gücün analizini dışarıda bırakan “piyasa fetişizmi”, (3) bizim “rekabetin belirsizliği” olarak adlandırdığımız durum, (4) finansallaşma ve yeni iletişim teknolojilerinin, önüne geçilemez bir küresel rekabet ortamı yarattığı fikri ve (5) uluslararası alandaki gelişmelere bakarken, sermayenin birbiri ile rekabetini işçiler arasındaki rekabet ile karıştırılarak yapılan ortak bir hata.

Ulus-devlet perspektifinden -özellikle de dünya ekonomisinde uzun bir süre rakipsiz bir hakimiyet süren ABD üzerinden- bakarken, uluslararası rekabet konusunu ele alırken yapılan önkabul şudur; uluslararası rekabet, bir ülkedeki sanayi sektöründeki yoğunlaşmaya ve tekelleşmeye tosladığında, önüne böyle engeller çıkınca, artar. Bu durumun en meşhur örneği, Detroit merkezli ABD'li otomotiv oligopollerinin, yabancı, özellikle de Japon, şirketlerinin istilası sonucu, zayıflamasıdır. Ne var ki, sık sık gözden kaçırılan bir şey var, o da, bu şirketlerin zayıflamasının nedeninin, uluslararası ölçekte üretimde yoğunlaşma ve merkezleşmeye doğru kayılması olduğudur. Galambos'un 1994 yılında

19) Beatrice Appay, “Economic Concentration and the Externalization of Labour,” *Economic and Industrial Democracy* 19, no. 1 (1998), 161; Yadong Luo, *Multinational Enterprise in Emerging Markets* (Copenhagen: Copenhagen Business Press, 2002), 199-200. Ayrıca bkz. Keith Cowling ve Roger Sugden, *Transnational Monopoly Capitalism* (New York: St. Martin's Press, 1987), 3, 88-90.

“The Triumph of Oligopoly” -Oligopolün Zaferi” kitabında belirttiği gibi, 1970 ve 1980’lerde “ABD’li şirketler, bir çok sanayi kolunda başarısız oldukça, ortaya yeni küresel oligopoller çıkmaya başladı... Rekabetin sonucu ne olursa olsun, buradan ortaya çıkan, büyük olasılıkla küresel oligopoller olacaktır”.²⁰ Gerçekten de, ikisi ABD’li (GM ve Ford), beş çokuluslu şirket, bugün dünya otomobil üretiminin nerede ise yarısını gerçekleştiriyor, on şirket ise dünyadaki üretimin yüzde 70’ini. Otomobil üretiminde oligopol yapısı artık dünya ölçeğinde hüküm sürüyor, en büyük şirketler dünya ölçeğinde faaliyet gösteriyor.²¹

Kavrayışımızın önündeki ikinci engel, iktisadi ilişkilerin soyut güçler ve akımlar üzerine - piyasa- inşa edilmesi - ama ekonominin şekillendirilmesinde dev şirketlerinin rolünün göz ardı edilmesidir. Günümüz ekonomi biliminde serbest piyasa kavramının pek bir anlamı yoktur; çünkü açık bir şekilde devleti, iktisadi faaliyetler içinde ise kurumsal gücü, yani dev şirketlerin oynadığı rolü, zımni bir şekilde dışarıda bırakır.²²

Kavrayışımızı zorlaştıran bir diğer önemli engelin kaynağı rekabet kavramı ile ilgili kafa karışıklığıdır. Bu bir yandan iktisat biliminde genel olarak kabul görürken, bir yandan da (iş çevreleri de dahil) gündelik dile de yerleşir. İktisadi teoride, geniş anlamı ile rekabetin varlığı, çok sayıda ufak şirketin varlığına dayanır, bu şirketlerin hiç biri piyasayı kontrol edebilecek güce sahip değildir. Var olmalarına karşın, rakip şirketler, isimsiz, adı sanı olmayan şirketlerdir. Dolayısı ile, şirketler arasındaki doğrudan rekabet çok minimal düzeydedir. Bu noktadan bakıldığında, Milton Friedman da dahil çok sayıda iktisatçı, oligopol piyasaların yapısını belirleyen yoğun yarışma/çekişme durumunun, iktisadi terimlerle ifade edilirse, rekabetten çok tekel durumuna yakın olduğunun altını çizmiştir.²³ Bu da “rekabetin muğlaklığıdır”.²⁴

Gerçekten de, bu türden oligopolcü rekabetin (genellikle basit reka-

20) Louis Galambos, “The Triumph of Oligopoly,” içinde Thomas Weiss ve Donald Schaefer, editörler, *American Economic Development in Historical Perspective* (Princeton: Princeton University Press, 1994), 252.

21) World Motor Vehicle Production 2009, “OICA Correspondents Survey without double counts,” <http://oica.net>.

22) Bkz. James K. Galbraith, *The Predator State* (New York: Free Press, 2008), 19-24.

23) Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), 119-20.

24) Foster, McChesney ve Jonna, “Monopoly and Competition in the Twenty-First Century,” 13-19.

160 Tekelci Finans Sermayesi

bet ile karıştırılır) diyalektiği, işbirliği yapmaya doğru bir eğilim göstermesidir, özellikle de dev şirketler arasındaki yıkıcı fiyat rekabeti söz konusu olduğu durumlarda. Bu sürecin mantığını Paul Baran ve Paul Sweezy, *Tekelci Sermaye* kitabında çok iyi ortaya koymuştu:

Dev bir şirket, birbirleri ile ikame edilebilen mallar üreten şirketlerden bir tanesidir. Bu şirketlerden biri fiyatlarını değiştirirse, diğerleri de derhal bu durumdan etkilenir. Eğer A şirketi fiyatlarını düşürürse, ek bir talep ortaya çıkabilir ama bu hareketin yarattığı asıl etki B, C ve D şirketlerinin müşterilerini A şirketinin kendisine çekmesi olacaktır. Müşterilerini A'ya kapturmaya hiç de niyetli olmayan diğer şirketler, kendi fiyatlarını düşürmek sureti ile karşılık vereceklerdir, belki fiyatlarını A'nın fiyatlarının da altına çekeceklerdir. A'nın ilk fiyat indirme hareketinin nedeni karını artırma beklentisi iken, ortaya çıkan sonuç bütün şirketlerin daha kötü bir duruma düşmesi ile sonuçlanabilir...

Bu türden, istikrarsız piyasa koşulları, tekelci kapitalizmin ilk evrelerinde sıklıkla görülüyordu ve bugün de arada sırada ortaya çıkabiliyor, ama günümüz tekelci kapitalizmi açısından pek de tipik bir durum değildir. Büyük şirketler bu türden davranışlardan hoşlanmazlar çünkü geleceğe bakarlar, planlarını dikkatle yaparlar ve kendilerini sağlama alırlar. Dolayısı ile böylesi durumlarla karşılaşmamak, şirket stratejinin ilk unsuru haline gelir, doğru dürüst ve karlı iş yapmanın *sine qua non*'udur (olmaz ise olmaz).

Bu amaca, ekonomik savaşın meşru bir aracı olarak, fiyat kırmanın yasaklanması ile ulaşılır. Doğal olarak, bunların hepsi aynı anda olmaz ya da bilinci bir tercihin ürünü değildir. Diğer bütün büyük tabular gibi, fiyat kırma tabusu da, uzun ve zahmetli deneyimlerin ardından, yavaş yavaş gelişir ve gücünü toplum içindeki güçlü grupların çıkarlarına hizmet ettiği gerçeğinden alır. Bu tabu kabul gördüğü ve uygulandığı sürece, maksimum kar elde etmenin önündeki belirsizlikler de ortadan kalkar.²⁵

Bu analize göre, gelişmiş bir endüstri kolunda, Joseph Schumpeter'in "anlaşmalı fiyatlandırma" olarak adlandırdığı şeyi yapanlar, birbirleri ile yarışan şirketler değil, oligopolcü rakiplerdir.²⁶ Bu şirketlerden (anlaşan şirketler, ç.n) hiçbiri, rakiplerinden bir misilleme beklemeksizin, fiyatları düşüremez. Bu türden bir fiyat savaşının yıkıcı etkileri göz

25) Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *Monopoly Capital* (NY: Monthly Review Press, 1966), 57-59.

26) Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy* (NY: Harper and Brothers, 1942), 90.

önüne alındığında -Baran ve Sweezy'nin işaret ettiği gibi- ortaya çıkan eğilim, fiyatlar üzerinde anlaşmadır. Yoğunlaşmış sanayi kollarında fiyatların azaltılması ender olarak görülürken, şirketlerin fiyatları artırması genelde ortaklaşa bir biçimde yapılır, en çok da sanayi kolundaki en büyük şirketin fiyatlandırmasının öncülüğünde.

Bizim argümanımız ise şu; dünya genelindeki yoğunlaşma ve merkezileşme ve bunun yanında, artık dünyadaki üretimi daha çok kontrol eder hale gelen çokuluslu şirketlerin sayısının artması ile birlikte, rekabetin doğası da değişime uğradı; sadece ulusal değil, uluslararası ölçekte de. Ekonomistler Edward Graham ve Paul Krugman, 1995'de ABD'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar başlıklı çalışmalarında, doğrudan yatırımların şeklinin büyük oranda, "oligopolcü rekabet" tarafından belirlendiğini yazıyordu.²⁷ Günümüzün egemen şirketleri, üretim ve dağıtımın farkı unsurları üzerindeki stratejik kontrol mekanizmaları vasıtası ile daha fazla tekel avantajı elde edebilmek için mücadele verirken, tam anlamında bir fiyat rekabetine de, sadece ulusal değil uluslararası ölçekte de, direniyorlar.

Kavrayışımızı engelleyen dördüncü engel, finans ve yeni dijital iletişim teknolojilerinin, tekel/oligopol eğilimlerini sekteye uğratacak şekilde, piyasada rekabeti arttırdığı yollu düşüncedir. Ancak, finansallaşma ve dijitalizasyon, aslında, dev şirketlerin gelişiminin ve oligonlaşmalarının ayrılmaz bir parçasıdır. Finans, modern şirketlerin ortaya çıkmasına neden oldu ve özellikle de birleşme ve satın almalar yolu ile, sermayenin merkezileşmesi sürecini hızlandırdı. Küresel tekeli finans sermaye döneminde, bir zamanlar ulusal iktisadi gücün konsolidasyonunu teşvik eden finans sermaye, şirketlerin gücünün konsolide edilmesi yolunda oynadığı rolü bugün küresel bir ölçeğe yayıyor. Dahası, finans şirketleri de dünya ölçeğinde giderek daha çok yoğunlaşıyor ve merkezileşiyor, sermayenin ülkeler arasındaki göçünün bir parçası haline geliyor. Bir zamanlar en eşitleyici unsur olarak görülen bilişim teknolojinin bizzat kendisi, tekelleşme eğilimleri genel olarak artarken, küresel ölçekte bir tekelleşme süreci yaşıyor.²⁸

Küresel tekelleşme eğilimini kavramanın önündeki en son engelin

27) Edward M. Graham ve Paul R. Krugman, *Foreign Direct Investment in the United States* (Washington, D.C.: Institute for International Economics, 1995), 193.

28) John Bellamy Foster ve Robert W. McChesney, "The Internet's Unholy Marriage to Capitalism," *Monthly Review* 62, no. 10 (Mart 2011): 1-30.

162 Tekelci Finans Sermayesi

nedeni basit bir kategori hatasıdır: *Şirketler arasındaki rekabet*- ekonomistler rekabet konusunu tartışırken aslen akıllarında olan şey budur, *işçiler arasındaki rekabet* ile birbirine karıştırılıyor.²⁹ Şirketler, böl ve yönet taktiğini kullanmak sureti ile, lokal, bölgesel ve ulusal emek piyasalarında avantaj elde etmenin yollarını arıyor; ancak sermaye dünya üzerinde böylesi bir hareket etme kabiliyetine sahipken, emeğin -kültürel, siyasi, iktisadi ve coğrafi sebeplerin bir araya gelmesi yüzünden- bu türden bir konumda olmadığı gerçeğinden, fayda elde ediyor. Sonuç olarak, işçiler, dünya genelinde vuku bulan istihdam ve ücret rekabetinin acısını daha çok çekiyor, büyük sermaye, ücretler ve çalışma koşulları kötüleşirken, kar marjlarını arttırıyorlar. Ne ana akım ne de radikal ekonomi biliminde işçiler arasındaki bu türden rekabet, daha çok işletme ve fiyatların belirlenmesi ile alakalı olan iktisadi rekabet olarak görülmüyor.

Marksist teoride, sermayeler arasındaki rekabetten (ya da genel olarak rekabet) farklı bir yerde duran, işçiler arasındaki rekabet sınıf mücadelesi ile alakalı bir konudur. Bu, emekçiler arasında sermayenin, yedek sanayi iş gücü ordusu yaratmak sureti ile geliştirdiği bir çatışma biçimidir. Bu böl ve yönet stratejisi farklı türlerdeki yedek işgücünü birleştirir, küresel yedek iş gücü ordusuna sürekli olarak eklemeler yaparak sayısını arttırır, bu yedek iş gücü ordusunu güvencesiz istihdam ve işsizlik tehdidi ile daha uysal bir hale getirir.³⁰ Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'ya göre “ işini kaybetme tehdidinin provoke ettiği *korku*” da dahil olmak üzere, “işsizliğin yarattığı yapısal şiddet... tekil mikroekonomik modellerinin “uyumlu” bir biçimde hayata geçirilmesinin bir koşuludur”. Efsanevi ABD’li kapitalist Samuel Insull’un yüzyıl önce, halklar ilişkiler devri öncesinde açık yüreklilikle dediği gibi “ deneyimlerim bana şunu gösterdi; işçilerin verimli çalışmasını sağlayan en önemli şey, kapıda iş için sıra bekleyen insanların yarattığı uzun kuyruktur”.³¹

29) İktisat yazınında rekabet genellikle şirketlerin ürün ve satış pazarında birbirleri ile rekabeti anlamına gelir. İşgücü piyasasında işçilerin birbirleri ile rekabeti bu kavramın dışında kalır. Bu ayrımın önemi üzerine bkz Cowling ve Sugden, *Transnational Monopoly Capitalism*, 4.

30) Çokuluslu şirketlerin davranış biçimlerini belirleyen temel strateji olarak “böl ve yönet” konusu ayrıntılı bir biçimde aşağıdaki “Şirket Ölçeğinin Büyümesi Yasası ve Çokuluslu Şirketlerin Yükselişi” bölümünde ele alınacak.

31) Pierre Bourdieu, *Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market*, (New York: The New Press, 1999), 98; Arthur M. Schlesinger, Jr.’ın *The Crisis of the Old Order* (New York: Houghton Mifflin, 1957), kitabından alıntı, 120.

Bugün sık sık -ulusal rekabet, ideolojik olarak sınıfın duyduğu rahatsızlığı başka yönlerle saptırmak için kullanılır- Amerikalı işçilerin, Meksikalı, Çinli, Hintli vs. işçilerle yoğun bir rekabet içinde olduğunu duyuyoruz. Bize göre, bu artan rekabet ortamının bir yansıması değildir - kesinlikle de ekonomide kullanılan anlamında böyle değildir- ama artık daha büyük sayılara ulaşan yabancı ülkelerdeki iştirakleri, taşeronları, hükümetler ve karar alma mekanizmaları üzerinde kurdukları çürümüş, yoz egemenlikleri yolu ile dünyadaki emekçiler üzerinde böl ve yönet stratejisini uygulayabilen tekелci çokuluslu şirketlerin gelişmesinin bir sonucudur. İşçiler arasındaki rekabet tekелci sermayenin uluslararasılaşması daha belirgin bir hal aldıkça daha da artıyor: Bunlar aynı madalyonun iki yüzüdür. Sonuç; sömürü (ve tekelleşme) oranının dünyanın her yerinde artmasıdır. Gümrük tarifeleri ve sermaye kontrolleri, merkez ülkelerin sermaye güçlerinin liderliği altında GATT ve Dünya Ticaret Örgütü tarafından ortadan kaldırılmıştır; çünkü emperyal şirketler, periferideki şirketler karşısında rekabet üstünlüğü elde edebilecek kadar güçlü olduklarına inanıyorlardı. Bu sürecin sonucunda ortaya çıkan sermayenin serbestçe dolaşımı, gerçek ücretlerin sabit kalmasına ya da kapitalizmin merkezindeki ülkelerde yaşayan, görece ayrıcalıklı işçilerin fiili ücretlerinin azalmasına, aynı zamanda da periferideki çok daha yoksul durumda olan işçilerin büyük bir kısmının yaşam koşullarının kötüleşmesine neden oldu.

Şirket Ölçeğinin Büyümesi Kanunu ve Çokuluslu Şirketlerin Yükselişi

Başlangıcından bu yana kapitalizmin itici gücü, her şeyin ötesinde, emek gücünün kontrol edilmesi ve sömürülmesine dayanan, sermaye birikimi olmuştur; sermayeler arasındaki rekabet, hızlı sermaye birikimini tekil ve her bir kapitalist için yasa haline getiren bir mekanizmayı temsil eder. Marx'ın yazdığı gibi; "kapitalist üretimin gelişmesi, herhangi bir sanayi teşebbüsünde kullanılan sermaye miktarının sürekli olarak arttırılmasını gerekli kılar ve rekabet her bir tekil kapitalisti, dışsal ve mecburi yasalar olarak, kapitalist üretimin içkin yasalarına bağımlı kılar. Bu, kapitalisti sermayesini, sermayesini korumak için, arttırmaya mecbur bırakır ve sermayesini sadece ileri birikim araçlarını kullanarak arttırabilir".³² Birikim doğal olarak sermayenin yoğunlaşması ve merke-

32) Marx, *Capital*, cilt. 1 (London: Penguin, 1976), 739.

164 Tekelci Finans Sermayesi

zileşmesi süreci ile el ele gider ve üretim araçlarının tekelleşmesi ise görece az sayıda elde gerçekleşir.

Dönüp kapitalizmin tarihine baktığımızda, çokuluslu şirketleri analiz eden en büyük radikal iktisatçı Stephen Hymer'in "şirket ölçeğinin büyümesi kanunu" olarak adlandırdığı durumun delillerine rastlarız. Hymer'in kelimeleri ile "Sanayi Devrimi'nin başından beri, sektörü temsil eden ortalama bir şirketin ölçeğinin *atölyeden, fabrikaya, fabrikadan ulusal boyutta bir şirkete*, ondan da *çok sayıda birimlere sahip şirkete* ve bugün *çokuluslu şirketlere* doğru büyüdüğünü görürüz".³³ Erken dönem merkantilist kapitalizmde, üretim yapmanın ana şekillerinden bir tanesi, kapitalistin işçilere kendi evlerinde malları üretmeleri için onlara üretim araçlarını ve hammadde temin ettiği, sonra emekçilerinin ürünlerinin toplayıp onlara bu ürünler karşılığında cüzi miktarda bir ödeme yaptığı putting-out sistemiydi. Ne var ki bu sistemin, kapitalistin işçinin emek sürecini doğrudan takip edememe gibi dezavantajlı bir yönü vardı.³⁴ Bunun sonucunda, üretimin örgütlenmesi atölyelere taşındı -ya da Marx'ın "birlikte çalışma" evresi olarak adlandırdığı durum- bu modelde işçiler bir araya toplanıyor ve tek bir patron-yöneticinin kontrolü altında çalışıyordu. Bu, emeğin çok daha gelişmiş bir işbölümü içinde örgütlenebilmesinin zeminini hazırladı (bunun örneği Adam Smith'in meşhur iğne imalatıdır). Daha önceki piyasa ilişkilerinin bu şekilde içselleştirilmesi, makinelerin yoğun bir şekilde kullanımını önceleyen fabrika sisteminin başlangıcı oldu.³⁵

Marx'ın ifadesi ile, kapitalizm altında işbölümü, "manifaktür" döneminden, yani malların insan emeğinin basit bir şekilde hammaddeleri kullanması ile üretimi, emeğin makinelerin egemenliği altına girdiği ve

33) Stephen Herbert Hymer, *The Multinational Corporation: A Radical Approach* (New York: Cambridge University Press, 1979), 54.

34) Stephen A. Marglin, "What Do Bosses Do?: The Origins and Functions of Hierarchy in Capitalist Production," *Review of Radical Political Economics* 6, no. 2 (Yaz 1974): 80-104; Cowling ve Sugden, *Transnational Monopoly Capitalism*.

35) John Dunning'in de belirttiği üzere, Marx ve onun ardından Rudolf Hilferding, bir şirketin büyümesinde içselleştirme kavramını ilk olarak kullananlar olmuştur. Ama, onların teorilerinde bu türden bir içselleştirme bir işlem maliyeti olarak alınmıyordu -neoklasik Coasçı şirket teorisinde olduğu gibi- fakat içselleştirme kontrol ve sömürü başlamında emek ile ilintili bir konu olarak alınıyordu. Bkz; John H. Dunning, *Explaining International Production* (London: Unwin Hyman, 1988), 130-32.

Sanayi Devrimi'ne denk düşen, "modern sanayi" (ya da makinafaktür) dönemine kadar evrilir. Bu sürecin özü, daha büyük miktarda artık ya da kâr yaratan, sermayenin, fabrika düzeyinde emek gücü üzerindeki gücünün evrimidir.

İlk başlarda atölyelerde ve fabrika koşullarında işbölümünün gelişmesi ailelerin sahip olduğu ve yönettiği şirketler ile bağlantılı bir durumdu.³⁶ Böylece ortalamaı temsil eden sermayenin boyutu büyüdü. Bunun nedeni sadece zenginliğin doğrudan biriktirilmesi (ya da yoğunlaşması) değil ayrıca merkezileşmesidir. Yani büyük sermayenin genellikle küçük sermayeyi yenmesi, ona üstün gelmesi (ya da yutması). Merkezileşme sürecini büyük oranda finans arttırmıştır, finans devasa boyuttaki şirket bileşme ve satın almalarını kolaylaştırmıştır. Örneğin 1901'de, 165 çelik şirketi, bir yıl gibi bir süre içinde bir araya gelerek, milyar dolar değerindeki ilk şirket olan US Steel'i yarattı, JP Morgan'ın finans imparatorluğu da gerekli krediyi sağladı.³⁷

Büyük şirketlerin küçük firmalar karşısında büyük avantajları vardır: Sadece ölçek ekonomileri değil aynı zamanda, sektöre girişinin önündeki engeller ve kapasiteden kaynaklanan tekel avantajları sayesinde elde edilen tekel rantları. Dahası, bir şirket genel olarak ekonomiyi etkileyecek kadar yeterli bir büyüklüğe ulaştığı zaman, gücünü siyasi alanda da kullanıyordu, bu da onun devletten daha çok sübvansiyon ve destek almasını sağlıyordu; tekelci kapitalizmin tarihinin tamamında görüldüğü gibi.³⁸ Sonuç olarak, yirminci yüzyılda, ortalama bir şirket artık, Alfred Marshall'ın *Principles of Economics* (Ekonominin Temelleri) kitabında kutsadığı küçük aile şirketi değildi, o artık büyük bir tekel şirketi idi.³⁹

Kapitalizmin rekabetçi evresinde işçiler üzerindeki yönetim kontrolü oldukça basit ve kabaydı.⁴⁰ Ama şirketlerin ölçeği, piyasa ile birlikte, büyüdükçe, yeni tekelci kapitalizm rejimi altında daha karmaşık ve sistematik bir iş bölümü geliştirmek mümkün hale geldi. Frederick Winslow Taylor'ın o çok bilinen, emek süreci ile ilgili bilgi ve sürecin kontrolünün giderek emekçinin elinden çıkıp, yönetimin elinde toplandığı

36) Karl Marx, *Capital*, cilt. 1, bölüm 4.

37) Richard Edwards, *Contested Terrain* (New York: Basic Books, 1979), 44, 226-27.

38) Büyük sermayenin gelişiminde devletin rolünün anlamı için bkz Kevin Phillips, *Wealth and Democracy: A Political History of the American Rich* (New York: Broadway Books, 2002).

39) Alfred Marshall, *Principles of Economics*, cilt. 1 (London: Macmillan, 1961), 317-18.

40) Bkz. Edwards, *Contested Terrain*, 3-71.

166 Tekelci Finans Sermayesi

ve bununla birlikte gerçek emeğin büyük oranda yoğunlaştığı, bilimsel yönetim metodlarını yirminci yüzyılın başında hayata geçirmesi, Marx'ın emeğin sermayeyin “formel egemenliği” yerine “gerçekten” onun egemenliği altına girmesi olarak tanımladığı durumun tarihsel olarak ortaya çıkışını temsil ediyordu.⁴¹

Oligopoller arasında fiyat rekabetinin yasaklanması ve başka bir sürü faktörün yanında, bu, tekelci sermayenin zafer kazanmasını sağladı. Çok sayıda birime sahip modern şirketler (ilk olarak demiryolları sektöründeki sermaye ile başladı), oligopol, yatay entegrasyon, holdingleşme, sanayi şirketleri hisse senetleri piyasası ve çokuluslu şirketler, bunların hepsi bu dönem içinde ortaya çıktı. “Şirketlerin en önemli üç özelliği; yatırımların artması, şirketlerin sahip oldukları gücün yoğunlaşması ve dünya piyasasının büyümesi, diyordu Harry Magdoff 1978’de, “sonunda çokuluslu şirketlerde vücut buldu”. Ne var ki, çokuluslu şirketlerin yükselişe geçmesi, diye ekliyordu, “sermayenin yoğunlaşması doğru bir biçimde, önde gelen her bir sanayi kolunda sadece bir avuç dev şirketin birbiri ile rekabet etmesinin genel eğilim olduğu, tekelci kapitalizm (rekabetçi kapitalizmden farkı bir şey olan) denilen aşamaya ulaşana kadar şekillenmesini tamamlayamadı”.⁴²

Bu anlamda çokuluslu şirket, sermayenin kendi içsel gelişiminin bir ürünü -emeği kontrol etmek için mücadele, birikim yarışı, rekabetin zorlaması, borç/finans kaldırıcı ve dünya pazarının gelişmesi- olduğu için, Marksist yaklaşımda küresel şirketler için basit bir teori olamaz.⁴³ Çok sayıda faktör, öne çıkartılabilir. İlk çokuluslu şirketlerden hazıları hammadde temin etmek üzere şekillendirilmişti, bunların en bariz ör-

41) Marx, *Capital*, cilt 1, 1019-38. Bilimsel yönetim tekniklerinin rolü ve bunun tekel sermayesi ile ilişkisi konusu ayrıntılı bir biçimde Harry Braverman'ı, *Labor and Monopoly Capital* (New York: Monthly Review Press, 1998) kitabında inceleniyor. (*Emek ve Tekelci Sermaye*, Kalkedon Yayınları, İstanbul)

42) Harry Magdoff, *Imperialism: From the Colonial Stage to the Present* (New York: Monthly Review Press, 1978), 166-67.

43) Çokuluslu şirketlerin yükselişi ile ilgili en iyi ana akım açıklama, John Dunning'in geliştirdiği, hem tekellerin avantajları (Hymer ile paralel biçimde) hem de piyasa maliyetlerinin içselleştirilmesi de dahil çok sayıda faktörün altını çizen “eklektik paradigmadır”. Ancak, bu yaklaşımın analizin merkezine birikim konusunu yerleştirmemek gibi bir sorunu vardır. Eklektik paradigmanın kapsamlı bir analizi için bkz Geoffrey Jones, *Multinationals and Global Capitalism* (New York: Oxford University Press, 2005), 12.

nekleri petrol ve kauçuk şirketleridir. Bu durum küresel şirket faaliyetlerinin önemli bir unsuru olmaya devam ediyor. Ne var ki, daha büyük faktör ise gelişmiş tekeller (ya da oligopolcü) piyasalarda sermayenin kontrolü altındaki sanayi kollarında, daha yüksek fiyat ve kar marjı elde edebilmek için, dikkatli bir biçimde üretim ve yatırımı artırma yollarının peşinde koştuğu gerçeğinin ardında yatar. Sonuçta, üretim süreci içinde yaratılan potansiyel iktisadi artık için yeni pazarlar bulunması arayışı için sürekli olarak devam eder. Dolayısı ile, tekeller bir şirketi "tarihsel olarak faaliyet gösterdiği alanların dışına ve ötesine geçmeye zorlayan içsel baskı (yani birikim sürecinin bizzat kendisi) yönlendirir. Bu baskının şiddeti, bir şirket ne kadar tekeller ise ve ne kadar çok artı değer elde ediyor ve bundan faydalanmak istiyorsa, o kadar büyütür".⁴⁴

Elinde yatırım yapacağı artık bulunan ve diğer sanayi kollarında ve başka ülkelerde kar arayışında olan bir şirketin elinde dolaylı portföy yatırımları yapma opsiyonu (yani tamamı ile parasal yatırım) ya da iştiraklerin doğrudan sahipliği ve kontrolü opsiyonları vardır.⁴⁵ İkinci yolun seçilmesi genellikle şirketin, rakipleri karşısında kullanabileceğini düşündüğü, belirli tekel avantajlarına sahip olduğu, anlamına gelir -mesela üretimde ölçek ekonomisi, sermaye ve finansmana daha uygun koşullarla erişim sağlama, teknolojik (ya da araştırma geliştirme) avantajları, patent, şirket yönetimi alanında sahip olduğu yetenekler, daha gelişkin bir satış faaliyeti vs.- bütün bunlar şirketin, sanayiye başka firmalarının girişini önleyecek engeller çıkarmasını ve tekel karı elde etmesini sağlayacaktır. Bir şirket dünya çapındaki faaliyetleri üzerinde daha büyük bir stratejik kontrol tesis ettiğine ve kendisi için daha büyük bir istikrar yakaladığına inanabilir.⁴⁶ Ana şirket ve çokuluslu şirketlerin iştirakleri (ve farklı iştirakler arasındaki) arasındaki ticaret, her zaman, ülke-

44) Paul M. Sweezy ve Harry Magdoff, *The Dynamics of U.S. Capitalism* (New York: Monthly Review Press, 1972), 99.

45) Bu konuda klasik bir açıklama için bkz Robert Gilpin, *U.S. Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment* (New York: Basic Books, 1975).

46) Modern dev şirketler ve çokuluslu şirketlerin ana özelliği olarak stratejik kontrol üzerine yapılan vurgu - atölye/fabrika sisteminin ortaya çıkmasında bu yana sermayenin emek süreci üzerindeki egemenliğinden türeyen bir kontrol biçimi- Cowling ve Sugden'in *Transnational Monopoly Capitalism*, 1, 8-27 çalışmasının merkezini oluşturur. Ayrıca bkz. Graham ve Krugman, *Foreign Direct Investment in the United States*, 36.

168 Tekelci Finans Sermayesi

ler arasındaki yasaların farklılığından avantaj elde edecek şekilde, işti-
rakler arasında kâr ve zarar paylaştırarak, şirketin vergiden kaçmasına
imkan verir.

Çokuluslu şirketlerin yayılmasının oligopolcü doğası, şirketlerin sü-
rekli biçimde rakiplerini alt etmek için stratejiler geliştirdiği anlamına
gelir. Bu sebeple Graham ve Krugman, doğrudan yabancı yatırımların,
oligopolcü yarışmanın bir parçası olarak şirketlerin diğer şirketin paza-
rını ele geçirdiği bir “korku mübadelesi” şekli aldığını söyler.⁴⁷

Çokuluslu şirketlerin faaliyetlerini belirleyen temel faktör -daha önce
yukarıda bahsedilmişti-, Hymer ile başlayan, günümüzde de Keith
Cowling, Roger Sugden ve James Peoples’la devam eden, bazı analistle-
rin “böl ve yönet” olarak adlandırdıkları fenomendir.⁴⁸ Neoliberal çağı-
da, şirketler, “serbest ticaretin” önündeki engellerin çoğunun kaldırıl-
ması (yani sermayenin serbest dolaşımı) ile birlikte dünyanın dört bir
yanını dolanabiliyorken, kolayca yer değiştiremeyen emek, göçmenlik
yasaları, dil, gelenekler ve çok sayıda faktör sebebiyle, belirli ülkeler ve
bölgelerde takılıp kalır.

David Harvey’nin “mülksüzleştirme yolu ile birikim” olarak adlandı-
rdığı, köylülerin tarım şirketleri tarafından topraklarından kitlesel ola-
rak edildiği ve köylü nüfusun kentleri doldurmasının eşlik ettiği bu du-
rum, dünya genelinde sanayi yedek iş gücü ordusunu arttırmıştır. Bir
de bunun üzerine, Sovyet Bloğunun çöküşü ve Çin’in kapitalist dünya
ekonomisi ile entegrasyonun gelmesi, birbirleri ile rekabet eden işçile-
rin sayısını arttırmıştır. Bütün bunlar yüzünden bazı şirket analistleri,
global kapitalist işgücünün “ikiye katlanmasından” bahsetmeye başla-
dı.⁴⁹ Bu, global yedek iş gücü ordusunun son dönemlerde hızla arttığı,
farklı bölge ve ülkelerde çaresiz durumda olan işçileri birbirlerine kar-
şı kullanmanın daha kolaylaştığı anlamına geliyor.

Böl ve yönet stratejisinin temel taşı, yukarıda da söylendiği üzere, ço-

47) Graham ve Krugman, *Foreign Direct Investment in the United States*, 193.

48) Hymer, *The Multinational Corporation*, 86-88; James Peoples ve Roger Sugden, “Divide and Rule by Transnational Corporations,” içinde Christos N. Pitelis ve Roger Sugden, eds., *The Nature of the Transnational Firm* (London: Routledge, 2000), 174-92.

49) David Harvey, *The New Imperialism* (New York: Oxford University Press, 2003), 137-82; Richard B. Freeman, “The New Global Labor Market,” *Focus* (University of Wisconsin-Madison Institute for Research on Poverty) 26, no. 1 (Yaz-Güz2008): 1-6; Joseph P. Quinlan, *The Last Economic Superpower* (New York: McGraw Hill, 2011), 176.

kuluslu şirketlerin, özellikle güneyde en vahşi sömürü yollarını kullanan, her türlü düzenlemenin dışında kalan taşeron firmaları kullanmasıdır. Örneğin, Apple'ın iPhone ve iPad'lerinin neredeyse tamamı, Çin'de fabrikaları olan Tayvanlı taşeron firma Foxconn'a yaptırılır. 2010 yılının ilk on aylık döneminde, Foxconn'un Longhua-Shenzen'deki fabrika binalarından on altı işçi atladı (on ikisi öldü); bu binalarda üç bin-dört bin işçi korkunç koşullar içinde yemek yiyor, çalışıyor, yatıyor. Aynı el hareketlerini saatler ve aylar boyunca aynı hızda tekrar etmek zorunda kalan işçilerde akşamları kas seğirmeleri oluyor. Yaşadıklarının bir sembolü olarak, işçiler Foxconn'un Çince ismini "ölümüne koş" anlamına gelecek şekilde değiştirmişler.⁵⁰

İşçiler ne zaman örgütlenmeye kalkışsa, dünyanın hemen her yerinde, hatta kapitalist sisteminin ücretlerin zaten düşük olduğu periferisinde bile, işçiler, üretimin, ücretlerin daha düşük, çalışma koşullarının daha kötü olduğu bölgelere kaydırılması ile tehdit ediliyor. Bunun en klasik örneği 1971'de İngiltere'de yaşandı; İngiliz otomobil işçilere greve gittiğinde Henry Ford II, Ford Escort ve Cortina modellerin parçalarının Asya'da üretileceğini açıkladı. ABD'deki çokuluslu şirket yönetimleri ile ilgili bir araştırma, bu şirketlerin sendikayla ihtilafa düştüklerinde üretimin ülke dışına kaydırılması gibi tehditler kullanmaktan kaçınmadığını gösteriyor (sendikalar arasında yapılan araştırmalar bu türden tehditlerin çok sık yaşandığına işaret ediyor). Esnek üretim denilen bu stratejinin sonucu dünyadaki emek örgütlerinin parçalanması ve zayıflaması oluyor.⁵¹ Bütün bunlar, kapitalist sistem altında iş bölümünün ayrılmazı olan emek sürecinin kontrol edilmesinin ve sömürü sisteminin bir parçasıdır. Esnek üretim, üretimin dünya üzerinde farklı bölgelere yayılması üzerine kurulmuş olan uluslararası yeni iş bölümünü temsil eder, bu durum sık sık teknoloji ile meşrulaştırılır ama özünde daha ucuz ve daha çok sömürülebilir emek arayışı vardır.⁵²

Keith Cowling'ın yaklaşık otuz yıl önce *Monopoly Capitalism*'de (Tekelci Kapitalizm) yazdığı gibi;

50) "Inside Foxconn's Factory," The Telegraph (UK), 27 Mayıs, 2010, <http://telegraph.co.uk>.; "Foconn Cuts Off Suicide Compensation," The Australian, 12 Haziran, 2010, <http://theaustralian.com.au>.

51) Peoples ve Sugden, "Divide and Rule," 182-89.

52) Ücret arasındaki farkın verimlilikte farktan daha büyük olduğu, değişim süreci için bkz Ger-
not Köhler, "A Critique of the Global Wage System" (2006), <http://caei.com.ar>.

170 Tekelci Finans Sermayesi

Kapitalizm, ardında bir çok sosyal sorun bırakarak, giderek daha göçebe bir hal aldı. Tekil bir çokuluslu firma açısından, böylesi bir göçerkonar strateji uygulamak etkili olacaktır; çünkü böylece şirket artan emek maliyetine ve daha esnek teknolojilerin yarattığı fırsatlara gerekli şekilde cevap verebilecektir, bu da neticede vasıflı emeğe talebin azalması anlamına geliyor... İşçiler ne zaman ücret artışı ya da haftalık çalışma saatleri ile ilgili olarak eyleme kalkışsa, işlerini diğer ülkelerdeki daha az örgütlü ve daha az militan işçilere kaybedecekler. Bu sanayisizleşme (de-industrialisation) süreci (ileri kapitalist ülkelerdeki bazı sanayi kol- larındaki), böylesi bir dünyadaki sınıf mücadelesinin bir sonucudur.⁵³

Bu, üretimin yabancı ülkelerdeki iştirakler ve taşeronlar yolu ile dünya ekonomisindeki düşük ücretli sektörlere outsource edilmesinin, uluslararası oligopol rekabeti açısından bir zorunluluk olduğu anlamına geliyor. “Yeni göçebelik”; üretim süreci içinde ortaya çıkmış durumda, üretimin yapılacağı yerlere dair kararlar büyük oranda emeğin nerede daha ucuz olduğuna bakılarak veriliyor, emperyal şirketler daha büyük avantajlar elde ediyor ve işçiler direnme emaresi gösterdiği anda faaliyetler başka bir yere kaydırılıyor.⁵⁴

Bugünün oligopolcü çokuluslu şirketleri için, dünya geneline yayılmak, birikim ve dolayısı ile hayatta kalabilmek için bir zorunluluk olarak görülüyor. Bir büyük şirket yeni bir pazara girdiğinde, rakipleri de hızla onun peşinden gitmek zorunda kalıyor, aksi takdirde dışarıda kalma riski ile karşı karşıya kalıyorlar. Graham ve Krugman gibi bazı iktisat teorisyenleri, bunu çokuluslu şirket yatırım stratejisinde “liderin yolunu takip et” yaklaşımı olarak adlandırıyor.⁵⁵

Ticaret de artık, gerçekçi bir biçimde, serbest piyasa güçlerinin faaliyetleri ile sürdürülen bir şey olarak değil- neoliberal teoride olduğu gi-

53) Keith Cowling, *Monopoly Capitalism* (New York: John Wiley and Sons, 1982), 145.

54) Keith Cowling, “Monopoly Capitalism and Stagnation,” 150.

55) Graham ve Krugman, *Foreign Direct Investment in the United States*, 193. Goodyear Tire and Rubber Co'nun CEO'su Sam Gibara'nın 1999'da dediği gibi, “Ortada bir zincirleme reaksiyon var. Küreselleşeceğiz çünkü müşterilerimiz küreselleşiyor. Biz küreselleştikçe de tedarikçilerimiz de küreselleşecek”. Ancak Gibara'nın sözünü etmediği şey Goodyear'ın rakiplerinin de küreselleştiği; bu Goodyear'ın, bir tür şirketler arası anlaşma olan, stratejik ortaklıklar kurmak sureti ile çözüm bulmaya çalıştığı bir sorundu (1999'da Japon Sumitomo Rubber Industries Ltd ile stratejik ortaklık kurdu). “Let's Play Oligopoly!” *Wall Street Journal*.

bi- giderek daha çok çokulusluların ana şirketleri ve iştirakleri arasındaki bir faaliyet olarak görülüyor, dolayısı ile de ticaret şirketler arası bir işlem şeklini alıyor. ABD’de, ticaret tamamen çokuluslu şirketlerin egemenliği altındadır. John Dunning ve Sarah Lundan’ın *International Enterprises an the Global Economy* (2008) çalışmalarında belirttikleri gibi; “ABD’de çokuluslu şirketler ve yabancı iştirakleri, ABD 2002 ihracatının %77’sini ve ithalatının % 65’ini oluşturuyor”.⁵⁶ ABD’nin uluslararası ticareti söz konusu olduğunda, dış ticarete hızla çokuluslu şirketlerin tek aktör olduğu bir duruma doğru gidiliyor.⁵⁷ “Çokuluslaşma” diye yazıyordu Cowling 2005’de, çokuluslu ya da uluslararası şirketlerin dünya çapında büyümesine gönderme yaparak, “piyasaların kontrolüne yeni bir boyut kattı; dev şirketler yolu ile ticaretin şekli ve boyutları kontrol altına alındı ve böylece çokuluslaşma ulusal piyasalarda tekelci ve oligopolcü fiyatlandırmanın olumsuz sonuçlarının önüne geçilmesini engelliyor”.⁵⁸

Uluslararası Tekelci Sermayenin Çelişkileri

Tekelci sermayenin uluslararasılaşmasının birikim açısından temel sonuçları dünyanın sömürsünün yoğunlaşması ve iktisadi durgunluk eğilimlerinin artmasıdır. 1970’lerden bu yana, ileri kapitalist ekonomiler merkez olmak üzere dünya ekonomisinin büyüme hızında bir yavaşlama var - bu arada dünya iktisadi krizinin bütün ağırlığı en fakir ülkelerin sırtına biniyor. Uluslararası tekelci finans sermayenin büyümesi dünyanın büyük bir kısmına durgunluğun yayılmasına neden olmakla kalmıyor; ayrıca, dev şirketlerin üretimden elde ettikleri çok büyük karları yatıracak verimli alanlar bulmakta zorlanması ve spekülasyon için yüzlerini finans sektörüne dönmeleri nedeni ile, finansallaşmanın artmasına da yol açıyor.⁵⁹ Bunun sonucunda, finansal krizler daha sık olarak görülmeye ve daha şiddeti bir hal almaya başlıyor, her yerde devletler, dev boyutlardaki sermayenin isteklerine boyun eğiyor ve “batma-

56) John H. Dunning ve Sarianna M. Lundan, *Multinational Enterprises and the Global Economy* (Northampton, Massachusetts: Edward Elgar, 2008), 487.

57) Bkz. Cowling ve Sugden, *Beyond Capitalism*, 67-69.

58) Cowling, “Monopoly Capitalism and Stagnation,” 150.

59) Uluslararası oligopoller ve iktisadi durgunluk arasındaki ilişki için bkz Cowling ve Sugden, *Beyond Capitalism*, 91-113. Tekelci sermaye ve küresel finansallaşma için bkz. John Bellamy Foster ve Fred Magdoff, *The Great Financial Crisis* (New York: Monthly Review Press, 2009).

172 Tekelci Finans Sermayesi

sına izin verilmeyecek kadar büyük” olduğu düşünölen şirketleri kurtarmaya zorlanıyor. Ulusal, bölgesel ve yerel hükümetler, ortaya çıkan finansal krizi, kamu sektörünü düzenleyerek, sosyal harcamaları keserek, daha geri bir vergi sistemini uygulamaya koyarak aşmaya çalışıyor ama sonuçta da toplumun sömürüsünü artırıyor. Tekelci sermayenin uluslararasılaşması, dünya kapitalist sisteminin istikrar kazanmasına katkıda bulunmuyor, sadece özel sektörü değil kamu sektörü açısından da daha büyük krizler yaratıyor.

Eşitsizlik, bütün çirkin yüzü ile, daha da derinleşiyor ve kemikleşmiş bir hal alıyor. Bugün en zengin yüzde 2’lik bir kesim, dünyadaki zenginliğin yarısından fazlasına sahip, en zengin yüzde 1’lik grup dünyadaki toplam varlıkların yüzde 40’una sahip.⁶⁰ Tekelci kapitalizmin 1960’lardaki “altın çağında”, dünyanın en zengin ve en fakir bölgeleri arasındaki kişi başına gelir farkı 15’te 1’den 13’te 1’e düştü; yirminci yüzyılın sonunda, aradaki fark 19’a 1’e çıktı.⁶¹ 1970’den 2009’a, gelişmekte olan ülkelerde (Çin hariç) kişi başına milli gelir ortalama olarak G8 ülkelerindeki (ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Kanada ve Rusya) kişi başına milli gelirin sadece yüzde 6,3’ü idi. 2000’den 2006’ya (Büyük Finansal Kriz’in hemen öncesinde), sadece biraz yükseldi; yüzde 6,6’ya. Öte yandan, yaklaşık elli sekiz ülkeden oluşan En Az Gelişmiş Ülkeler kategorisinde (BM’nin gelişmekte olan ülkeler için geliştirdiği bir alt kategori) ortalama kişi başına gelirin G8 ülkelerinin kişi başına gelire oranı 1970’de yüzde 1,8 iken 2006’da yüzde 1,3’e geriledi.⁶² Yirminci yüzyılın ilk on yıllık diliminde, gıda fiyatlarının ve spekülasyonun arttığı bir dönemde, gıda krizi dalgaları yaşandı, yüz milyonlarca insan gıdadan mahrum kaldı.⁶³

60) James B. Davies, Susanna Sandström, Anthony Shorrocks ve Edward N. Wolff, “The World Distribution of Household Wealth”, *Personal Wealth from a Global Perspective* (Oxford: Oxford University Press, 2008) içinde, 402, editör James B. Davies.

61) Angus Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective* (Paris: Development Centre, OECD, 2001), 125-26.

62) UNCTADStat, “Nominal ve gerçek GSYH, toplam ve kişi başına, yıllık, 1970-2009: ABD Doları sabit fiyatlar (2000) ve sabit döviz kuru oranları (2000) kişi başına. (New York: UNCTAD), <http://unctadstat.unctad.org>. BM’nin tasnifine göre bugün En Az Gelişmiş Ülkeler kategorisinde Afrika’dan otuz üç, Asya’dan ön dört, Latin Amerika ve Karayipler’den birer ülke var.

63) Bkz, Fred Magdoff ve Brian Tokar, editörler., *Agriculture and Food in Crisis* (New York: Monthly Review Press, 2010).

Tekelci sermayenin uluslararasılaşmasının en büyük ironisi, tekelci çokuluslu şirketlerin gelişimine, kökleri Hayek ve Friedman'ın "serbest piyasasına" uzanan, neoliberal ideoloji tarafından sürekli olarak destek verilmiş ve teşvik edilmiş olmasıdır. Bu retorik, sürekli olarak dünya genelinde, "tiranlığın" tek bir kalesi bile kalmayana kadar, insan özgürlüğünün, iktisadi büyümenin ve bireysel mutluluğun -ya da gündelik dilindeki anlamı ile "demokrasinin"- gelişmesini savunmuştur. Hayekçi yaklaşıma göre, bu toz pembe geleceğin dünyasının iki düşmanı vardır; emek ve devlet (devlet emeğin ve halkın genelinin çıkarına çalıştığı sürece).⁶⁴

Tekelci sermayenin uluslararasılaşması için yürütülen bu kampanya sadece emekçi sınıflara yapılan bir saldırıdan ibaret değildir. Bu daha çok, daha geniş anlamda, siyasal demokrasinin tesisi ihtimali üzerine bir saldırı, insanların şirketlerin sahip oldukları güce karşı duracak bağımsız bir güç olarak kendilerini örgütleme kapasiteleri üzerine bir saldırı olarak görülmelidir. Kendilerine karşı çıkan hiç bir görüşün, fikrin olmadığı bir dünyada, neoliberaler, bireylerin, şirketlerin, serbest piyasaların yolundan çekilen küçük bir "liberter/özgürlükçü" devlet tablosu çiziyorlar. Ama, eski bir kalipso şarkısının sözlerini değiştirerek diyebiliriz ki; bu milyonerin "özgürlük" cenneti, fakirin cehennemdir.

Aslına bakılırsa, dünya genelinde devlet harcamaları pek de azalmamıştır. Ama, devletler giderek daha fazla yerli ve uluslararası tekelci sermayenin ihtiyaçlarına hizmet eder durumdadır, kamu "kendi elindeki" dev şirketlerin "elinden alınmasına" yardım ediyor ve teşvik ediyor; siyasi elitler bu yaptıklarının karşılığını farklı biçimlerde alıyor. Aynı zamanda, yarı-özelleştirilmiş bu devlet sistemleri kendi ülkelerindeki halkı daha çok baskı altına alıyor, hapislere tıkıyor.⁶⁵

Bir ülkede işçi sınıfının geneline yardımı amaçlayan devlet politikaları neoliberalizmin hedefi oluyorken, uluslararası alanda, amaç -"serbest ticaret" adına- ulus devletlerin çokuluslu şirketlerin güçlerini kısıtlayan

64) Daniel Yergin ve Joseph Stanislaw'un neoliberalizmi övdükleri çalışmaya (Hayek'in nasıl Keynes's karşı zafer kazandığının anlatıldığı) göre en büyük düşman devlettir, şirketlerin rolü göz ardı edilir ve "şirket" başlığı bile yoktur çalışmada. Bu çok şaşırtıcıdır; çünkü Yergin kariyerinin büyük bir bölümünü dev petrol şirketlerini destekleyerek geçiştirir. Bkz. Daniel Yergin ve Joseph Stanislaw, *The Commanding Heights* (New York: Simon and Schuster, 2002).

65) Bernard E. Harcourt, *The Illusion of Free Markets: Punishment and the Myth of Natural Order* (Cambridge: Harvard University Press, 2011).

174 Tekelci Finans Sermayesi

uygulamalarını ortadan kaldırmaktır. Bu durum özellikle, kuralların daha sert bir şekilde, zengin ülkeler tarafından kontrol edilen uluslararası örgütlerce (başta IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü) kendilerine dayatıldığı -ve küresel şirketlerin ülkeye girişlerine dayanma güçlerinin az olduğu- daha zayıf ülkelere zarar verir. Neoliberal dönemde iktisadi durgunluk gerçeği, dev şirketlerin adına, piyasaların daha da serbestleştirilmesini meşrulaştırmak için kullanılıyor.

Günümüzde tekelci finans sermayenin egemenliği, her yeni krizin bir finansal kriz olması anlamına geliyor, giderek büyüyen ve sonunda da patlayan bir borç balonu şeklini alıyor. Sadece neoliberalizmin gücüne karşı koyabilecek kadar büyük ve güçlü olan devletler, bu koşullar altında belirli ölçüde zenginleşebilir, ama genellikle de “zenginlik”, bu ülkeleri yöneten plütokrasiden başkasının eline geçmez. Bu arada, dünyanın her yanına yayılmış durumda olan, “başarısız” denilen devletler ise, (gerektiğinde, emperyal ülkelerin askeri gücü ile desteklenen) uluslararası tekelci sermayenin dünya nüfusunun büyük bir kısmı üzerinde yarattığı yıkıcı tahribatın bir tezahürüdür.

Finansal Sıkışma ve Durgunluk Reel Ekonomiye Dönüş

Ancak, kriz, bildiğini okuma şansını ele geçirmeden önce, güçler bir kez daha sorumluluğu üstlenip, bu süreci durdurmayacaklar mı? sorusunu sorabilirsiniz. Kesinlikle bu girişimde bulunulacaktır. Şu anda, işlemekte olan standart prosedür budur ve 1987 yılında yaşanan borsa çöküşünden sonra yaşanana benzer bir belirsizlik gibi bir başarı elde edilecektir. Böyle olursa, daha bir üst düzeyde ve daha tehlikeli bir biçimde içinden bir kez daha geçeceğimiz süreç tıpatıp bu olacaktır. Ancak, er ya da geç, bir sonrakinde ya da yolun sonuna gelindiğinde, başarı elde edemeyecektir... İşte o zaman kendimizi, böylesi bir başarısızlığın beraberinde getireceği koşullar gibi benzeri görülmemiş yeni bir durumun içinde bulacağız.

Harry Magdoff and Paul Sweezy (1988)¹

Bir iktisatçı olan James K. Galbraith, yeni yayınlanan kitabında, ‘merkez bankacılığının ilk kuralı, gemi batmaya başladığında, merkez bankacıların suyu gemiden tahliye etmek için deli gibi çalışmalarıdır’ demektedir.² Büyük Bunalım’dan bu yana görülmemiş bir büyüklükte olan finansal krize çözüm bulmak için arkalarına hazine departmanlarını alan Federal Reserve ve diğer merkez bankaları, bir yıldan fazla bir süredir ‘suyun tahliyesi için deli gibi çalışmaktadır’. Önemli ölçüde ipotek teminatlı menkul kıymetler temelinde spekülasyona konu olan iki Bear Stearns hedge fonunun bir büyük kredi çatırdamasının başlayacağı sinyali verdiğini Temmuz 2007 tarihinden itibaren, Federal Reserve Yönetim

1) Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, *The Irreversible Crisis* (New York: Monthly Review Press, 1988), 76.

2) James K. Galbraith, *The Predator State* (New York: The Free Press, 2008), 48.

176 Tekelci Finans Sermayesi

Kurulu ve Birleşik Devletler Hazine Bakanlığı, finansman sıkıştığında her türlü engeli ortadan kaldırmıştır. Finans sektörüne yüz milyarlarca dolar basmaya başlamış ve gerekirse de, bu zamana kadar benzeri görülmemiş bir ölçekte araç kullanarak trilyonlarca dolar daha akıtacağı vadedinde bulunmuştur.

Gemi aزیا almış bu oyunun bir sahnesinde, Federal Reserve Yönetim Kurulu Başkanı Ben Bernanke ve Hazine Sekreteri Henry Paulson, Kongrenin toplanacağı 18 Eylül 2008 akşamından önce sahneye çıktılar. O sıralarda sersem meclis üyeleri, Christopher Dodd aracılığıyla ‘ülkede ve dünyada kendini gösteren tüm belirtiler çerçevesinde, gerçekten finansal sistemimizin tümüyle yok olacağı günlerin çok uzağındayız’ demektedirler. Bunu Paulson tarafından, hükümetin finansal yapının kurtarılmasına yönelik olarak, finansal kurumların ellerinde tuttıkları (‘toksik çöplük’ olarak adlandırılan) hemen hemen değersiz hale gelmiş ipotek teminatlı menkul kıymetlerin satın alınmasında kullanılacak 700 milyar dolarlık bir acil plânın ortaya konması izlemiştir.³

Hazine sekreterinin teklifinin ardından sokaktaki insanın öfkесinin ve muhalefetinin artması, Birleşik Devletler Temsilciler Meclisi’nde kurtarma plânının reddedilmesi biçiminde gelişen beklenmedik bir isyana dönüşmüştür. Bununla birlikte, Paulson’un sunmuş olduğu ilk kurtarma plânı (temsilciler meclisi üyelerinin oylarının rengini değiştirmesine yönelik bir siyasi gerekçe oluşturmaları niyetiyle bazı eklemelerin yapılmasıyla) birkaç gün içinde Kongrenin yolunu tutmuştur. Ne var ki, kurtarma plânı geçtiğinde, finansal panik, dünyanın dört bir tarafında borsaları tepetaklak ederek, global olarak yayılmaya başlamıştır; işadamları krizin ciddiyetini kavramışlardır. Federal Reserve ekonomiye gerçekten sağanak halinde para yağdırmaya başlayıp, son çare olan potansiyel 1.3 trilyon dolar tutarında piyasada bulunan ticari kâğıtların (şirketlerin çıkarmış oldukları kısa vadeli borçlar) tümünün alıcısı olmaya hazır olduğunun ifade edildiği bir bildiri yayınlamıştır.

Yine de, en temel kredi işlemlerinin sürdürülmesini sağlamak için sisteme para boca etme girişimine rağmen ekonomi kendini, nakit para iddiharının başladığı ve karşılaştırıldığında, bankalar açısından, kasada para tutmaktan daha riskli hale gelen bankalar arası ödünç verme işlemlerinin durma noktasına geldiği likidite tuzağı içinde bulmuşlardır. Nomi-

3) “Congressional Leaders Were Stunned by Warnings,” *New York Times*, 19 Eylül, 2008.

nal faiz oranları düşme eğilimine girip sifıra yaklaşmaya başladığında bir likidite tuzağı tehdidi ortaya çıkar. Faiz oranlarının düşürülmesi biçiminde işletilen mutlak para politikası, faiz oranlarını sıfırın altına indirme yeteneğine sahip olmadığından etkinliğini kaybeder. Bu durumda, ekonomi, Keynes'in 'iddihar eğilimi' adını verdiği gelişmeyle ya da hazine bonoları gibi nakit benzeri varlıklarda hızlı bir artışın ortaya çıkmasıyla karşılaşır.

Derinleşen krizde yaşananlar karşısında geleceğe ilişkin korku duyulması, Fed ne kadar para pompalarsa pompalasan ödünç vermeyi hareketle geçiremediğinden, bankaların ve piyasada yer alan diğer katılımcıların nakit güvenliği peşine düşmelerini beraberinde getirmiştir. Likiditenin kısmen hazine kâğıtlarının satın alınarak artırılması, söz konusu kâğıtlara uygulanan faiz oranını yüzde 1'e yani likidite tuzağının derinliklerine kadar indirmiştir.⁴

Ödünç verme durduğunda *Business Week*'in 'finansal buz devri' olarak adlandırdığı durumla yüz yüze gelindiğinde, Birleşik Devletler ve İngiltere'deki finans yetkilileri ve arkasından da G-7 güçlerinin tümü, doğrudan sermaye enjekte etmek amacıyla büyük bankaların hisselerini satın alarak bankaların sermaye yapılarını değiştireceklerini ilân etmişlerdir; bir tür kısmi millileştirme. Bu arada, mevduat güvencesinin sınırlarını da yükseltmişlerdir. Birleşik Devletlerde hükümet, bankaların ihraç edecekleri yeni öncelikli borçların 1,5 trilyon dolarını garanti edeceği taahhüdünde bulunmuştur. Bankacılık krizinin başlamasına neden olan Lehman Brothers'ın çöküşünden sadece bir ay sonra, 15 Ekim 2008 tarihli *New York Times*'da belirtilen şudur: 'Tüm söylenen, en son yardım paketinin hükümete potansiyel maliyetinin, bankaları zora sokan varlıkların satın alınmasına odaklanan 700 milyar dolar tutarındaki bir önceki kurtarma paketinin üç katına çıkarak 2.25 trilyon dolara ulaştığıdır'.⁵ Ancak, birkaç gün sonra aynı gazete yardımların tümüne ilişkin potansiyel maliyet tahminini yükselterek şunu yazmıştır: 'Teorik olarak, Fannie Mae ve Freddie Mac ve bir Wall Street firması olan Bear Stearns ve sigorta şirketi American International Group'a yapılacak yardımlardan

4) Manas Chakravarty ve Mobis Philipose, "Liquidity Trap: Fear of Failure," Livemint.com, 11 Ekim, 2008; John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* (London: Macmillan, 1973), 174.

5) "Drama Behind a \$250 Billion Banking Deal," *New York Times*, 15 Ekim, 2008.

178 Tekelci Finans Sermayesi

tutun da, Kongre tarafından onaylanan finansal kurtarma paketine kadar seçilmiş finansal piyasaların (özel sektör tahvili gibi) arkasında durma garantisi sağlamak üzere taahhüt edilen fon tutarı gerçekte çok büyüktür: tahmini olarak 5.1 trilyon dolar'.⁶

Buna rağmen, 'reel ekonomide' her yerde büzülme keskin bir şekilde görülmeye başladığında, finansal sıkışma yayılmaya ve derinleşmeye devam etmiştir. Birleşik Devletlerin önde gelen otomobil üreticileri, Washington'da Eylül 2008 tarihinde 25 milyar dolarlık düşük faizli borçlanma anlaşmasından sonra bile ciddi iktisadi yetersizliklerle karşılaşma deneyimini yaşamaktalar. Tek bir ailenin yaşayacağı müstakil ev inşaatı yirmi altı yıl öncesindeki düzeyine dönmüştür. Tüketimde rekor düşüş deneyiminin yaşanacağı beklenmektedir. Hızlı bir biçimde iş kayıpları ortaya çıkmaktadır.⁷ Finansal ve iktisadi şokun ciddiyeti bir veri iken, anonim şirketlerde finansal sıkışmanın, içinde bulunulan zor durumun düzenli bir biçimde giderilip çözümlenmesine izin verecek kadar istikrara kavuşturulsa bile, 1990'larda Japonya'yı vurduğunda olduğu gibi, derin ve uzun sürecek bir durgunluğa hatta yeni bir Büyük Bunalım'a götüreceği korkuları yaygınlaşmaktadır.⁸

Yukarıda ortaya konduğu gibi finansal kriz başlangıçta para ya da likidite eksikliği olarak anlaşılmıştır (nispi olarak istikrarlı fiyatlar çerçevesinde varlıkların satılıp, hızla ve kolayca nakde dönüştürülmesi). Konuya ilişkin düşünce, bu likidite sorununun, finansal piyasalara daha fazla para boca edilerek ve faiz oranlarını düşürerek çözümlenebileceği biçiminde olmuştur. Bununla birlikte, öncesine göre şu anda finans dünyasında çok miktarda dolar bulunmaktadır. Sorun, bu dolarlara sahip olanların, söz konusu dolarları geri ödeme kabiliyetinde olmayanlara vermede gönüllü olmamalarıdır ve bugünlerde hemen hemen herkesin dolar ihtiyacı bulunmaktadır. Bunun o zaman, Birleşik Devletler ve İngiltere'deki finansal kurumların -ve kendi etki alanları içindeki diğer birçoğunun- özsermaye bilânçolarının, mevcut borçlarının, varlık-

6) "Government's Leap into Banking Has its Perils," *New York Times*, 18 Ekim, 2008.

7) "Single-Family Homes in U.S. Fall to a 26-Year Low," *Bloomberg.net*, 17 Ekim, 2008; "Economic Fears Reignite Market Slump," *Wall Street Journal*, 16 Ekim, 2008.

8) Bkz. "Depression of 2008: Are We Heading Back to the 1930s," *London Times*, 5 Ekim, 2008. On the Japanese stagnation, bkz. Paul Burkett ve Martin Hart-Landsberg, "The Economic Crisis In Japan," *Critical Asian Studies* 35, no. 3 (2003): 339-72.

larının, azalan değerleri çerçevesinde silinmesiyle ortaya çıkan bir borç ödeme gücü krizi olarak görünmektedir.

Bir muhasebe konusu olması çerçevesinde, Birleşik Devletler'in en önde gelen bankaları Ekim ortalarında borçlarını ödeyemez hale gelmişlerdir. Bu da, JPMorgan Chase'in Washington Mutual ve Bear Stearns'i satın alması, Bank of America'nın Countrywide ve Merrill Lynch'i yutması ve Wells Fargo'nun Wachovia'yı ele geçirmesi de dâhil olmak üzere alelacele yok pahasına satışlar şeklinde gerçekleşen şirket birleşmeleriyle sonuçlanmıştır. Tüm bu gelişmeler, hükümet desteğiyle daha tekelci bir bankacılık sektörü yaratmaktadır.⁹ Devlet sermayesinin, banka konsolidasyonlarıyla birlikte hisse satın alımı biçiminde bankalara doğrudan doğruya enjekte edilmesi olsa olsa, büyük hacimli sorunlu borçların düzenli bir biçimde tasfiye edilmesini mümkün kılacak gerekli zamanı sağlayacaktır. Bu da, borç ödeme gücünü onarmakla birlikte oldukça düşük bir iktisadi faaliyeti beraberinde getirecektir; ciddi bir resesyon ya da depresyon.

Giderek kötüleşen bu krizde, bir deliği yamayamadan diğerleri ortaya çıkmaktadır. Menkul kıymetleştirilmiş mortgage değerindeki kaybın boyutu, tüketici ve şirket borçlarının miktarı ve ödenememesi durumunda böylesi borçları sigortalayarak bir araya getirme girişiminde bulunan CDO'larla "Paketlenmiş" kredi-borç takaslarına sahip "yapay borç yükümlülükleri" gibi değişik araçların sayısı hâlâ bilinmemektedir. Böylesi finansal araçlara ilişkin temel kategoriler yakın zamanda Lehman Brothers'ın iflâsında yüzde 10 ilâ 20 oranında daha düşük düzeyde yenden değerlemeye tabi tutulmuş ve Merrill Lynch'in yönetimini ele geçirmiştir.¹⁰ Yönetim kurulunda böylesi varlıkların değerinde çok sert indirimlere gidildiğinden, finansal kurumların özsermayesi, borç ödeme gücüne olan güvenle birlikte kayıplara karışmıştır. Böylelikle, bankalar, Keynes'in söylemiş olduğu koşulları yaşamaktadırlar: Nakit iddiharları.¹¹ Tüm bunların altında, onlarca yıldır dondurulan reel ücretler ve artan tüketici borçlarıyla bozulan bir ekonomideki hanehalklarının (tüketicilerin) kötüleşen iktisadi koşulları yatmaktadır.

'Büyük Bunalım' ve Son Kredi Mercii

Bu gelişmelerin tarihi önemini tam anlamıyla anlamak için, Birleşik

9) "The U.S. is Said to Be Urging New Mergers in Banking," *New York Times*, 21 Ekim, 2008.

10) "CDO Cuts Show \$1 Trillion Corporate-Debt Bets Toxic," *Bloomberg.net*, 22 Ekim, 2008.

11) "Banks are Likely to Hold Tight to Bailout Money," *New York Times*, 17 Ekim, 2008.

180 Tekelci Finans Sermayesi

Devletlerin ve diğer kapitalist ülke hükümetlerinin ‘son kredi mercii’ olarak bilinen davranışa bakmak gereklidir. Bu girişim şimdilerde, bir krizde finansal sisteme likidite sağlama, ardından bu kurumlara doğru-
dan doğruya sermaye enjekte etme ve son olarak da, gerektiğinde, der-
hal millileştirmeye gitme şeklini almıştır. Devletin son çare olarak
ödünç vermeyi taahhüt etmesi, -kapitalist ekonominin finansal üstyapı-
sının, iktisatçıların mal ve hizmetlerden oluşan ‘reel’ ekonomi olarak
adlandırdıkları dayanağının çok küçülmesi gerçeğine rağmen- yıllardır
sistemde, en nihayetinde, güvenin tesis edilmesini sağlayan husus ol-
muştur. Bu nedenle, sermayeyi, Federal Reserve’in ve diğer bankaların
sistemi kurtarmak ve daha da batmasını önlemek için -daha önceleri
düşünülmeleri bile imkânsız şeyler- yapabilecekleri her şeyi yapmaya
başlamalarından daha çok korkutan bir şey yoktur. Federal Reserve ve
Birleşik Devletler Hazinesi yoğun bir biçimde müdahalede bulunmakla
birlikte krizin tüm boyutları bu kurumları tehlikeye sokacak gibi gö-
rünmektedir.

Kimileri bunu bir ‘Minsky moment’i olarak adlandırmaktadır. 1982
yılında finansal istikrarsızlık hipoteziyle ünlenen bir iktisatçı olan
Hyman Minsky, ‘Büyük Bunalım bir kez daha yinelenebilir mi?’ biçimin-
de kritik bir soru sormuştur. Kendisinin de belirtmiş olduğu gibi, bu so-
ruya verilebilecek kolay bir cevap bulunmamaktadır. Minsky’e göre, te-
mel sorun, finansal bir yıkımın hâlihazırda zor bir durum içinde bulu-
nan reel bir ekonomiyi de -Büyük Bunalım’da olduğu gibi- etkileyip et-
kilemeyeceğidir. Özde istikrarsız olan finansal sistem onlarca yıldır bel-
li bir ölçekte gelişmiş olsa da, hükümet ve son kredi mercii olarak hiz-
met verme kapasitesi de gelişmiştir. Minsky, ‘Finansal istikrarsızlığı ya-
ratan süreçler, merkezileşmeden uzaklaşmış herhangi bir kapitalist eko-
nominin -yani kapitalizm özde bozulmuştur- kaçınılmaz olarak bir kıs-
mını oluşturmakla beraber finansal istikrarsızlık ister istemez büyük bir
depresyona neden olmaz; ‘Büyük Bunalım’ın ‘ortaya çıkması gerekme-
mektedir’ gözleminde bulunmuştur. (italikler bize aittir).¹²

Bununla birlikte, bu gözlemden, zımni olarak, ‘Büyük Bunalım’ın hâlâ

12) Hyman Minsky, Can “It” Happen Again? (New York: M. E. Sharpe, 1982), vii–xxiv; “Hard Lessons to be Learnt from a Minsky Moment,” *Financial Times*, September 18, 2008; Riccardo Bel-
lofiore and Joseph Halevi, “A Minsky Moment?: The Subprime Crisis and the New Capitalism,” in
C. Gnos and L. P. Rochon, *Credit, Money and Macroeconomic Policy: A Post-Keynesian Appro-
ach* (Cheltenham: Edward Elgar, forthcoming). Magdoff ve Sweezy’nin Minsky’ye ilişkin görüşle-
ri için bkz. *The End of Prosperity* (New York: Monthly Review Press, 1977), 133–36.

ynelenebileceği -keşke finansal patlama ve artan istikrarsızlık, hükümetin gelişmelere cevap verme kapasitesini makul ölçülerde aşmış olabilseydi- ya da yaşanacak gelişmelere yeterince hızlı ve kesin bir biçimde cevap vereceği düşüncesi yer almaktadır. Teorik olarak, kapitalist devlet özellikle de bir dünya parasını kontrol eden Birleşik Devletler, böylesi bir tehlikeli krizi önleme kapasitesine sahiptir. Başlıca endişe, 1930'lardaki deneyimin yanı sıra 1990'larda Japonya'da yaşanan deneyimle de sergilenen ağır bir 'borç-deflasyon' (bir iktisatçı olan Irving Fisher tarafından Büyük Bunalım döneminde açıklanan olgu) ortamına düşülebilecek olmasıdır. Bu durumda, Fisher'in de 1933 yılında yazmış olduğu gibi, 'borç nedeniyle ortaya çıkan deflasyon, borca tepki verir. Ödenmemiş her bir dolarlık borç giderek artar ve yapmış olduğumuz aşırı borçlanma yeterince büyürse, borcun tasfiyesi, neden olduğu fiyat düşüşlerinin gerisinde kalır'. Bir başka deyişle, borçlular borçlarını ödemek için varlıklarını sattığında fiyatlar düşer ve fiyatlar düştükçe geriye kalan borçlar düşük fiyattan ödünç alma imkânını yaratsa da, yükümlülüğün yerine getirilmesini daha da zorlaştıran dolayısıyla da, deflasyonist sarmal yaratan ve daha önce borçlanılana göre daha değerli bir dolarla geri ödemenin yapılmasına neden olan gelişmeleri ortaya çıkarır.¹³

Ekonomi hâlâ böylesi bir berbat durumda olmamasına rağmen gözle görülebilir birçok gözeneği bulunmaktadır. *Capital Economics*'in Amerikalı baş iktisatçısı Paul Asworth'un da Ekim 2008'in ortalarında belirttiği gibi, 'Hızla yükselen işsizlik oranı ve sermaye piyasalarında yaşanan karmaşa, deflasyona sürüklenildiğine işaret etmektedir. Umut edebileceğiniz tek şey, politika yapımcılarının hızlı bir biçimde harekete geçip, önce bu gidişatı durdurabilecek olmalarıdır'. *Economist* dergisi Ekim başında, 'Zengin dünyanın ekonomileri hâlihazırda bu ılımlı 'borç-deflasyon' ortamının sıkıntısını çekmektedir. Düşen ev fiyatlarıyla birlikte kredi daralması, borçluları harcamalarını kısıp, varlıklarını satmaya zorlamakta, bu da ev fiyatlarını ve diğer varlık piyasalarını daha da düşürmektedir... Tüketici fiyatlarında meydana gelecek genel bir düşüş, her şeyi daha da kötüleştirecektir' uyarısında bulunmuştur.¹⁴

13) Irving Fisher, "The Debt-Deflation Theory of Great Depressions," *Econometrica*, no. 4 (Ekim 1933): 344; Paul Krugman, "The Power of De," *New York Times*, 8, Eylül, 2008.

14) "Amid Pressing Problems the Threat of Deflation Looms," *Wall Street Journal*, 18 Ekim, 2008; "A Monetary Malaise," *Economist*, 11-17 Ekim, 2008, 24.

Bugün Birleşik Devletler ekonomisinde yinelenen böylesi olaylara ilişkin olarak tam da düşünülen husus, sorunun öncelikli olarak parasal olması ve daima ekonomiye likidite akışını sağlayacak parasal araçlarla en az tehlikeye maruz kalacak biçimde çözülebileceği düşüncesine dayanan son kredi mercii fonksiyonuna başvurarak önlenebileceğidir. Bu nedenle, Federal Reserve Yönetim Kurulu Başkanı Ben Bernanke'nin 2002 yılında (bir Federal Reserve guvernörü olarak) 'Deflation: Making Sure 'It' Doesn't Happen Here' başlıklı konuşması oldukça dikkat çekicidir. Bu konuşmasında, artan finansal istikrarsızlığa rağmen 'Büyük Bunalım'ın bugün olmamasını sağlayacak kadar çok yol bulunduğunu iddia etmektedir:

Birleşik Devletler hükümeti, para basma makinesi adı verilen (ya da bugün bu makinenin elektronik eşdeğeri) ve istediği kadar Birleşik Devletler dolarını esasen hiçbir maliyete katlanmaksızın basabileceği bir teknolojiye sahiptir. Birleşik Devletler hükümeti, dolaşımdaki Birleşik Devletler dolarını artırarak ya da böyle yapabileceği tehdidini savurarak doların, dolar cinsinden mal ve hizmetlerin artan fiyatlarının eşdeğeri olan, mal ve hizmetler cinsinden değerini de azaltabilir. Bu çerçevede, kâğıt para sisteminde, hükümetin daima harcamaları artırıp, pozitif enflasyon yaratabileceği sonucuna ulaşabiliriz.

Tabii ki, Birleşik Devletler hükümeti para basıp, bu parayı kaçınılmaz olarak dağıtacak değildir (daha sonra da görecek olmamıza rağmen bu davranışa benzer pratik politikalar bulunmaktadır). Normal olarak, para, Federal Reserve tarafından varlık satın alımı yoluyla ekonomiye enjekte edilir. Kısa dönem faiz oranları sıfır olduğunda derneşik harcamaları uyarmak için, Fed satın aldığı varlık miktarını artırmalı ya da belki de satın aldığı varlık çeşidini genişletmelidir. Alternatif olarak, Fed, parayı sisteme enjekte edecek başka yollar bulmalıdır -örneğin, bankalara düşük faizli ödünç verme kolaylığı sağlayarak ya da mali yetkililerle işbirliğine giderek.¹⁵

Aynı çerçevede, Bernanke, böylesi koşullarda deflasyondan uzak durma amacını taşıyan ve 'aslında Milton Friedman'ın meşhur paranın 'helikopter gibi düşmesinin eşdeğeri olan paranın finanse ettiği vergi indi-

15) Ben S. Bernanke, "Deflation: Making Sure 'It' Doesn't Happen Here," *National Economists Club*, Washington, D.C., 21 Kasım, 2002, <http://www.federalreserve.gov>.

rimini' teklif etmektedir -bu tutumu nedeniyle Bernanke'ye, 'Helikopter Ben' denmeye başlanmışır.¹⁶

Büyük Bunalım'la ilgili çalışmalarıyla ünlenen bir akademisyen iktisatçı olan Bernanke, büyük ölçüde Milton Friedman ve Anna Schwartz'ın meşhur çalışmaları olan ve Büyük Bunalım'ın kaynağının parasal olduğunu ve münhasıran parasal mücadelenin yapılması önerisinde bulunan *A Monetary History of the United States, 1867-1960* adlı kitaptaki görüşün bir ürünüdür. Friedman ve Schwartz'a göre, başlangıçta para musluklarını açma konusunda gösterilen ihmâl, iktisadi kötüleşmenin ciddi bir hâle gelmesinin temel nedenidir.¹⁷ Bernanke, Büyük Bunalım'a ilişkin daha önceleri ileri sürülen ve söz konusu Bunalım'ın 'reel' ekonomideki yapısal zayıflık ve buna neden olan birikim süreci sonucunda ortaya çıktığı biçimindeki düşüncelere şiddetle karşı çıkmıştır. 1929 borsa çöküşünün yetmiş beşinci yıldönümünde yaptığı konuşmada şunları belirtmiştir:

Bunalım ve bunu izleyen birkaç on yıl boyunca çoğu iktisatçı, parasal unsurların Büyük Depresyon'un önemli bir nedeni olmadığını ileri sürmüştür. Örneğin, çoğu gözlemci, nominal faiz oranlarının Depresyon'da uzunca bir süre sifıra yakın olduğu ve olabildiğince gevşek para politikası uygulanmasına rağmen böylesi bir uygulamanın ekonomide elle tutulur bir yarar sağlamadığı gerçeğine işaret etmektedir. Ekonomiyi derin bir depresyondan çıkarmada para politikasını kullanma girişiminde bulunmak 'ekonomiyi likidite tuzağına sürüklemeye' benzetilmektedir.

Bunalımdan sonraki ilk on yıl boyunca, çoğu iktisatçı açıklama yapma konusunda ekonominin parasal unsurlardan ziyade

16) Ethan S. Harris, *Ben Bernanke's Fed* (Boston, Massachusetts: Harvard University Press, 2008), 2, 173; Milton Friedman, *The Optimum Quantity of Money and Other Essays* (Chicago: Aldine Publishing, 1969), 4-14.

17) Ben S. Bernanke, *Essays on the Great Depression* (Princeton: Princeton University Press, 2000), 5; Milton Friedman ve Anna Schwartz, *A Monetary History of the United States, 1867-1960* (Princeton: Princeton University Press, 1963). Büyük Bunalım'a ilişkin olarak reel ekonominin yanı sıra parasal unsurları da hesaba katan daha gerçekçi görüş ve bu Bunalım'ı niteleyen yatırımın durgunluğu açısından bakan çalışma olarak bakınız Michael A. Bernstein, *The Great Depression* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987) ve Richard B. DuBoff, *Accumulation and Power* (New York: M.E. Sharpe, 1989), 84-92. Büyük Bunalım'a ilişkin klasik teoriler için bkz. William A. Stoneman, *A History of the Economic Analysis of the Great Depression in America* (New York: Garland Publishing, 1979).

184 Tekelci Finans Sermayesi

reel tarafında meydana gelen gelişmelere bakmıştır. Örneğin, kimileri, 1920'lerin coşkulu geçen yılları boyunca aşırı yatırım ve aşırı konut inşasının beklenenden daha az getiri sağlamasının çöküşe neden olduğunu ileri sürmüştür. Konuya ilişkin ve bir zamanlar popüler olan bir başka teori ise kronik 'eksik-tüketim' sorununun -hanehalklarının, ekonominin üretken kapasitesinden yararlanacak kadar yeterli mal ve hizmet satın alma yetersizliği- iktisadi kötüleşmeyi hızlandırdığı biçimindedir.¹⁸

Bernanke'nin yapmış olduğu tüm bu konuşma, parasal unsurların neredeyse tek başına Büyük Bunalım'ı hızlandırdığının (ve açıkladığının) ve söz konusu unsurların gerçekte borç-deflasyon sarmalıyla mücadelede hemen hemen tek araç olduğunun bir kez daha güçlü bir biçimde ifade edilmesidir. Reel ekonomide sanayide aşırı kapasitenin ortaya çıkması gibi gelişen trendlerden söz etmek hiçbir şekilde mümkün değildir. Bu olsa olsa reflasyonla dengelenecek bir deflasyonist tehdittir.¹⁹ Bernanke'nin bir başka yerde ileri sürdüğü gibi, spekülâtif tutkuyla bütünleşen iktisadi irrasyoneliteye dayanması ve dolayısıyla da, neoklâsik iktisadın 'rasyonel iktisadi davranış modelinden' uzaklaşması nedeniyle, Minsky'nin, kapitalist ekonominin finansal sisteminin özünde istikrarsız olduğu tezini de araştırmak gerekmemektedir.²⁰ Bernanke 2002 yılında Friedman'ın doksanıncı yaş günü kutlamasında yaptığı konuşmada sözlerini şu şekilde tamamlamıştır: 'Milton ve Anna'e Büyük Bunalım'la ilgili olarak şunu söylemek isterim. Haklısınız, Buna neden olan biziz. Çok üzgünüz. Teşekkürler ama sizin sayenizde bir daha aynı hatayı tekrarlamayacağız'.²¹ 'O, tabii ki Büyük Bunalım'dı.

18) Ben S. Bernanke, "Money, Gold, and the Great Depression," *H. Parker Willis Lecture in Economic Policy*, Washington and Lee University, Lexington, Virginia, 2 Mart, 2004, <http://www.federalreserve.gov>.

19) Ben S. Bernanke, "Some Thoughts on Monetary Policy in Japan," *Japan Society of Monetary Economics*, Tokyo, 31 Mayıs, 2003, <http://www.federalreserve.gov>.

20) Bernanke, *Essays on the Great Depression*, 43.

21) "On Milton Friedman's Ninetieth Birthday," Conference to Honor Milton Friedman, University of Chicago, 8 Kasım, 2002. <http://www.federalreserve.gov/BOARD/DOCS/SPEECHES/2002/20021108.default.htm>. 91 yaşındaki Anna Schwartz, *Wall Street Journal*'la yaptığı röportajda Bernanke'nin başkanlığındaki Fed'in, sorunun Büyük Bunalım'da olduğu gibi likidite sorunu değil de, bankaların ödeme gücüne ilişkin belirsizlik olduğunu algılamadan bir savaş yürüttüğünü belirtmektedir. "Bernanke is Fighting the Last War: Interview of Anna Schwartz," *Wall Street Journal*, 18 Ekim, 2008.

2000 yılındaki borsa çöküşünün ardından merkez bankası çevrelerinde, böylesi iktisadi felâketleri önlemek için gelecekte varlıklar nedeniyle ortaya çıkacak balonlara karşı 'önleyici hamle' yapıp yapılmaması konusunda bir tartışma gelişmiştir. Hâkimiyetini sürdürmekte olan iktisadi ortodoksiyi temsil etmekte olan Bernanke, bir balonun gerçekten bir balon olup olmadığının anlaşılmasının zor olması (yani iktisadi temel göstergelerin ya da yeni işletme modellerinin finansal genişlemeyi destekleyip desteklemediği) nedeniyle böylesi bir hamlenin yapılmaması gerektiğini ifade ederek, konuya ilişkin bir yol göstermiştir. Buna ilâveten, Federal Reserve Yönetim Kurulu'nun (parasalcı yoruma göre) banka iflâsları ve Büyük Bunalım'a neden olan girişimlerinde olduğu gibi, bir balonu patlatmak felâkete davetiye çıkarmak demektir. Bernanke sözlerini şöyle tamamlamıştır: 'para politikası, ekonomide ciddi bir yan etki riski yaratmaksızın varlık fiyatlarını yeterince yönlendirmede kullanılamaz... Ekonomide ve finansal piyasalardaki dalgalanmayı ortadan kaldırmak asla mümkün olamayacaksa da, serbest piyasa sistemimizin muazzam güçlerinden fedakârlıkta bulunmaksızın söz konusu dalgalanmayı yumuşatmalıyız'. Kısaca, Bernanke, sistemin doğası göz önünde bulundurulduğunda biraz da kabul edilebilir mazeretlerle, büyük bir balon karşısında Federal Reserve Yönetimi'nin yapabileceği en iyi şeyin kendisini esas olarak son kredi mercii fonksiyonuyla sınırlandırmak olduğunu ileri sürmüştür.²²

Konut balonunun tam da zirveye ulaştığı noktada, o sırada Bush'un İktisadi Danışmanlar Konseyi Başkanı olan Bernanke şunları açıklamıştır: 'Konut fiyatları son iki yılın yaklaşık olarak yüzde 25 üzerine çıkmıştır. Kimi alanlarda spekülâtif faaliyetler artmışsa da, söz konusu fiyat artışları ülke çapında, işlerde ve gelirlerde güçlü bir artışı, düşük mortgage faiz oranlarını, süregiden düşük hanehalkı oranlarını ve kimi alanlarda konut arzının büyümesini sınırlayan unsurları da kapsayan çoğunlukla güçlü iktisadi göstergeleri yansıtmaktadır'.²³ İronik bir şe-

22) Ben S. Bernanke, "Asset Prices and Monetary Policy," speech to the *New York Chapter of the National Association for Business Economics*, New York, N.Y., 15 Ekim, 2002, <http://www.federalreserve.gov>; Harris, Ben Bernanke's Fed, 147–58.

23) Ben S. Bernanke, "The Economic Outlook," 25 Ekim, 2005; <http://www.whitehouse.gov/cea/econ-outlook20051020.html>; alıntı içinde Robert Shiller, *The Subprime Option* (Princeton: Princeton University Press, 2008), 40.

186 Tekelci Finans Sermayesi

Tablo 1. Yurtiçi Borç* ve GSYİH (Trilyon dolar)

	GSYİH	Toplamı Borç	Sektöre Göre Borç			
			Hane Halkı	Finansal Firmalar	Finansal Olmayan İşletme	Hükümet (yerel, eyalet, federal)
1970	1.0	1.5	0.5	0.1	0.5	0.4
1980	2.7	4.5	1.4	0.6	1.5	1.1
1990	5.8	13.5	3.6	2.6	3.7	3.5
2000	9.8	26.3	7.0	8.1	6.6	4.6
2007	13.8	47.7	13.8	16.0	10.6	7.3

* Yerel, eyalet ve federal borçların federal kısmına sadece halkın borcu dâhildir. Federal kesimin federal borcu ilâve edildiğinde toplam borç 2007 yılında 51.5 trilyon dolardır.

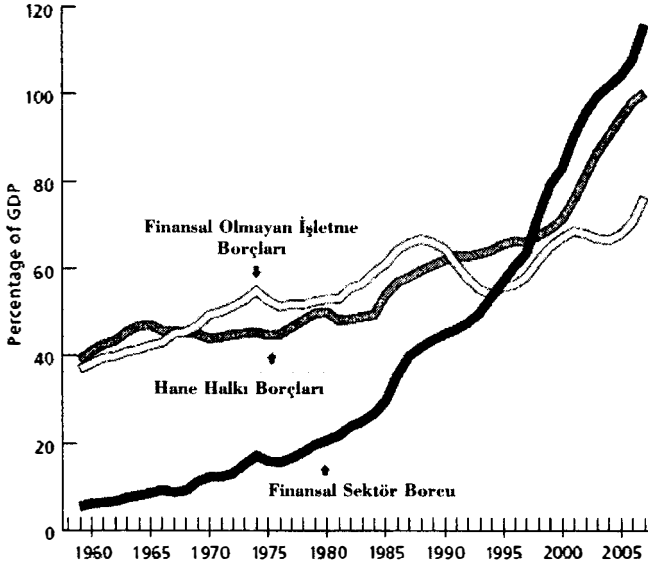
Kaynak: Flow of Funds Accounts of the United States, Table L.1 Credit Market Debt Outstanding, Federal Reserve ve Table B-1, Gross domestic product, 1959-2007, Economic Report of the President, 2008.

kilde, Bernanke'nin 2006 yılı başında (Alan Greenspan'ın yerine) Federal Reserve Yönetim Kurulu Başkanı olarak atanmasını sağlayan da bu görüşleridir.

Konut balonu 2006 yılı başında sönmeye başladığında Fed de enflasyonu kontrol altına almak için faiz oranlarını yükseltmiştir. Sonuç, konut sektörü ve ipotek teminatlının menkul kıymetlerin çökmesi olmuştur. 2007 yılında başlayan finansal krizle karşı karşıya gelindiğinde, Bernanke, Fed başkanı olarak ülkeyi ve tüm dünyayı dolara boğmak üzere para basma makinelerini tam kapasite çalıştırmaya başlamış ve 'ekonominin likidite tuzağında' olduğunu gördüğünde dehşet içinde kalmıştır. Enjekte edilecek hiçbir likidite miktarı, batağa saplanan finansal kurumların iflâsının önüne geçemez. Alacaklarını tahsil edemeyen bankalar kredilerin vadesini yenilemeyi reddetmişler -böyle davranmaya zorlanmışlardır- ve ellerindeki nakit parayı da kredi olarak vermek ve sistemi tekrar ayağa kaldırmak yerine iddihar etmişlerdir. Finansal kriz, önceden kredi verilmeye layık bulunan borçluların iflâsın eşliğine gelmiş olmaları veri iken, öylesine tüm dünyayı kapsayacak bir evrenselliğe ulaşmıştır ki ödünç para verme riski hızlı bir biçimde artmıştır. Keynes'in öğrettiği gibi, likidite tuzağında, para basma makinelerini çalıştırmak, yeni ödünç verme girişimini ve harcamalarını artırmak yerine iddiharı artırmaktan başkaca bir işe yaramaz.

Bununla birlikte, finansal patlamanın gerçek temeli, birazdan da gö-

Şekil 1. Özel Borcun GSYİH İçindeki Yüzde Payı

Kaynak: Tablo 1'de yer alan aynı kaynaklar.

receğimiz gibi, daha derinlerdedir: üretim ve yatırımdaki durgunluk.

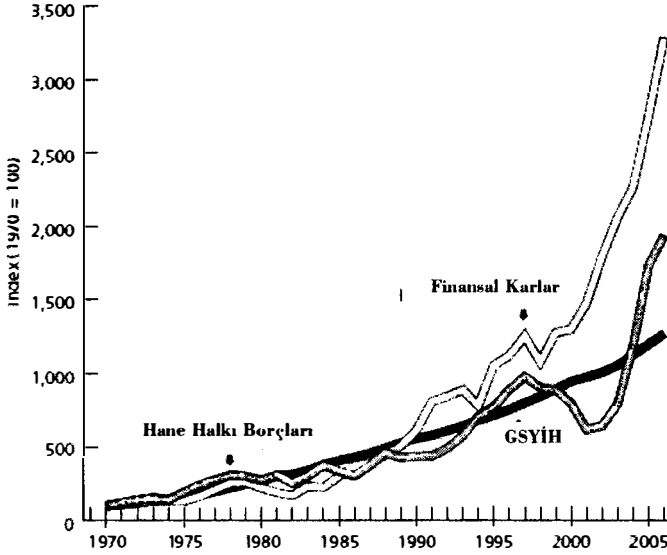
Finansal Patlamadan, Finansal Sıkışmaya

Hem son on yıllarda yaşanan finansal patlamaya ve hem de şu anda yaşanmakta olan finansal sıkışmaya ilişkin ortaya koyduğumuz tartışma, esas olarak ekonominin durgunluk eğilimleri temelinde açıklanacaktır. Bugünkü krize yönelik çok sayıda açıklama (bu açıklamaların çoğu birbirine yakın nedenlere dayanmaktadır) iktisatçılar ve medya uzmanları tarafından ortaya konmaktadır. Bunlar arasında finansal sisteme yönelik düzenlemelerin azaltılması, 2000 yılında 'Yeni Ekonomi' hisse senedi balonunun çökmesinin etkilerine karşı koymak için Fed tarafından faiz oranlarının çok düşürülmesinin konut balonunun oluşumuna neden olması ve konut alacak gücü olmayan ve/veya mortgage anlaşma koşullarını tam olarak anlamayan pek çok insana büyük miktarda sub-prime mortgage kredisi verilmesi yer almaktadır.

En fazla üzerinde durulan nokta ise mortgage'in paketlenip, daha sonra da 'dilimlere ayrılıp ve süslenip püslenip' dünyadaki kurumsal

188 Tekelci Finans Sermayesi

Şekil 2. GSYİH'ya Göre Finansal ve Finansal Olmayan Kârlar
(1970 = 100)

Kaynak: Table B-91-Corporate profits by industry, 1959-2007'dan hesaplanmıştır. Table B-1-Gross domestic product, 1959-2007, Economic Report of the President, 2008.

yatırımcılara satılmasını sağlayan tekniklerdir. Yapılan kimi finansal numaralar açık bir dolandırıcılıktır. Ev değerlerinin düşmesinden sonra ev balonunun patlaması ve yüksek faizli mortgage'ı elinde tutan birçok kişinin aylık ödemelerine devam edememesi, felâketle sonuçlanan sistem başarısızlığına neden olup, belini kıran gelişmelerdir. Finansal firmalar tarafından coşkulu bir biçimde desteklenen ve işler kötüye gittiğinde kendilerine pek savunma imkânı bırakmayan deregülasyon ateşinin işleri daha da kötüye götürdüğü konusunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır.

Bununla birlikte, işin kökeni daha derinlerdedir ve bu, sermayenin yaşadığı sorundan çıkış yolunu borçları artıracak ve spekülâtif kazançlar elde edecek 'kaldıraç gücü' bulmaya çalışmasının bir sonucu olarak, finansal patlamayı beraberinde getiren reel ekonomideki düşük büyüme oranı deneyiminde aranmalıdır. Son kırk yıldır yaşanan borç ve GSYİH arasındaki ilişki Tablo 1'de yer almaktadır. Tablo 1'deki verilerin de ortaya koyduğu gibi, kapitalizmin bu dönem boyunca gösterdiği

gelişiminin en dikkat çekici veçhesi borcun şişmesidir.

1960'lardan bu yana özel borçların milli gelire oranının hızla artması Şekil 1'de gösterilmiştir. Finans sektörünün borcunun GSYİH'ya oranı 1980'lerde ve 1970'lerde yükselmiş, 1980'lerden itibaren hızlanmaya başlamış ve 1990'lardan sonra fırlamıştır. Hanehalkının borcunun GSYİH'ya oranı 1980'lerden başlayarak güçlü bir biçimde artmış ve 1990'ların sonlarında daha da hızla artmaya başlamıştır. Finansal olmayan işletmelerin borcunun GSYİH'ya oranı zaman içinde tırmanmıştır. Özel borcun milli gelire oranı çerçevesinde ortaya çıkan toplam etki, yoğun bir artış şeklinde olmuştur. Hükümet borcu da (yerel, eyalet ve federal) ilâve edildiğinde sorun daha da belirgin hale gelmektedir. Tüm sektörler bir arada ele alındığında, toplam borcun GSYİH'ya oranı 1959 yılında yüzde 151 iken, bu oran 2007 yılında yüzde 373 gibi astronomik bir orana ulaşmıştır.

Kümülatif borcun GSYİH'ya oranında meydana gelen bu artış büyük ölçüde ekonomiyi özellikle de finans sektörünü muazzam finansal kârları besleyecek ve kapitalizmin artan finansallaşmasını ön plâna çıkarmak bir biçimde uyarmıştır (bir bütün olarak ekonomideki vahamet üretimden finansa doğru kaymıştır. Bu artan finansallaşmayla bütünleşen kârın görünümü, Birleşik Devletlerdeki finansal kârlar, finansal olmayan kârlar ve GSYİH'ya ilişkin zaman serisi endeksini (1970=100) veren Tablo 2'de gösterilmektedir. 1970 yılından başlayarak, finansal ve finansal olmayan kârlar, GSYİH'da meydana gelen artışla aynı oranda yükselme eğilimine girmiştir. Bununla birlikte, 1990'ların sonunda finans, Birleşik Devletler finansal kurumlarının kârlarıyla birlikte (ve bir ölçüye kadar finansal olmayan kurum kârları da) stratosfer tabakasına geçip, nispi olarak durağan olan milli gelir büyüme oranından bağımsız olarak kendi yolunu çizmeye başlamış gibi görünmektedir. Dev bir kumarhane haline gelerek piyasada oynayan anonim şirketler kaldırmaç oranlarını sürekli arttırmışlardır; yani bir dolarlık özsermayelerine karşılık 30 dolar hatta daha fazla borçlanarak kumar oynamışlardır. Bu, başarılı kumarlar, oynadıkları sürece kazanabildikleri olağanüstü yüksek kârları açıklamaya yardım etmektedir. Finansın büyümesi tabii ki sadece Birleşik Devletlerle sınırlı olmayıp, global üretimi gölgede bırakacak spekülâtif servet talebi biçiminde gelişen global bir olgu haline gelmiştir ve benzer şekilde tüm gelişmiş kapitalist dünyada ve 'yükselen' ekonomilerde aynı çelişki yaşanmaya başlamıştır.

190 Tekelci Finans Sermayesi

O zamana kadarki düşünce tarzı içinde yer almayan durumun ciddiyeti 1980'lerin sonu itibarıyla netlik kazanmaya başlamıştır. 1988 yılında 1987 yılı borsa çöküşünün yıldönümündeki bu duruma bakarak *Monthly Review*'ün editörleri olan Harry Magdoff ve Paul Sweezy, er ya da geç -ne zaman ve nasıl olacağını kimsenin öngörmesine imkân yoktu- son kredi mercii işlevini güçlendiren finansal sistemin büyük bir krize girmesinin muhtemel olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun nedeni, basitçe güvenilmez bir durumda bulunan finansal üstyapının artık, hükümete ait araçların yoğun bir biçimde de kullanılacak olsa, çığ tehlikesini, özellikle de söz konusu araçları yeterince hızlı ve kararlı bir biçimde hareket ettirmemeleri durumunda, durdurmaya yetmeyecek kadar büyük bir ölçekte büyümüş olmasıydı. Magdoff ve Sweezy'nin de ortaya koymuş oldukları gibi, bir dahaki sefere kurtarma gayretinin '1987 borsa çöküşünde olduğu gibi aynı şüpheli başarıyı elde etmesi oldukça mümkün görünmekteydi. Bu doğruysa, geçilecek olan süreç daha gelişmiş ve daha tehlikeli bir düzeyde gerçekleşecektir. Ancak, er ya da geç, bir dahaki sefere ya da gelecekte, ekonomide ciddi bir kriz yaratarak' başarı kazanamayacaktır.

Magdoff ve Sweezy, gelmesi beklenen finansal çığa bir örnek olarak, büyük bir finansal sıkışmanın ve bunu izleyecek derin bir durgunluğun mümkün olan bir başlangıç olarak, 'yükseklerde uçan Tokyo borsasını' işaret etmişlerdir; olması beklenen gelişme hemen bunun ardından gerçekleşmiş, Japonya'nın finansal krizi ve 1990'ların 'Büyük Durgunluğu' yaşanmaya başlamıştır. Varlık değerleri (hem borsada ve hem de emlak sektöründe) iki yılın GSYİH'ndan daha fazlası tutarında bir eşdeğerde düşmüştür. Faiz oranları sıfırlandığında ve borç-deflasyon sarmalı başladığında, üretken ekonomi çerçevesinde derin bir aşırı kapasite batağına saplanmış bir ekonomiyi elinde yeniden harekete geçirecek mevcut bir yolun da olmadığı bir halde bulan Japonya klâsik bir likidite tuzağına saplanmışır.²⁴

'Finansın yönetmekte olduğu bugünün dünyasında', Magdoff ve Sweezy,

24) Magdoff ve Sweezy, *The Irreversible Crisis*, 76; Burkett ve Hart-Landsberg, "The Economic Crisis in Japan," 347, 354-56, 36-66; Paul Krugman, "Its Baaack: Japan's Slump and the Return of the Liquidity Trap," *Brookings Papers on Economic Activity*, no. 2 (1998), 141-42, 174-78; Michael M. Hutchinson ve Frank Westermann, eds., *Japan's Great Stagnation* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2006).

ezy, Birleşik Devletler’de yaşanan borsa çöküşünün yarattığı kötü sonuçla ilgili olarak 1987 yılında şunları yazmışlardır:

Artı değer artışını sağlayan unsurların gelişimi, gittikçe artan bir biçimde para sermaye birikim oranına yetmemeye başlar. Artı değerın gerçekleşmesini sağlayacak bir dayanağın bulunmadığı bir durumunda, biriktirilen para sermaye giderek daha nominal, gerçekte hayali hale gelir. Bu durum değerli kâğıt biçimindeki varlıkların alım ve satımı nedeniyle gerçekleşir ve varlık değerlerinin sürekli olarak şişecek olması varsayımına dayanır. Bir başka deyişle, elimizde olan, fiyatlardaki dalgalanmalara rağmen varlık değerlerinin ilelebet tek bir yönde yoluna devam edeceği -yukarı yönlü- inancına dayanan spekülasyondur. Buna karşı olarak, Ekim [1987] borsa çöküşü geniş kapsamlı bir önem taşımaktadır. Varlık değerlerinde bitmez tükenmez bir yukarı yönlü hareket yanlışlığını göstererek, bugünün ekonomisinin irrasyonel özünü teşhir etmektedir.²⁵

Spekülâtif balonlarla birlikte bu çelişkiler, tabii ki, bir ölçüde tarihi boyunca kapitalizme özgü hususlardır. Bununla birlikte, İkinci Savaş sonrası çağda, Magdoff ve Sweezy’nin de, Minsky’le aynı çizgide, ileri sürdüğü gibi, giderek artan borç kamburu, kümülâtif ve giderek tehlikeli bir hal alan bir sorunun büyümesi olarak ortaya çıkmaktadır. Magdoff ve Sweezy *The End of Prosperity* adlı kitaplarında yazdıkları gibi: ‘Borçların zorla silindiği ya da sert bir biçimde azaltıldığı ciddi bir dbunalımın olmadığı bir durumda, hükümetin finansal sistemin çökmesini önlemede kullandığı kurtarma tedbirleri yalnızca daha fazla borç katmanlarının ve bir sonraki iktisadi gelişme boyunca bu sürece katılacak ilâve nesillerin hazırlanmasının temelini oluşturur’. Minsky’nin de ortaya koymuş olduğu gibi, ‘Spekülâtif atakların başarısına olan inancı dengeleyecek bir kriz ve bir borç-deflasyon süreci olmadan, hem fiyatlar yukarı yönlü olarak ve hem de daha bir üst düzey finansal katmanların gelişimi uyarılacaktır’.²⁶

Yerleşik iktisat okulu iktisatçıları ve işletme analistleri, böylesi uygun olmayan sorunlar üzerine anlık olarak çekilmemeleri ölçüsünde, ko-

25) Magdoff ve Sweezy, *The Irreversible Crisis*, 51.

26) Magdoff ve Sweezy, *The End of Prosperity*, 136; Hyman Minsky, *John Maynard Keynes* (New York, Columbia University Press, 1975), 164.

192 Tekelci Finans Sermayesi

numlarını hızla değiştireceklerdir. Finansın muhteşem gelişiminin bir yardımı olmasa da, bu gelişim bizzat Greenspan'ın desteklediği ve borç ve spekülasyonun büyümesinin yeni bir finansal piyasa innovasyonunu yani işletme modellerinde devrimci nitelikte yeni risk yönetim teknikleriyle bütünleşen sürdürülebilir yapısal değişmeyi temsil eden yürürlükteki varsayımı -örneğin, Alan Greenspan'ın meşhur 'irrasyonel canlılık' konusuna atıfta bulunması- zaman zaman sınırları bozulan çevrelerin ortaya çıkmasına neden olur. Greenspan 'Yeni Ekonominin' finansallaşmayı mümkün hale getirmesine âşık olduğunu 2004 yılında şu şekilde belirtmiştir: 'Bireysel finans kurumlarının risk unsurlarının neden olduğu şoklara daha az maruz kalmaya başlamalarının yanı sıra bir bütün olarak finansal sistem de daha esnek hale gelmiştir'.²⁷

Finansal analistleri sadece, 2007 yılındaki finansal krizin başlangıcında ve söz konusu kriz 2008 yılına sarktığında, açıkça aksi bir görüşü savundukları şaşırtıcı yerlerde görmekteyiz. Hindistan'ın yatırıma yönelik olarak açılmış web sitesi olan Livemint.com'da (*Wall Street Journal*'la ortaklaşa) iktisat konusunda köşe yazarlığı yapan Manas Chakravarty 17 Eylül 2008 tarihinde Wall Street'de yaşanan bozulma sırasında bu durumu gözlemlemiştir.

Amerikalı iktisatçı Paul Sweezy çok uzun bir süre aynı kökleşmiş, tersine döndürülemez iktisadi kördüğümün simbiyotik yönleri olarak kendini gösteren durgunluk ve devasa ölçülere ulaşan büyük finansal spekülasyona işaret etmiştir. Sweezy ekonominin durgunluğunun, işletmenin parasal sermayesini korumak ve onu artırmak için giderek artan ölçüde finansın büyümesine bağlı olduğu ve ekonominin finansal üstyapısının dayanağını üretken ekonominin unsurlardan tümüyle bağımsız bir biçimde genişletemeyeceği anlamına geldiğini belirtmiştir. Dikkate şayan bir ileri görüşlülük çerçevesinde, Sweezy, spekülâtif balonların patlamasının, böylelikle, yinelenen ve artan sorun olduğunu söylemiştir.²⁸

Tabii ki, Paul Baran ve Paul Sweezy *Monopoly Capital* adlı kitaplarında ve daha sonra da Magdoff ve Sweezy *Monthly Review* dergisinde artı

27) Greenspan atfı, *New York Times*, 9 Ekim, 2008. Bkz. John Bellamy Foster, Harry Magdoff, ve Robert W. McChesney, "The New Economy: Myth and Reality," *Monthly Review* 52, no. 11 (Nisan 2001), 1-15.

28) Manas Chakravarty, "A Turning Point in the Global Economic System," Livemint.com, 17 Eylül, 2008, <http://www.livemint.com/2008/17002644/A-turning-point-for-the-global.html>.

Tablo 2. Reel GSYİH Artışı 1930–2007

Ortalama Yıllık Oran	
1930s	1.3
1940s	5.9
1950s	4.1
1960s	4.4
1970s	3.3
1980s	3.1
1990s	3.1
2000-07	2.6

Kaynak: National Income and Products Accounts Table 1.1.1. Percent Change from Preceding Period in Real Gross Domestic Product, Bureau of Economic Analysis.

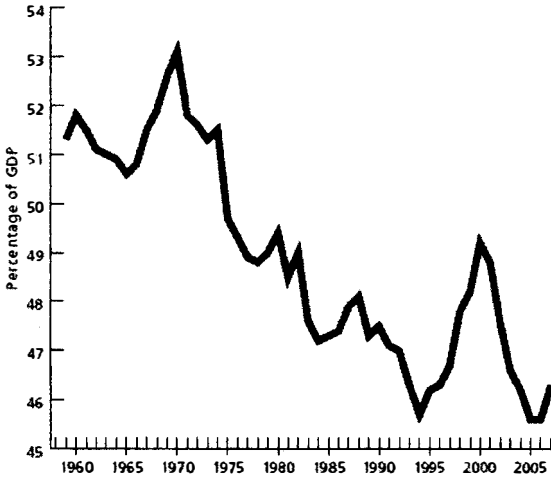
değerin, kamu harcamaları (özellikle savunma harcamaları), satış çabası, yeni innovasyonların sağladığı dürtü v.b. yoluyla massedilmesi şekillerine işaret etmiştir.²⁹ Ancak, bunların hepsi, önemli olsa da, ekonomiyi tam istihdam düzeyinde tutmaya ve 1970'lerin sonlarına doğru sistemin derinleşen durgunluğa (stagflasyona) saplanmasını önleyemeye yetmediğini ispatlamıştır. Talebe yönelik niceliksel olarak en önemli uyarıcı, finansallaşmanın -aktif olarak desteklendiğinde borcun büyümesinin- ortaya çıkmasıdır. Ancak, bu durum kaçınılmaz bir biçimde finansal hesaplamanın yapılmasına ve kaskatlaşan yükümlülüklerin yerine getirilmeyeceği bir güne işaret etmektedir.

Gerçekte, yerleşik iktisat okulunun analistleri, olayların baskısı altında, 2008 yazında sistemin büyük çapta değerini yitirecek olduğunu kaçınılmaz bir biçimde kanıtlandığını kabul etmeye zorlanmışlardılar. Deutsche Bank'ın kredi araştırma departmanının başındaki Jim Reid, finansal kârlar ve 'A Trillion-Dolar Mean Reversion?' adı verilen bir analizde yayınlanan ve 2 numaralı şekilde yer alan GSYİH arasındaki ilişki çeşidini inceleyip şu görüşleri ileri sürmüştür:

Birleşik Devletler'in finansal kârları geçmiş on yılda kümülatif bazda ortalamadan sapmıştır... Birleşik Devletler'in Finansal sektörü son on yılda nominal GSYİH'ya göre 1.2 Trilyon dolar ci-

29) Bkz. John Bellamy Foster, *Naked Imperialism* (New York: Monthly Review Press, 2006), 45–50.

Şekil 3. Ücret ve Maaş Ödemelerinin GSYİH İçindeki Yüzde Payı

Kaynak: Economic Report of the President, 2008, Table B-1 (GDP), Table B-29—Sources of personal income, 1959-2007.

varında 'aşırı' kâr elde etmiştir... Bu nedenle, ortalama geri dönüş (finansal piyasalarda zaman içindeki getirilerin uzun dönemli ortalama projeksiyona ya da trend doğrusuna 'geri dönüşüne' ilişkin teori) 1.2 trilyon dolarlık kârların, Birleşik Devletler finans sektörünü geçen on yılın fazlalıklarını temizlemekten önce silinmesi gerektiğini ileri sürmektedir... Bu veri olduğunda... Bloomberg, bu krizde bu zamana kadar 184 milyar doların Birleşik Devletler mali çevrelerince hesaba geçirildiğini bildirmiştir. Finans sektörünün büyüklüğünün on yıl önceki düzeyine inmesi gerektiğine inanılırsa, o zaman, finansal kârlarda uzun dönem trende geri dönmeden önce bir başka trilyon dolarlık değer kaybının olduğu sonucuna varılır. Korkunç bir düşünce ve eğer doğruysa, bu potansiyel kaybın önünü alma yönünde yetkililerin uzun dönemli sürekli bir müdahalesi gündeme gelecektir. 'Yeni-dünyada' uygun bir finans sektörü büyüklüğünün oluşturulması, sektörün ileri gitmesi açısından ne büyüklükte bir kâr kaybı olabileceği konusunda kilit rol oynayacaktır.

Reid'in yapısal 'reel dünya' nedenlerinin finansın nispi ağırlığını açıklamak için var olduğu ihtimalini kabul etmesi nedeniyle -bu nedenleri tam anlamıyla itirazsız bir biçimde kabul etmeye hazır olmasa da-, fi-

nansal kârların ekonomide bütünüyle uzun dönem trend çizgisine ortalama dönüşü biçimindeki düşünceyle yalnızca olması yakın değişimin boyutu ima edilmektedir. Reid şunu belirtmektedir: 'Finans sektörünün ekonominin geri kalan kısmına göre 'doğal' büyüklüğünü hesaplamak olgusal olarak zor bir bilmecedir'. Gerçekte, 'doğal' bir düzeyin fiili olarak mevcut olduğundan kuşkulandırılmalıdır. Ancak, yoğun bir 'kâr kaybının' muhtemelen, sistemin bir gayretle işlemeye başlaması ve bunun da, 'bu potansiyel kaybı önlemede yetkililerin uzun dönemli sürekli müdahalesini' açıklamasından önce ortaya çıkacak olması, krizlerin yaygın olarak sanıldığından daha ciddi olduğunu vurgulamaktadır; çok yakında belirginleşecek gelişme.³⁰

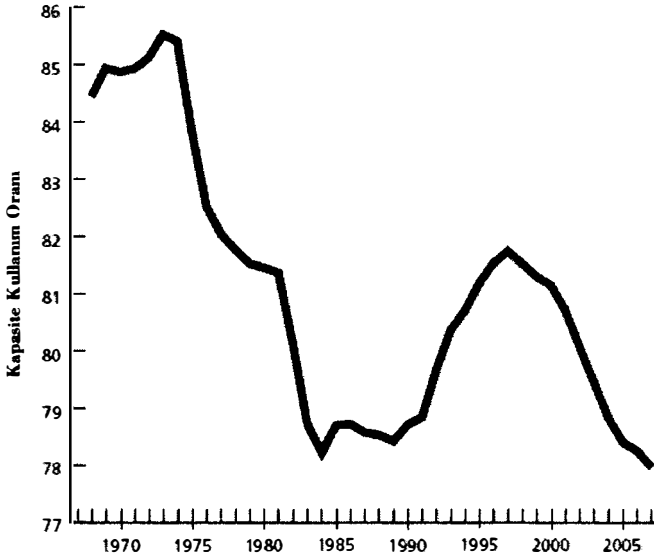
Magdoff ve Sweezy'in yirminci yüzyılın kapanmasına yakın on yıllarda iddia ettikleriyle aynı çizgide böylesi bir düşüncenin ileri sürdüğü husus, finansallaşma süreciyle bütünleşen ekonomide finansal ekonominin mutlak olmaktan ziyade nispi olması ve büyük bir iktisadi kötüleşmenin -sadece patlayan bir balonun bir diğerini patlatmasından öte bir şey- gerekli olmasıdır. Bunun sistemi, ertelemiş olduğundan daha uzun süreli bir iktisadi kötüleşme içine sokması muhtemeldir. Bu süre içinde, Magdoff ve Sweezy'nin de işaret etmiş olduğu gibi, finansallaşma bir süre daha devam edebilir. Gerçekte, ortada sisteme yönelik başkaca bir çözüm de yoktur.

Reel Ekonomiye Dönüş: Durgunluk Sorunu

Paul Baran, Paul Sweezy ve Harry Magdoff 1960'lardan 1990'lara kadar bıkmadan usanmadan (en dikkat çekici bir biçimde *Monopoly Capital*'de), kendine özgü tarihi koşulları işin içine katmadan, durgunluğun kapitalist ekonominin normal durumu olduğunu savunmuşlardır. 1950'lerde ve 1960'larda ekonomiyi karakterize eden refahın şu geçici tarihi unsurlara bağlanabileceği konusunda ısrar etmişlerdir: (1) Savaş boyunca tüketicilerin tasarruflarının hayret verici düzeyde artması; (2) Birleşik Devletlerde bir ikinci otomobilleşme dalgası (cam, çelik ve lâstik sanayilerinin yayılması, eyaletler arası karayolları inşası ve varoşların gelişmesi de dâhil olmak üzere); (3) savaşın yıkıma uğrattığı Avrupa ve Japon ekonomilerinin yeniden inşası; (4) Soğuk Savaş'ta sürdürü-

30) Jim Reid, "A Trillion-Dollar Mean Reversion?," Deutsche Bank, 15 Temmuz, 2008. http://www.nuclearphynance.com/User%20Files/85/thought_of_jim_14july.pdf.

Şekil 4. Sanayi Kapasitesinin Kullanım Yüzdesi

Kaynak: Economic Report of the President, 2008, Tablo B-54—Kapasite Kullanım Oranları 1959–2007.

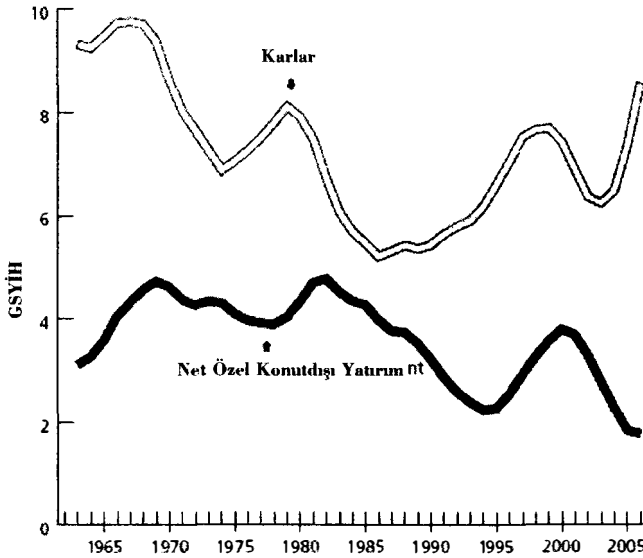
len silâhlılaşma yarışı (ve Asya’da yaşanan iki bölgesel savaş); (5) Madison Avenue’da belirginleşen satış gayretinin artması; (6) finans, sigorta ve emlak alanlarının yayılması ve (7) hegemonik para birimi olarak doların üstünlüğü. Bu unsurların sağladığı olağanüstü uyarı bir kez azalırsa, ekonomi durgunluğa girmeye başlayacaktır. Yavaş büyüme ve artan aşırı kapasite ve işsizlik/istihdam altı çalışma, (underemployment*). Sonuçta, ekonominin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu dağıtacak temel uyarıcı unsurlar askeri harcamalar, borç ve spekülasyonun patlamasıdır. Bununla birlikte, bu unsurlar tümüyle durgunluk eğilimlerinin ve zamanla daha da kötüleşecek sorunun yeniden ortaya çıkmasını önlemede yeterli değildir.³¹

* ç.n. Düşük üretkenlikle çalışmak yani örneğin, küçük çiftliklerde çalışan tarım emek gücü, tam zamanlı çalışmak isteyen işçinin yarı zamanlı çalışması.

31) Bkz. Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *Monopoly Capital* (New York: Monthly Review Press, 1966); Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, *The Dynamics of U.S. Capitalism* (New York: Monthly Review Press, 1972), *The Deepening Crisis of U.S. Capitalism* (New York: Monthly Review Press, 1981), *Stagnation and the Financial Explosion* (New York: Monthly Review Press, 1987).

Sürünen durgunluk gerçeği, son seksen yıla ilişkin onar yıllık reel büyüme oranlarını gösteren Tablo 2'den izlenebilir. 1930'lardaki düşük büyüme oranı Büyük Bunalım'daki derin durgunluğu yansıtmaktadır. Bu gelişmeyi, Birleşik Devletler ekonomisinin İkinci Savaş'ın etkisi altında 1940'lardaki olağanüstü yükselişi izlemektedir. Yukarıda kendine özgü tarihi unsurlar olarak belirtilenlerin harekete geçirdiği ekonomi, bir 'barış zamanı' ekonomisi olarak ve şimdilerde iktisadi 'Altın Çağ' olarak nitelendirilen 1950-1969 yılları boyunca güçlü bir iktisadi büyümeyi sağlayabilecek durumdaydır. Bununla birlikte, bu, tüm olup bitenlerin geçici olduğunu kanıtlamıştır. 1970'ler ve sonrasında büyüme oranlarda meydana gelen sert düşüş, büyüme oranlarına yukarı yönlü bir ivme kazandıran temel güçlerin 1950'ler ve 1960'larda ekonominin önceki refah düzeyine geri dönmesini önleyecek bir biçimde zayıflaması nedeniyle, ekonomide yavaş büyüme oranı eğiliminin süreceğine işa-

Şekil 5. 1960-2008 Yılları Arasında Kârların ve Net Yatırımın GSYİH İçindeki Yüzde Payı

Kaynak: Bureau of Economic Analysis, National Income and Product Accounts, Table 5.2.5. Gross and Net Domestic Investment by Major Type, (Billions of dollars). Table B-1 (GDP) ve Tablo B-91 (Domestic industry profits), Economic Report of the President, 2008. Bureau of Economic Analysis, National Income and Product Accounts, Table 5.2.5. Gross and Net Domestic Investment by Major Type, Annual Data 1929-2006.

198 Tekelci Finans Sermayesi

ret etmektedir. Bunu izleyen on yıllarda ekonomi, daha önceki büyüme oranı trendinde iyileşme sağlamaktan ziyade, yavaş yavaş durgunluğa girmeye başlamıştır.

Heteredoks iktisatçılar olan Riccardo Bellofiore ve Joseph Halevi'nin son zamanlarda da vurgulamış olduğu gibi, öncelikle 'varlık balonları sayesinde' ekonomide talebin uyarıldığı bir tür 'paradoksal finansal Keynesyenizm' olan 'yeni finansallaştırılmış kapitalist rejimin' ortaya çıkmasına neden olan iktisadi durgunluğun 1970'lerde başlamış olduğu bir gerçektir. Bunun ötesinde, Birleşik Devletler tekelci finans kapitalini 1980'lerden başlayarak 'dünya efektif talebinin aracı' haline getiren, Birleşik Devletlerin böylesi balonlar ve doların rezerv para statüsüyle birlikte -uygun bir sermaye birikiminin zayıflamasına rağmen (ve nedeniyle)- öncü rol oynamasıdır.³² Ancak, böylesi finansallaşmış büyüme kalıbı, periyodik olarak daha büyük balonlar yaratıp, durgunluğu giderek daha su yüzüne çıkarması nedeniyle, uzun süreli hızlı iktisadi gelişme yaratma kabiliyetine sahip değildir.

Tüm bu dinamiği açıklamadaki bir önemli unsur, ücretlerin ve maaşların, Birleşik Devletler milli geliri içindeki yüzde payının düşmesinde aranmalıdır. 1970'lerdeki durgunluk, sermayenin işçilere karşı emek maliyetlerini azaltıp kâr oranlarını yükseltme biçimde geliştirdiği bir sınıf mücadelesini başlatmıştır. Ortaya çıkan sonuç, onlarca yıl süren bir artan eşitsizliktir.³³ Şekil 3, 1960'lardan bu yana ücretlerin ve maaşların GSYİH içindeki yüzde payında meydana gelen sert düşüşü göstermektedir. Bu ise Birleşik Devletlerde özel tarım dışı işçilerin reel ücretlerinin 1972 yılında (1982 yılı doları cinsinden) saatlik 8.99\$ düzeyine çıkarak zirveye ulaştığı ve üretim ve kârlarda son birkaç on yıl içinde yaşanan muazzam büyümeye rağmen 2006 yılıyla birlikte 8.24\$ düzeyine (1967 yılındaki reel saatlik ücret oranının eşdeğeri) gerilediği gerçeğini yansıtmaktadır.³⁴

Bunun nedeni, gelir ve servetin üst gelir gruplarında olanlar lehine yoğun bir biçimde yeniden dağılıma tabi tutulmuş olmasıdır. 1950 ilâ 1970 yılları arasında, alt gelir grubundaki gelir elde edenlerin yaratmış olduğu her ilâve bir dolara karşılık, üst gelir grubunun üst 0.01'inde yer

32) Bellofiore ve Halevi, "A Minsky Moment?"

33) Bkz. Michael Yates, *Longer Hours, Fewer Jobs* (New York: Monthly Review Press, 1994); Michael Perelman, *The Confiscation of American Prosperity* (New York: Palgrave Macmillan, 2007).

34) *Economic Report of the President*, 2008, Table B-47, 282.

alanlar ilâve 162\$ sağlamıştır. Aksine, 1990 ilâ 2002 yılları arasında ise alt gelir grubundaki gelir elde edenlerin yaratmış olduğu her ilâve bir dolara karşılık üst gelir grubunun en üst 0.01'inde yer alanlar (bugün yaklaşık olarak 14.000 hanehalkıdır) ilâve 18.000\$ gelir elde etmiştir. Birleşik Devletlerde 2001 yılında serveti elde tutanların yüzde 1'ini oluşturan üst diliminde yer alanlar, alt gelir grubunda yer alan nüfusun yüzde 80'inin sahip olduğu servetin iki katından fazla serveti ellerinde tutmaktadır. Bu basitçe finansal servet cinsinden hesap edilirse yani tek bir kişinin sahip olduğu konut hariç tutulursa üst yüzde 1, alt gelir grubunda yer alan nüfusun yüzde 80'inin sahip olduğunun dört katından fazla servete sahiptir. 1983 ilâ 2001 yılları arasında, üst yüzde 1, artan gelirin yüzde 28'ini, toplam kazancın net değer olarak yüzde 33'ünü ve finansal değerinde gerçekleşen toplam büyümenin yüzde 52'sini ele geçirmiştir.³⁵

Bu koşullardaki dikkate şayan gerçek, 1960'ların başlarında GSYİH'nın yüzde 60'ının biraz üzerinde olan hanehalkı tüketiminin, 2007 yılında yaklaşık olarak yüzde 70'e çıkmış olmasıdır. Bu sadece, hanehalkı içinde iki kişinin birden çalışmaya başlaması (çok sayıda kadının işgücüne katılımıyla), insanların çalışma saatlerinin artması ve birden fazla işte çalışmaları ve tüketici borçlarının sürekli olarak yükselmesi nedeniyle mümkün hale gelmiştir. Hanehalkı borcu özellikle de ev balonunun son safhalarında, tüketicilerin artan varlıklarına -balon patladığında gelişmenin sonuna gelindiği ve konut fiyatlarının düşmeye başladığı bir süreç- (sözüm ona konut temelli 'servet etkisi') karşı daha fazla borçlanmaya yönelmelerine neden olarak ev fiyatlarında meydana gelen dramatik yükselmeye birlikte hızlanmıştır. Şekil 1'in de gösterdiği gibi, 1960 yılında GSYİH'nın yüzde 40'ı olan hanehalkı borcu, 2007 yılında özellikle de 1990'ların sonlarına doğru başlayan sert bir artışla GSYİH'nın yüzde 100'üne ulaşmıştır.³⁶

Tüketimde, hanehalkı borcunun artması nedeniyle ortaya çıkan bu büyüme, ekonominin aşıl eşiğine geldiğini kanıtlamaktadır. Konut ba-

35) Correspondents of the New York Times, *Class Matters* (New York: Times Books, 2005), 186; Edward N. Wolff, ed., *International Perspectives on Household Wealth* (Cheltenham: Edward Elgar, 2006), 112-15.

36) Hane halkı borçlarının sınıfsal dağılımı için bkz. John Bellamy Foster, "The Household Debt Bubble," Bölüm 1 içinde John Bellamy Foster ve Fred Magdoff, *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences* (New York: Monthly Review Press, 2009).

200 Tekelci Finans Sermayesi

lonu, reel ücretlerin esas itibariyle onlarca yıldır dondurulmuş olması çerçevesinde, hanehalkının ipotek teminatlı menkul kıymetler borcunda meydana gelen sert bir artışa dayanmaktadır Marjinal yeni mülk sahipleri arasında yükümlülüklerin yerine getirilememesi ev fiyatlarında bir düşmeye neden olmuştur. Bu da, yükümlülüklerini yerine getiremeyenlerin sayısını artırıp, ev fiyatlarının daha da düşmesine neden olarak, sahip oldukları evlerin değerinden daha fazla borcu olan mülk sahipleri sayısını artırmıştır. Bilânçolarını beslemek isteyen bankalar ise yeni kredi kartı borcu yaratmak için borç vermemeye başlamışlardır. Tüketim düşmüş, işler kaybedilmiş, sermaye harcamaları ertelenmiş ve süresi belli olmayan bir geri dönüş sarmalı başlamıştır.

Son otuz yıl ya da iktisadi artığın anonim şirketler tarafından kontrol edildiği ve sigorta şirketleri ve emeklilik fonları gibi kurumsal yatırımcıların ellerinde toplandığı yıllar boyunca, finansal araçlar giderek artan bir biçimde ekonomiye sağanak gibi yağmıştır. Basit bir yeniden üretim durumunda kalan muazzam iktisadi artığın çok küçük bir kısmı, genişletilmiş yeniden üretimle karşılaştırıldığında, sadece yenileme yatırımları (yeni, daha üstün teknoloji de olsa) biçimindeki yatırımlarda kullanılmıştır. Gerçekleştirdikleri çıktılarına yönelik talebin oluşmadığı -sanayide kapasite kullanımının uzun dönemli gerilemesi biçiminde kendi gösteren gerçek (Şekil 4'e bakınız)- ve dolayısıyla da, kârlı yatırım fırsatlarının olmamasıyla önleri kesilen anonim şirketlerin bulunduğu bir durumda, net sermaye oluşumu giderek daha büyük bir sorun haline gelmiştir.

Bu nedenle, finans sektörü bu para sermayeyi kullanacak bir biçimde düzenlenen sınırsız finansal ürün türlerini yaratırken, kârlar giderek artan bir ölçüde üretken kapasitenin artmasını sağlayacak yatırımlardan uzaklaşıp finansal spekülasyona yönelmiştir. (Aynı olgu global olarak da kendini göstererek, Bernanke'nin 2005 yılında, dünyada yatırım yapmak üzere dolaşan ve finansallaşmada öncü rol oynaması nedeniyle büyük ölçüde Birleşik Devletlere yönlendirilen muazzam miktarda bir sermayenin bulunması çerçevesinde 'global tasarruf bolluğuna' atıfta bulunmasına neden olmuştur.)³⁷ Bunun sonuçları, kârların GSYİH için-

37) Ben S. Bernanke, "The Global Savings Glut and the U.S. Current Account Deficit," Sandridge Lecture, Virginia Association of Economics, Richmond Virginia, 10 Mart, 2005, <http://www.federalreserve.gov>.

deki payı 1960'ların sonu/1970'lerin başından bu yana görülmeyen bir düzeye gelirken bile, son yıllarda kârların, yerleşik olmayanların net özel sabit yatırımının milli gelir içindeki payının zamanla önemli ölçüde azalması sonucunda net yatırımdan GSYİH içindeki yüzde payları olarak dramatik bir biçimde ayrışmasının yer aldığı Şekil 5'ten görülmektedir. Bu, Marx'ın ifadesiyle, emtianın kârların oluşumunun merkezi olduğu 'sermayenin genel formülü' olan $M(\text{para})-C(\text{meta})-M'$ 'dan (ilk olarak yatırılan para+artı değer), üretimle hiçbir ilgisi olmaksızın paranın basitçe daha fazla paraya neden olduğu sadece para sermaye devresinde, $M-M'$, giderek artan bir biçimde toplandığı bir sisteme doğru topyekûn yer değiştirdiğini göstermektedir.

Finansallaşma, sermayenin reel ekonomideki durgunluk eğilimine verdiği bir tepki olarak görülebileceğinden, bir finansallaşma krizi kaçınılmaz olarak, gelişmiş kapitalist ekonomiye özgü potansiyel durgunluğun yeniden su yüzüne çıkması anlamına gelmektedir. Son yıllarda oluşan muazzam borcun kaldıraç gücünün ortadan kalkması, şimdilerde derin bir krize katkıda bulunmaktadır. Bunun ötesinde, finansallaşmanın durdurulmasıyla, tekeli finans kapital için başkaca görünen bir çıkış yolu bulunmamaktadır. O zaman konulan teşhis, şimdilerdeki devalüasyon krizinin istikrara kavuşturulmasının ardından ekonominin olsa olsa bir süreliğine minimal büyüme ve yüksek işsizlik, istihdam altı çalışma ve aşırı kapasite biçiminde nitelendirilebilmesidir.

Birleşik Devletler tüketiminin (Birleşik Devletler'in muazzam cari açığıyla kolaylaştırılan) diğer ülkelerin üretimine yönelik önemli bir efektif talep olması, Birleşik Devletlerdeki yavaşlamanın, finansal tasfiyenin global olarak yüksek boyutlara ulaşmasıyla birlikte hâlihazırda yurt dışında feci etkilerinin olduğu anlamına gelmektedir. 'Yükselen' ve yeterince gelişmemiş ekonomiler, şaşkınlıkla karşılanan bir dizi sorunla yüz yüze gelmiştir. Bu durum, -merkez ülkelerin yenilenen emperyal baskılarına konu olurken- düşen ihracat, gerileyen meta fiyatları ve istikrarsız ve yüksek düzeyde sömürüye dayanan bir iktisadi yapıda yüksek düzeyli finansallaşmanın tepkilerini içinde barındırmaktadır.

Merkez ülkelerin bizatihi kendileri zor durumdadır. Bir kömür üreticisi olan İzlanda, bütün vatandaşlarının emeklilik fonlarının yoğun bir baskısı altında kalması nedeniyle dışarıdan yardım edilmesini gerektiren tam bir finansal erime yaşamıştır. İzlanda on yedi yıldan fazla bir süre, aşırı muhafazakâr bir sağ parti olan Bağımsızlık Partisi'nin merkezdeki

202 Tekelci Finans Sermayesi

sosyal demokrat partilerle koalisyon yaptığı bir hükümet tarafından idare edilmiştir. Bu yönetim altında İzlanda, tümüyle neoliberal finansallaşma ve spekülasyona başvurmuş ve bankacılık ve finans sektörlerinde, bankalarının 2000 yılının sonunda GSYİH'sının yüzde 96'sı düzeyinde olan toplam varlıklarının 2006 yılında dokuz kat arttığı bir aşırı büyüme yaşamıştır. Şimdi ise bu gelişmelerden sorunlu olmayan İzlandalı vergi mükellefleri, bankalarının, yaşam standartlarında şiddetli bir gerilemeyi beraberinde getiren, denizaşırı spekülâtif borçlarının yükünü taşımaları istenmektedir.³⁸

Bir Politik İktisat

Çalışmalarında bireyciliğin ön plânda olduğu Adam Smith, David Ricardo, Thomas Malthus ve John Stuart Mill'in yanı sıra Karl Marx gibi sosyalist düşünürlerin yer aldığı iktisadın klâsik aşaması *politik* iktisat olarak adlandırılır. Bu aşamanın politik iktisat olarak adlandırılması, ekonominin sınıf temeline ve devletin rolüne işaret etmesi nedeniyle önemlidir.³⁹ Adam Smith, kralın görünen eli yerine, 'görünmez el' kavramını kullanmıştır. Ancak, Smith ve diğer tüm klâsik iktisatçılar açısından iktisadın politik sınıf ilişkisi her yerde ve her zaman hazır ve nazırdı. 1820'lerde, Marx'ın da gözlemlemiş olduğu gibi, toplumun farklı sınıflarını (ve sınıf fraksiyonlarını) temsil eden politik iktisatçılar arasında 'muhteşem turnuvalar' yapılmıştır.

Bununla birlikte, işçi sınıfının toplumda bir güç olarak kendi göstermeye başladığı ve sanayi burjuvazisinin toprak aristokrasisinin çıkarlarını ortadan kaldırıp (bu kendini özellikle Buğday Kanunlarının kaldırılması biçiminde göstermiştir) firmanın kontrolünü devletin elinden aldığı 1830'lardan ve 1840'lardan itibaren iktisat önceki sorgulayıcı şeklinden, 'özür dilemenin vicdan azabı ve kötü niyetine' doğru kaymıştır.⁴⁰ Yaşam döngüsü giderek sadece bireyler, tüketim, üretim ve kârı içeren bir süreç olarak yeniden kavramsallaştırılmıştır. Böylece, sınıf kavramı iktisattan çıkarılmakla birlikte sosyoloji tarafından kucaklan-

38) Steingrímur J. Stíglússon, "On the Financial Crisis of Iceland," MRzine.org, October 20, 2008; "Iceland in a Precarious Position," *New York Times*, 8 Ekim, 2008; "Iceland Scrambles for Cash," *Wall Street Journal*, 6 Ekim, 2008.

39) Bkz. Edward J. Nell, *Growth, Profits and Prosperity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), 19–28.

40) Karl Marx, *Capital*, ciltl. 1 (New York: Vintage, 1976), 96–98.

miştir (temel iktisadi ilişkilerden soyutlanarak). Devletin ekonomiyle doğrudan ilgisinin kalmadığı söylenebilir ve siyaset biliminin yeni alanı haline gelmiştir.⁴¹ Böylelikle, iktisat tüm sınıflardan ve siyasi unsurlardan 'arındırılıp', sermaye ve piyasa ilişkilerinin evrensel/tarihiötesi ilkelere gösteren 'nötr' bir bilim olarak sunulmuştur.

Toplumdaki anlamı olmayan köklerini kaybettikten sonra, tek bir paradigma temelinde gelişme gösteren ortodoks neoklâsik iktisat tarihi gelişmelerden uzaklaşıp, büyük ölçüde anlamsız soyutlamaların, mekanik modellerin, biçimsel yöntemlerin ve matematik dilinin hâkim olduğu bir disiplin haline gelmiştir. Gerçek dünyaya ilişkin bir bilimden başkaca bir şey değildir; önemi kendi kendini doğrulayan bir ideoloji olmasında yatmaktadır. Bu arada, mevcut işletme, farkında olmadan (bazen de bu niyetle) ortodoks iktisat teorisi çerçevesinde yoluma devam etmektedir. Yerleşik iktisadın Büyük Bunalım'dan ders almaması yani tekelci aşamasında sınıf temelli birikim üzerine oturan bir sisteme özgü hatalar, gerçek sorunun, parasal-finansal ekonomiden ziyade reel ekonomide yatmakta olduğu gerçeğini bilmezlikten gelinmesini de içinde barındırmaktadır.

Bugün hiçbir şey, Bernanke'nin, aşırı kapasite ve zayıf talep oluşumunun altında yatan nedenleri araştıran Büyük Bunalım'ın geleneksel teorilerini birden bire ciddiye almamasından daha uzağı görememe niteliğinde değildir; bugün böylesi unsurların göz önüne alınmamasına daveti çıkarmaktadır. Bernanke, akıl hocası Milton Friedman gibi, 'toprak kaymasını başlatan kayayı' hatırdan çıkartılmadığında, 'temel oranları' bir finansal heyelanı önlemenin sonsuza kadar mümkün olduğunu ortaya koyan son birkaç on yılın hâkim, neoliberal iktisadi görüşünün temsilcisidir.⁴² Toprağın kayıyor ve bunun zamanla ilgili bir süreci ifade etmesi çerçevesinde gerçek olması, üzerinde durulması gerek husustur. Büyük Bunalım konusunda uzman bir akademisyen olarak Barcklays Capital'in Amerikalı baş iktisatçısı olan Ethan Harris'in tanımladığını, varlık balonlarıyla ilgili olarak 'şeytanı ne gör, ne duy ve de ne de bahset' politikasını uyarlamıştır.⁴³

41) Bkz. Crawford B. Macpherson, *Democratic Theory* (Oxford: Oxford University Press, 1973), 195–203.

42) Friedman ve Schwartz, *A Monetary History of the United States*, 419.

43) Harris, *Ben Bernanke's Fed*, 147–58.

204 Tekelci Finans Sermayesi

Bu nedenle, yönünün şimdi değiştirilmesi gereken sistemin sosyoekonomik çelişkilerinin vurgulanması aksi görüştür. 1930'ların Büyük Bunalım'ına cevap verilmesi sırasında, John Maynard Keynes ve diğer birçok Keynesyen, kurumsalcı ve Marksist gelenekten gelen düşünürler çalışmalarında -bunların en önemlisi Polonyalı Michael Kalecki'dir- siyasi-iktisadi bakış açılarının yeniden canlanması söz konusudur. Ancak, İkinci Savaş'ın ardından Keynesyenizm sisteme yeniden çekilmiştir. Bu kısmen, -Keynes'in genç meslektaşı olan ve Keynes'in piç edildiğini söyleyen Joan Robinson'un gibi- 'neoklâsik-Keynesyen sentez' ve kısmen de askeri Keynesyenizmin gelişimiyle ilintili olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁴ Aslında, monetarizm, arz yanlı iktisat teorisi, rasyonel beklentiler ve yeni klâsik iktisat gibi (neoliberal ortodokslik olarak ifade edilebilir) diğer muhafazakâr serbest piyasa ideolojileriyle birlikte 1970'lerin durgunluk krizine karşı hâkim bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. İktisat, açık siyasi-iktisadi görünüşünü kaybetmiştir ve dünya bir kez daha sınıf ve güç sorunlarından uzaklaşıp, kendi kendini düzenleyen, kendi kendine dengeye gelen piyasalar mitolojisine geri dönmüştür. Bundan kuşku duyanlar, iktisadi olmaktan ziyade siyasi davranış içinde olduğu ifade edilen bir kalıp çerçevesinde nitelendirilmiş ve dolayısıyla da, yerleşik iktisat tartışmasının dışına itilmişlerdir.⁴⁵

İktisadın, siyasi olma özelliğinden hiçbir zaman uzaklaşmamış olduğunu söylemeye bile gerek yok. Daha ziyade olup biten, siyasetin, hemen hemen görülemeyecek iktisadi güç sistemiyle oldukça yakinen çevrenmesiyle desteklenmesidir. Kralın görünen eli, Adam Smith'in piyasanın değil ama piyasa ve rekabet perdesinin ardında gizlenen kapitalistin görünmeyen eline dönüşmüştür. Yine de, her büyük iktisadi krizle birlikte söz konusu perde kısmen yırtılmış ve bilinen sınıf gücü gerçeği ortaya çıkmıştır.

Hazine Sekreteri Paulson'un Eylül 2008 tarihinde Kongre'den finansal sisteme yardım etmek amacıyla talep ettiği 700 milyar dolar, yıllar sonra ilk kez *politik* iktisat sorununu gündeme getirip, iktisadi sorunun herkes tarafından farkına varılması ve bunun ayıplanması konusunda

44) Bkz. John Bellamy Foster, Hannah Holleman ve Robert W. McChesney, "The U.S. Imperial Triangle and Military Spending," *Monthly Review* 60, no. 5 (Ekim 2008): 1-19.

45) 1970'lerden bu yana süre gelen iktisadi ve ekonomik eş zamanlı durgunluğa yönelik bir tartışma için Bkz Perelman, *The Confiscation of American Prosperity*. Yine bkz. E. Ray Canterbery, *A Brief History of Economics* (River Edge, NJ: World Scientific Publishing, 2001), 417-26.

bir dönüm noktası olabilecektir. Finansal kriz ve derin iktisadi durgunluğa ilişkin olarak herkes tarafın aşikâr hale gelen kritik soru şudur: *Bunun bedelini kim ödeyecektir?* Çözümü kendine ait araçlara bırakılan kapitalist sistemin cevabı her zamanki gibi aynı olmuştur: Sorun, işin maliyeti orantısız bir biçimde toplumun alt gelir katmanlarında yer alanlar tarafından ödenecektir. Eskinin, kârların özelleştirilmesi ve kayıtların toplumsallaştırılması oyunu pek çok kez yeniden sahnelenecektir. Toplumdan 'kemerlerini sıkıp', tüm sistemin 'bedeli ödemesi' istenecektir. Toplumun büyük bir kesiminin bu hileyi aylar ve yıllar sonra görebilme kapasitesi tabii ki sendikaların ve toplumsal aktivistlerin sağlayacakları eğitim ve sermayenin imparatorluğunun kriz karşısında çırılçıplak kalması ölçüsünde olacaktır.

Bugün giderek büyümekte olan iktisadi iflâsın ve siyasi öfkenin tarihi sürecin sürekliliğinde temel bir kırılma yarattığı konusunda hiçbir şüphe yoktur. İlerici güçler bu krize nasıl yaklaşmalıdır? İlk önce, bugünkü ciddi iktisadi sorunları karşımıza çıkan bir tür 'doğal felâket' olarak sunma girişimlerini dikkate almamak önemlidir. Bu sorunların bir nedeni vardır ve bizatihi sistemin kendi içinde yatmaktadır. Ekonominin üst tabakasında bulunanlar krizi hoş karşılamamışlarsa da, nüfusun geri kalanının fakirleşmesi pahasına hiç utanman sistemden yarar sağlayarak zenginleşmişlerdir ve şimdilerde toplumun omuzlarına bindirilen yükten sorumlu tutulmalıdır. En basit adalet ilkelerinin yanı sıra işleri bu hale getirenler sistemin üst tabakasında bulunanlar ve sistemleri olduğundan; hem ekonomiye ve hem de sistemin alt tabakalarında bulunanlara yardım etmenin en iyi yolu, işte bu sistemin alt tabakalarda yer alanların ihtiyaçlarına cevap vermek olduğundan, bedeli ödemesi gerekenler bunlardır. Kapitalist sınıfa yönelik olarak ceremesini vergi mükelleflerinin çekeceği altın paraşütler olmamalıdır.

Ancak, kapitalizm, basitçe bir 'normal' sömürü temeline bel bağlamadığından, gücünü yağmalamada kullanarak toplumsal atalet nedeniyle ortaya çıkan avantajı ele geçirir. Yük dipten gelecek bir ayaklanma olmadan, sistemin alt grubunun omuzlarına binecektir. Bunun için gerekli olan da, sendikaların harekete geçmesi ve her türden toplumsal hareket de dâhil olmak üzere toplumsal ve 1930'larda olduğu gibi iktisadi bir dalgadır -insanların Anayasadan kaynaklanan güçlerinin kullanarak; işi hatta şu anki düopol nitelikte iki partili sistemi tehdit eder boyuta getirerek.

Ortaya çıkacak olsa, alttan gelecek böylesi bir radikal hareket bu koşullarda ne talep etmelidir? Bu noktada hiçbir tereddüde mahâl bırakmayacak bir biçimde, böylesi bir gelişmeyi engelleyecek hiçbir şey olmamasının yanı sıra radikalleşmiş bir siyasi hareketin, eğer gelişirse, onlarca yılın sömürsünü, israfını ve irrasyonelliğini silip süpürecek bir fırtına gibi heyecan yaratarak, değişim yönünde herkese yeni bir gelecek sağlayacağı söylenmelidir. Bu noktada önerilecek olan ne olursa olsun, daha radikal ve daha ürkek olma riskini içinde barındıracaktır.

Kimi liberal iktisatçılar ve yorumcular, bugünkü kriz veri olduğunda, bir tür yeni bir New Deal biçiminde istihdamı artırmaya yönelik bir programdan başkaca hiçbir şeyin işe yaramayacağını ileri sürmektedir. Robert Kuttner *Obama's Challenge* adlı çalışmasında, 'iktisadi canlanma için yıllık 700 milyar dolarlık kamu harcaması ya da bunu dengeleyecek 600 milyar dolarlık bir askeri harcama indirimi gerekmektedir. Neden? Zira genel iktisadi canlanmayı ve ekonomini dengesini sağlayacak daha akla yatkın bir strateji bulunmamaktadır' demektedir.⁴⁶ Bununla birlikte, bunu gerçekleştirmek zannedildiğinden zordur. Hâkim iktisadi çıkarların, sivil kamu harcamalarının artışı, bir krizde bile, piyasa yoluyla engelleyerek önüne set çekme hamlesinde bulunmasını beraberinde getirecek birçok neden mevcuttur. İşin gerçeği, 1939 yılında hükümetin yapmış olduğu sivil satın alımların GSMH'nın yüzde 13.3'ü olduğu -Baran ve Sweezy'nin 1966 yılında 'üst sınır' olarak yorumladığı- ve bunun lâf ola bir kıpırdanma göstererek 1960 yılından bugüne GSMH'nın ortalama yüzde 13.7'si (GSYİH'nın yüzde 13.8) civarında gerçekleştiğidir.⁴⁷ Sınıf güçlerinin askeri olmayan kamu harcamalarında yapılacak artışları durgunlukta bile engelleyeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Böylesi bir gelişme karşısında sınıf mücadelesi gereklidir.

Hiç şüphesiz, değişimin, ilk önce ve en çok insanların yiyecek, konut, istihdam, sağlık, eğitim ve sürdürülebilir bir çevre v.s. gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak bir biçimde yönlendirilmesi gerekir. Hükümet çalışmayı arzulayan ve buna ihtiyacı olan herkese yararlı bir iş sunma sorumluluğunu üstlenecek mi? Konut sahibi olmak, evsizler ve kötü

46) Robert Kuttner, *Obama's Challenge* (White River Junction, Vermont: Chelsea Green, 2008), 27.

47) Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, 159, 161; Economic Report of the President, 2008, 224, 250.

evlerde oturanlar da dâhil olmak herkesin (mortgage altında ezilmekten) yararlanmasını sağlayacak bir biçimde genişletilebilecek mi? Gelişmiş kapitalist dünyadaki kötü ve pahalı sağlık sistemi değiştirilerek yerine herkesin yararlanabileceği bir milli sağlık sistemi getirilebilecek mi? Küresel emperyal hâkimiyetten vazgeçilip, askeri harcamalar azaltılacak mı? Zenginler daha ağır bir biçimde vergilendirilip, gelir ve servet yeniden bölüştürülecek mi? Hem global ve hem de yerel çevre korunacak mı? Örgütlenme hakkı gerçek niteliğine kavuşacak mı?

Mevcut sistem çerçevesinde, geleceğe matuf böylesi iyi niyetli temel önceliklerin gerçekleşebilmesi imkânsız görünüyorsa, o zaman bu taleplerin yerine getirilmesi için yeni bir toplum kurma işi insanlara düşecektir. Her şeyin ötesinde, 'ahlâk ve iktisat eşit bir biçimde toplumun insani ve doğal kaynaklarını ayrıcalıklı azınlık için değil de, herkesin kullanabileceği ve kullanması gereken kaynaklar olduğuna ilişkin kitlelerin sezgilerini desteklemesi konusunda ısrarcı olmak' gereklidir.⁴⁸

1930'larda Keynes, reel ekonomiyi 'spekülasyon girdabında bir balon haline getirme' tehdidinde bulunan finans kapitalin giderek artan hâkimiyetinden söz etmiş ve 'rantiyerin ötenazi hakkını' kullanma tavsiyesinde bulunmuştur. Bununla birlikte, finansallaşma, günümüzün telcelci finans kapitali için öylesine gereklidir ki, bizatihi sistemin ötesine geçilmeksizin, -Keynes'in daha rasyonel bir kapitalizm rüyasına rağmen- böylesi bir 'rantiyer ötenazisinin' gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu anlamda, Keynes'in de kafasında canlandırdığı gibi, -sermaye birikimi için gerekli açgözlülüğü ve sömürüyü haklı göstermek için- 'adil olan kötü ve kötü olan adildir' biçimindeki yabancılaştırılmış ahlâki kodu tersine çevirerek daha rasyonel bir toplumsal düzen kurma konusunda dünyanın belki de en sonunda bir adım atmaya hazır olacağı bir dönüm noktasında bulunmaktayız.⁴⁹ Bunu gerçekleştirebilmek için, toplumun mevcut kapitalist sistem yerine reel siyasi ve iktisadi demokrasiyi koyarak siyasal iktisadın kontrolünü ele geçirmesi gerekmektedir.

48) Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, "The Crisis and the Responsibility of the Left," *Monthly Review* 39, no. 2 (Haziran 1987): 1-5.

49) Bakınız Keynes, *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, 376, and *Essays in Persuasion* (New York: Harcourt Brace and Co., 1932), 372; Paul M. Sweezy, "The Triumph of Financial Capital," *Monthly Review* 46, no. 2 (Haziran 1994): 1-11; John Bellamy Foster, "The End of Rational Capitalism," *Monthly Review* 56, no. 10 (Mart 2005): 1-13.

208 Tekelci Finans Sermayesi

dir; bugün dünyaya hâkim olanların en çok korktukları ve kınadıkları şey 'sosyalizmdir'.⁵⁰

~
f

50) Bu bağlamda, liberal ekonominin ötesine geçip, mevcut olan her şeyi acımasız bir biçimde eleştirmeye çabasını göstermemiz gerektiğine inanıyoruz. Nobel iktisat ödülünü kazanan nispi olarak ilerici bir liberal iktisatçı olan Paul Krugman bile kendisini yerleşik bir düşünür ve toplumun tepesinde bulunan bir kulübün üyesi yapan şeyin, kapitalizm ve 'serbest piyasalara' hakkını teslim edip, sosyalizmi hor görmesi olduğunu söylemiştir; gururla, 'birkaç yıl önce... bir dergi benim kapitalizm lehine olan görüşlerimle ilgili olarak ortaya koyduğum görüşlere saldırmıştır' demektedir. Paul Krugman, *The Great Unraveling* (New York: W. W. Norton, 2004), xxxvi. Bu bağlamda, bakınız, Harry Magdoff, John Bellamy Foster ve Robert W. McChesney, "A Prizefighter for Capitalism: Paul Krugman vs. the Quebec Protestors," *Monthly Review* 53, no. 2 (Haziran 2001): 1-5.

Finansal İktidar Seçkinleri

Bana, [iktisadi] programın başarısını ve yeniden seçilmemi sağlayanın Merkez Bankası ve bir avuç kahrolası hisse senedi taciri olduğunu mu ima ediyorsunuz?

Başkan Bill Clinton⁽¹⁾

Geçtiğimiz yüzyılda, Birleşik Devletler finansal seçkinlerine yönelen öfke yalnızca iki kez -1907 Bankacılık Paniği'nin ardından ve 1929 Hisse Senedi Piyasası Çöküşü'nü takiben- bugünkü 2007-2009 Büyük Finans Krizi'nin ardından olduğu kadar şiddetlenmişti. Ekim 2009'un sonlarında yapılan bir *Time* anketi, halkın yüzde 71'inin Wall Street yetkililerinin kazançlarına sınırlamalar getirilmesi gerektiğine inandığını, yüzde 67'sinin hükümetin federal yardım almış Wall Street firmalarının yöneticilerinden kesinti yapmaya zorlanmasını istediğini, yüzde 58'inin ise Wall Street'in hükümetin iktisadi iyileşme politikası üzerinde çok fazla etkisi olduğunu kabul ettiğini ortaya koymuştur.⁽²⁾

2009'un Ocak ayında, Başkan Obama bankalara vergi mükelleflerinin parasıyla sağlanan aşırı desteği "utanç verici" olarak niteleyip bir de üstüne yeni düzenlemelere gitme tehdidi savurarak finans çevrelerine yönelik artan öfkeden parsa kapmaya çalışmıştı. Gazeteci Matt Taib, *Rolling Stone* dergisine yazdığı Temmuz 2009 tarihli makalesine şöyle başlıyordu: "Goldman Sachs hakkında bilmeniz gereken ilk şey onun

1) Bob Woodward, *The Agenda* (New York: Simon and Schuster, 1994), 73.

2) Henry Kaufman, *The Road to Financial Reformation* (Hoboken, NJ: Wiley, 2009), 153; "What's Still Wrong with Wall Street?" *Time Magazine*, Ekim 29, 2009, 26.

210 Tekelci Finans Sermayesi

her yerde olduğudur. Dünyanın en güçlü yatırım bankası, insanlığın gözleri önünde para kokusu aldığı her şeyi durmaksızın kan süzgecine tıktıran dev bir vampir mürekkep balığıdır.” IMF’nin eski baş iktisatçısı Simon Johnson Mayıs 2009’da *Atlantic*’te “Sessiz Darbe” (Quite Coup) başlıklı bir makale yayınlamış ve “Amerikan finans oligarşisinin” federal hükümetteki stratejik konumları ele geçirerek “finans sektörünün kamusal politikaları veto” etmesinden yakınmıştı.⁽³⁾

2009 yılında Washington’da kurulan Finansal Kriz Araştırma Komisyonu “ABD’deki mevcut finansal ve iktisadi krizin yerel ve küresel sebeplerini” araştırmakla görevlendirildi. Komisyon başkanı Phil Angelides görevlerini, Wall Street’in spekülasyon aşırılıklarını ve suistimallerini açığa çıkaran 1930’lu yılların Pecora duruşmalarıyla kıyaslıyordu. İlk soruşturmalar 2010’un Ocak ayında birkaç büyük ABD bankasının CEO’ları ile başladı: Bank of America, JPMorgan Chase, Goldman Sachs ve Morgan Stanley.⁽⁴⁾

Bu arada, federal hükümet; sermaye aktarımı, borç garantisi, ödenekler, toksik varlık alımı gibi yollarla trilyonlar akıtarak bankaları kurtarma programını sürdürüyordu. Bu, rekor banka çöküşlerinin yaşandığı bir dönemdi; ancak aynı zamanda finansal sistemin tepesindeki “batmaması gerekecek denli büyük şirketlerin” büyümeye de devam ettiği hızlı bir finansal yoğunlaşma süreciydi.

Tüm bunlar, bir finansal iktidar elitinin yeşermesi sorununu da beraberinde getirdi. Finansal çıkarların ABD toplumu içindeki gücü arttı mı? Wall Street’in büyümekte olan nüfuzu ABD devletini de etkiledi mi? Bunun mevcut krizle ilişkisi nedir? ABD kapitalizminin son kırk yıl içindeki finansallaşmasına artık büyük bir kısmının zenginliğini üretimden ziyade finanstan sağlayan kapitalist sınıfın dramatik ve muhtemelen uzun soluklu bir konumsal değişiminin eşlik ettiğini öne süreceğiz. Finansın artmakta olan bu hâkimiyeti bugün devlet iktidarının iç koridorlarında bile hissedilebilir.

3) “Obama Calls Wall Street Bonuses “Shameful,” *New York Times*, 29 Ocak, 2009; Matt Taibbi, “The Great American Bubble Machine,” *Rolling Stone*, 13 Temmuz, 2009, <http://rollingstone.com>; Simon Johnson, “The Quiet Coup,” Mayıs 2009, <http://theatlantic.com>.

4) Paul Angelides, “Opening Remarks,” Financial Crisis Inquiry Commission, Washington, D.C., 17 Eylül, 2009.

Para Tröstü

ABD ekonomisini yöneten bir “para tröstü”nün varlığına duyulan öfke on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında üst seviyelere ulaşmıştı. Bu dönem, yatırım bankacılarının endüstriyel canavarlar yaratarak yeni tekелci sermaye çağını başlattığı dönemdi. Bunun karşılığında yatırım bankaları Avusturyalı Marksist iktisatçı Rudolf Hilferding’in dev eseri *Financial Capital*’deki (Finans Kapital, 1910) tabiriyle “girişimcinin kârları”nı elde ettiler.⁽⁵⁾ Hilferding ile radikal iktisatçı ve sosyolog Thorstein Veblen, ABD’de yeni tekелci sermaye ve finansal kontrol çağının doğuşunu anlatan iki büyük teorisyendi. Veblen, “yatırım bankacıları kolektif olarak geniş anlamda namevcut mülkiyetin toplum muhafızları, iş takibiyle görevli kurmay sınıfıdır... Bu işe girişen bankalar finansal işlerini takip ettikleri şirketlerin çıkarlarını etkin biçimde gözetir hale gelmişlerdir.”⁽⁶⁾ Döneme özgü birleşmelerden birinin sonucunda ABD Çelik Şirketi’nin 1901 yılında yaratılması sırasında JP Morgan’ın hisse senetlerini yaymak için bir araya getirdiği ortak girişimciler 1.3 milyon adet hisse ve 60 milyon doların üzerinde komisyon almışlardı. Bunun 12 milyon dolarını ise JP Morgan almıştı.⁽⁷⁾

JP Morgan’ın bir merkez bankasının yokluğunda finans sektörünü dengeleme işine giriştiği süreç içinde gerçekleşen 1907 Banka Paniği 1913 yılında kriz anında bankalara likidite sağlanmasını amaçlayan Merkez Bankası sisteminin kurulmasının önünü açtı. Ancak bir yandan da, ilk kez 1911 yılında Kongre üyesi Charles A. Lindbergh (meşhur havacının babası) tarafından dile getirilen ABD finans ve sanayi sektörlerine egemen olmuş bir “para tröstü”nün varlığı suçlamalarına yol açtı. Sonradan New Jersey valisi olacak Woodrow Wilson, şöyle diyordu: “bu ülkedeki en büyük tekел, para tekелidir.”

1912’de, para tröstünün ardındaki gerçeği açığa çıkarmayı hedefleyen bir soruşturma, Louisiana’dan Arsene Pujo’nun başkanlığını yürüttüğü Beyaz Saray Bankacılık İşlemleri ve Para Birimi Komitesi tarafından başlatıldı. Komite, ulusal bankacılık kaynaklarının yüzde 22’sinin New York City’deki bankalarda ve tröst şirketlerinde toplandığını belirledi. Ardından, finansal mülkiyet ve denetim eksenlerini gösteren bilgiler

5) Rudolf Hilferding, *Finance Capital* (London: Routledge and Kegan Paul, 1981), 128-29.

6) Thorstein Veblen, *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times* (New York: Augustus M. Kelley, 1923), 340-43.

yayınlandı. Bunun için özellikle JP Morgan'ın uzun adımlarla ilerlemiş finansal-endüstriyel imparatorluğuna odaklandı ve bu denetimi kullanan birbirine kenetlenmiş idare kurulları zincirlerini vurguladı. Gördüğü şeyi bir "merkezi grup" olarak tanımladı. Bu grupla ilişkili olanlar JP Morgan'daki Morgan üçlüsü, First National Bank'taki George F. Baker ve National City Bank'taki James Stillman'ın yanı sıra onların denetimindeki başka bankalar ve firmalardı. Hep birlikte, bu merkezi grup yüzden fazla şirkette üç yüz kadar idare kurulu üyeliğini elinde tutuyordu. Pujo başkanlığındaki Komite bunun yatırım değil, ABD finansı ve endüstrisi üzerinde yaygın holdingler ve idare kurulları ağının hedeflediği biçimde denetim elde etme uğraşı olduğu suçlamasını yöneltti. Sonuç olarak, "hisse senedi mülkiyeti; birbirine kenetlenmiş idare kurulları; ortaklık; ortak hesap aktarımları; bankalar, tröst şirketleri, demiryolları, kamu hizmetleri ve endüstriyel şirketler üzerinde başka hâkimiyet biçimleri kurmak gibi yollarla bir avuç finans lideri arasında yerleşik ve sınırları belirgin bir ortak kimlik ve çıkar birlikteliği oluşmuş ve bunun sonucunda paranın ve kredinin denetimi bu bir avuç insanın eline bırakılmıştır."

Son aşamada, Pujo Komitesi'nin Kongre üzerinde çok az etkisi olmuş olsa da, para tröstü ve yatırım bankacılarının rolü konularındaki kaygıları artırmıştır. Bu gerçeklerin ortaya çıkması sonucu yöneltilen en yakıcı suçlama Louis Brandeis tarafından *Other People's Money*'de (1913) aktarılmıştır: "Finansal oligarşimizin en hâkim ögesi yatırım bankacısıdır. Birleşmiş bankalar, tröst şirketleri ve hayat sigortası firmaları onun araçlarıdır... Bizim finansal oligarşimizin gelişimi, politik despotizmin tarihi dolayısıyla bildiğimiz çizgileri izlemiştir: Şiddet kullanılarak değil, aşamalı olarak ele geçirme; farklı işlevlerin incelikli ve ustaca gizlenmiş bir şekilde yoğunlaştırılması yollarıyla gasp etmek... Bu, Caesar Augustus'un Roma'nın hakimi olmak için izlediği yolun aynısıdır."⁽⁸⁾

7) Jerry W. Markham, *A Financial History of the United States* (Armonk, New York: M.E. Sharpe, 2002), cilt. 2, 12-13; Paul M. Sweezy, "Investment Banking Revisited," *Monthly Review* 33, no. 10 (Mart 1982), 6.

8) U.S. House of Representatives, 62nd Congress, Report of the Committee Appointed Pursuant to House Resolutions 429 and 504 to Investigate the Concentration of Control of Money and Credit, February 28, 1913 (Pujo Committee), 55, 129; Markham, *A Financial History*, vol. 2, 47-54; Louis Brandeis, *Other People's Money* (New York: Frederick A. Stokes Co, 1914), 1-4.

1929 hisse Borsa Çöküşü ve Büyük Bunalım yeniden para tröstü sorununu araştırmaya yöneltmiştir. Başkanlık konuşmasında Franklin Roosevelt “Para tüccarları uygarlığımızın mabedindeki yüksek makamlarından uçup gittiler. Artık o mabedi kadim gerçeklere göre yeniden inşa edebiliriz,” demiştir. 1932’de, Senato Bankacılık İşlemleri ve Para Birimi Komitesi menkul kıymetler piyasaları ve bir bütün olarak finansal sistemle ilgili iki yıllık bir soruşturmaya girişti. Bu soruşturma, komitenin dinamik baş danışmanı Ferdinand Pecora’nın adını alarak Pecora duruşmaları olarak anıldı. Pujo Komitesi’nde olduğu gibi, Pecora soruşturması da büyük bankaların yatırım bankacılığı birimlerinin spekülatif aktivitelerine işaret ediyordu. Soruşturma, merkezinde özellikle JP Morgan ile Drexel’in bulunduğu karmaşık bir ağı oluşturan birbirine kenetlenmiş idare kurullarını örnek gösteriyordu. Pecora soruşturması, ülkenin “finansörlerin denetimi altına girdiğini” belirtiyordu. Bu duruşmalar, doğrudan Menkul Kıymetler ve Döviz Piyasası Komisyonu’nun kurulmasına ve bir yıl içinde Kongre’nin ticari ve yatırım bankacılığını birbirinden ayıracak Glass-Steagall Yasası’nı çıkarmasına ön ayak oldu. O dönemde, yaygın kanı, belki de en iyi şekilde Ohio Temsilcisi Charles Truax’ın 1934 Menkul Kıymetler ve Döviz Piyasası Yasası ile ilişkili olarak söylediği şu sözlerle aktarılmıştı: “Ben bu yasadan yanayım, çünkü bu yasa eli kanlı vurguncular çetesine ve başından beri insanlığın kanını emen vampirlere dokunacak.”⁽⁹⁾

Sıkıcı Bankacılık Dönemi

Büyük Bunalım’dan 1970’lere kadarki süreç, Paul Krugman tarafından “sıkıcı bankacılık” dönemi olarak adlandırılmıştır. “O çöküşten (1930’lardaki) sonra yeşeren bankacılık endüstrisi sıkı kurallarla düzenlendiği için Bunalım’dan önceki dönemden çok daha az renkliydi ve o işe girenler için çok daha az çekiciydi. Bankacılık, kısmen bankaların fazla muhafazakâr olması sebebiyle sıkıcı hale gelmişti. Bunalım ve II. Dünya Savaşı süresince hane halkı borcunun GSYH’daki oranı düşmüş

9) Markham, *A Financial History*, cilt. 2, 173-86. ABD ekonomisindeki çeşitli finansal çıkar grupları hakkındaki en ayrıntılı çalışma Paul M. Sweezy’ye ait “Interest Groups in the American Economy”dir. [Appendix 13 of Part 1 of the National Resources Committee’s report, *The Structure of the American Economy* (Washington, 1939)]. Paul M. Sweezy, *The Present as History* (New York: Monthly Review Press, 1953), 158-88.

214 Tekelci Finans Sermayesi

ve 1930'lar seviyesinin çok altında kalmıştı.”⁽¹⁰⁾ 1960'larda, finans sektörünün ABD kapitalizmindeki görece gücü azalmıştı. Yirminci yüzyılın başlarındaki şaşaalı günlerinde oldukça önemli bir konumda olan yatırım bankacılığı güç ve itibar yitirmişti.

Glass-Steagall ve Menkul Kıymetler ve Döviz Piyasası Yasası ile ilişkili olarak finansın düzenlenmesi genellikle “sıkıcı bankacılık” döneminin sorumlusu olarak görülür. Gerçekte ise, o yıllardaki görece finansal istikrar ve finansal kontrolün bankaların elinden alınması daha çok, kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı sonrası “altın çağı” olarak adlandırılan dönemde dev endüstri şirketlerinin hızla büyümesi ile ilişkilidir. Bu dev şirketler devasa ekonomik üretim fazlalarına sahip olmuş ve genişlemelerini büyük oranda kendi iç finanslarına dayanarak yapabilmişlerdir. John Kenneth Galbraith *American Capitalism* (1952) adlı eserinde şöyle demektedir: “İktisadi gücün bir sembolü olan bankacı gücünü yitirdikçe onun yerini dev endüstri şirketleri almıştır.”⁽¹¹⁾ O halde, 1920'lerin ardından yeşeren şeyin Lenin ve Veblen tarafından da ifade edildiği gibi, finansal ve endüstriyel sermayenin tekelci kapitalizmde “bütünleşmesi” olduğunu söylemek çok daha doğru olur.⁽¹²⁾

Finansallaşma Çağı⁽¹³⁾

Sistemin ağırlık merkezinin üretimden finansa kaymasıyla, 1970'lerden bu yana, özellikle de 1980'ler süresince ABD ekonomisi ve genelde küresel kapitalizm hızla finansallaşma sürecine girdi. Her ne kadar 1970'teki Pennsylvania Merkezi Demiryolu krizi ile başlayarak birtakım dönemsel krizler görülmüş olsa da, devlet her bir krize tutunulacak son dal olarak müdahale etti ve finansal sistemi destekleme uğraşı içine gir-

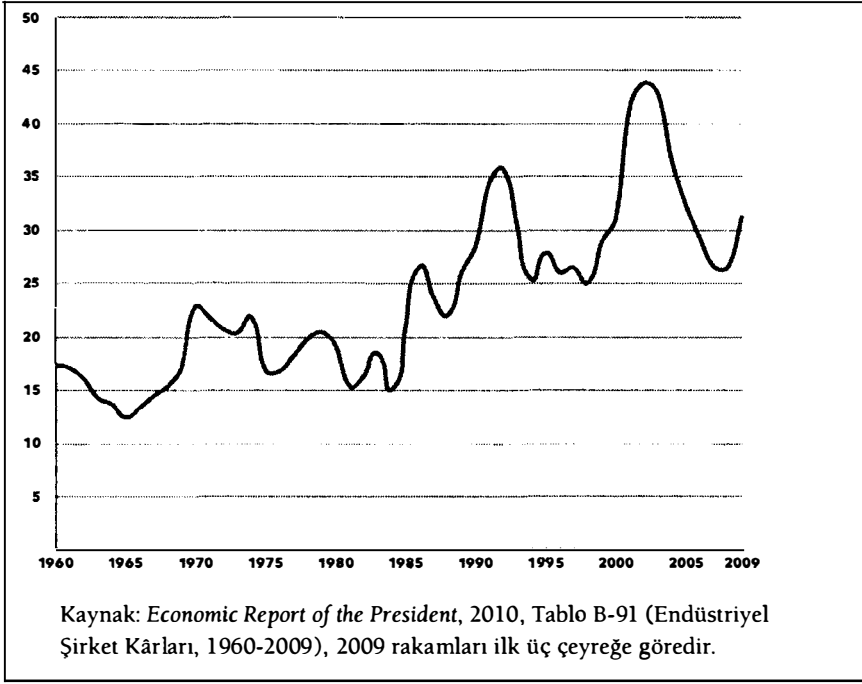
10) Paul Krugman, “Making Banking Boring,” *New York Times*, 9 Nisan, 2009.

11) John Kenneth Galbraith, *American Capitalism* (Boston: Houghton Mifflin, 1953), 108.

12) V.I. Lenin, *Imperialism* (New York: International Publishers, 1939), 47; Veblen, *Absentee Ownership*, 227; Paul M. Sweezy ve Harry Magdoff, *The Dynamics of U.S. Capitalism* (New York: Monthly Review Press, 1972), 143.

13) John Bellamy Foster ve Hannah Holleman, “The Financialization of the Capitalist Class: Monopoly-Finance Capital and the New Contradictory Relation of Ruling Class Power,” içinde Henry Veltmeyer, ed., *Imperialism, Crisis and Class Struggle: The Enduring Verities and Contemporary Face of Capitalism—Essays in Honour of James Petras* (London: Brill, 2010), s. 163-73.

Grafik 1. Toplam Finansal Kârların Toplam Yurtiçi Kârlara Oranı

di. On yıllar içinde ortaya çıkan sonuç, zorunlu borç ödemenin neredeyse hiç gerçekleşmediği bir finansal sistemin hızla büyümesi ve bunun sonucunda daha büyük finansal krizlerin ve daha cüretkâr devlet müdahalelerinin ortaya çıkmasıdır. Defalarca görülen kredi çatırdamalarına karşın borçları zorla tahsil etmek konusundaki bu başarısızlığın ve sonuçta ortaya çıkan finansal piramidin bir göstergesi de, finansal kâr (yani finans şirketleri kârlarının) paylarının tarihsel olarak öngörülemez denli artmasıdır. Ülke içi toplam şirket kârları 1960'taki yüzde 17 seviyesinden 2002'deki yüzde 44 zirvesine ulaşmıştır. Her ne kadar finansal kârlar, 2007-2009 Büyük Finans Krizi'nin eşiğinde (kısmen bu dönemde endüstriyel kârlardaki kazanımlara da bağlı olarak) 2007 itibarıyla yüzde 27'ye kadar gerilemişse de, kriz derinleştikçe yerinde saymış ve 2009'un ilk üç çeyreğinde federal destekler sayesinde (ve resesyon döneminde endüstriyel kârların düşmesi sebebiyle) kriz öncesi seviyesinin de üzerine çıkarak yüzde 31'e yükselmiştir. (Grafik 1'e bakınız).

216 Tekelci Finans Sermayesi

Bugünlerde, iktisatçılar arasında Büyük Finans Krizi'ni, daha şiddetli olsa da yalnızca kapitalizmde yinelenen bir finansal döngünün parçası olan bir başka finansal kriz örneği olarak gösterme eğilimi yaygındır.⁽¹⁴⁾ Her ne kadar, geçtiğimiz yüzyılda da başka finansal çılgınlık ve panik dönemleri olmuşsa da -en meşhuru 1929 Hisse Senedi Piyasası Çöküşü'ne yol açan "kükreyen yirmiler"- finansal kârlara dönük on yıllardır süren yoğun yönelim tarihsel olarak öngörülemez bir durumdur.⁽¹⁵⁾ Bu, kapitalist ekonominin baş aşağı döndüğünün göstergesidir: Paul Sweezy'nin 1997'de, "sermaye birikimi sürecinin finansallaşması" olarak tarif ettiği durum. Kapitalist gelişimin önceki dönemlerinde, finansal balonlar iş çevrimi doruk noktasına eriştiğinde yani Marx'ın tabiriyle bir çöküşe yol açacak biçimde spekülasyonun doruğa çıktığı "para sermayesi bolluğu" döneminde belirirdi. Bugün ise, daha çok zenginlikten ziyade durgunluktan beslenen bir finansallaşma sürecinin tezahürleri olarak görülmektedir. Spekülatif genişlemeler, bir süreliğine temeldeki ekonomiyi harekete geçirebilirler, ancak kaçınılmaz olarak finansal istikrarsızlık yaratırlar.⁽¹⁶⁾

Finansal sistem, bu şekilde, üretimdeki durgunluk eğilimlerinin yeniden belirmesine tepki olarak 1970'lerden itibaren -ve ardından gelen her on yılda hızlanacak biçimde- bir kumarhane ekonomisine dönüştürüldü. Ünlü 1987 Hisse Senedi Piyasası Çöküşü'nün ardından, 1970'lerden beri (hatta daha da önce) finansal patlama konusunu takip eden Hyman Minsky ve Paul Sweezy gibiler, sistemin, Minsky'nin tabiriyle "para yöneticisi kapitalizmi", Sweezy'nin tabiriyle ise "finansal sermayenin zaferi" şeklinde tanımlanabilecek önemli bir değişim geçirdiğini iddia ettiler. Daha yakın bir tarihte ise bu yeni aşama "tekelci finans sermayesi" olarak adlandırıldı.⁽¹⁷⁾

14) Carmen M. Reinhart ve Kenneth S. Rogoff, *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly* (Princeton: Princeton University Press, 2009).

15) Solomon Fabricant, "Recent Corporate Profits in the United States," National Bureau of Economic Research, *Bulletin* 50 (Nisan 1934), tablo 2.

16) Paul M. Sweezy, "More (or Less) on Globalization," *Monthly Review* 49, no. 4 (Eylül 1997), 3-4; Karl Marx, *Capital*, cilt:3 (London: Penguin, 1981), 639.

17) Hyman Minsky, "Financial Crises and the Evolution of Capitalism," içinde M. Gottdiener ve Nicos Kominos, *Capitalist Development and Crisis Theory* (London: Macmillan, 1989), 391-402; Paul M. Sweezy, "The Triumph of Financial Capital," *Monthly Review* 46, no. 2 (Haziran 1994), 1-11; John Bellamy Foster ve Fred Magdoff, *The Great Financial Crisis* (New York: Monthly Review Press, 2009), 63-76.

Finansallaşma arttıkça, giderek daha fazla egzotik finansal yenilik (her türden vadeli işlemler, opsiyonlar, türevler, takaslar) biçimi türedi ve bankaların bilançolarının dışında tümüyle gölge bir bankacılık sistemi gelişti. 1999 yılında Glass-Steagall Yasası'nın yürürlükten kaldırılması, her ne kadar kendi içinde çok önemli bir tarihsel gelişme olmasa da, önceden beri sürmekte olan deregülasyon sürecinin tam kapsamını simgeliyordu. Sistem; giderek daha fazla karmaşık, bulanık ve yönetilemez hale gelmişti. 2007 Büyük Finans Krizi ile birlikte yeni bir finansal dev şirketler çağı başlamış oldu.

Kamunun yirminci yüzyılın başlarındaki para tröstü soruşturmalarında, odak noktası finans sektöründeki mülkiyetin yoğunlaşması değildi, zira bankacılık diğer sanayilere oranla çok daha az yoğunlaşmış bir sektördü. Bunun yerine, asıl önem birbirine kenetlenmiş idare kurullarına ve "mütekabiliyet" görüntüsü veren borçlandırma pratiklerine verilmişti. Bu pratikler üzerinden birkaç güçlü bankada toplanmış para tröstünün etkili bir denetim sağladığı düşünülüyordu. Paul Sweezy tarafından Yeni Düzen Ajansı Ulusal Kaynaklar Komitesi için hazırlanan "Amerikan Ekonomisindeki Çıkar Grupları" başlıklı araştırmaya (1939 tarihli *Amerikan Ekonomisinin Yapısı* [The Structure of the American Economy] raporu içinde yayımlanmıştı) göre 31 Aralık 1936 itibarıyla ABD'nin elli en büyük bankası tüm ticari bankaların 1936 yılı ortalama depozitlerinin yüzde 47.9'unu elinde bulunduruyordu. Bu durum, 1990 yılında da (en azından yüzeyde) aynıydı. Bu tarihte ABD'nin elli en büyük banka sahibi şirketi tüm ulusal mevduatların yüzde 48'ine sahipti.⁽¹⁸⁾

Ne var ki, 1980'lerin sonları ve 1990'ların başları, kısmen ABD ticari bankalarının artık rekabet edebilmek için yeterince büyük olmadığı düşünüldüğünden, ABD bankacılığında bir kriz dönemi olarak görülmüştü. Bu, en çarpıcı biçimde ABD bankalarının diğer ileri kapitalist ülkelerin bankalarına nazaran yitirdiği ağırlıkta görülebilir. 1970'te, ABD ticari bankaları boyut olarak (mevduat ölçeğinde) Avrupa'nın ve Japonya'nın önemli bankalarını geride bırakmıştı. O yıl, üç en büyük banka tamamı Amerika'da bulunan Bank of America, Citicorp ve Chase Manhattan'dı. Bütün bankalar düşünüldüğünde, dünyanın en büyük yirmi

18) Sweezy, *The Present as History*, 167; Kenneth J. Stiroh ve Jennifer P. Poole, "Explaining the Rising Concentration of Banking Assets in the 1990s," Federal Reserve Board of New York, *Current Issues in Economics and Finance* 6, no. 9 (Ağustos 2000), 2.

218 Tekelci Finans Sermayesi

bankası arasında sekiz ABD bankası bulunuyordu. 1986 itibarıyla dünyanın en büyük bankası Japon'du ve ilk yirmi içinde yalnızca üç ABD bankası kalmıştı. Piyasa değeri bağlamında ise, ABD bankaları daha da kötü durumdaydı; Citicorp 1986'da yirmi dokuzunculuğa düşmüştü, Bank of America ise ilk elliye bile girememişti.⁽¹⁹⁾

ABD bankaları, bankacılık alanındaki ölçek ekonomilerini de yansıtacak biçimde, hızla büyüyen yabancı rakiplerinin boyut olarak gerisinde kalmış; bir yandan da bankacılıktan diğer finansal aracılık biçimlerine doğru finansallaşma çağında daha da hızlanan bir uzun soluklu değişimden de etkilenmişti. Bu durum, bankaların toplam piyasadan daha az pay almasına neden olmuştu. 1950'de, ticari bankaların varlıkları, on bir temel finansal aracılık tipinin (ticari bankalar, hayat sigortası şirketleri, bireysel emeklilik fonları, tasarruf ve kredi kurumları, kamusal ve yerel emeklilik fonları, finans şirketleri, yatırım ortaklığı fonları, kaza sigortası şirketleri, para piyasası fonları, tasarruf bankaları ve kredi kurumları) toplamında yarıdan fazla paya sahipti. 1990 itibarıyla bu pay yüzde 32'ye geriledi. Her ne kadar bankaların bilanço dışı aktivitelerini göz ardı eden bu rakamlarla bankacılıktan diğer finansal aracılıklara doğru kayma olgusunun abartılıyor olma ihtimali varsa da, ABD ticari bankalarının finansallaşma çağında giderek daha fazla yarış dışı kalması temel bir kaygıya dönüşmüştür.⁽²⁰⁾

Bankaların düşük sermayeleşme seviyelerine rağmen Harry Magdoff ile Sweezy'nin 1970'lerdeki tabiriyle "ince buz üzerinde kaymaya" giderek daha fazla teşvik edilmeleri ile bankacılık çok daha fazla zayıfladı. Bankalar, ölçek ekonomisi ve ekonomi içinde "çökmemesi gerekecek denli büyük" bir konum (bir kriz esnasında federal hükümetten destek almanın garantisi) elde etme arayışı içine girdikçe 1990-2007 arasında yoğunlaşmayı ve merkezileşmeyi besleyecek biçimde banka iflasları ve birleşmeleri yaşandı. Toplamda, ABD'de 1980'den 2005'e kadar 11.500 banka birleşmesi gerçekleşti. Bu, yılda ortalama 440 birleşme demekti. Dahası, bu birleşmelerin çapı da giderek büyüdü. 2004 yılının Ocak ayında JPMorgan Chase, Bank One'ı alarak 1.1 trilyon dolarlık bir ban-

19) Robert E. Litan, *What Should Banks Do?* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1987), 126.

20) George G. Kaufman, "The Diminishing Role of Commercial Banking," in Lawrence H. White, ed., *The Crisis in American Banking* (New York: New York University Press, 1993), 143-44.

ka şirketi oluşturdu. Bank of America'nın 2003 yılının Ekim ayında FleetBoston'ı alma kararı, varlık bazında 1.4 trilyon dolarlık (dönemin ikinci büyük bankası; birinci ise 1.6 trilyon dolarlık varlığa sahip Citigroup'tu) bir banka şirketinin kurulmasını sağladı.⁽²¹⁾

Finansal yoğunlaşma 2007 yılında başlayan Büyük Finans Krizi'nin bir sonucu olarak ivme kazanmıştı. Rekor sayıda banka çöktü; en büyük firmalar, federal yardımın asıl menfaat odakları "çökmemesi gerekecek denli büyük" konumlarını koruma umuduyla boyut olarak büyüklük şemsiyesi altına sığındılar. 1991'deki en büyük on beş ABD ticari bankasının (Citicorp, Bank of America, Chase Manhattan, J.P. Morgan, Security Pacific, Chemical Banking Corp, NCNB, Manufacturers Hanover, Bankers Trust, Wells Fargo, First Interstate, First Chicago, Fleet/Norstar, PNC Financial ve First Union - \$1.153 trilyon dolarlık toplam varlıkla) yalnızca beşi (Citigroup, Bank of America, JPMorgan Chase, Wells Fargo ve PNC Financial - \$8.913 trilyon dolarlık toplam varlıkla) 2008 sonunda bağımsız kuruluşlar olarak ayakta kalabilmişti. Wall Street'in yatırım bankaları en büyük dönüşümü geçirdiler. 1988'de, şirket borcu, ipotekli konut kredilerine dayalı tahvil, hisse senetleri, yerel emeklilik fonları sağlayan önde gelen firmalar; Goldman Sachs, Merrill Lynch, Salomon Brothers, First Boston, Morgan Stanley, Shearson Lehman Brothers, Drexel Burnham Lambert, Prudential-Bache ve Bear Stearns idi. 2008 sonu itibarıyla, bu dokuz firmanın yalnızca ikisi bağımsız kalabildi: Goldman Sachs ve Morgan Stanley. Bunların ikisi de kendilerini federal hükümet yardım şemsiyesi altına sokacak biçimde banka holding şirketlerine dönüşmüşlerdi.

Hiç şüphesiz, finansal yoğunlaşmanın geldiği toplam seviye, yalnızca büyük bankalara bakılarak görülenden çok daha fazladır; zira son yıllarda ortaya çıkan şey bankacılık ve sigortacılık sektörlerine çöreklenmiş ve bilanço dışı taahhütler de dâhil olmak üzere ABD ekonomisini esir almış geniş kapsamlı bir finansal işlemler dünyasında yaşayan dev finansal şirketlerdir. ABD'nin dev finans şirketlerinin en büyük onu 2008 itibarıyla ABD finansal varlıklarının yüzde 60'ına sahiptir. Bu ra-

21) Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, *The End of Prosperity* (New York: Monthly Review Press, 1977), 33-53; Loretta J. Mester, "Some Thoughts on the Evolution of the Banking System and the Process of Financial Intermediation," Federal Reserve Bank of Atlanta, First and Second Quarters 2007, 67-68.

220 Tekelci Finans Sermayesi

kam 1990'daki yüzde onluk oranla kıyaslanınca bir finansal oligopol durumu olduğu ortadadır. JPMorgan Chase, bugün, ülkedeki banka depozitlerinin her bir 10 dolarının 1 dolarına sahiptir. Bank of America ve Wells Fargo da keza. Her iki ipotekli konut kredisinin birini ve her üç kredi kartından birini bugün Citigroup'la birlikte bu üç banka vermektedir. Moody's şirketine ait Economy.com'un baş iktisatçısı Mark Zandi'nin söylediği gibi: "Oligopol sıkılaştırmıştır."⁽²²⁾

Kapitalist Sınıfın Finansallaşması

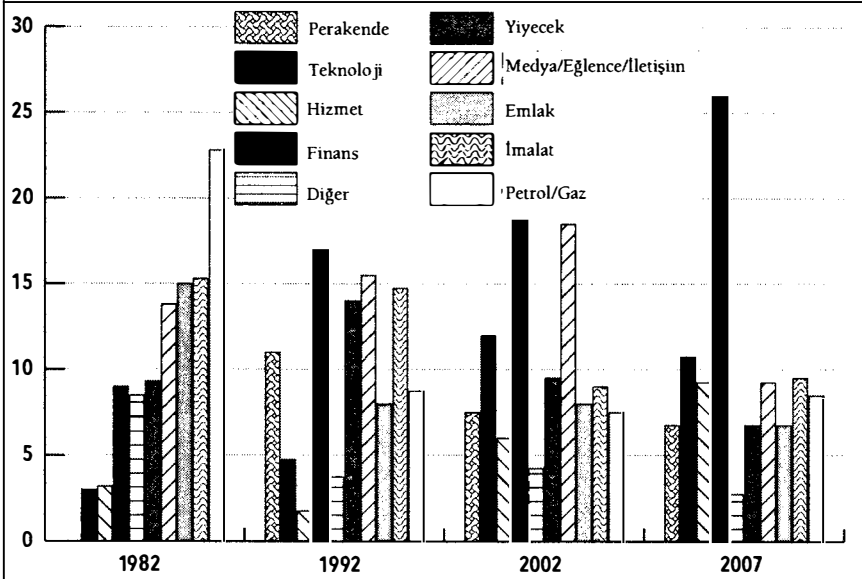
Yukarıda bahsedilen finansallaşmanın ABD toplumundaki kapitalist sınıfın içeriği ve iktidar ilişkileri üzerinde ne gibi etkileri olmuştur? Kapitalist sınıf içindeki değişen servet bölüşümünü belirleyecek en iyi gözlemsel rakamlar 1980'lerin başından beri her yıl en zengin 400 Amerikalı anlamına gelecek biçimde "Forbes 400" başlığı altında *Forbes* dergisi tarafından verilmektedir. Her ne kadar 2007 yılında en zengin 400 Amerikalı toplam hane halkı servetinin sadece yaklaşık yüzde 2.4'üne ve Amerikalıların en zengin yüzde 1'lik diliminin sahip olduğu servetin yüzde 7'sine sahip olsa da, ellerindeki toplam servet (1,54 trilyon dolar) ABD nüfusunun alt yarısının ya da yaklaşık 150 milyon kişinin servetine (1,6 trilyon dolar) neredeyse eşitti. Dahası, Forbes 400, kapitalist sınıfın süper-seçkinleri olarak, egemen kapitalist sınıfın "keskin kenarı", yani nihai yönelimi olarak görülebilir.⁽²³⁾

Forbes 400 rakamları, her bir bireyin sanayi sektörü içindeki birincil servet kaynağı hakkında da bilgi vermektedir. Bu rakamlar temelinde, en zengin Amerikalıların portföylerindeki büyüyen ve küçülen servet alanlarını belirlemek mümkündür. James Petras ile Christian Davenport'un 1990 yılında en zengin Amerikalıların 1983-1988 arasında değişen servet kompozisyonlarına göz atmak için bu rakamlardan faydalanmaları sonucu ortaya şunlar çıkmıştır:

22) Henry Kaufman, *The Road to Financial Reformation* (Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons, 2009), 97-106, 234; Floyd Norris, "To Rein in Pay, Rein in Wall Street," *New York Times*, Ekim 30, 2009; David Cho, "Banks 'Too Big to Fail' Have Grown Bigger," *Washington Post*, Ağustos 28, 2009.

23) Arthur B. Kennickell, "Ponds and Streams: Wealth and Income in the U.S., 1989 to 2007," *Federal Reserve Board Working Paper*, 2009-13, 2009, 55, 63; Matthew Miller ve Duncan Greenburg, ed., "The Richest People in America" (2009), *Forbes*, Eylül 30, 2009.

Grafik 2. Forbes 400 Servetinin Birincil Kaynakları
(Yüzdelar, Seçili Yıllar)

1982 yılının perakende verileri "Diğer" kategorisine katılmıştır.

Kaynaklar: Peter W. Bernstein ve Annalyn Swan, *All the Money in the World: How the Forbes 400 Make -and Spend- Their Fortunes* (New York: Alfred A. Knopf, 2007), 112-13; "Vast Wealth", *Forbes*, 8 Ekim 2007, 42-44.

Forbes 400 rakamlarına göre, spekülâtör kapitalistler endüstriyel ve petrolcü kapitalistleri saf dışı bırakarak ABD egemen sınıfı içinde giderek daha baskın bir konum elde etmektedirler... Dahası, ABD kapitalizminin spekülâtif zemini, çok daha büyük istikrarsızlık riski doğurmaktadır. Son yılların en fazla kazananları finans ve emlak sektörleri olmuştur; ve eli kulağındaki resesyon onların zayıflıklarını derinleştirerek bağılantılı oldukları büyük sanayi sektörleriyle birlikte onları da alaşağı edebilir.⁽²⁴⁾

Şu anda elimizde, değişen servet kompozisyonuna ve ABD ekonomisindeki kritik finansallaşma evresine çok daha uzun soluklu bir çerçeve-

24) James Petras ve Christian Davenport, "The Changing Wealth of the U.S. Ruling Class," *Monthly Review* 42, no. 7 (December 1990), 33-37.

222 Tekelci Finans Sermayesi

den bakmamızı sağlayacak çeyrek yüzyıllık bir Forbes 400 datası bulunmaktadır. Forbes datasını analiz ederken, Forbes 400 araştırma ekibi ile irtibat halinde Forbes data arşivlerini de kullanarak 2007 yılında *All the Money in the World: How the Forbes 400 Make -and Spend- Their Fortunes* (Dünyanın Tüm Parası: Forbes 400 Servetini Nasıl Kazanıyor ve Harcıyor) adlı çalışmayı yayımlayan Peter W. Bernstein ile Annalyn Swan'ın yeniden düzenlediği tarihsel rakamları kullandık. Bu rakamları, aynı yazarların yine Forbes datasını kullanarak oluşturdukları 8 Ekim 2007 tarihli *Forbes* dergisinde yayımlanan araştırmaları ile birleştirdik.

Forbes 400 servetinin yirmi beş yıllık dönem içinde, 1982'den 2007'ye kadar (söz konusu yıllar için yüzdeler halinde) değişen yapısı Grafik 2'de gösterilmektedir (diğer yıllardan ayrı değerlendirilen 1982 rakamları, 1980'lerin başlarında Forbes 400 içindeki ufak payı nedeniyle ayrı bir servet alanı olarak belirmeyen perakende kategorisini kapsamamaktadır. Bu yılın perakende rakamları, bu nedenle, "Diğer" kategorisine katılmıştır). 1982'de petrol ve benzin, Forbes 400'ün yüzde 22.8'inin birincil servet kaynağı idi. İkinci sırada ise yüzde 15.3'lük payıyla imalat sektörü vardı. Finans ise, bunun aksine, yalnızca yüzde 9'luk kesimin birincil servet kaynağıydı. Finans ve emlak sektörleri bir araya geldiğinde (her ikisi de FIRE yani finans, sigortacılık ve emlak kombinasyonuna dâhildi) yüzde 24'e ulaşıyorlardı. Yalnızca on yıl sonra, 1992'de ise finans tüm diğer sektörleri solladı ve Forbes 400'ün yüzde 17'si için birincil servet kaynağı konumuna geldi. Bu, emlak sektörüyle birleşince oran yüzde 25'e ulaştı. Petrol ve benzin ise yüzde 8.8'e geriledi. Yüzde 14.8 seviyesindeki imalat sektörü genel olarak toplamdaki payını korudu; ancak hem finansın hem de yüzde 15.5'lik orana fırlamış olan medya, eğlence ve iletişim sektörlerinin gerisine düştü.

2007 itibarıyla, Büyük Finans Krizi'nin eşliğinde iken, ana servet kaynağı finans olan Forbes 400 üyelerinin oranı yüzde 27.3'e çıkmışken finans ve emlak bir arada yüzde 34'lük orana ulaştı. Böylece en zengin 400 Amerikalının üçte biri artık servetini öncelikle FIRE sektöründen elde ediyordu. Bu dönemde en yakın rakip -teknoloji- Forbes 400 servetinin yüzde 10.8'ine sahipti. İmalat sektörü yüzde 9.5'a gerilemiş olsa da, medya/eğlence/iletişim sektörünü (yüzde 9.3) kıl payı geçmişti. Çeyrek yüzyıl içindeki değişim fazla yoğundu. 1982'de, imalat sektörü bir servet kaynağı olarak finans sektörünü yüzde 6 geride bırakmıştı. 2007'de ise roller değişti ve finans, imalat sektörünü 18 puan solladı.

Hatta finans ve emlak sektörü bir arada imalat sektörüne 25 puan fark atmıştı.⁽²⁵⁾

Bu dönemde “kapitalist sınıfın finansallaşması” olarak adlandırabileceğimiz olgu, yalnızca finansal kârların toplam şirket kârları içindeki payının artmasından ve en zengin Amerikalıların birincil servet kaynaklarının finansa ve emlak sektörüne kaymasından değil, aynı zamanda finans sektöründeki yönetici maaşlarının ekonominin diğer sektörlerine oranla daha fazla artmasından da bellidir. Simon Johnson’ın söylediği gibi, “1948’den 1982’ye dek, finans sektöründeki ortalama maaş, tüm ulusal özel sektörlerin ortalamasının yüzde 99 ila 108’i arasında seyretmişti. 1983 itibarıyla, yükselişe geçti ve 2007’de yüzde 181 seviyesine ulaştı.” 1988 yılında, ülkenin en yüksek on yönetici maaşı arasında hiçbir finans CEO’su maaşı yoktu. 2000 itibarıyla en yüksek iki maaş finans sektörüne aitti. 2007’de, en yüksek beş maaşın arasında dördü yine finans sektöründendi.⁽²⁶⁾

Kapitalist sınıfın en üst kesiminin servetinin giderek artan oranlarda finans sektöründen gelmeye başlamasıyla hem kârlar hem de yönetici maaşları bakımından, finanstan yana bir değişim oldu. Yeni tekelci-finance sermayesinin en iyi örneği teknoloji kralı Bill Gates’i bile sollayan finans kralı Warren Buffet’tir.

Devletin Finansallaşması

Kapitalist sınıfın ABD devleti üzerindeki tahakkümü bizzat kapitalist sınıftan ya da onların asalakları arasından şirket ve hükümet çevrelerindeki stratejik mevkileri işgal eden yetkililer ya da farklı iktidar seçkinleri tarafından uygulanmaktadır. “İktidar seçkinleri” kavramı 1950’lerde sosyolog C. Wright Mills tarafından ortaya atılmış ve özellikle *Who Rules America* (Amerika’yı Kim Yönetiyor) adlı eserin yazarı G. William Domhoff gibileri tarafından geliştirilmişti. Domhoff’a göre, iktidar seçkinleri, “yönetici sınıfın lider kadrosu ya da operasyon koluydu. Bunlar; yönetici sınıfın aktif, çalışan üyelerinden ve yönetici sınıfın üyeleri tarafından kontrol edilen kuruluşların üst düzey yetkililerinden

25) Matthew Miller, ed., “The Forbes 400” (endüstri süzölmüştür), *Forbes*, 20 Eylül, 2007; Miller ve Greenburg, ed., “The Richest People in America” (2009).

26) Johnson, “The Quiet Coup”; Kevin Phillips, *Bad Money* (New York: Viking, 2008), 67; “Executive Pay: The Bottom Line at the Top,” *New York Times*, 25 Nisan, 2008.

224 Tekelci Finans Sermayesi

oluşuyordu.”⁽²⁷⁾ Pratikte, genel bir iktidar seçkini kavramı, kapitalist sınıfın farklı katmanlarını (örneğin endüstriyel ve finansal sermaye) ve farklı iktidar pratiği boyutlarını (iktisadi, politik, askeri, iletişim vb.) yansıtacak biçimde kendine has seçkinlerin hesaba katılmasını gündeme getirmiştir.

BBC *Newsnight* ekonomi editörü Paul Mason’ın 2009 tarihli *Meltdown* adlı kitabında yazdığı gibi:

Teorize etmek zor olsa da, neyse ki, küresel serbest piyasa kapitalizminin iktidar seçkinlerini saptamak oldukça kolaydır. Bir hiyerarşi gibi görünse de, aslında bu bir ağdır. Ağın merkezinde bankaları, sigorta şirketlerini, yatırım bankalarını ve yatırım fonlarını işletenlerin yanı sıra bunların yönetiminde bulunan ve onları da en yüksek seviyede geçmiş bulunan kişiler vardır. 12 Eylül 2008 iflasında New York Merkez Bankası’nda karşılaşan kişiler herhangi bir Venn modern iktidar diyagramında kendilerine ait bütün bir çemberi hak etmektedirler... Bu ağ ile iç içe geçmiş olansa askeri-diplomatik kurumlardır... Bir başka sıkı çember de içeride piyasalaşmadan ve dışarıda ABD dış politikasından nemalanan enerji ve inşaat işi yapan şirketlerden oluşmaktadır.⁽²⁸⁾

Mason’ın “ küresel serbest piyasa kapitalizmi”ndeki iktidar seçkinleri tanımında yer alan ilk madde finansal iktidar seçkinlerine işaret etmektedir.⁽²⁹⁾ Bugünün kritik bir konusu, bu finansal öğelerin, kapitalist sınıfın finansallaşmasını yansıtacak biçimde, ABD devleti içindeki stratejik sektörlerle ne kadar hâkim olduğu ve bunun devletin halkın ihtiyaçları doğrultusunda hareket etme gücünü ne kadar kısıtladığıdır. Finansal çıkarların nüfuzu, Hazine Bakanlığı içinde inkâr edilemeyecek orandadır. Yirminci yüzyılın başlarında ABD’nin üçüncü en zengini olan bankacı Andrew Mellon 1921-1932 arasında Hazine Bakanlığı yapmıştı. Daha yakın dönemde, Bill Clinton ilk Hazine Bakanı olarak Gold-

27) C. Wright Mills, *The Power Elite* (New York: Oxford University Press, 1956); G. William Domhoff, *The Powers That Be* (New York: Vintage, 1978), 13. Paul M. Sweezy, *Modern Capitalism* (New York: Monthly Review Press, 1972), 92-109.

28) Paul Mason, *Meltdown* (London: Verso, 2009), 136-38.

29) Mason, neoliberal iktidar seçkinleri olarak adlandırdığı kesimden diğer, finansal olmayan şirket zenginlerini (örneğin endüstriyel kapitalistleri) ayırır. Zira kendisi farklı bir iktidar seçkinine dayanacak neoliberal olmayan “akılcı” bir kapitalizmi savunmaktadır.

Tablo 1. Finansal Sermaye ve Obama Yönetimi

Adı	Finansla İlişkili Mevki	Finans Sektörü ile Bağı
	Hazine Bakanlığı	
Timothy F. Geithner	Hazine Bakanı	Başkan ve Baş Yetkili Memur, New York Merkez Bankası; Rubin/Summers himayesi
Neal S. Wolin	Hazine Bakanı Yardımcısı	2001-07 Başkan Yardımcısı, Hartford Finansal Hizmetler Grubu, Mülkiyet Hasar Operasyonları, Hartford
Mark A. Patterson	Hazine Bakanlığı Personel Şefi	2004-07 Başkan Yardımcısı ve lobici, Goldman Sachs; 2007-08 Genel Müdür
Jeffrey A. Goldstein	Ulusal Finanstın Sorumlu Bakan Yardımcısı (TARP programı sorumlusu)	2004-2010 Üye, Genel Müdür, Hellman & Friedman, özel sermaye şirketi; 18 aylık dönem içindeki üyelik geliri yaklaşık 30 milyon dolar; el olarak 5 milyon-25 milyon dolar arası prim
Herbert M. Allison, Jr.	Finansal İstikrardan Sorumlu Bakan Yardımcısı ve Bakan Müsteşarı	1971-1999 Merrill Lynch farklı makamları (1997-1999 Başkan); 2008-09 Başkan ve CEO, Fannie Mae
Michael S. Barr	Finansal Kuruluşlardan Sorumlu Bakan Yardımcısı	Eski Hazine Bakanı Rubin'in Özel Asistanı
Mary John Miller	Finans Piyasalarından Sorumlu Bakan Yardımcısı	T. Rowe Price Group'ta 26 yıl; 2004-08 Yönetici, Sabit Gelir Bölümü
Marisa Lago	Uluslararası Piyasalar ve Kalkınmadan Sorumlu Bakan Yardımcısı	2001-08 Citigroup-Global Uyumluluk Sorumlusu
Kim N. Wallace	Yasama İşlerinden Sorumlu Bakan Yardımcısı	1994-2008 Yatırım Araştırması ve Telekomünikasyon Analizi Başkanı Yardımcısı, Lehman Brothers; 2008-09 Genel Müdür Barclays
Gene Sperling	Hazine Bakanı Müsteşarı	Ulusal Ekonomik Konsey'in Eski Yöneticisi; Goldman Sachs 2008 Danışmanı (887000 dolar maaşla); Rubin/Summers himayesinde
Matthew Kabaker	Hazine Bakanı Yardımcısı Vekili	1998-2009 Genel Müdür, Blackstone Group, LP
Lewis Alexander	Hazine Bakanı Geithner'in Danışmanı	1999-2009 Baş İktisatçı, Citigroup

man Sachs'ın eşbaşkanı Robert Rubin'i görevlendirmişti. George W. Bush'un üçüncü Hazine Bakanı yine Goldman Sachs başkanı Henry Paulson oldu.⁽³⁰⁾

Finansal seçkinlerin devlet iktidarı koridorlarındaki (özellikle de kendi özel çıkarları ile ilişkili alanlardaki) yükselişine bakarken, Oba-

30) Mark Bearn, "Living the Dream," *New Statesman*, Aralık 2006, <http://newstatesman.com>.

226 Tekelci Finans Sermayesi

Adı	Finansla İlişkili Mevki	Finans Sektörü ile Bağı
Hazine Bakanlığı		
Ulusal Ekonomik Konsey		
Lawrence H. Summers	Ulusal Ekonomik Konsey Başkanı	Rubin döneminin Hazine Bakanı; 2007-08 yarı zamanlı Genel Müdür. yatırım fonu D. E. Shaw; 2008 yılında 5 milyon dolar maaş olarak 2.8 milyon dolar ise konuşmaları karşılığında kazandı
Jason Furman	Başkan Vekili, Ulusal Ekonomik Konsey	2007-08 Hamilton Projesi Başkanı, Brookings Institute (Rubin tarafından kuruldu)
Diana Farrell	Başkan Vekili, Ulusal Ekonomik Konsey	1987-89 Goldman Sachs'ta Finansal Analist; 1991-2002 McKinsey'de Başkan; 2002-09 McKinsey Global Institute'ta Başkan
Diğer Önemli Mevkiler		
Paul Volcker	Kurul Başkanı, İktisadi İyileşme Danışma Kurulu	1965-69 Başkan Vekili, Chase Manhattan; 1979-87 Merkez Bankası Başkanı
Adam Storch	Menkul Kıymetler ve Döviz Komisyonu'nun Yasama Kısımının Baş Sorumlusu	2004-09 Business Intelligence Group'ta Goldman Sachs Başkan Vekili
Gary Gensler	Kurul Başkanı, Meta Tahvilleri Ticaret Komisyonu	1988-97 Üye, Goldman Sachs (farklı görevlerde); Rubin/Summers döneminde Hazine Bakan Yardımcısı
Rahm Emanuel	Beyaz Saray Personel Şefi	1999-2002 Dresdner Kleinworth Wasserstein'de Yatırım Bankacısı; Freddy Mac eski kurul üyesi
Michael Froman	Başkan ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Vekili'nin Vekil Yardımcısı	1999-2009 Citigroup yetkilisi ve Genel Müdürü; Citigroup Başkan ve CEO'su. Rubin'in personel şefi
Peter Orszag	Bütçe Yöneticisi	Hamilton Projesi, Brookings (Rubin tarafından kuruldu) Yöneticisi
Kaynaklar: WhoRunsGovernment.com (Washington Post); OpenSecrets.com; ABD Hazine Bakanlığı web sitesi; Ulusal Ekonomik Konsey web sitesi; başka web siteleri; "Top Economic Aide Discloses Income," <i>Washington Post</i> , 4 Nisan 2009; "Hedge Fund Paid Summers \$5.2 Million in Past Year," <i>Wall Street Journal</i> , 5 Nisan 2009.		

ma yönetimi özel bir ilgiyi hak etmektedir. Zira bu dönemin başkanlık seçimi, sonradan Büyük Resesyon olarak adlandırılacak sürecin önünü açan Büyük Finans Krizi'nin ortasında gerçekleşmişti. Finansal sektöre yönelik kurtarma operasyonları hali hazırda Bush yönetimi döneminde hayata geçirilmişti ve yeni yönetim altında da genişletilmeyi bekliyordu. Yetkililerin finansal krize bakış açısı, bu nedenle, Obama geçiş dönemi ekibinin seçim sonrasında karşı karşıya olduğu açık ara en büyük ve en boğucu sorundu. TARP programını (Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı) yürütmekten sorumlu tutulacak kişiler işte bu yetkililerdi. Franklin Roosevelt'in 1932'deki seçiminden bu yana benzer bir durum görülmemişti.

Yönetimdeki finansla ilişkili mevkilere seçilen kişiler ve bu mevkileri dolduran kişilerin finans sektörüyle bağlarını ortaya koyan Tablo 1'de Obama ekibinin bu konudaki seçimleri gözler önüne serilmektedir. So-

nuçlar gösteriyorki, finansla ilişkili federal politikayı oluşturacak ve uygulayacak figürler ağırlıklı olarak dev finansal şirketlerin yetkilileri arasından seçilmiştir. Kanıtlar ayrıca, Goldman Sachs ile eski Hazine Bakanı Robert Rubin arasında sayısız bağ ile sıkı bir ağı olduğunu göstermektedir.

Rubin'in Clinton döneminin Hazine Bakanı olarak en kayda değer başarısı, 1933 Glass-Steagall Yasası'nın lağvedilmesini sağlayan 1999 Finansal Hizmetler Modernizasyon Yasası'nın (diğer adıyla Gramm-Leach-Bliley Yasası) çıkmasına zemin hazırlamasıydı. Rubin, 1999'un Mayıs ayında istifa etti ve yerine şu anda Obama'nın baş iktisat danışmanı olan Bakan Vekili Lawrence Summers getirildi. Ne var ki, 1999'un Ekim ayında, Rubin; Beyaz Saray, Senato ve Clinton yönetimi arasında Gramm-Leach-Bliley Yasası için aracılık yapmaya girişti. Anlaşma sağlandıktan birkaç gün sonra Citigroup'ta -Glass-Steagall Yasası'nın lağvedilmesinden en büyük çıkarı elde edenlerden biri- kıdemli danışmanlık (Başkanın hizmetindeki üç kişiden biri) görevini kabul ettiğini duyurdu. Yeni işinde, Rubin'e yıllık 1 milyon dolar maaş, 2000 ve 2001 yılları için yıllık 14 milyon dolar prim ve 1999-2000 yılları için 1.5 milyon Citigroup hissesi alma hakkı verildi. Bir sonraki on yıl içinde Rubin nakit ve hisse senedi bazında 126 milyon dolar kazanacaktı.

Summers, 1990'ların sonları boyunca bu finansal deregülasyon kampanyasında Rubin'i destekledi ve bu çabaları karşılıksız kalmadı. 2008 yılında D. E. Shaw yatırım ortaklığından yarı zamanlı yöneticilik karşılığında 5.2 milyon dolar, aynı yıl içinde JPMorgan Chase, Citigroup, Merrill Lynch, Goldman Sachs ve başka finans kuruluşlarına verdiği konferanslar karşılığında da 2.8 milyon dolar aldı.

Eski New York Merkez Bankası şefi olan Hazine Bakanı Timothy Geithner, bugün yönetimde bulunan birçokları gibi bir Rubin/Summers ürünüdür. (2009 yılında Geithner'in yerine New York Merkez Bankası şefliğine William Dudley getirildi. New York Merkez Bankası yöneticileri -başını Rubin'in Goldman Sachs'taki eşbaşkanı Stephen Friedman'ın çektiği- tarafından atanmadan önce Dudley, Goldman Sachs'ta baş iktisatçılık, idare kurulu üyeliği ve genel müdürlük yapmıştı. 2008'e kadar Hartford sigorta şirketinin üst düzey yöneticiliğini yapan, bugün ise Obama yönetiminin Hazine Bakanı Vekili olan Neal Wolin, Clinton yönetimi döneminde Glass-Steagall Yasası'nın lağvedilmesine yönelik yasama çalışmalarından sorumlu Hazine Bakanlığı avukatla-

228 Tekelci Finans Sermayesi

rının şefliğini yürütmüştü. Başkanın asistan vekilliğine getirilen Michael Froman, Rubin döneminde Hazine Bakanlığı personel şefiydi ve Citigroup'a giden Rubin'i takip ederek orada genel müdürlük koltuğuna oturdu. Ardından da Obama yönetimi kadrosuna katıldı. Obama'yı *Harvard Law Review*'da yürüttükleri çalışmadan tanıyordu ve Obama'yı Rubin'le tanıştıran da kendisiydi.

Finans politikası ve regülasyondan sorumlu Obama yönetimi kadrosunda Citigroup, Chase (bugün JPMorgan Chase'in bir parçası), Goldman Sachs, Merrill Lynch (bugün Bank of America'ya dahil), Lehman Brothers, Barclays ve Hartford Financial'ın yanı sıra başka finansal hizmet şirketlerinin de üst düzey yöneticileri bulunmaktadır. Bu sayede, yönetimle yaptıkları toplantılarda, büyük finans çevrelerinin temsilcileri toplantı masasının etrafında eski çalışma arkadaşlarını/amirlerini (ve bazen rakiplerini) bulmaktadırlar.⁽³¹⁾

Her ne kadar Simon Johnson ve diğerleri finans dünyasının Obama yönetiminin içine sızmasını bir "darbe" olarak niteleseler de, bunun eski yönetimlerde de yaygın olarak görülen bir izleğin devamı -finansallaşma süreciyle artarak süren- olduğunu söylemek daha mantıklı olur. Finans, kapitalist sınıfın karargâhıdır ve devletin finansal rolünün gide-rek artan ağırlığı tekelci-finance sermayesi çağında sistemin genel anlamda finansallaşmasını da yansıtmaktadır. Bugün artık harici bir güç olarak finans sanayiye ezmemektedir. Aksine, olgunlaşma ve durgunluk koşullarıyla eli kolu bağlanmış sanayi, ekonomiyi harekete geçirmek için kredi ve spekülasyona bağımlı hale gelmiştir. Sanayi ile finans arasındaki kaynaşma süreci tamamlanmıştır. Bunun en doğal yansıması bizzat devlette görülebilir.

"Sermaye birikimi sürecinin finansallaşması" Merkez Bankası'nı da en az ABD Hazine Bakanlığı ve ilgili hükümet kurumları (ve diğer önde gelen kapitalist ülkelerdeki benzer kuruluşları da) kadar etkilemiştir.

31) Nomi Prins, *It Takes a Pillage* (Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons, 2009), 92-95, 140-44; "The Long Demise of Glass-Steagall," *Frontline*, Public Broadcasting System, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/wallstreet/weill/demise.htm>; "Former Treasury Secretary Joins Leadership Triangle at Citigroup," *New York Times*, 27 Ekim, 1999; "Top Economic Aide Discloses Income," *Washington Post*, 4 Nisan, 2009; "Hedge Fund Paid Summers \$5.2 Million in Past Year," *Wall Street Journal*, 5 Nisan, 2009; "Neal S. Wolin," *WhoRunsGovernment.com*. Yine bkz. Robert Rubin, *In an Uncertain World* (New York: Random House, 2008), 305-11.

Merkez Bankası'nın felaket anında sığınılacak son liman olma göreviyle donatılmış olduğu gerçeği, onu finansal kayıpları toplumsallaştırma (kazançları ise kişiselleştirme) konumuna sürüklemektedir. Bugün yaygın biçimde kabul edilmektedir ki, bir varlık balonuyla karşı karşıya gelen kapitalist devletin balonu olabildiğince uzun süre patlamadan korumak ve varlık fiyatlarındaki artışın sürmesini sağlamaktan başka çaresi yoktur. Durgun bir ekonomide finansallaşma, oyunun adıdır ve finansal çöküş başa gelebilecek en kötü felaket olarak görülmektedir. Finansal yetkililer tarafından balonun patlatmak nadiren düşünülen ve asla uygulanmayan bir durumdur. Bu anlamda Merkez Bankası'nın görevi sistem çapında bir istikrarsızlık riski oluşması durumunda spekülasyon sermaye limanına sığınarak şişen bir balonun büyük bir çöküşe dönüşmesini önlemekle sınırlıdır.

“Batmaması gerekecek denli büyük” olgusu nedeniyle işler daha da sarp sarmaktadır. Finansal çevrelerin gözünde bu otomatik kurtarılmış statüsüne erişmek için birleşmelere yönelmek konusunda güçlü bir teşvik sağlamaktadır. Bu, bir yandan batmaması gerekecek denli büyük statüsüne erişmiş gibi görünen (muazzam derecede güvenli oluşları nedeniyle “ölçek ekonomileri” verilerek) şirketlerin kârlarını artırırken, bir yandan da bu tür şirketler risk almaya fazla yatkın olacağı için “ahlâki tehlikeler” yaratmaktadır. Genel finansallaşma yönelimi ile birleşince, batmaması gerekecek denli büyük olgusu devletin felaket anında sığınılacak son liman konumunu elinden alacak koşulları yaratmaktadır.⁽³²⁾

Bir başka karmaşıklık ve denetlenemezlik katmanı da, finans içerikli meşhur Naked Capitalism (Çıplak Kapitalizm) web sitesinin kurucusu Yves Smith'in tabiriyle “karanlığın kalbi” tarafından eklenmektedir: Gölge bankacılık sistemi veya düzenlenmemiş finansal yeniliklerden oluşan kara delik, banka kanalları (yapılandırılmış yatırım araçları gibi), repolar, kredi temerrüt takasları vb. Sistem öyle bulanık ve risk eğilimlidir ki, uygulanabilecek her kısıtlama iskambil kâğıdından yapılmış tüm finansal yapıları istikrarsızlaştırabilir. Böyle bir durumda en fazla, büyük bankalar desteklenebilir ve sistemi istikrara kavuşturabilecek birer dingil çivisi işlevi görmeleri umut edilir. Öte yandan, büyük

32) Gary H. Stern ve Ron J. Feldman, *Too Big to Fail* (Washington, D.C.: Brookings, 2004).

230 Tekelci Finans Sermayesi

bankaların ilişkili oldukları gölge bankacılık sisteminin yoğunluğu nedeniyle bu neredeyse imkânsızdır. Büyük ABD ticari bankalarının 2007 yılındaki bilanço dışı taahhütleri trilyonlarca dolar seviyesindeydi.⁽³³⁾

Tüm bunlar yeterli gelmezse, finansın günümüzde, küreselleştiği gerçeği vardır. Finansal işlemler artık hiçbir ulusun ya da uluslar topluluğunun denetiminde olmadığından yerküreyi rekor hızlarla dolmaktadır. 1982 gibi erken bir tarihte Magdoff ve Sweezy uluslararası bankacılık ve uluslararası para piyasalarının gelişiminin finansal krizlerin merkez bankalarının etkili bir şekilde müdahale edemeyecekleri ölçüde “zincirleme bir felakete” dönüşebileceği anlamına geldiği öne sürmüşlerdi.⁽³⁴⁾ Finansal hastalığın fırtına hızında yayılması, finansal sistemin ve onun krizlerinin ne kadar küreselleştiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bu arada, ABD finans lobisi, kumarhane ekonomisinin müdahale ya da en ufak kısıtlamalar dahi olmaksızın aynı hızla devam etmesi için elinden geleni yapmaktadır. Yönetici maaşları bunun kanıtıdır. 2000-08 arasında Wall Street 185 milyar dolardan fazla prim ödedi. Hazine Bakanı olmadan önce, Henry Paulson 2005 yılında Goldman Sachs'ın CEO'su olarak 600.000 dolar maaş ve 38.2 milyon dolar tutarında farklı ödemeler aldı. 2008'de, Goldman Sachs CEO'su Lloyd Blankfein toplamda *haftalık* 1.4 milyon dolar ödeme elde etti (yıllık 73.3 milyon dolar). Ancak, vergi mükelleflerinin parasıyla kurtarılan şirketler için bile yönetici maaşları (ücretler, primler, opsiyonlar vb.) konusunda etkili kısıtlamalara gidilmedi.

Demokrat Parti'nin Senato'daki üçüncü adamı ve iki finans komitesinin önemli bir üyesi olan New York Temsilcisi Chuck Schumer yeni finansal reform önermelerinde Demokrat Parti adına yönetici maaşları konusunda iki tarafı da memnun edecek bir uzlaşma sağlamakla görevlendirilmişti. Schumer, 2009 yılında sanayiden 1.65 milyon dolar bağış almış güçlü bir finans taraftarıdır. Senato Bankacılık Komitesi'nin yirmi iki üyesinden on dokuzu 2009 yılında Wall Street'ten bağış almıştır. Bunlardan 2010 yılında yeniden seçime girenler ise en az 180.000 do-

33) Yves Smith, *ECONned* (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 233-69; Kaufman, 105.

34) Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, “Financial Instability: Where Will It All End?” *Monthly Review* 34, no. 6 (Kasım 1982), 18-23.

lar elde etmişlerdir. Bank of America'nın başta gelen lobicisi Tony Podesta ve Goldman Sachs'ın lobicisi Steve Elmendorf 2009 yılında Beyaz Saray'ı altı kez ziyaret etmişlerdir. Wall Street Obama'nın seçim kampanyasına 14.9 milyon dolar bağışlamıştır. Bu rakam tarihin en yüksek rakamıdır. Goldman Sachs bile tek başına 1 milyon dolar hibe etmiştir.⁽³⁵⁾

Hep birlikte ele alınınca, bugün Pujo ya da Pecora para tröstü duruşmaları benzeri bir şeylerin ortaya çıkması çok da olası görünmemektedir. Devasa kamusal öfkeye karşın, 1933 Glass-Steagall Yasası benzeri yeni bir yasal düzenleme ufukta görünmemektedir. Birkaç New York merkezli bankanın birbirine kenetlenmiş idare kurulları aracılığıyla endüstriyel sermayenin geniş kesimlerini elinde tuttuğu artık bir sır değildir. Üretimdeki durgunluğa tepki olarak yükselişe geçen finansallaşma süreci sistemi giderek artan oranlarda kontrol altına almaktadır. John Maynard Keynes'in "girişim" in bir gün "bir spekülasyon girdabındaki balona" dönüşebileceği şeklindeki sıkça alıntılanan korkusu artık sistemin bir gerçekliğidir.⁽³⁶⁾

Bu koşullar altında insanlığın önündeki tek gerçek seçenek, mevcut başarısız sistemi alaşağı etmek ve yeni, daha akılcı, eşitlikçi bir sistem-parasal zenginliğin değil sahici insan ihtiyaçlarının tatmin edilmesinin peşine düşmeyi hedefleyen- kurmaktır.

35) Prins, *It Takes a Pillage*, 167-69; "Wall Street Money Rains on Chuck Schumer," *Hedge Fund News*, 29 Eylül, 2009, <http://hedgerco.net>; "Keys to Financial Regulation Reform in Senate," Reuters, 15 Mart, 2010; Timothy P. Carney, "Obama's Cronies Thrive at Intersection of K and Wall," *Washington Examiner*.com, 17 Şubat, 2010.

36) John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest, and Money* (London: Macmillan, 1973), 159. (*Genel Teori*, Kalkedon Yayınları, 2009, İstanbul, Çev. Uğur Selçuk Akalın.

Absürt Sistem Kapitalizm: ABD'den Bir Bakış

Kapitalizm:

Türü: İsim

Tarih: 1877

1. Servetin, iş dünyasının ve sanayinin özel mülkiyetine dayalı ve başarılı organizasyonlarla insanlar için olası en yüksek kârların gerçekleşmesini hedefleyen iktisadi, politik ve toplumsal sistem.⁽¹⁾

Absürt:

Türü: Sıfat

Etimoloji: Orta Dönem Fransızca *absurde*, Latince *absurdus*, *ab-+sur-*
dus sağır, aptal

Tarih: 1557

1. Gülünç derecede mantıksız, geçersiz, saçma; “absürt bir argüman”
2. İnsan hayatında mantıklı ya da düzenli bir ilişkiden yoksun olmak: Anlamsız; “absürt bir evren”; düzen ya da değerden yoksun olmak; “absürt bir varoluş”.

1) <http://merriam-webster.com/netdict/absurd>; <http://merriam-webster.com/netdict/capitalism>; <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/capitalism>. *Merriam Webster Online* ve *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*.

234 Tekelci Finans Sermayesi

Birkaç yıl önce, birimizin öğretmenlik yaptığı sınıflardan birinde, kapitalizmin azınlığın kârlarını maksimize etme ihtiyacının bütün iktisadi yapıyı yönlendiren bir sistem olarak nasıl çalıştığı üzerine bir tartışma doğdu. Öğrenciler, sermaye birikimi sürecinin toplumun gelişmesi üzerinde genelde olumsuz olmak üzere nasıl güçlü bir etkiye sahip olduğunu kavrar gibi oldular. Ardından, tartışma, 1970'lerin başında sosyalist bir politik iktisat gelişiminin hedeflendiği Salvador Allende'nin Şili'si'ne odaklandı. Öğrencilere, "kapitalizmin nasıl işlediği konusunda ne yaptığınızı bilmeniz halinde, sosyalist bir sistem neye benzerdi" diye soruldu. Tamamı sessizliğe gömüldü. Sonunda, içlerinden biri, şunu yumurtladı: "Nasıl çalışabileceği konusunda bir fikrim yok. Sanırım hükümet herkesi öldürmek zorunda kalırdı."

Sosyalist bir sistemin nasıl işleyebileceği sorusu, bu öğrencinin aklında dehşet verici, distopyan bir görüntü uyandırmıştı. Sosyalizmi zor kullanarak doğuştan kapitalist oldukları varsayılan isteksiz bir halka dayatacak totaliter bir devlete karşı kendini yok sayacak derecede böylesine liberter korkulara sahip olmak her tarafta oldukça yaygındır. Bu durum, akıllara Fredric Jameson'ın şu görüşünü getirir: "Birileri bir zamanlar demişti ki, [bugünün toplumunda pek çok insan için] dünyanın sonunu tasavvur etmek kapitalizmin sonunu tasavvur etmekten daha kolaydır."⁽²⁾

Belki de hiçbir şey bugünün Amerika'sında politikanın yabancılaşmış doğasını, toplumu yönlendiren iktisadi sistem kapitalizmin etkin biçimde eleştirel bakış ya da tartışmalardan bağımsız olduğu gerçeği kadar net tanımlayamaz. Kapitalizm, politikacılar veya uzmanlar tarafından piyasanın dehası, sorgulanamaz verimliliği ve önüne geçilemez otoritesi nedeniyle uysal ve hürmetkâr tonlarla kabul görür. İnsanlar, ahlaksız ya da açgözlü bir CEO'yu ya da istenmeyen iş kayıplarını tartışma konusu yapabilir, ancak kapitalizmin üstünlüğü ve gerekliliği -ya da daha çok ona kılıf olarak kullanılan sözde "serbest piyasa sistemi"- tartışmaların ve hatta yorumların bile ötesindedir. Şüphesiz, sistemin daha fazla müdahale gerektirdiğini ve her türlü ince ayar için olanak bulunduğunu düşünenler de vardır. Ne var ki, işin özü asla sorgulanmaz.

Kapitalizme eleştirel yaklaşımın bu şekilde yasaklanması birkaç istis-

2) Fredric Jameson, "The Future of the City," *New Left Review* 21, ikinci baskı (Mayıs-Haziran 2003), 76.

na dışında üniversitelerimizin iktisat ve işletme bölümlerinde başlar. Bu okullarda Mars'ın hızla sömürgeleştirilmesini savunan birini bulmak, kapitalizme yönelik sahici radikal eleştiriye odaklanmış bir akademisyen bulmaktan daha kolaydır. Bu eleştirel kıtlık, kâr sistemini desteklemek konusunda tescilli bir performans çizgisine ve radikal değişimi savunanlara karşı keskin bir nefrete sahip haber medyamızda da yaygındır. Bu durum, şu ya da bu şekilde hepimize bulaşmıştır. Şehir hayatına katılmak isteyen herkes, serbest piyasa karşıtı (ya da sosyalist) olarak etiketlenmenin politik açıdan dışlanmışlık statüsüne erişmenin en kestirme yolu olduğunu çabucak kavrar. Sistemi eleştirmek, ulusu ve “demokrasi”yi eleştirmekle birdir.

Bu, sistemin tepesindekiler için bir rüyalar âlemdir. İktidarlarını ve ayrıcalıklı konumlarını korumak isteyenler için böylesi bir ideolojik üstünlük, bir milyon askerden oluşan bir ordudan daha yeğdir. Öte yandan kapitalizmin doğasını ve mantığını sorgulamanın gayrimeşruluğu neredeyse herkesin elini kolunu bağlamaktadır. Egemen toplumsal sistem olan kapitalizm ciddi biçimde sorgulanamadıkça bizzat sosyal bilimler köklü biçimde zarar görecektir.

Kapitalizm tarafından sayısız yolla istila edilmiş bir toplumun bu temel gerçeklikle baş etmekteki başarısızlığı, yalnızca büyük bir kaçış olarak görülebilir. Bu kaçış, kayda değer öz eleştiriye, öz bilgi arayışını reddedmiştir. Amerikalılar, kendi varlıklarını çevreleyen ve içlerine işleyen sudan habersiz o meşhur balıklar gibidir.

Kuşkusuz, günümüz toplumunun temel politik-iktisadi gerçekliklerine dair bu farkındalık eksikliği, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin üzerini örten ve sistemin daha önceki tüm toplumsal baskı sistemleri üzerindeki birincil avantajını kurgulayan piyasa mistifikasyonunun bir ürünüdür. John Steinbeck'in *Gazap üzümüleri*'nde Toz Fırtınası (Dust Bowl) ve Büyük Buhran dönemlerinin kurbanı öfkeli bir Oklahoma'lı kiracı çiftçi, banka tarafından çiftliğinden çıkarıldığı için kimi vurması gerektiğini öğrenmeye çalışmaktadır. Evini yıkmaya gelen traktör şoförü, çiftçinin onu vurmasının bir yararının olmayacağını, zira kendisinin yalnızca işini yapan sıradan bir işçi olduğunu ve yerine hemen başkasının getirilebileceğini söyler. Çiftçi bu defa emri vereni vurmaya karar verdiğinde, traktör şoförü, bunun da işe yaramayacağını, çünkü o kişinin de yalnızca bir banka çalışanı olduğu yanıtını verir. “O zaman, bankanın bir müdürü vardır”, der çiftçi. “Bir yönetim kurulu vardır. Silahının

şarjörünü doldurup bankaya dalacağını.”

Şoför dedi ki: “Ahbap bana bankanın emirleri Doğu’dan aldığını söylüyordu. Emirler şöyleymiş: ‘Ya arazi kâr eder ya da kapatırız.’”

“Peki, bunun bir sonu yok mu? Biz kimi vuracağız? Bana açlık çektiren kişiyi öldürmeden, açlıktan ölmeyeceğim.”

“Bilmiyorum. Belki de vurulacak kimse yoktur. Belki de sorun insanlar değildir. Belki de, dediğin gibi, sorun mülkiyetin kendisidir. Her neyse, ben sana aldığım emirleri söylüyorum.”

“Bulmalıyım”, dedi çiftçi. “Hepimiz bulmalıyız. Bunu durdurmanın bir yolu var. Bu, şimşek çarpması ya da deprem gibi değil. İnsanlar tarafından yapılmış kötü bir şeyle karşı karşıyayız ve Tanrı yardımıyla değiştirebileceğimiz bir şey bu.” Çiftçi giriş kapısında oturdu ve şoför motoru çalıştırıp işe koyuldu. Demir kepçe evin köşesine indi, duvarı yıktı ve küçücük evi temelinden sökerek bir böcek gibi devrilmesini sağladı. Traktör, dik bir çizgi halinde yarık açtı, yer gök onun gürültüsüyle sarsıldı. Çiftçi, elinde tüfeğiyle onun arkasından bakakaldı. Yanında karısı, arkasında çocukları vardı. Hep beraber traktöre bakakaldılar.⁽³⁾

Steinbeck’in bahtsız çiftçisinin karşılaştığı sorun gösteriyorki, ülkedeki insanlara zarar veren iktisadi kararlardan tamamıyla sorumlu tek bir birey ya da bireyler topluluğu yoktur. Bu, “insanlar tarafından yapılmış” bir sistemdir ve içlerinden bazıları diğerlerinin harcanması pahasına kazanç sağlamaktadır. Malik olanlarla olmayanlar arasındaki ilişki açıktır, ancak piyasaya girişin önündeki engel ve bunun kişi bazında olmaması etkin başkaldırıcı önler gibi görünmektedir.⁽⁴⁾

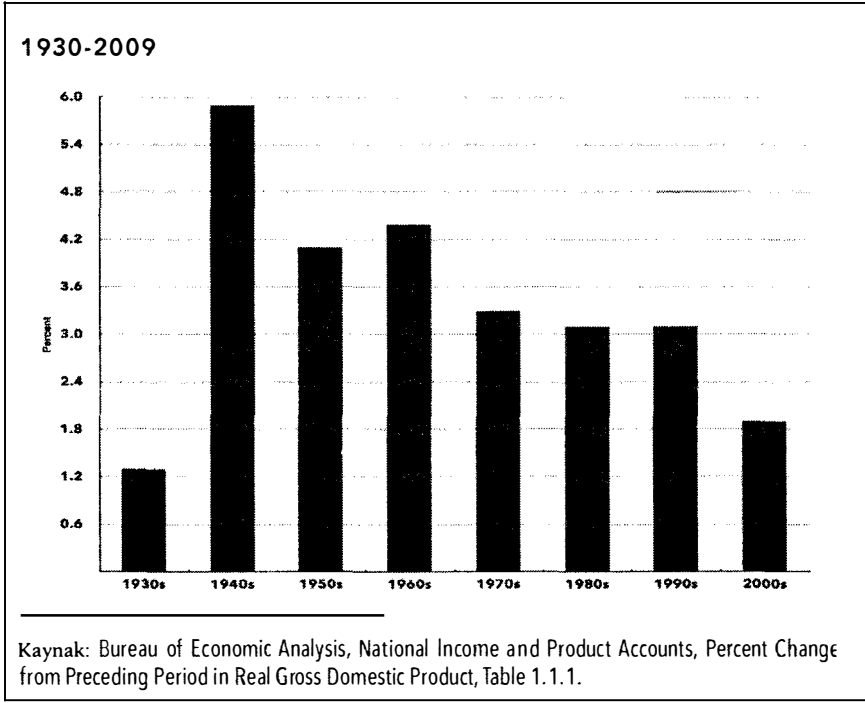
Kapitalist sistemin bu anlaşılmazlığı ve onu yaratan sınıf ve iktidar ilişkileri, doğrudan baskı yokmuş gibi göstererek özgürlük yanılsaması yaratmaktadır. Peki, aslında patron kimdir? Kararları kim verir? CEO’lar mı? Hisse sahipleri mi? Finans piyasaları mı?

Bireyler olarak, bizler, devlet bize karışmadığı sürece özgür olduğumuz için gündelik hayatımızda sınırlanmadığımızı sanırız. Çevremizdeki her şeye sanki Adam Smith’in görünmez eli dokunmuş gibidir. Gözden kaçırdığımız ise, yabancılaşmış, metalaştırılmış bir varoluş ile sınıf ve mülkiyet ilişkileri tarafından yaratılan sayısız zincirlerdir.

3) John Steinbeck, *The Grapes of Wrath* (London: Penguin Books, 2006), 38-39.

4) Bertell Ollman, “Market Mystification in Capitalist and Socialist Market Societies,” içinde Ollman, ed., *Market Socialism: The Debate Among Socialists* (New York: Routledge, 1998), 81-121.

Şekil 1 Birleşik Devletler Reel GSYİH'nin Ortalama Yıllık Artışı

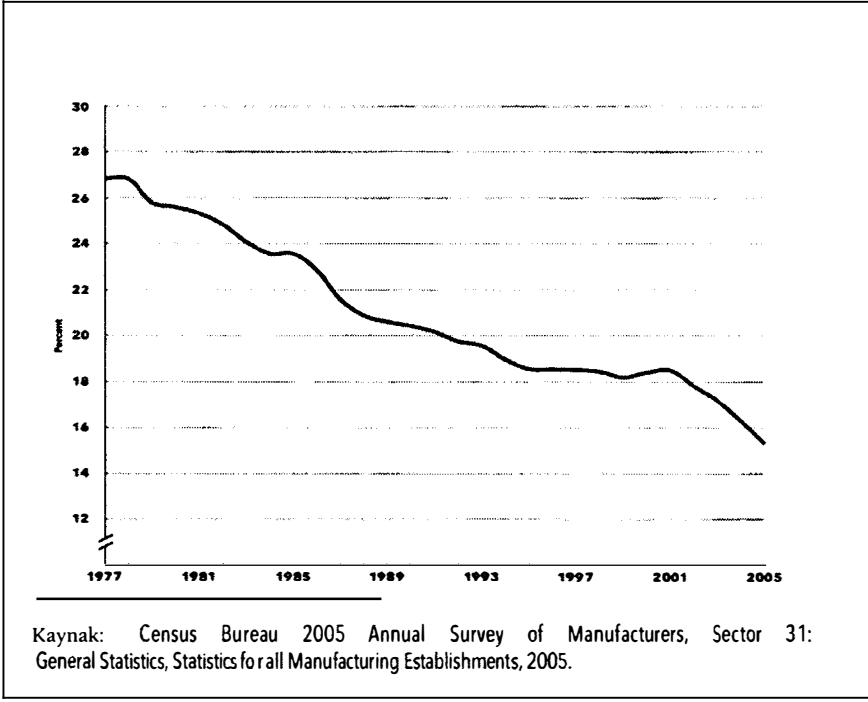
Para Kisvesi Altında

Sormamız gereken soru şudur: Para kisvesi kaldırılrsa ve iktidarın gerçek yüzü ortaya çıksa toplum neye benzerdi? İdeolojik örtüsünden arınmış ve çırılçıplak kalmış bir toplum eşitlik toplumu olur mu? Hele ABD'deki dört yüz kişinin (Forbes 400) toplam nüfusun yarısı (150 milyon kişi) kadar varlığa sahip olduğu düşünüldüğünde.⁽⁵⁾ Her yıl ordu için bir trilyon dolar harcayan bir toplum rasyonel bir toplum mudur?⁽⁶⁾ Modern bilimlere göre, sistemin türlerin kitlesel yok oluşuna ve hatta bizzat insanlığın yok oluşuna neden olması nasıl açıklanabilir?

Kapitalizmin, vazgeçilmez bir sistem olmak biçimindeki temel iktisadi iddiası, geniş çoğunluğun faydalarını yalnızca azar azar görebildiği iktisadi gelişmeyle ilişkilidir. Bugün, bir şekilde, gelişmiş kapitalist eko-

5) Arthur B. Kennickell, "Ponds and Streams: Wealth and Income in the U.S., 1989 to 2007," Federal Reserve Board Working Paper 2009-23, 53, 63.

6) John Bellamy Foster, Hannah Holleman, ve Robert W. McChesney, "The U.S. Imperial Triangle and Military Spending," *Monthly Review* 50, no. 5 (Ekim 2008), 1-19.

Şekil 2 Birleşik Devletler İmalatında Ücretlerin Katına Değer İçindeki Payı

nomilerde iktisadi gelişme emekler haldedir (yine de çevreyi tehdit etmeye devam etmektedir). Emek verimliliğindeki kazanımlar sayısız dürtüyle üst seviyelere çıkarken emekçilerin bundan faydalanmasına olabildiğince izin verilmez. Sonuç ise, kökten eşitliksiz bir toplum ve yaygın iktisadi durgunluktur. Ayrıca bunlara -son aşamada afet benzeri etkilerle patlayan finansal balonların da kısmen eşlik etmesiyle- efektif bir talep yoksunluğu da eklenir. Son elli yılda, ABD ekonomisi sürekli azalan rakamlarla büyümüştür. Son on yıldaki durgunluk 1930'lardaki durgunluğun (yani Büyük Bunalım yıllarının) bir benzeridir (Şekil 1'e bakınız). Aynı durum, tüm diğer zengin, gelişmiş, kapitalist ekonomiler için de geçerlidir.

Bu uzun vadeli yavaşlama artan yapısal eşitsizlikle ilgilidir. Toplum tarafından yaratılan iktisadi üretim fazlası giderek artan oranlarda üst tabakalarda toplanmaktadır. İşçi verimliliği 1975'te olduğundan çok daha fazladır, ancak bu fazladan zenginliğin çok azı işçilere geri dönmektedir. Şekil 2'de görülebileceği gibi, ABD'li imalat işçilerinin ücret-

leri son otuz beş yılda ABD imalat sanayisindeki oranı bakımından hızla düşmüştür. Tüm tarım dışı çalışanların ortalama ücretleri de aynı sürece yerinde saymıştır.

Bu Sefiller ekonomisinde, çoğunluğun genel yaşam kalitesinin gelişmemiş olması şaşırtıcı değildir; hâlbuki toplam zenginlik sürekli artmış ve insani üretim kapasiteleri sürekli yükselmiştir. *New Economics Foundation* tarafından geliştirilen Mutlu Gezegen İndeksi, bir ülkenin ne kadar “mutlu” olduğunu ölçmektedir (ortalama yaşam süresi ve ekolojik ayak izlerine bağlı olarak yaşamdan tatmin olma oranı).

2009 Mutlu Gezegen İndeksi'nde, ABD -gelişmiş kapitalizmin temel modeli- 143 ülke arasından 114. sıraya yerleşebildi.⁽⁷⁾ “Açgözlülük iyidir”, “son kuruşuna kadar harca”, “ölürken en çok oyuncağa sahip olan kazanır” ahlâkı, serbest piyasa kapitalizmini şekillendirir ve bunların hiç biri gerçek mutluluğu sağlamaz. Kazandırdıkları ise giderek artan oranlarda -en başarılı katmanlarda dahi- stres, kalp hastalıkları, yalnızlık, depresyon ve insani potansiyelin boşa harcanmasıdır. “Bana göre kapitalizmin en büyük kötülüğü bireylerin bu şekilde kötürüm bırakılmasıdır”, diye yazmıştır Albert Einstein *Monthly Review* dergisinin 1. sayısındaki “Neden Sosyalizm?” yazısında (Mayıs 1949).

Bireylere yönelik bu zararın büyük kısmı kolektif ihtiyaçlarla ilgili kaygı duymamamızdan kaynaklanmaktadır. ABD'nin fiziksel altyapısı -şehirlerimizin çevresel yapısı, yollar, demiryolları, köprüler, şebeke suyu ve elektrik sistemleri, parklar gibi- çatırdamaktadır. ABD'nin kişi başına düşen ekolojik ayak izi küresel düzeyde katlanılabilir olanı kat kat aşmıştır ve gezegen sisteminin hızla çökmesine katkıda bulunmaktadır. Ülke çapındaki kamusal eğitim çöküştür. Ürettiğimizin büyük kısmı gereksiz, hatta çöp niteliğindedir ve buna boşa harcanmış emek de dâhildir. ABD, yarım asır önce John Kenneth Galbraith'in, modern ABD kapitalizminin “kişisel zenginlik” ve “kamusal sefalet” yaratacağı şeklindeki öngörüsünü gerçekleştirmiştir.⁽⁸⁾

Emeğin ve kaynakların büyük kısmı ölümcül askeri amaçlara hizmet ederken giderek artan oranlarda insan emeği ve verimlilik kapasitesi de atıl hale gelmektedir. Neredeyse tüm verilere göre iktisadi durgunluk

7) Annie Leonard, *The Story of Stuff* (New York: The Free Press, 2010), 151; <http://happyplanetindex.org>.

8) John Kenneth Galbraith, *The Affluent Society* (Boston: Houghton Mifflin, 1958).

en az bir on yıl ve belki de on yıllar boyunca devam edecektir. 2010 yılının Mart ayında *USA Today*, ABD'nin ikinci en zengin adamı efsanevi finans uzmanı Warren Buffet'e sormuştu: "ABD ekonomisi uzatmalı bir durgunluk ve zayıflık sürecine girip Japonya gibi on ya da yirmi yıllık kayıplar yaşarsa ne olur?" Buffet şöyle yanıtlamıştı: "Bir asır sürmedikçe benim için bir sorun olmaz."⁽⁹⁾

Genç Amerikalılar, yaratıcı ya da kayda değer bir role sahip olamayacakları bir ekonomi içine giriyorlar. Paul Goodman'ın 1960 tarihli klasiği *Growing Up Absurd* (Absürdleşme)'de yazdıkları bugün daha bir gerçeklik payına sahiptir: "Gerekli ve tartışmasız olarak işlevsel, enerji gerektiren ve kişinin en iyi yeteneklerine dayanan ve aynı zamanda insanın onurunu ve saygınlığını zedelemeyen çok daha az iş" vardır. Bugün en gereksiz, yabancılaştırıcı ve aşağılayıcı işleri bile almak zorlaşmış, işsizlik hızla artmış, eksik istihdam yaygınlaşmıştır.⁽¹⁰⁾

Birçoğu etki alanı olarak devrim niteliği taşıyan emekten tasarruf eden devasa teknolojilerin sürekli gelişiminin ikinci safhasıyla karşı karşıyayız. Bu yeni üretken teknolojiler insanların tümüne ya da çoğuna daha nitelikli bir hayat sağlamak yerine sistemin tepesindekilerin kârlarını maksimize etmeye odaklanmıştır. Kimi açılardan, bunlar yerlerinden edilmesine katkı sağladıkları işçilerin ve toplumların düşmanı gibidirler. Aynı şekilde, bir sonraki kuşakta, kırsal alanlarımızın büyük bölümü yine yağmalanacak ve gereksiz konut projeleri ve kapalı toplumlar için kullanılacaktır. Öte yandan şehirlerimizin önemli bir kısmı ve banliyöler çürüyecektir. Bize, tüm bunların özgür bir toplumda yaşamının bedeli olarak kesinlikle kaçınılmaz olduğu söylenmektedir.

Hayır. Bu, kapitalist bir toplumda yaşamının bedelidir. Kapitalist sistem, zenginlerin kâr etme ihtiyacının her şeyi yönlendirdiği bir sistemdir ve gün geçtikçe daha akılcı ve feci sonuçlar doğurmaktadır.

Plütokratik Sistem

Özetle, bugünkü olgun kapitalizm altında ABD politikası klasik demokrasi tanımlarında öngörüldüğü üzere *demos*'un (halk) refahı ile ilgili değil hangi partinin yatırımcılara ve şirketlere kârlılık sağlayabileceği ile ilgilidir. Sadece emek maliyetlerini, vergileri düşürmeyi ve zenginler yararına düzenlemeleri hedefleyenlerle yine bunlardan bazılarını

9) "Warren Buffett Sees Strong Rail System as Key to U.S. Growth," *USA Today*, Mart 5, 2010.

10) Paul Goodman, *Growing Up Absurd* (New York: Random House, 1960), 17.

yaparken daha yüksek ücret ve talep eksenli büyümeyi desteklemek için kimi düzenlemelerden ve kamu harcamalarından yana olanlar arasında sürekli çekişme vardır. Ancak her iki taraf da ekonomiyi mülkiyet sahibi sınıf için kârlı hale getirmenin başarılı yönetimin olmazsa olmaz koşulu olduğu konusunda birleşir. Bu sınırlar dâhilinde, bazı önemli politik kavgalar ve seçilmişlere yönelik periyodik kuşatmalar gündeme gelir. Ne var ki, iktisadi durgunluk dönemlerinde bu kuşatmalar giderek azalır, hatta tamamen yok olur. Sahici politik tartışma olarak görülen şey, genelde, taraf olma sorunları üzerine ilgisiz saçmalıklar ve gereksiz manipülasyonlar veya önemsiz ayrıntılar üzerine saçma sapan konuşmalardır. Asıl mesele konu dışı kalır. Sistem teoride demokratik, pratikte plütokratiktir.

Günümüz kapitalizminde demokrasinin sahteliği ABD’de her düzeydeki idarecilerin bariz çürümüşlüğünden ve tüm belli başlı politik aktörlerin saygı görmemesinden anlaşılabilir. Bizim değindiğimiz çürüme Dünya Liginde ölçüsüzce büyük sandalyeler kapan politikacılarla değil sistemin yozlaşması ve bugün yaygın ve kurumlaşmış olan ve hayatın her alanına nüfuz eden hırs kültürünün baskın hale gelmesiyle ilişkilidir. Mevcut Büyük Resesyon sürecinde, baskın kurumların ve yatırımcıların hep bir ağızdan hazineden yüz milyarlarca hatta trilyonlarca dolar parayı büyük bankalar için bir hibe olarak isteyebilmesi -ve ardından hiç utanmadan milyonlarca doları aynı şirketlerin tepelerindeki bireylere dağıtmaları- bizim siyasal iktisadımızdaki özyönetimin sınırlarını göstermesi açısından çarpıcı bir örnektir. İktisadi sistemin tepesindekilere verilen adla Evrenin Hâkimleri ne zaman paraya, kamu desteğine ve devletin bütün iktidarına ihtiyaç duysa tartışma, sorgulama ya da düşünme için zaman yoktur. Koşulları uygun hale getirmek için vakit kalmamıştır. Yalnızca onlara istediklerini vermek için zaman vardır. Haber medyası tarafından dolduruşa getirilen tüm sorumlu kişiler ya uzlaşır ya da toplum dışına itilirler. İyi bir toplumun direkleri olan eğitim ve toplumsal hizmetlere gelince, bunlar, sırasını beklemek ve kapitalist canavar doyurulduktan sonra kalanlarla yetinmek zorundadır. Durgunluk dönemlerinde bu bekleyiş çok daha uzun sürer.

Marx’ın çalışması, bir toplumun yüzeyde bir şey daha derin üretim temellerinde ise başka bir şey olduğunu anlamak konusunda yakıcı kavrayışlar sağlar. Marx’a göre, kapitalizme içkin temel bir çelişki sürekli artan toplumsallaşma ve üretimin teşvik edilmesi ile kişisel kârın

242 Tekelci Finans Sermayesi

onay görmesi arasındadır. Diğer bir deyişle, kendisinden önceki görece durgun toplumlara kıyasla kapitalizmin en önemli niteliklerinden biri toplumun üretim kapasitesini ve insanlarla üretim arasındaki toplumsal karşılıklılığı sürekli dönüştürmesidir. Ancak, bir noktaya gelindiğinde, ekonomi üzerindeki özel denetim gelişmiş olan toplumsal emeğin geniş üretken kapasiteleriyle temelden çelişir. Bu özel denetim araçları, baskın sınıf/mülkiyet ilişkileri, toplumun, insan potansiyelinin ve hatta insan toplumunun sürdürülebilirliğinin daha fazla gelişmesi önünde engeller oluşturur. Bu nedenle insani gelişimin yeni aşamalara ulaşabilmesi için bu engeller “parçalara ayrılmalıdır.”⁽¹¹⁾

Sosyalizmin Yenilenmesi

ABD’nin geldiği noktada bu “parçalara ayırma” ihtiyacının olduğu açıktır. Sınır olmaksızın rekabetçi kişisel kazanç yarışı ile motive edilen ve bu sayede yoğunlaşmış zenginliğin yığılmasını sağlayan ve bunu kamusal zenginliğin ve çevresel sürdürülebilirliğin harcanması pahasına yapan yaygın meta üretimi sistemi olarak kapitalizm artık üretken dönemini -bir miktar akılcılık iddiasında bulunabildiği dönem- geride bırakmıştır. Artık “Akılcı Kapitalizmin Sonu”na gelmiş bulunuyoruz.⁽¹²⁾ Kapitalizm bugün intihari ve boğucu bir hiper ticarileşmenin sınırlarında gezen balonlar, şişirilmiş borçlar ve askeri harcamalarla ayakta durmaktadır.

Kapitalizmin eleştirel görüş ve analiz bakımından yasak bölge olduğunu söylerken aslında ima ettiğimiz şey, kapitalizmin tek akılcı halefi olan sosyalizmin de yasak bölge olduğudur. Kapitalizme karşı güvenilir bir alternatif olmazsa, Steinbeck’in çiftçisinin söylediği gibi fırtınaları ve depremleri önleyebilme araçlarını tartışmak dışında kapitalizmi aşmakla ilgili kafa yormaya hiç gerek kalmaz. Ancak biz insanoğlu tarafından üretilmiş ilişkilerden ve olgulardan bahsediyoruz ve bu olgular değiştirilebilir ve insanlık tarihi boyunca büyük değişimler gerçekleştirilmiştir.

Muhtemelen beş ya da altı binyıl önceki sınıflı toplumların başlangıcından bu yana iktidardakiler statükoyu tehdit eden fikirleri aşağılamış

11) Karl Marx and Friedrich Engels, *The Communist Manifesto* (New York: Monthly Review Press, 1964), 10-11.

12) John Bellamy Foster, “The End of Rational Capitalism,” *Monthly Review* 54, no. 10 (Mart 2005), 1-13.

ve kötölemiştir. Bir çeşit sınıflı toplum olan kapitalizm de bundan farklı değildir. Tüm olası kapitalizm sonrası toplumlar meşru algıların ötesinde barbarlık olarak tanımlanmıştır.

Bugün hiç kimse sosyalizmin kaçınılmaz olduğunu söyleyemez. Kuşku yok ki kazıklar en ağır biçimde onun üzerine çakılmıştır. Ancak türümüzün bir geleceği olsun isteniyorsa sosyalizmin gerekli olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar kendi döneminde daha anlamlı olsa da, Rosa Luxemburg'un meşhur sözü "ya sosyalizm ya barbarlık" bugün "ya sosyalizm ya yok oluş" biçiminde değiştirilebilir.⁽¹³⁾ Görünen o ki, barbarlık artık en önemli tehlike değildir. Bilimin söylediğine göre, "mevcut iş akışının" devam etmesi halinde, insanlarla birlikte sayısız başka türün de yok olması en muhtemel sonuçtur; ve bu inanılmaz kısa bir tarihsel süreçte gerçekleşecektir. Absürt olansa, bu çetin koşullar altında bile mevcut iş akışını değiştirmeyecek gibi görünmemizdir. Niye? Çünkü mevcut iş akışı kapitalizmdir ve kapitalizm dünyayı kendi öz genişlemesi için yem olarak kullanmaktadır. Steinbeck'in *Gazap üzümle-ri*'nde yazdığı gibi, "Banka canavarı her zaman kâr etmek zorundadır. O bekleyemez. Yoksa ölür... Canavar büyümeyi keserse ölecektir. Asla aynı ölçülerde kalamaz."⁽¹⁴⁾ Tüm bunlar sorunlarımıza daha eşitlikçi, demokratik, sürdürülebilir ve kolektif çözümler üretme olasılıkları sunan sosyalizmin, akılcı bir gelecekte -ya da herhangi bir uzun vadeli gelecekte- bir şansımız olsun istiyorsak, hem toplumsal hem de çevresel açılardan zaruri olduğunu göstermektedir.

Sosyalizm nedir? Burada tam bir sunuma benzer bir şey yapamayız (sosyalizmin öyküsü uzundur ve hâlâ yazılmaktadır); ancak sosyalizmin, toplumun kaynaklarının azınlığın kâr dürtülerine göre değil halkın ihtiyaçlarına göre yönlendirildiği fikriyle başladığını söyleyebiliriz. Sosyalizm, iktisadi çeperin toplumsallaştırılması (demokratikleştirilmesi) ve politik çeperin genişletilmesidir (kamulaştırılması). Bu çıkış noktasından itibaren açık fikirli hale geliriz. Çoğu tartışılması gereken geniş bir seçenek yelpazesi ve deney için devasa bir boşluk vardır. Demokratik planlama içinde piyasa toplumunun -yalnızca ekonomik ikti-

13) Rosa Luxemburg, *The Rosa Luxemburg Reader* (New York: Monthly Review Press, 2004), 350. E. P. Thompson, *Beyond the Cold War* (New York: Pantheon, 1982), 41-80; Rudolf Bahro, *Avoiding Social and Ecological Disaster* (Bath: Gateway Books, 1994), 19; John Bellamy Foster, *The Ecological Revolution* (New York: Monthly Review Press, 2009), 27-28.

14) Steinbeck, *The Grapes of Wrath*, 32.

244 Tekelci Finans Sermayesi

darın ve zenginliğin yoğunlaşmasına bir kılıf haline gelen kendi kendine işleyen Hayekçi piyasa ütopyası- değilse de piyasaların (örneğin tüketici piyasalarının) da bir rolü vardır.

Klasik düşünceye göre sosyalist hareketler demokrasi karşısı değil onun destekçileri olmalıdır. Sovyetler Birliği'nin bizim tarih algımıza olan katkılarından biri de, sosyalizmin halk iktidarına dayanmaması halinde kendini inkâr edeceği ve kapitalizmin yeniden kurulacağını görmemiz olmuştur. Temel üretim güçlerinin yalnızca kamu mülkiyetinde olması, sosyalist bir toplum yaratmak için yeterli değildir. Halkın bu üretim güçleri ve bir bütün olarak toplum üzerinde egemen bir gücü olmalı ve toplum kolektif ihtiyaçları karşılayacak biçimde örgütlenmelidir.⁽¹⁵⁾ Halkın büyük çoğunluğu toplumu yönetmediği sürece demokrasinin kazanılmış bir gerçeklik olamayacağı gibi örgütlü üreticiler toplumun üretim biçimlerini denetlemediği ve onları kolektif çıkarlar için akılcı ve sürdürülebilir şekilde kullanmadığı sürece sosyalizm de kazanılmış bir gerçeklik olamayacaktır. Başarıya ulaşılması için bu ikisinin birbirlerine ihtiyaçları vardır.

Dikiz aynalarımızdan gördüğümüz bazı eski sosyalist deneyimlerin ve hepsinin dışında ön camdan gördüğümüz Latin Amerika'da ulaşılmış yirmi birinci yüzyılın yeni sosyalizminin başarısızlıkları ve başarıları göz önüne alındığında sosyalizmin klasik tanımının asıl rolü üstlendiğine inanabiliriz. Bu, bir sosyalist yenilenme ve devrimci demokrasi sürecidir. Bizim için, geçtiğimiz on yıl içinde Latin Amerika'daki sol zaferleri görmek cesaret vericidir. Bunların anlamı, ABD ve Avrupa'daki ana akım ve iş dünyası basınında yarattıkları öfkeden de bellidir.

Bu nedenle önemli bir soru akıllara gelmektedir: ABD sosyalizminin yenilenmesi zamanı gelmiş midir?

Bazı dostlarımız bu soruya şöyle yanıt verecektir: "Hayır. Sosyalizm sonsuza dek bizim menzilimizin dışındadır. Umut edebileceğimizin en iyisi ilerici çizgiler taşıyan bir kapitalizm reformudur." Onlara göre kapitalizm, insanlığın ve yeryüzünün ihtiyaçlarını karşılayacak daha duyarlı ve akılcı bir sisteme dönüştürülebilir. Derler ki, kamuoyu baskısı kapitalist ekonominin faydalarını kapsayabilecek ve olumsuz sonuçlarını asgariye indirebilecek akılcı hükümet politikalarının önünü açabilir. Bunu savunmalarının sebebi, kapitalizmin reform dışında hiçbir şey yapmaya izin vermeyecek denli kökleşmiş olduğuna -ve kapitalizme yönelik en ufak muhalefetin bile onları politik açıdan uçlara savuracağından

korkarlar- veya yine kapitalizmin evcilleştirilerek görece duyarlı ve ilerici bir toplumda uygulanabileceğine içtenlikle inanmalarındır. Bu bakış açısına göre hayal edilen dünya İskandinav sosyal demokrasisi özellikle 1970'lerin başlarındaki ve ortalarındaki Olof Palme İsveç'idir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen görece refah yıllarında İsveç birçok açıdan imrenilecek bir toplumdur. Yüksek ücretler, seçkin toplumsal programlar ve ilerici vergilendirme ile kapitalist bir toplumda ender görülebilecek bir iktisadi eşitlik seviyesine ulaşmıştı. Yüksek nitelikli parasız sağlık bakımı ve üniversiteye kadar parasız eğitim sağlıyordu. Kadınların durumu -önce Marx ardından Fourier tarafından insani ilerlemenin ölçütü olarak görülen- o dönemde birçok kapitalist toplumdan daha iyiydi.⁽¹⁶⁾

Tutarlı olduğu dönemde, İsveç modeli büyük oranda İsveç'in emperyal küresel düzen içindeki çapına dayanmaktaydı. İsveç, açık biçimde Kuzey ve Batı emperyalizminin menfaat sahiplerindendi ve o yıllar içindeki askeri bütçesi ile silah satışları düşünüldüğünde hiç de masum değildi. Bugünün çevre kapitalist ülkelerinde sosyal demokrasinin uzak bir olasılık bile olmadığını anımsamak önemlidir. Bu sistem büyük oranda dünya sisteminin merkezindeki kulüp yani bir uluslararası bozgunculuk düzeninden çıkar sağlayan ülkeler için elverişliydi.

Palme yönetimindeki İsveç bize göre sosyalist bir toplum değil rastlantısal koşullar altında kısa bir süre için imkânsızların imkânsızının gerçekleşmiş gibi görüldüğü şirketçi, sosyal demokrat bir toplumdur. Sermaye ve emeğin uzlaşmaz yanları net biçimde uzlaştırılmıştı.

Nevi şahsına münhasır Marksist dostlarımız, şayet biraz zorlayıp ABD'yi İsveç'in 1970'lerin başında olduğu yere taşıyabilirlerse, kapitalizmi aşmayı ve gerçek bir sosyalist ekonomi yaratmayı umut edebileceklerini söylemişlerdi. Bu yaklaşım, pratik öneme sahip bir konuya dikkat çekiyor: ABD'deki çağdaş politik örgütlenme sorunlarına dair sosyalist solun tüm çabaları Keynesçi sol-liberaller ile sosyal demokratların fikirleriyle uyuşmaktadır. Birlikte, her iki taraf da toplumsal harcamaların artırılması, çevresel koruma, adil vergilendirme, daha çok piyasa müdahalesi, militarizmde azalma, şeffaf yönetim, tam istihdam, si-

15) Bkz. Michael Lebowitz, *The Socialist Alternative* (New York: Monthly Review Press, 2010).

16) Karl Marx, *Early Writings* (London: Penguin, 1974), 347.

vil özgürlükler ve işçi hakları için çalışmaktadır. Her şey, sermayenin iktidarını azaltmak ve herkesin iktidarını artırmak içindir. ABD'deki geniş solu yönlendiren ve Palme dönemi İsveç modelinin çok sayıda kişiye çekici gelmesini sağlayan işte bu bakış açısidir.

Ne var ki, sol-liberal ve sosyal demokratların hayallerini süsleyen İsveç'ten çıkarılması gereken ders, kapitalizmin reformla düzeltilebileceği ve bu nedenle kökten meydan okunmaması gerektiği değildir. Aksine, asıl ders, radikal toplumsal reformlara özenen o ilericilerin şayet ufukta bir sosyalizm tehdidi belirmişse o reformlara ulaşmak için yeterli desteği bulabilmeyi umut edebileceğidir. İsveç örneğinde: Bu tehdit Baltık'ın ötesindeki Sovyetler Birliği'dir. Sol, ancak kendisinin ortaya koyduğu tehdit ciddiye bindiğinde her anlamda çok şey kazanmayı bekleyebilir.

ABD'deki ilericilerin mevcut hastalıklı derecede zayıf hali politik durağanlığın tehlikelerine işaret etmektedir. Ardı ardına sorunlar üzerine ilericiler Amerikan halkının büyük oranda desteğini kazanmaya meylettiler ancak henüz etkili bir politik nüfuz elde edemediler. Obama yönetimi ve onun Kongre'deki yandaşlarının sol kanada ve Demokrat Parti'nin tabanına oynadığı ve faturayı şirket sektörünün istediği biçimde altın tepside sunduğu son sağlık hizmeti fiyaskosu bunun en son kanıtıdır. Kuşku yok ki, ABD politikasındaki liberal solun zayıflığı kısmen, haber medyasından, elverişsiz seçim yasasından ve ilericilerin de iyi bildiği bir dizi başka etkenden kaynaklanmaktadır. Ancak bu zayıflığın önemli bir nedeni de iktidardakilerin liberal soldan çekinmemesidir. Liberal sol karar mekanizmaları için kendi piyasa yanlısı tutumunu açıkça ortaya koyar. "Bizi ciddiye alın, lütfen; biz aslında radikal değiliz, sosyalist hiç değiliz, biz sizin serbest piyasa sisteminizin daha iyi çalışmasını istiyoruz ve harika fikirlerimiz var" şeklinde konuşur gibidirler.

İktidardakileri büyük reformlara zorlamanın tek yolu onlara gerçekten bu reformları istediğimizi göstermek ve kitlesel gösterilerde dile getirilen halkın asıl taleplerinin sistem tarafından karşılanmaması halinde (veya yalnızca kısmen karşılanması halinde) bir bütün olarak bu amaçlara ulaşmak için mevcut iktidar sistemini aşacak ciddi girişimlerde bulunacağımız mesajını ulaştırmaktır. Modern ABD tarihindeki belli başlı ilericiler reformları düşünün: Wagner Yasası, Sosyal Güvenlik, Oy Hakkı Yasası. Bunlar hep iktidarın ürkütülmesiyle gerçekleşmiştir. Bunlar aşağıdan yükselen kitlesel kalkışmalar sayesinde ve radikaller işçi sını-

fının kendi çıkarları ve gereksinimleri için mücadele etmeye -sokakları zaptedip iktidarla başa baş dövüşmeye- sevk edilmesinin solun asıl görevi olduğunu anladıkları için başarılabilmiştir.

Fransa veya Yunanistan gibi başka ülkelerdeki yöneticilerin krizler esnasında bütçe kesintilerine gitmekte zorlanmalarının sebebini düşünün: Çünkü onlar, pencerelerinden dışarı baktıklarında, çıkar çevreleri saati tersine döndürmek niyetiyle yukarıdan bir sınıf savaşına neden oluyorsa sistemlerinin gidişatını tehdit edecek bir halk kitlesini görürler. Bu da, bu tür ülkelerdeki kapitalist sınıfın konumunu daha denge-siz hale getirir. İsveç sosyal demokratlarının kendi devasa reformlarını gerçekleştirme yetileri, daima özel sermayeyi tümünden ortadan kaldırmaya meyilli “uç” ögelerin de katıldığı işçi sınıfı mücadeleleri sayesinde gelişmiştir.

Antik çağda demokrasinin doğuşundan beri, mülk sahiplerinin mülk-süzlere temel haklarını yalnızca kendi ayrıcalıkları riske girdiğinde teslim ettikleri doğrudur. 1857 yılında Frederick Douglass'ın söylediği gibi, “Mücadele yoksa ilerleme de yoktur... İktidar, talep olmaksızın hiçbir şey vermez. Vermemiştir ve vermeyecektir... Baskılardan ve bize dayatılan yanlışlardan kurtulmak istiyorsak bunların bedelini ödemeliyiz. Bunu çalışarak, acı çekerek, fedakârlık yaparak ve gerektiğinde hayatlarımızı ve başkalarının hayatlarını feda ederek yapmalıyız.”⁽¹⁷⁾ Halk, daha radikal, devrimci konumlara ancak gerçek mücadele yoluyla varır.

Kapitalizmi eleştirmek, onu sebep olduğu radikal sonuçlarla değerlendirmek ve ciddi bir sınıf mücadelesinin gerekliliğini tartışmak konusunda ABD’li ilericiler arasında oldukça yaygın olan isteksizlik de bir başka talihsiz siyasal olgudur. Bu durum, sağ kanat popülist hareketlerin “radikal” muhalefet mantığını statükoya yaklaştırmasını sağlar. İktisadi sistem eleştirelilikten bağımsız olduğu için (hatta temel iktidar boyutlarında görünmezleştiği için) tüm dikkatler bütün kötülüklerin kaynağı olarak hükümete çevrilir. Bu nedenle devlet halkların sorunlarının kaynağı olmak zorunda kalır ve şüphesiz o da nadiren halkın gerçek çıkarlarına hizmet eder. Sonuçta, sıradan insanlara çok az fayda sağlar gibi görünen vergileri uygulayan, en büyük yükü orantısız biçimde en az kazananlara dayatan bütçe açıkları veren ve askerle polisi elinde bulunduran bu devlettir. Temelde sağ tarafından oluşturulan bugün-

17) Frederick Douglass, *Life and Writings*, vol. 2. (New York: International Publishers, 1950), 437.

kü Çay Partisi ideolojisine göre, sermaye doğalken -o olmadığında özgür olacakların üzerine dışarıdan dayatılan- devlet yapaydır. Toplumsal kriz, bu nedenle, daha çok hükümet krizi ve işlerin doğal döngüsüne devletin müdahalesi krizi olarak görülür. Kapitalizm, rüzgâr ve dalgalar gibi temel bir güç veya salt insan doğasının ürünü kabul edilir. Bugünkü toplumda iktidar gerçekliği bu sahte “natüralizm” tarafından yudurulmuş örtünün altında gizlidir.

Buna göre, altta yatan gerçek belirgindir: İlericilerin -*kapitalizm içinde köklü reformlar yapmak için bile*- köklü bir kapitalizm eleştirisine ve sosyalizmin olası avantajlarına dair açık bir tartışmaya ihtiyacı vardır. Bu eleştiriye giriştiklerinde, inanıyoruz ki, birçok ilerici ve Amerikalı C. B. Macpherson’ın yaklaşık kırk yıl önce *The Life and Times of Liberal Democracy* (Hayat ve Liberal Demokrasi Zamanları) adlı eserinde ulaştığı sonuca ulaşacaktır: Liberal demokratik değerlerle bugünün tekelci finans sermayesini uzlaştırmak giderek güçleşmektedir. Bir şeyler değişmek zorundadır. Kapitalizmin samimi tartışmalardan bağımsız olmasının ve politik kültürümüzdeki kamusal tartışmalara dayatılan engellerin gerçek, kalıcı atılımları kösteklemesinin sebebi budur.⁽¹⁸⁾

Temel sınıfsal gerçeklikleri unutmadık. Kendilerini ABD liberal solunun bir parçası olarak tanımlayanların geniş işçi nüfusuna oranla çok daha ayrıcalıklı olduğunu biliyoruz. Liberal-sol büyük oranda profesyonel idari katmanda ya da üst orta sınıftadır. Bunların çoğu devlet tarafından istihdam edilmiştir. Onları, kendilerini sayısız kanallarla sisteme bağlayan bir sınıfsal gerçekliktir. Anlamli değişimler istiyor olabilirler, ancak liberal solun büyük kısmı nüfusun büyük kısmının aksine, mevcut iktidar yapısına somut olarak bağlıdır. Ayrıca, bugün “liberal solu” oluşturanların kayda değer bir kısmının toplumda genel bir kalkışmanın teşvik edicileri ve destekleyicileri rolünü üstlendiği ABD’de sosyalizme gidecek tasavvur edilebilir bir yol yoktur.

ABD politikasının mevcut durumu, sağın daha da sağa çekilerek daha fazla iktidar kazanmasını sağlamaktadır. Sol da daha fazla sola çekilerek daha fazla iktidar elde etmelidir. Bu politik kutuplaşma anlamına geliyorsa, varsın gelsin.

Ciddileşmek

18) C. B. Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy* (New York: Oxford, 1977).

Bu makaleyi, ABD’de kapitalizmin zararları ve sosyalizmin erdemleri konusunda sahici, kaygısız tartışma olasılıklarının kuşaklar boyunca hiç olmadığı kadar fazla olması ve bu tarihsel fırsatı kaçırmamamız gerektiği için kaleme aldık. İyimser olmamızı sağlayan çarpıcı bir neden de kapitalizm eleştirisinin ve sosyalizm desteğinin -daha önce ağza alınmasının bile yasak olduğu medya ve politik kültür eksenindeki- mevcut seviyesidir. 1987’de, ABD nüfusu içinde yapılan bir ankette, nüfusun yüzde 45’i, Marx’ın *Gotha Programı’nın Eleştirisi*’ndeki komünizmi tanımlayan sözlerinin -herkesten yeteneği kadar, herkese ihtiyacı kadar- ABD Anayasası’nda kutsal kabul edildiğine inanmaktadır. Bu, elbette, ABD Anayasası’ndan daha fazla birçok Amerikalının mutlak idealleri ve ne bekledikleri konusundaki düşüncelerini yansıtmaktadır.⁽¹⁹⁾

Radikal fikirleri yok edemeyen yirmi yıllık neoliberalizm süreci bu bakış açısını yeniden doğurmuş gibi görünmektedir. BBC tarafından gerçekleştirilen 2009 tarihli bir araştırma, Amerikalıların yüzde 15’inin serbest piyasa kapitalizminin “ölümcül derecede kusurlu olduğuna ve farklı bir iktisadi sisteme ihtiyaç duyulduğuna” inandığını göstermektedir. Bir diğer yüzde 40, kapitalizmin müdahale ve reformlara ihtiyaç duyacak derecede sorunları olduğunu düşünmektedir. Yalnızca yüzde 25’lik kısım kapitalizmin mükemmel bir iş başardığını ve fazla devlet müdahalesinin zararlı olabileceğini belirtmektedir.⁽²⁰⁾ Kalanlar ise kararsızdır. Başka bir 2009 tarihli araştırma da, Amerikalıların yalnızca yüzde 53’ünün kapitalizmin sosyalizmden üstün olduğunu düşündüğünü göstermektedir. otuz yaş altı yetişkinler arasında kapitalizmi sosyalizme tercih edenlerin oranı yüzde 33 ila 37 arasında değişmektedir.⁽²¹⁾

Her ne kadar saygın kaynaklara dayansalar da, bu anket sonuçlarının güvenilirliğini yargılayabilecek konumda değiliz. Yalnızca insanların “sosyalizm” lafını duyduklarında ne düşündüklerini hayal edebiliyoruz, zira bu kelime ana akım kültür tarafından göz ardı edilmiş ya da ezilmiştir. Ancak biliyoruz ki halk, kapitalizmi ve şirket iktidarını ha-

19) Poll on Constitution, *Boston Globe Magazine*, Eylül 13, 1987; Jules Lobel, “Introduction,” içinde Jules Lobel, ed., *A Less than Perfect Union* (New York: Monthly Review Press, 1988), 3.

20) James Robbins, “Free Market Flawed, Says Survey,” *BBC News*, 9 Kasım, 2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8347409.stm>.

21) “New Poll: Socialism is Gaining Popularity in America,” *Cleveland Leader*, 9 Nisan, 2009, <http://www.clevelandleader.com/node/9655>.

yatlarının her gününde yaşamaktadır ve bu araştırmalar bizim sürekli gördüklerimizin yansımasıdır. Çevrelerindeki “serbest piyasa” tarafından elverişli hale getirilen “seçme özgürlüğü” cinliği hakkındaki sonucu gelmez nakaratlara karşın insanlar ondan hoşlanmamaktadır. Milyonlarca Amerikalı için, şayet sosyalizm, kapitalizmin düşmanı ise, tanımı gereği lanet bir daha iyi görüş olmalıdır.

Yönetmen Michael Moore, 2009 yapımı filmi *Kapitalizm: Bir Aşk Hikâyesi*'nde bu görüşü ilk defa dillendiren kişi olmuştur. Ülkeyi gezerek kapitalizmin başarısız olduğunu ve değiştirilmesi gerektiğini anlatmıştır. Bunlara benzer kelimeler, spikerin bir takım aşağılamaları dışında şimdiye dek hiçbir zaman ticari haber medyasında yer almamıştı.

Olası en büyük kârları belli kişilere ve şirketlere yönlendiren özel mülkiyete dayalı iktisadi, siyasi ve toplumsal bir sistem olarak kapitalizm günümüzde tamamen absürttür. İnsan hayatı ya da insanlığın geleceğiyle hiçbir akılcı ya da düzenli ilişkisi yoktur. Onun açık varisi olan sosyalizm ise halkın bizzat bağımsız olduğu ve insani ihtiyaçların karşılanmasına yönelik adil, eşitlikçi ve sürdürülebilir bir dünya yaratma şansını hâlâ elinde bulundurmaktadır.

Bu mümkün müdür? Kim bilir? Bildiğimiz şey, nefes aldığımız süreç, isyan etmekten başka şansımız yoktur, çünkü kapitalizmde insanlığın bir geleceği olamaz.

TEKELCİ FİNANS SERMAYESİ

JOHN BELLAMY FOSTER

Giderek artan oranlarda, sistemin merkezinde birikimin finansallaşması, neoliberal politikalarla da güçlenerek küresel bir “şok terapi” rejimi yaratmıştır. Keynes’in “rantçının ötenazisi” kavramının aksine, neredeyse toplumdaki ve doğadaki her şeyin ötenazisi tehdidiyle karşı karşıyayız. Bunun sonuçları, Naomi Klein’in Şok Doktrini kitabında belirttiği gibi, neoliberal dönemle ilişkili altta yatan finansallaşmış birikimi fazlasıyla aşarak, “afet kapitalizmi” olarak adlandırılabilir bir dizi çok kapsamlı etkilere yol açacaktır -artmakta olan toplumsal ve iktisadi eşitsizlikler, derinleşen istikrarsızlık, ordu ve savaş harcamalarının artışı, gezegen boyutunda durdurulamaz çevresel yıkım.

Daha önce hiçbir dönemde kişisel kazanç ile insanlığın toplumsal ihtiyaçları (hatta idamesi) arasındaki çekişme bu kadar keskinleşmemiştir. Sonuç olarak, daha önce hiçbir dönemde devrim ihtiyacı bu kadar büyük olmamıştır. Tamamıyla parasal kazanca yönelik küresel bir sistem yerine, somut eşitlik ve sürdürülebilir insani gelişmeyi amaçlayan yeni bir toplumu, yirmi birinci yüzyıl sosyalizmini yaratmak zorundayız.

John Bellamy Foster

ISBN 978-605-4511-08-2

9 786054 511082

20.00